

професор, завідувач кафедри зарубіжної преси та інформації Львівського національного університету імені Івана Франка, заслужений журналіст України

Йосип ЛОСЬ

Йосип ЛОСЬ

Публіцистика

- *Словесна й візуальна сфери моделювання свідомості;*
- *вияв динамізму людського духу;*
- *політичне й морально-філософське освоєння історії та актуальної суспільної практики;*
- *всеохоплюючий засіб формування особистості;*
- *площина зазначення вартостей та інтересів людей, соціальних груп і націй, втілення їх культурної ідентичності.*

ПУБЛІЦИСТИКА
Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТУ

ПУБЛІЦИСТИКА Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТУ

ПАІС
Видавництво Львів

Навчальний
посібник

Навчальний посібник

Міністерство освіти і науки України Львівський національний університет імені Івана Франка

Й. Д. ЛОСЬ

ПУБЛІЦИСТИКА

Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТУ

(львівська школа журналістики)

Навчальний посібник

Львів

ПАІС
Видавництво Львів

2008

УДК 070.1:316.7(075.8).

Л79 ББК Ч612.16я73+Ч610.3(0)-04я73

Рецензенти: *М. М. Веркалець*, д-р філол. наук, проф.

(Інститут журналістики Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка);

В. Д. Демченко, д-р філол. наук, проф.

(Дніпропетровський національний університет);

В. П. Мельник, д-р філософ, наук, проф.

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів

(лист № 1.4/18-Г-1530 від 25.09.2007)

Лось Й. Д.

Л79 Публіцистика й тенденції розвитку світу: Навчальний посібник для вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації: У 2 ч. – Ч. 1. – Львів: ПАІС, 2008. – 376 с.

ISBN 978-966-7651-84-8

Навчальний посібник узагальнює досвід світоглядної публіцистики світу в царині висвітлення й обґрунтування глобальних проблем людства під сучасну пору, визначення сенсожиттєвих орієнтирів. Автор вперше вводить у науковий обіг багатий фактологічний матеріал, пропонує нове бачення ролі публіцистики в переломний період історії.

Відповідає програмним вимогам вищої школи. Охоплює лекційні матеріали, методичну частину. Для студентів спеціалізації «Журналістика» всіх форм навчання, зокрема заочної з використанням дистанційних технологій.

The textbook generalizes the world outlook of the journalism in the sphere of interpretation and substantiation today's global problems of mankind. It also determines the sense life orientations. For the first time the author introduces into the scientific circulation the rich factual material and suggests a new vision of the role of publicistic writings in the turning period of history.

The textbook corresponds to the Higher School teaching programme requirements.

The book includes lectures and tutorial materials. It is meant for students specializing in «Journalism» of all forms of studies, including correspondence and distance learning.

ББК Ч612.16я73+Ч610.3(0)-04я73

ISBN 978-966-7651-84-8

© Лось Й. Д., 2008

© ПАІС, 2008

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 6

РОЗДІЛ 1

Журналістика перед новим викликом 10

- 1.1. Структурна криза світосистеми 10
- 1.2. Віднайти істотне 12
- 1.3. Наукові погляди на журналістику 16
- 1.4. Орієнтації мас-медіа 23
- 1.5. Місійність слова 33
- 1.6. Горизонти української світоглядної публіцистики 39
- 1.7. Кредо Волтера Кронкайта 41
- 1.8. Роль щоденних якісних газет 44

РОЗДІЛ 2

Публіцист: мотивація творчості 54

- 2.1. Орієнтир – метааналіз історії 54
- 2.2. Вища школа – кузня світоглядних думок 60
- 2.3. Інтегральність мотивації 67
- 2.4. Філософія факту 76
- 2.5. Моральна кристалізація ідеологічних вартостей 85

РОЗДІЛ 3

Ситуативне й епічне бачення світу 91

- 3.1. Культурний чинник – визначальний 91
- 3.2. Медіатизація політики 93
- 3.3. Сучасна преса світу і проблеми морально-екологічної кризи на зламі епох 100
- 3.4. Уникати підміни понять 108
- 3.5. Публіцистика онтологічного оптимізму 113

РОЗДІЛ 4

Світоглядна публіцистика як формувальний принцип філософії суспільства і держави 119

- 4.1. Авангард духу: концепція Миколи Шлемкевича 119
- 4.2. Пріоритет макротексту 125
- 4.3. Свобода як істина 131
- 4.4. Роль особи в історії 133
- 4.5. Концептуальна публіцистика: історичний аспект 137
- 4.6. Спадок ХХ століття: Європа 143
- 4.7. Спадок ХХ століття: Азія, США 157
- 4.8. Українська традиція публіцистичного тексту 162

РОЗДІЛ 5

Апологети деструкції	169
5.1. Нагнітання деструктивності	169
5.2. Риторика Великої Французької Революції	173
5.3. Аргументаційна база виступів «Столичных новостей»	180
5.4. Ідеологеми Жана-Поля Сартра	202
5.5. Позиція Амоса Оза щодо фанатизму	210
5.6. Пастки постмодернізму	212
5.7. Призначення ЗМІ – засоби масового порозуміння	220
РОЗДІЛ 6	
Правда слова	232
6.1. Правда – найвищий етичний ідеал	232
6.2. Онтологія публіцистики	239
6.3. Дійова особа історії	243
6.4. Етичне розуміння професіоналізму	249
6.5. Слово, що визволяє, чи слово, що поневолює?	254
6.6. Позбутися селективної моралі	257
6.7. Світоглядна публіцистика Світлани Алексієвич	263
РОЗДІЛ 7	
Креативний потенціал інформації	271
7.1. Вирішальна роль слова-рушія	271
7.2. Вернути в журналістику правдолюбство і моральний пафос	279
7.3. Плекати сакрум, вибудовувати сенс	284
7.4. Громадянське суспільство – інституція доброчесності	292
РОЗДІЛ 8	
Іван Франко: місія публіциста	296
8.1. Плекати невмирущий дух нації	296
8.2. Цілюща влада вистражданого слова	301
8.3. Горизонти публіцистики	304
8.4. Прогностичний аспект творчості	309
8.5. На найвищих світових орбітах	310
8.6. «Рятувати від загуби»	312
8.7. Від аналізу – до «нових обсервацій»	314
Список використаної літератури	318
Студентський науковий семінар	328
Орієнтовні питання до іспиту	354
Теми рефератів	358

Додатки	358
Йосип ЛОСЬ:	
«Університет не може бути товариством із обмеженою відповідальністю»	358
Ришард КАПУСЬЦШСЬКИЙ:	
«Нешастям для медіа є інтелектуальні лінощі їхнього споживача»	366

ПЕРЕДМОВА

Сокровенну суть та ефективність журналістики можна визначати за багатьма критеріями. Однак усі вони фокусуються у найвластивішому вимірі – чи людина стає кращою внаслідок інформаційно-публіцистичної діяльності мас-медіа? Адже сенс історії – моральний прогрес – виявляється через людину як Особу. Тож якщо під сучасну пору загально визнано, що духовна спустошеність, моральний нігілізм, недієздатність демократичних інституцій, тероризм, екологічна криза, зниження рівня інтелекту, руйнування сім'ї та інші небезпечні явища стали нормою навіть у країнах, які досягають вершини цивілізації, то не можемо уникнути чесного запитання: чи до всіх цих симптомів деградації не доклали зусиль, іноді навіть вирішальним чином, – журналісти? Така ж чесна відповідь буде ствердною. Поставивши дух на друге чи десяте місце, ми схаотизували нашу спроможність відчувати істину. Сучасний розум пішов шляхом нескінченного подрібнення, відтак – знівечено цілісність особи, інтеграл духу, маємо людину «голих очевидностей». «Цивілізація виросла, людина змаліла» (*Євген Сверстюк*). А втративши духовний компас, отже – культуру сприйняття світу, змирившись з постулатами предметної свідомості, плаского позитивізму, з антропологічним переворотом, який розгойдує світ кілька століть поспіль, журналістика назагал опинилася у стані самодеструкції, перестає бути «службою правді», щораз відчутніше уникає обов'язку ставити речі й людей на належне їм місце, тобто встановлювати лад, рівновагу у природі й суспільстві, гармонію між націями на засадах справедливості.

Щоб журналістика стала відповідальною суспільною службою, вона мусить мати в науці свого порадника, який окреслював би основоположні методологічні й теоретичні параметри, орієнтири.

Справжня творчість завжди має етичний характер. Повернення аристократизму у журналістику, зокрема публіцистику, передбачає: **по-перше**, шляхетність мотивації публікацій; по-друге, створення авторитету плодотворним ідеям; по-третє, бажання виявити істину, а не

6
тільки виправдати свої переконання; **по-четверте**, прагнення не поневолювати словом, а визволяти, обнадіювати (онтологічний оптимізм), **нарешті** – сприяння порозумінню між людьми й народами на засадах ближній з ближнім, а не як виробник зі споживачем.

Багато наукових зусиль потрібно, щоб наша журналістика, передовсім світоглядна публіцистика, одержала солідний орієнтаційний фундамент. Опубліковані у посібнику матеріали

дають підстави замислитися над перспективами думки, яка завжди каузальна. Не можемо й надалі «переміщуватися» у сфері здогадів, імпровізацій, некритичного наслідування позитивістської методології, яка назагал виявилася помилковим мірилом.

Водночас маємо синтезувати кращі взірці специфічних програм навчання, які за останні сто років домінували у колі європейської культури: літературний, політичний, суспільний, соціологічний, комерційний, психологічний. Пам'ятаймо: вища школа – кузня світоглядних думок. А це означає, що не можемо себе відрізати від духовного процесу, співзвучного й співмірного з Європою, інакше залишимося на науковому хуторі. Наука повинна сприяти публіцистиці у пошуку таємниць спільної історії людського духу, а не лише бути методом опису фактів.

У навчальному посібнику з'ясовано принципи комплексного підходу до журналістських явищ у таких площинах:

1. Світоглядний, філософський характер публіцистики, її онтологічна всеохопність. Методологія функціонування мас-медіа під сучасну пору. Журналістика – «перша влада». Майбутнє засобів масової комунікації. Етичний характер творчості. Правда історична і правда моральна, духовне тлумачення світу. Відповідальність за слово. Особистість журналіста. Публіцист і «громадська думка».

2. Значення постановки і осмислення концептуальною публіцистикою тенденцій розвитку світу, проблем вибору шляхів його розвитку: «економічної» концепції (конкуренція за прибуток на ринку, ідеологічне панування) чи «емансипаційної» (в її основі – моральні засади і культура, розквіт людського потенціалу). Руйнівна роль сучасного нігілізму, негативізм інформації та аргументації.

3. Публіцистика і обґрунтування сенсу історії. Народження нових поглядів та плодотворної філософії життя: культуротворчий, альтруїстичний

7

спосіб буття, релігійне сприйняття світу, інтегральність людини як Особи, «цивілізація любові». Утвердження епічного бачення світу.

4. Тенденції розвитку світу і місце України у глобальному процесі моральної реформації людства: освоєння історії, формування політичної філософії Української Держави, розвиток прогностувальної публіцистики, визначення пріоритетів на основі релігійно-національних цінностей, пошуки рівноваги між культурою та цивілізацією, значення неповторності людської особистості та невивігненого вічного духу нації.

Зазначені проблеми досліджуються через призму аналізу концептуальних публіцистичних виступів елітарних видань світу, у тому числі українських політичних і філософських есеїв, що з'явилися друком упродовж 1987-2007 рр. По-перше, беремо до уваги публікації та виступи, що виразно синтезують певні ідеї, концепції, напрями політичного, суспільного пошуку, по-друге, ті, що пропонують предметні філософські узагальнення і, таким чином, стають об'єктивним розумом народу, елементами системи культури. Автор використовує праці українських і закордонних теоретиків і практиків журналістики, політологів, філософів, соціологів, культурологів, психологів, релігійних діячів, літераторів, митців та ін.

Пропонуємо комбінований спосіб постановки проблем, за якого текст публікацій є додатковим засобом висунення ідей, обґрунтування певних постулатів та ще й заохочення до погли-

бленого сприйняття-роздуму. На нашу думку, така евристичність має прокладати собі шлях не лише у поважну публіцистику, а й у науку. Подвійна конвергенція очевидна: наука позбувається шаблону і оперує автентичним текстом, а не лише його спрощеним переказом, – текстом як частиною сенсо-життєвої реальності, як мовно-психологічною дійсністю, що часто перекреслює суто відображальні функції, регулює усі потоки мислення, акумулює погляди, постави, факти через синтезу. Слово містить у собі найчистіший і найсильніший екстракт живої думки, яка його створила, а публіцистика, онтологія якої полягає у всеохопності, на відміну від науки, позначеної специфікацією і поєднаної з матеріальним онтосом, – виразно набирає дослідницького характеру.

Посібник покликаний, по-перше, сприяти вивченню нормативного курсу «Сучасна закордонна публіцистика й тенденції розвитку світу» у

8

плані організації навчального процесу аж до складання іспиту; по-друге, запропонувати необхідний мінімум теоретичного матеріалу; по-третє, стати методологічною й методичною базою для глибшого самостійного осягнення світоглядної публіцистики.

Викладання зазначеного курсу має забезпечити підвищення професійної підготовки журналістів-концептуалістів як служителів святої правди, людей місії, а не просто медіапрацівників. Теоретичний курс доповнюється семінарськими, практичними заняттями.

Посібник містить «Запитання для самоконтролю», «Орієнтовні питання до іспиту з курсу», «Теми рефератів», «Список літератури», додатки.

9

Розділ 1

ЖУРНАЛІСТИКА ПЕРЕД НОВИМ ВИКЛИКОМ

1. Структурна криза світосистеми

Всеохопні катаклізми ХХ століття, що його газета «Нью-Йорк Таймс» назвала «століттям Сатани»¹, спричинили стрімке наростання різнопланового духовного і соціально-політичного досвіду людства. Вчитуючись у невитравний слід часу, бачимо злу систему речей: «У старому світовому порядку з'явилися розлами, і він розповзається» під дією «безприкладних економічних, соціальних і культурних струсів»².

Про структурну кризу світосистеми по-різному пишуть відомі експерти. Хав'єр Перес де Куельяр вбачає джерело конфліктів у цинічному й негнучкому ставленні до розмаїття, «за що безвинні люди платять страшну ціну відчаю та гніву»³; Сергій Аверінцев (Росія) наголошує на абсурдному синкретизмі капіталістичних і марксистських реліктів, «коли «Форд», «Фрейд» і «Маркс» – рівною мірою сакральні слова безбожного людства»⁴; Збігнев Бжезінський переконалий, що «світ відівчився творити, думати, народжувати ідеї», він «озлиденів духовно»⁵; Федеріко Майор закликає «відтворити людину, якщо ми хочемо відтворити нову світову спільноту»⁶; Ейсюке Сакакібара говорить про

¹ New York Times. – 1995. – 26 January.

² Майор Ф. Зазираючи в майбутнє – коментар // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1994. – Лютий. – С. 41.

³ Там само. – 1996. – Листопад. – С. 6.

⁴ *Аверинцев С.* В защиту культуры стыда // Там само. – 1990. – Ч. 9. – С. 4.

⁵ Докладніше див.: *Свободная мысль.* – 1994. – Ч. 7-8. – С. 19–31.

⁶ Коментар Федеріко Майора. Нова перспектива для людства // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1996. – Березень. – С. 34.

10

кінець прогресу і про те, що «колишній Радянський Союз і США можна класифікувати як експериментальні держави, які забезпечували світ чітко обмеженими альтернативними ідеологіями прогресу»⁷; Ернесто Сабато (Аргентина) вдається до ширших узагальнень: «Неподільне панування Науки й Прогресу протягом більшої частини XIX і XX століть перетворило індивідуума на трибок у величезній машині. Теоретики як капіталізму, так і марксизму сприяли поширенню сумної слави карикатурних поглядів на особистість як невід'ємну частку маси, таємниця душі якої зводиться до фізичних випромінювань, що піддаються обчисленню»⁸; Євген Сверстюк у властивій йому метафоричній манері ставить точний діагноз століттю, що минуло: «XX вік вражений недугою моральної та духовної слабості, що дрібнить його розумові сили і спотворює наукові ідеї. Кажуть, що морально-етичний розвиток людства відстає від бурхливого науково-технічного прогресу... Якби-то так... Він заморожений. Мораль деградує в полоні засобів без високих цілей. Страшна епідемія XX віку – насильство, породжене втратою віри і миру в душі, виплід занепаду і відчаю»⁹.

Моральну та екологічну кризу людства породив матеріалізм, який є втіленням егоїзму та насильства. Витяги з концептуальних публікацій знаних у світі вчених, політиків, письменників і водночас блискучих публіцистів дають нам уявлення, наскільки знищено цінності, які є підставовими не тільки для окремих осіб, спільнот, а й для усього людства – відтак недалеко до «цивілізації смерті»; з іншого боку – бачимо чітке розуміння причин і шляхів переборення зла. Рациональний принцип життя (успіх і ефективність), цивілізація кількості й простору, «зовнішня» людина поступово витіснили на периферію свідомості органічний принцип життя (любов до ближнього, служіння «єдиній Правді, від якої походить усяка правда»¹⁰), цивілізацію якості, «внутрішню» людину, тобто визначальні духовні та інтелектуальні чинники. У результаті вперше в історії найстрашнішу загрозу для

⁷ *Sakakibara E.* The End of Progressivism // *Foreign Affaire.* – 1995. – September/October. – P. 8-14.

⁸ *Сабато Е.* Віднайти здатність дивуватися // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1990. – Жовтень. – С. 4.

⁹ *Сверстюк Є.* На землі, благословенній Апостолом. – Рим-Люблін, 1990. – С. 10.

¹⁰ *Святий Августин.* Сповідь. – К.: Основи, 1996. – С. 191.

11

людини й людства становить сьогодні сама людина, здрибніла, збайдужіла і спростачена. «Небачена донині порожнеча буття»¹¹ витворила ситуацію, коли людська істота розглядається як частина спадщини, що їй належить зберегти.

Таким чином, концептуальна публіцистика першою різними способами (політичні есе, філософські роздуми, моральні проповіді, науково-популярні статті, актуальні коментарі, інтерв'ю-пошуки істини та ін.) звернула увагу на небезпечну тенденцію розвитку світу. Водночас вона досліджує певний масштабний процес, що упорядковує поточні події. Адже ми стоїмо на порозі докорінного перетворення геополітичного й духовного обличчя Землі. Поступово починаємо усвідомлювати, що мусимо здобутися на могутню моральну силу, здатну знищити страх,

підозру і зруйнувати фальшиві та присипляючі стереотипи, аби рятувати «духову рівновагу ума»¹². Оскільки духовні дефіцити – корінь тих проблем, що опанували нами, доконечно потрібно реабілітувати добро, вивести з-під тотального ігa політики мораль, яка має взяти на себе роль найвищого судді на Землі, а отже інтерпретувати життя у поняттях віри, знання, а не лише – сили й безоглядної дії.

Оскільки сенс історії – моральний прогрес, пізнання Бога через самореалізацію людини (Святий Августин, Арнольд Тойнбі, Тарас Шевченко, Іван Павло II), принципи влаштування світу повинні бути змінені. Бо ж матеріалістичні концепції розвитку на базі ідеологічного наркозу, з одного боку, і етики споживання – з другого, за великим рахунком банкрутують на наших очах. Щораз виразніше обґрунтовується думка про те, що вік комерційний неодмінно мусть поступитися вікові духовному.

2. Віднайти істотне

Журналістика нині – футуристична й архаїчна водночас. Вона начебто переносить нас у магічний світ. Це стосується передовсім телебачення, яке репрезентує тривіальну культуру, нетривкі символи, до чого ще не пристосувалися ні конституції, ні закони. З цього небезпечно-

¹¹ *Jaspers K. Die geistige Situation der Zeit. – Berlin, 1947. – S. 127.*

¹² *Митрополит Андрей Шенцицький. Твори (аскетично-моральні). – Львів: «Свічадо», 1994. – С. 242*

12

го світу тотальної медіатизації треба виходити правильним шляхом, тим паче, що маємо справу з новими викликами, спричиненими сутнісним крахом комерційної цивілізації. Гордия розуму утвердила абсолютний індивідуалізм і матеріалізм, вислідом яких є війни, насильство, несправедливість аж до нинішнього «керованого хаосу».

Уярмлення словом, удосконалення усіх рівнів воєн – технологічно-силової, економічної, генетичної, організаційної, інформаційної, хронологічної, духовної – в кінцевому підсумку не дали очікуваних їхніми архітекторами результатів: ті самі стреси й трагедії множаться¹³. Тому **«у комерційній епосі з її ідеалом, вульгарним та варварським, успіху, віталістичного задоволення продуктивності й володіння, душа людини може затриматися лише на мить, заради певних надбань та досвідів, але не може залишитися назавжди. Якщо вона впіратиметься надто довго, Життя стане спутаним і загине від власної надмірності або розірветься у своїй напрузі до великої експансії. Подібно до надто масивного Титана, воно завалиться під власним тягарем, mole ruet sua»**¹⁴.

У царині скомерціалізованої журналістики запанував терор модних слів, загальмовано процес, що передбачає розвиток культури мислення. Нескінченні імпровізації привели до появи відчуженого автоматизованого конформіста або «динамічного» дилетанта й вульгарного релятивіста. Причому у сфері мас-медіа – насамперед.

Оскільки царина думки занедбана, вміння бачити великі істини (Барка), епічне сприйняття світу витіснено сумнівними реляціями про «інформаційне суспільство», часткові, поодинокі завдання журналістики вже не можуть нас задовольняти. Те, що інформаційне пригнічення спричинюється постійно зростаючою прірвою між тим, що ми розуміємо, і тим, що мали б усвідомлювати, закономірно впливає з орієнтиру на зиск і конкуренцію. Виклик перед журналістикою має такий характер: чи повністю перейдемо до обслуговування зла під прикриттям ідеологем «посередника», «об'єктивного інформатора» і впровадження руйницьких стереотипів у

масову свідомість через мультиваріантність тиражування, чи знову, як це не раз траплялося в історії, не піддамося злу, повернемо гідність Слова, яке було Сенсом від початку віків.

¹³ Див.: *Thomson O. Historia propagandy.* – Warszawa, 2001. – 496. s.

¹⁴ *Шри Ауробиндо Гхош.* Человеческий цикл. – Казань, 1992. – С. 104.

13

Зішлемося на судження фахівців, що допоможе нам збагнути реальний стан сучасних медій, прояснити причину розриву між Словом і словом, з'ясувати шляхи, методи, ресурси відновлення високого статусу журналіста – апостола істини, підміненого під сучасну пору орієнтиром прислугуючого персоналу торговельної контори, забезпечення фундаментальної підготовки журналістів у вищій школі, рівно ж – дослідницької роботи з прицілом на знання й розуміння, віднайдення **істотного**, систематизації, осмислення багатого досвіду світової журналістики як незгасної активності людського духу.

Андре Фросар (Франція): «Людська думка силкується наздогнати історію, але їй це не вдається. Тому вона зупиняється і залишає нас у стані культурного безсилля, яке є одним з найбільш разючих явищ нашого часу... Сфера думки занедбана, як зарослий бур'янами сад, як останки стародавніх шедеврів, знищених завзятою критикою чи спотворених гротескними інсценізаціями»¹⁵.

Євген Сверстюк (Україна): «Наперед програмоване, конвойоване, залякане слово нині виходить з тісних рамок, де воно хитрувало між остаточно знайденими істинами. Виходить ослабленим, непевним, глухим. Воно забуло свій рід: «Найперше було Слово». Воно забуло свою пророчу місію: стояти на сторожі, будити і вести. Разом з тим воно загубило своє призначення: влучати в неправду»¹⁶.

Даніел Бурстин (США): «Один із парадоксів політичного життя у Сполучених Штатах полягає в тому, що ми спромоглися звести наші інституції емпіричним шляхом, доводячи свою цілковиту нездатність заснувати велику політичну філософію... Ворогом поступу виступає не так незнання, як ілюзія знання... Уважати себе носієм найвищої, обов'язкової для всіх істини – ось що небезпечно для будь-якого суспільства»¹⁷.

Останнє судження є промовистим з огляду на те, що чимало європейських країн після Другої світової війни перейняли від США схеми організації суспільно-політичного життя, а у царині мас-медіа – ко-

¹⁵ *Фросар А.* Світ Івана Павла II. – Львів, 2002. – С. 113-114.

¹⁶ *Сверстюк Є.* Свобода слова і культура думки. – В кн.: На святі надій. – К., 1999. – С. 199.

¹⁷ Інтерв'ю. Даніел Бурстин. – Кур'єр ЮНЕСКО. –1991. – Березень. – С. 4-8.

14

мерційний підхід до інформації; нині ж на посткомуністичному просторі дехто безкритично копіює систему американської вищої школи, журналістики. Від володаря дум, навчителя життя, фактора систематизації руху суспільних і філософських ідей, кристалізації світоглядних шляхетних орієнтирів журналістика перейшла у сферу виробництва грошей, знецінення вартостей. І тому щораз частіше лунають тривожні голоси.

Наприклад, директор Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка В. Різун на зустрічі в газеті «День» зазначив: «Школу публіцистики ми втратили, у співвідношенні інформаційної журналістики і справжньої аналітики спостерігається

явна диспропорція»¹⁸. Ще виразніше схарактеризував польську пресу голова Сенатської комісії культури і засобів масової інформації Ришард Славінський: «Рівень писаного слова невисокий. Преса заповнена слоганами, примітивними узагальненнями і негативними вістями... Польська преса розпрощала з репортажем *{есе, літературою факту, розмилення. –Й. Л}*, розпрощала з аналітичними статтями, розпрощала з глибоким мисленням... Бо преса наша вже не є польською, у ній домінують комерційні медіаконцерни Німеччини і Норвегії... 94 відсотки журналістів Кракова нещодавно, відповідаючи на анкету, визнали, що в Польщі панує цензура. Це драматичне явище»¹⁹. А Єва Мілевіч відверто пише про «терор модних думок»²⁰. Дискусія ж у московській «Літературной газеті», що почалася в числі за 14-20 січня 2004 р., взагалі має алярмістський акцент: «Розгортаєш газети, дивишся телепрограми і не бачиш у вируючому словопотоці різниці між проплаченою піарівською акцією і дослідженням життя. Стерлася межа!» А Віталій Третьяков досліджує, чи використання брехні в сучасній журналістиці є аномалією, чи закономірністю. Висновки песимістичні.

Такий стан справ у світоглядній сфері, надмірно медіатизованій, вимагає докорінної зміни орієнтирів. На перший план слід ставити з'ясування істини, а не чинник комерційний, етику, що спирається на любові до ближнього, сформульовану в Євангелії, а не егоїстичні аспірації,

¹⁸ День. – 2004. – 24 берез. – С. 2.

¹⁹ Serwis «Polska – Polacy». – 2004. – Luty.

²⁰ Див.: Milewicz E. Terror modnych myśli. – Tygodnik powszechny. – 2004. – 21 marca. – S. 1.

15

просвітлення думки, а не ментицид (капітулянтський постулат «Попит породжує пропозицію» саме і є вбивством думки).

Правильна база життя, як з'ясувалося, не може визначатися тільки матеріальними й політичними чинниками. Незважаючи на витонченість, привабливість випрацювання базових аксіом і кліше у свідомості еліти, світоглядне програмування загалу специфічними методами (симбіоз інформаційного тиску і аналітики експертів у вигляді форуму), результат виявився негативним: догнивають плоди явних тоталітарних систем, насамперед комунізму, й вже зафіксувала себе як провальний проект прихована тоталітарна система («відкрите суспільство»). Це сталося тому, що матеріалістичне мислення марксизму й лібералізму зводить саме поняття цивілізації до фікції розуму. Позитивізм, екзистенціалізм, скептицизм і прагматизм оперують або конкретними результатами наукових досліджень, вигодою (збільшення тиражів, підвищення рейтингів), вважаючи, що справжня вартість наших переконань має сенс тільки завдяки практичним наслідкам для людини, або наполягають на порожнечі буття. Вони відкидають будь-яку надчуттєвість, вважають дух завадою у конкуренції, виконанні змеханізованих завдань. Значною мірою рутинний характер має суто відображальна інформація переважної більшості сучасних мас-медіа: вона не є творчістю, радше – своєрідним плагіатом чи прихованою рекламою. Як результат, час, справді заощаджений суспільно-організаційною й технологічною сферами життєдіяльності, стає розтринькуванням справжніх, тобто духовних ресурсів людини, національних, культурних спільнот. Ця найважливіша сфера – світоглядна – безпосередньо дотична до журналістики.

3. Наукові погляди на журналістику

Завжди доречно зіставляти методологічно-теоретичні постулати з результатами їх прак-

тичної реалізації. Позитивізм, екстраполюючи своє бачення історії на медійну сферу, остаточно, ще після Другої світової війни, визначився щодо функцій преси. Дослідження під назвою «Вільна і відповідальна преса», проведене Комісією Хатчинса наприкінці 40-х років ХХ сторіччя (Hutchins Commission), як критерії ефективності виділяє п'ять можливих функцій преси. Вона може: а) надавати «правдивий,

16

повний і зрозумілий звіт про поточні події у тому контексті, в якому вони набувають сенсу», що можливе за об'єктивного висвітлення подій; б) бути «форумом для обміну думками і критичними висловлюваннями», що почасти означає, що газета повинна бути «колективним провідником» суспільного діалогу, і хоча б певною мірою репрезентувати думки й погляди, протилежні думкам і поглядам редакції; в) показувати «типову картину, що відображає представництво різних суспільних груп»; г) «репрезентувати і роз'яснювати цілі й цінності суспільства»; д) надавати «повний доступ до поточної інформації», сприяючи цим здійсненню права громадян на одержання інформації²¹. Комісія визначила три загальні завдання, без виконання яких преса не може відігравати своєї політичної ролі: надавати інформацію, просвіщати суспільство з тим, щоб воно могло здійснювати самоуправління, і прискіпливо стежити за діями влади.

Відтоді діапазон поглядів на журналістику значно розширився.

У своїй монографії «Біля джерел публіцистики» В. В. Ученова, нагадуючи про розпрацювання предмету, структури, функцій, методів, специфічних для такого феномена культури, наводить найприйнятніше, на її думку, визначення публіцистики як «специфічної галузі суспільно-політичної творчої діяльності, що має метою актуальний ідеологічний вплив на суспільну думку, на свідомість і поведінку мас»²². Підкреслюється зв'язок публіцистичної творчості з художньою літературою, історіографією, юридичною і політичною діяльністю, педагогікою. Багато цінних спостережень знаходимо в розділах книги щодо становлення публіцистики в античній культурі, у Середньовіччі, в період Відродження. Зазначено провідну роль ораторської майстерності, проповідництва, різних форм усних повчань та усної полеміки в оперативному масовому політичному спілкуванні. Вони продуктивно і безперервно взаємодіяли з фольклором. Але автор пов'язує самовизначення публіцистики із звільненням її «від середньовічного релігійного синкретизму, від всеохопної духовної диктатури церкви»²³.

²¹ Прайс М., *Круг II*. Благоприятная среда для свободных и независимых средств массовой информации. Оксфордский университет (США). 1 декабря

²² Горохов В. Публицистика и ее эффективность. – М., 1981. – С. 99.

²³ Ученова В.В. У истоков публицистики. – М., 1989. – С. 213.

17

Принципово інший підхід до природи, ролі публіцистики знаходимо в українського філософа, вченого й журналіста Миколи Шлемкевича. Він виходив із того, що функцією духовної культури має бути встановлення порядку у первісному душевному хаосі, надання ясної форми природному стану душ, організація духовності. Для свідомості людини вирішальними є дві ділянки духовної культури – ідеологічно-світоглядна й мистецька. Перша саме й встановлює порядок ідей, думок. Крізь призму ідеології людина краще розуміє світ і події в ньому. Але сучасні ідеології перетворилися в агітку.

Професор Л. Г. Світлич у навчальному посібнику «Професія: журналіст» порівнює журна-

лістську професію з літературною творчістю, мистецтвом, наукою, історією, політикою, правознавством, риторикою, проповідництвом, педагогікою²⁴. Пьотр Легутко і Доброслав Родзевіч у книзі «Міфи четвертої влади» нагадують, що Едмунд Берк свого часу назвав журналістів «четвертим станом» (the fourth estate). Тим часом в жодній країні не зrealізовано ідеї: мас-медіа є системою, що саморегулюється в ім'я публічного добра. Моральні вади журналістів суспільно шкідливі, оскільки такою є природа засобів переказу інформації. Не забуваймо, що «демократія вимагає публічних дебатів мовою, зрозумілою широким колам громадян, які мають різні погляди і неоднакову за якістю освіту. Тому більшість учасників цих дебатів мусить визнавати ті самі елементарні вартості, яким має слугувати публічна, зокрема політична діяльність, розуміти ту саму мову, нарешті, – мати можливість пізнання тих самих фактів, подій, опінії, що мають істотне значення для розуміння суті справи»²⁵.

Німецькі вчені Міхаель Кунцік і Астрід Зіпфель вважають, що «журналістика – це професійна діяльність осіб, які у масових мас-медіа виконують функції збирання, перевірки, добору, опрацювання і розповсюдження інформації, коментарів, а також розважальних матеріалів»²⁶. Вони ж переконані, що засадничо журналісти не вписуються в однорідну суспільну категорію, оскільки у розвинутих країнах рекрутуються зі

²⁴ *Свитич Л.Г.* Профессия: журналист: Учебное пособие. – М., 2003.

²⁵ *Legutko P., Rodziewicz D.* Mity czwartej władzy. – Kraków, 2002 – S. 8-9.

²⁶ *Kunczik M., Zipfel A.* Wprowadzenie do nauki o dziennikarstwie i komunikowaniu. – Warszawa, 2000. – S. 68.

18

«середнього класу»; по-друге, у різних медіях завдання журналістів деколи принципово відрізняються; по-третє, погляди журналістів щодо своїх обов'язків істотно суперечливі. Наприклад, у Німеччині журналісти, які постачають розважальну інформацію, в очах реципієнтів виглядають тупими, жадібними до сенсацій, натомість у щоденних газетах домінують інші критерії добору працівників, відповідно поважнішим є трактування цих журналістів споживачами інформації. Найчастіше зазначаються дві постави журналістів: нейтрально-об'єктивна і суспільно заангажована.

Щораз предметніше з'ясовуються психологічні проблеми сучасної журналістики. Учені факультету журналістики Московського державного університету випустили у 2002 році збірник наукових статей «Проблеми медіапсихології». Відомий дослідник преси Е. Пронін, наголошуючи на тому, що «у сучасній масовій комунікації щораз більшого значення набувають феномени і артефакти, головним фактором яких стає їхня психологічна компонента», приходять до висновку: мислення-спілкування-поведінка людей, включених у масову комунікацію, стало іншим; практично будь-який журналістський текст може тепер стати частиною соціальної практики, її функціональним елементом. Він наполягає на появі у глобальному інформаційному просторі нової медіареальності, психологічної terra incognita. Оскільки, на думку Проніна, у сучасній комунікації виявляється тенденція до зрощування журналістики і психології (звідси поява нових жанрів: фокусоване інтерв'ю, нарис на основі глибокого тестування, огляд з психоаналітичним пропрацюванням символіки і т. ін.), традиційні поняття теорії журналістики вже застаріли. Нині журналістський текст спирається не на ідеологію, а на ментальні структури, базові вартості і страхи масовидної людини. Змінилася комунікативна поведінка аудиторії. «Ін-

терактивний реципієнт виходить за межі класичної схеми «two-step-communication», і комунікатор втрачає в його очах ауру «лідера думок»²⁷.

Самі журналісти ставляться до психологічної компоненти мас-медіа виключно інструментально, як до джерела додаткових можливостей маніпуляції. З'явилося поняття «типосиндром» (синдром

²⁷ Проблемы медиапсихологии. – М., 2002. – С. 11.

19

категорій свідомості), що нагадує відомі в історії символічні визначення журналістських ролей: «розгрібачі бруду», «підручні партії» і т. ін. На основі масиву даних соціологічних опитувань через факторний (за групою різних чинників), дискримінантний (шляхом виключення) і кластерний (на підставі якогось одного істотного чинника) складено підсумкову таблицю психотехнічного моніторингу:

Типосиндром Категорії свідомості	1 «Лицар гласно- сті»	2 «Плюй- бой»	3 «Пікей- ний жилет»	4 «Кілер»	5 «Сам собі ін- терв'ю- єр»	6 «Зомбі»
1. Цільова спрямованість	Духовне наставництво	Самоствердження	Інтелектуальне домінування	Розправа	Утримання влади	Духовне закабалення
2. Декларована соціальна роль	Просвітитель	Той, хто викриває	Експерт	Месник	Духовний лідер	Жрець моралі
3. Адреса апеляції	Суспільна думка	Протестний електорат	Еліта суспільства	Особливо важливі персони	«Народ»	Електорат, який сумнівається
4. Опорний комунікативний прийом	Публіцистичність	Площадна риторика	Імітація суспільної думки	Вітік інформації	Самореклама	Інформаційне насильство
5. Ставлення до осіб, які при владі	Конструктивне протистовбство	Шантаж	Змова	Васальна відданість	Кланові зв'язки	Сліпа покора

На нашу думку, маємо справу не тільки із зомбуванням масової аудиторії, а й зі спекулятивним науковим зомбуванням, якими б модними словами це не прикривали. Порушується питання, як пристосуватись до так званих нових реалій, а не як змінити орієнтири творчої діяльності, ушляхетнити їх.

Повернемося до висновків Е. Проніна. Він неоднозначно ставиться до того факту, що редактори, продюсери, засновники видань замовляють психологам конкретні дослідження аудиторії, текстів, реклами. І цілком вмотивовано: залежно від світоглядної позиції журналіста чи видавця ці дані можна використати й з підступною метою, що стало

20

правилом. Зрощення пропаганди з рекламою в кінцевому підсумку загрожує будь-якому діячеві інформаційною дискредитацією, щойно він не спрацюється з олігархами медій. Цілком поділяємо судження Е. Проніна щодо потреби переорієнтації і підвищення психологічної компетентності професіоналів масової комунікації. Соціотерапія, психологізація навчання студентів-журналістів (курс «Психологія журналістики») – річ доконечна.

Але мало констатувати «гостру методологічну недостатність самої теорії журналістики», яка часто змінювала фокусування концепцій від «колективного пропагандиста, агітатора й організатора» до «четвертої влади», а також саму «маніпулятивну природу» мас-медіа. Маємо підстави нагадати, що жодні практичні методики підвищення ефективності впливу журналіста на людину чи спільноту, жодні імідж-мейкерські технології і статистичні прийоми маніпулятивної соціології не дадуть позитивного результату, якщо в основі діяльності мас-медіа домінуватимуть засади «купівлі-продажу», а не принцип ВЛАДИ ПРАВДИ. Інформаційна громадянська війна не припиниться, якщо на основі позитивізму нас закликатимуть до «об'єктивності», «толерантності», тобто посутньо – до релятивізму.

Водночас не можемо погодитися й з таким постулатом Е. Проніна: «Суть методології в її свободі, як від зазіхань ідеології, так і від претензій прикладної науки»²⁸. Треба було чітко зазначити, що свободи без істини не буває, як і незалежності – від сумління. Але це вже сфера релігії, Закону Життя. Визнавши людину істотою релігійною, погодившись з Едмундом Берком, що в основі громадянського суспільства має бути саме релігія (не плутати з фальсифікованою релігійністю), доведеться зректися і марксистського, і неоліберального позитивізму. «Свобода методології» – чистий евфемізм, тому Пронін, висловивши чимало справедливих і продуктивних думок з проблем медіапсихології, не наважився на останній крок – ревізію самої методології, яка в обидвох варіантах матеріалізму допровадила до культурної катастрофи, – людину відлучили від своєї органічної стилістики.

Ще в давнину життя розглядалося як привід для розвитку раціональної, етичної, естетичної, духовної істоти. Антика наголошувала

²⁸ Проблемы медиапсихологии. – М., 2002. – С. 17.

21

тільки на трьох перших чинниках. Азія йшла далі, сприймаючи їх як опорні камені для духовного сходження. Тому насамперед шанували своїх святих, релігійних засновників і мислителів, своїх духовних героїв. Це кореспондує з думкою Івана Павла II: «Співжиття людей не має за кінцеву мету ні ринок, ні державу, бо людське життя несе в собі унікальну цінність, якій повинні служити і держава, і ринок. Людина – це перш за все той, хто шукає істину, прагне жити в правді, поглиблюючи своє знання про неї шляхом діалогу, який включає минулі і майбутні покоління»²⁹.

Можемо з цього зробити такий висновок: душевний автоматизм людської чутливості й доброти є першоосновою журналістської майстерності. Люди, наділені такою основоположною

якістю, також повинні йти в науку, ставати за кафедри, готувати кадри для журналістики думання, етичного переживання, шляхетної візії. Етика несхитних засад має домінувати над етикою ситуації. Чому ми так рідко ставимо запитання: яким має бути журналіст як особа, яким має бути вчений, викладач вищої школи? Натомість прагнемо удосконалити мас-медіа, майже цілковито ігноруючи моральні, інтелектуальні, мотиваційні параметри творчої особистості. Журналістика є такою, яким є журналіст, культура є такою, якою є людина. Було б на часі перекласти українською мовою цінний збірник наукових праць і рефлексій, що вийшов у Польщі (Ольштин, 1996) під назвою «Етика журналістики» (Dziennikarski etos). На високому рівні аналітичності обговорено проблеми функціонування кодексів журналістської деонтології, ролі журналіста як носія інтегральної візії людини і світу, відповідальності медій, етичні наслідки маніпуляції в мас-медіа, незалежності журналіста на службі правді й людині, моральності формування суспільної думки, вибору – правда/товар, захисту Слова від слова. Орієнтир саме такого підходу вже маємо: у 2004 році Український Католицький Університет у Львові видав найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, інтернет та інші медіа (1936-2003) обсягом 438 сторінок. Нарешті й на посткомуністичному

²⁹ Енцикліка Святішого Отця Івана Павла II до сучасних братів єпископів, до духовенства і чернечих чинів, до вірних вселенської церкви і всіх людей доброї волі в соту роковину енцикліки *Regum novarum*. – Львів, 1992. – С. 69.

22

просторі з'являються підручники, монографії, посібники, які сягають джерел високої творчої думки³⁰.

4. Орієнтації мас-медіа

Варто збагнути плідність суджень представників різних народів, епох, цивілізацій щодо сфери творчості, мистецтва управління душами. Але перш ніж відтворити кілька засадничих орієнтирів «будівництва» людини і облаштування суспільства й держави як порядкуючого чинника суспільства, нагадаємо, що за кордоном чітко розрізняють журналіста (англійський термін – *journalist*) і медіапрацівника (*media-worker*). Перший термін радше співзвучний з нашим поняттям «публіцист», друге визначення характеризує абсолютну більшість працівників медіасфери, які збирають інформацію, компонують сюжети, обслуговують певні сфери життєдіяльності; їхня робота має, як правило, рутинний характер, тому такі працівники можуть легко змінити триб життя й роботи, оскільки вона для них – засіб облаштуватися в житті.

Якщо світ відівчився творити ідеї, озлиденів духовно, то, крім інших чинників, викликаних войовничим наступом матеріалістичного нігілізму, причину слід шукати також у спрощенні критеріїв оцінки журналістської творчості, абсолютизації її маніпулятивної природи «сумною необхідністю», оскільки «попит породжує пропозицію». На нашу думку, настав час повернутися до найвищих зразків місії Слова – з одного боку, і інтегрувати усі сфери знання в продуктивне світобачення – з іншого. Якщо подбаємо про те, щоб журналістика (публіцистика) виражала той загальний дух, що його релігія втілює в сумлінні, філософія – в ідеї, історія – у фактах, мистецтво – в уяві й образах, якщо визнаємо, що лише любов до істини є моральною ос-

³⁰ Прутичков Г. В. Введение в мировую журналистику. Антология в двух томах. – М., 2003 (у першому томі вміщено матеріали, що стосуються ораторського мистецтва античності, публіцистики Нового Заповіту, ранньохристиянської публіцистики Риму, Візантії, другий том репрезентує публіцистику Реформації, Англійської революції (XVII століття), творчість Дефо, Свіфта,

Стіла, публіцистики США – Джеферсон, Пейн, Гамільтон, а також публіцистики Великої Французької Революції (1789–1794); Журналістика в мире політики. – СПб.: Издательство Михайлова В. А., 2004; *Кин М.Н.* Журналістика: методологія професійного творчства. – СПб, 2004.

23

новою світоглядом творчого працівника, дефініція публіцистики може бути такою:

«Публіцистика – словесна й візуальна сфери моделювання свідомості, вияв динамізму людського духу, політичне й морально-філософське освоєння історії та актуальної суспільної практики, всеохопний засіб формування особистості, площина зазначення вартостей та інтересів людей, соціальних груп і націй, втілення їх культурної ідентичності».

Спроба такої дефініції є доконечною з огляду на підміну сенсу у царині мас-медіа. Те, що вони – посередник, медіатор, акцентують доволі часто різні вчені й практики. Але це слово однокореневе зі словом «посередність». «Посередникам» не потрібні ні думаючі люди, ні засоби масової інформації, які б вчили жити гідно, а не лише реагувати на життя, керуючись інстинктами. Більш як 150 років тому влучно сказав про це Томас Карлейль: **«Добре мати здорове тіло, але здорова душа – ось найголовніше, що людина повинна випросити собі в Неба, ось найпрекрасніше, чим Небо може ошчасливити бідних смертних. Здорова душа відразу – без допомоги штучних філософських ліків, без завжди сумнівних символів віри – сама пізнає, що є благо, приймає його і твердо притримується; вона пізнає також, що таке зло, і добровільно відштовхне його від себе»³¹.**

Отже, за усієї багатоманітності форм вияву, інтенсивності впливу, світоглядних, організаційних, технологічних вимірів, оцінок експертів, морального «політеїзму» людства ми можемо засадничо простежити дві орієнтації мас-медіа: перша – зона завихрення умів, постав та дій і зона пошуку етики консенсусу, узгодження між вимогливими нормами універсальної моралі та цінностями неоарістотелівського індивідуалізму. Це можна висловити і в такий спосіб: залишатися в орбіті нижчих рангів життя, відшліфовуючи, залежно від вимог часу і викликів історії, «соціальну тварину» та її витвори (суспільство, державу, спільноти різного призначення), або сприйняти погляди й пасіонарність тих великих душ, які, прагнучи оновити життя на Землі, стали справдешнім рушієм всесвітньої історії (сєнс її – моральний прогрес) і втримали цю віру, незважаючи на усі попередні невдачі. Спекулятивні інтелекти саме

³¹ *Карлейль Т.* Теперь и прежде. – Москва, 1994. – С. 320.

24

через медійну сферу витворили багатоваріантність софістики ще до нашої ери. Морально ж чутливі інтелекти, вивільнюючи світло Істини, чинили й чинять доступною людській свідомості духовну свободу, яка не може бути егоїстичним утвердженням окремого розуму й життя, а повинна стати підпорядкуванням Божественній Істині довкола нас і в нас самих.

Правдиве – постійне й усебічне – дослідження стану речей немислиме ні в тоталітарних режимах на кшталт комунізму й нацизму, ні в декоративних демократіях неолібералізму. Наведемо приклад азартного гравця, авантюриста в журналістиці, якого подають як «метра американської тележурналістики» – Леррі Кінга (справжнє прізвище – Леррі Рігерд). В інтерв'ю газеті «Комсомольская правда» цей «найпопулярніший тележурналіст Америки» ніби мимохідь хизується зустрічами із сильними цього світу. На запитання «Що б ви запитали, скажімо, у Сталіна?» Кінг відповів: «Я би сказав: Йосиф, подивися на цю країну! Як вона змінилася! Або посмі-

явся б над Гітлером: подивися на Ізраїль, адже ти був проти євреїв, але саме завдяки твоїм зусиллям, як результат, з'явився на світ Ізраїль! Але, звичайно, передовсім я б зустрівся з Ісусом Христом (!) – Я б запитав: як, шановний Господь Бог, ви себе почуваєте, коли ваша мати – земна жінка, а батько – святий дух? Чи не відчуваєте внутрішнього дискомфорту? І взагалі: як таке могло трапитися?»³².

Така категорія людей вбачає життєвий інтерес у тому, щоб робити людство хворим та спотворювати поняття «добро» і «зло», «істинний» і «фальшивий», «гарний» і «потворний», надаючи їм небезпечний для життя і наклепницький сенс. Зішлемося на одну з найвпливовіших і найрозрекламованіших газет – «Нью-Йорк Таймс». Визначивши ще у ХІХ столітті (газета заснована 1851 року) девіз-орієнтир – «Усі новини, придатні для друку», ставши своєрідною енциклопедією (тут повністю друкуються усі найважливіші документи і виступи, що мають глобальний вимір), кваліфіковано орієнтуючи американський, західний істеблішмент у геополітичній, економічній ситуації світу, «Нью-Йорк Таймс» водночас є рупором космополітичних, атеїстичних сил, зацікавлених у нівелюванні основоположних вартостей.

³² Комсомольская правда. – 1995. – 22 март. – С. 7.

25

Залежність від функції нав'язування принципів глобалізму, що не визнає національного й релігійного сумління, примушує журналістів цього видання шукати «блискучого» результату. Так, Волтер Дюранті свідомо зігнував факти страхотливого голодомору в Україні 1932-1933 років. Коли ж в 2003-2004 роках світова громадськість зажадала позбавити цього найцинічнішого, найаморальнішого журналіста західного світу Пулітцерівської премії, «Нью-Йорк Таймс» по-фарисейськи зігнувала її думкою, а також вимогою українців, журналістів багатьох країн.

Треба особливо підкреслити, що самозвеличення, претензія на об'єктивність, водночас – арбітральність, дуже часто приховані «за кадром». Однак фахівці та й читачі, які регулярно за-своюють публікації флагамена ЗМІ «вільного світу», виразно спостерегли най-чільніший мотив світогляду «Нью-Йорк Таймс»: людина є вільною і мусить сама себе створювати, оскільки Бог помер. Газета підтримує науковий матеріалізм й атеїзм, захищає свободу висловлювання, включно з блюзнірствами проти християнства. Особливо не приймає «релігійної правиці», захищає аборти, ратує за сексуальну свободу, толерує гомосексуалізм.

Публіцист польської газети «Rzeczpospolita» Кшиштоф Клопо-товський, використовуючи матеріали книг Едвіна Даймонда «За кулісами «Таймс'у» і Вільяма Проктора «Євангеліє від «Нью-Йорк Таймс», наводить переконливі факти цілеспрямованого «прання мізків» читачів і нав'язування такої візії світу (дуже часто сфальшованої історії), яка відповідає орієнтирам нинішнього видавця Артура О. Сульцбергера: Бог вмер, але залишився юдаїзм без віри. Ілюстрацією цього цинізму й зухвальства є підтримка афери Бруклінського музею мистецтва, який виставив образ Діви Марії, намальований лайном слона. Тодішній мер міста Рудольф Джуліані назвав це профанацією. «Нью-Йорк Таймс» категорично заперечила мерові, оскаржуючи його «в утисках свободи слова». Відтак протягом трьох тижнів газета поверталася до цієї проблеми 70 (!) разів. Показово, що автори 37 статей захищали виставку, критикуючи мера, 24 тексти містили нейтральну позицію і лише 9 публікацій захищали сакральні вартості християнства. Редакційні коментарі беззастережно засуджували Джуліані, оперуючи поняттям «толерантність». Лише консервативний коментатор газети Вільям Се-

файр відважився дорікнути артистичній еліті Нью-Йорка, яка образила американців-християн.

Таку саму «толерантність» виявило видання з нагоди іншої профанації християнської традиції, коли Ісуса Христа подавали як активного гея. Це обґрунтовувалося тим, що всі «стилі життя» засадничо рівні. В жодному разі нікого не потрібно переконувати. Натомість віру «Нью-Йорк Таймс» у вільний ринок, демократію і «свавільне» ліберальне суспільство мають прийняти всі американці, згодом – увесь світ. Інші вартості, зокрема релігійні, не є абсолютними, а тимчасовими.

За такого «кредо» навіть об'єктивність, «рівновага» подачі матеріалів, які поділені на чотири категорії (чиста інформація, аналіз фактів, думки окремих коментаторів, редакційний коментар), нагадують позицію фарисеїв. Обґрунтувати це неважко бодай таким (типовим) прикладом: друкуючи звіти про спортивні змагання, газета вилучає будь-яку згадку про «молитву, яка допомогла здобути перемогу». То чому ж дивуватися, що сама «Нью-Йорк Таймс» у редакційній статті номера за 26 січня 1995 року писала: «Кажучи песимістично, наше століття можна назвати Століттям Сатани. Ще ніколи в історії люди не виявляли такої схильності, такого бажання вбивати мільйони інших людей через расову, релігійну чи класову приналежність». Якщо релігію тут трактують як «анахронізм», то, відповідно, маємо результат. Фундатор сімейної імперії Адольф Окс, хоч і відмовився від коміксів і крикливих заголовків, «знав (?)», що читачі люблять злочини, секс, терор» і тому подавав їх під виглядом «соціології міста». Нема чого дивуватися селективній моралі видавців і більшості з майже однієї тисячі співробітників. Польський журналіст оприлюднив також той факт, що під час Другої світової війни (1942 рік) газета «Нью-Йорк Таймс» писала про «мільйон жидів, знищених нацистами», а потім з'явилася цифра 6 мільйонів жертв Голокосту, і газета в 1996 році «визнала свою вину»³³.

Найдивніше те, що саме сповідники морального релятивізму нині заалармували. Однак замість того, щоб лікувати причину хвороби, тобто зректися матеріалістичного нігілізму, хибного погляду на життя, речники мамони або цинічно переадресовують свій вибір на «природу телебачення», яке, мовляв, все перетворює на шоу (принагідно: якщо

³³ *Kłopotowski K. New York Times naprawia świat // Rzeczpospolita. – 2002. – 9 llistop.*

перенасиченість фільмів, інших передач гедонізмом, сексом, насиллям, пожадливістю, егоїзмом, садизмом вважається шоу, то маємо вже цілковитий садомазохізм), або взялися за медіаосвіту.

По-перше, не варто афішувати думку про те, що мас-медіа стали таємничим світом людини. Цей камуфляж з модних слів прикриває прагнення маніпулювати людьми, уярмлювати словом. По-друге, медіаосвіта нагадує боротьбу за нерозповсюдження ядерної зброї: ті, хто її створив й випробував на людях, найбільше нині наполягають на недопуску до цієї технології інших учасників світового розкладу сил.

Висновок очевидний: якщо припинимо, а згодом й зовсім виелімінуємо комерціалізацію й монополізацію духовної сфери, якою присутньо мають бути мас-медіа, то усілякі законотворчі акти, декларації, ухвали, медіаосвіти відпадуть згодом самі по собі. **Треба міняти сенсожиттєві орієнтири**, а не тільки розвивати «критичне мислення» (канадська ідея медіаосвіти), «громадянське виховання» (Франція), «розуміння медіатекстів, вибірковість у перегляді тих чи тих програм» (Велика Британія). Як і в інших царинах людської діяльності, в журналістиці важливо

пам'ятати: чим вищий дух, тим досконаліша реальність. Втрата шляхетних орієнтирів, ідеалів неминуче завершується ентропією. «Але є ще семантична, хронологічна ентропія: багатоголосся, розкришений час. Чи не тому світова культура, що гуде голосами ЗМІ, виявляється такою ж аморфною», – робить висновок редактор газети «Франкфуртер Альгемайне Цайтунг» Дірк Шюмер³⁴.

Небезпечною тенденцією вважає Мартін Хехт (газета «Франкфуртер рундшау») діяльність Сі-Ен-Ен (CNN). Ця телекорпорація Тернера, заволодівши критичною масою суспільності, стала актором у сучасних мілітарних конфліктах, спроможним розв'язати війну. Хехт дивується тим, що «замість того, щоб просвіщати, CNN позбавляє політиків можливості діяти обдуманно»³⁵. Але ж сам він прекрасно орієнтується в тому, що телекорпорація як інститут капіталістичної інформаційної конкурентної боротьби саме й живе за рахунок війни. Висвітлення подій завжди підпорядковується логіці захоплюючої оповіді, вестерну, трилера чи фантастичної драми. Як результат, політична еліта

³⁴ Шюмер Д. Глобалізована людина // Deutschland. – 2001. – Жовтень-листопад. – С. 65.

³⁵ Див.: Создавать факты // Kulturchronik. – 2003. – Ч. 2. – С. 40.

28

«вимушена» вести війну. Спрацьовує ефект зворотного відліку, який приковує увагу публіки, створює напруження, атмосферу очікування першого удару, як це стало реальністю в Югославії, Афганістані, Іраку. Рекламний трилер інформаційного каналу вмовляв: «Світ спостерігає і чекає» (the world watches and waits). Словесна війна, таким чином, трансформується у гарячу.

Ще у 60-х роках ХХ століття було зруйновано міф про те, що телебачення реалістично відображає дійсність. Осмислення подій залежить від того, на які місця їх ставлять редактори відділів новин у своїх програмах. Цей процес назвали «Agenda setting» (формування порядку денного). Багато що не потрапляє в цей порядок денний взагалі, притлумлюється, наприклад, з допомогою механізму «спіралі мовчанки», за влучним висловом відомого німецького соціолога Елізабет Нелле-Нойманн. Навпаки, феномен «спіралі значимості» став відомим світові комунікації порівняно недавно: це поняття означає механізм, з допомогою якого сучасні ЗМІ впливають на прийняття політичних рішень. Ще раз зішлемося на думку Мартіна Хехта: «Репортажі CNN створюють атмосферу, яка врешті-решт набирає реального політичного значення: рефлекс, за допомогою якого штучні структури маркетингу через засоби інформації втручаються у практичну політику. Це вдається їм тим успішніше, чим менше політики можуть ухилитися від тиску суспільних очікувань. Ніколи раніше, як в ці дні, «спіраль значимості» не формувала на такому рівні глобальну суспільну думку: детерміністський погляд на події, що практикується на CNN, разом з відчуттям неминучості, що нагнітається, створюють політичні факти»³⁶.

За нинішніх умов організованому, інформаційно мобільному і тотальному злу треба протиставити рішучість думок, енергійний оптимізм як спонуку до священних вчинків, аби позбутися сумнівів, постійного вагання, навчитися розпізнавати підступні наміри й прийоми сучасних фарисеїв. Загравання зі злом, естетизація пороків неминуче призводять до антикатарсису – забруднення душі. Нав'язування вигідної космополітичній еліті системи цінностей спотворює органічні, природні поривання душі й тіла людини; як результат – відчуження, «сублімоване рабство» вона починає сприймати як бажаний, єдино можливий спосіб

³⁶ Див.: Создавать факты // Kulturchronik. – 2003. – Ч. 2. – С. 41.

29

існування. Від моменту народження людина інтегрується в «систему», НИНІ – В СИСТЕМУ ЗМІ, відтак – насамперед в молодого покоління формується спотворене бачення світу. Витворюється порочне коло: ненормальна соціокультурна одномірність формує одномірне мислення, яке відповідно зміцнює ненормальність соціальної дійсності.

Насамперед треба однозначно й відважно відкинути сумніви щодо неминучої перемоги Істини, можливості приручити страх, привабливості добра. Як і найкращі речники народів, які оперували словом, зокрема журналісти/публіцисти, не маємо права пасивно спостерігати, як колесо історії котиться до прірви. Зло багато разів було поборене правдивим словом. Пропаганда більшовизму, нацизму була організована за найефективнішими зразками окупації масової свідомості, але тотально провалилася.

Частина журналістів не схильна шанувати протилежну думку, щоб у спільному пошуку істини осмислювати і розрізняти правду й брехню. Для них не аналіз важливий, а бачення, тому вони нечутливі до протиріч і чужих думок. Як правило, ці журналісти оперують категоричними оцінками. Та й абсолютне панування своєї точки зору неминуче породжує волюнтаризм до фактів об'єктивного світу, свавілля і тенденційність у доборі, що підтверджує чи спростовує їхню ідею фактів. Якщо раніше правдою вважалося те, що написано у газеті «Правда», то сьогодні істину глаголять «Комсомольская правда», «Столичные новости» та багато інших видань, не кажучи про телебачення, повністю прибране до рук мондіалістами. А в ширшому вимірі – що проголошують «Нью-Йорк Таймс», переважна більшість газет, журналів, телерадіокомпаній Мердока, Тернера, Берлусконі, Кірха (нещодавно збанкрутував), Гусинського, Березовського, Пінчука, Рабіновича та інших. Медіамагнати визначають ієрархію новин, надають їм відповідний ранг або спихають на маргінес чи в небуття. Тому й світ практично нічого не дізнався про кілька мільйонів жертв племінних воєн в Африці, натомість одинадцять місяців популяризували й смакували аферу Моніки Левінські, донині оприлюднюють найдрібніші епізоди з життя принцеси Діани, обурюються «репресіями» проти Ходорковського, смакують патологічні уподобання співаків, артистів.

Певною мірою цей сезон загального політичного фанатизму впливає на посткомуністичний простір, в тому числі й на орієнтири

30

значної частини української журналістської спільноти. Характерний приклад. Свого часу популярність здобув оглядач програми «Післямова» Олександр Ткаченко. Нині лейтмотивом його творчості стала вигода, а не правда. В інтерв'ю Катерині Дядюн, оглядачеві газети «День», Ткаченко категорично заявляє: **«Політичний бомонд слабо розуміє, що таке вільна преса»**. Оскільки для нього творчість стала вторинною, а на перший план вийшла фінансова стабільність, він намагається переконати читачів, що вибір **«менеджер чи журналіст»** на користь першого, **«розважальне телебачення чи публіцистичний диспут у прямому ефірі»** теж на користь першого – зумовлений тенденцією розвитку телебачення. **«Ми маємо намір робити яскраве розважальне телебачення», «Якщо не змінюватися, ти не зможеш бути конкурентноспроможним», «Бізнес-підхід до телебачення дозволяє приймати рішення на економічній основі, а не на ефемерному уявленні про прекрасне, і люди починають мислити по-іншому. Вони говорять про комерційне телебачення, а не про телебачення як мистецтво... Люди хочуть дивитися «Вікна», «Велике прання», і це я не вважаю ознакою поганого**

смаку... ми повинні рухатися назустріч глядачеві, а не намагатися нав'язати свої смаки» (підкреслення наше. – *Й. Л.*). Така позиція Ткаченка логічно привела його до переконання «вигідності» знімання програм російською мовою. Ось такі висоти збирається «брати штурмом» Олександр Ткаченко³⁷.

Натомість сучасна журналістика вимагає великої ідеї, чистих рук, благочестивого способу мислення і жертвовного служіння. Воля до істини, до її продумування має переважити волю до зиску і влади. Весь склад нашого чуття і мислення повинен мати в собі дисципліноване і пристрасне служіння без декларацій, кодексів, реклам, маніфестацій. Духовність має бути вкомпонована у пульс нашого щоденного життя.

Визнаючи єдину для всіх істину, систему цінностей, яка б могла бути сприйнятою більшістю суспільства, речники-подвижники залишили нам слова, які западають в душу і залишаються в ній навіки. Стираючи гріх пихи людини, невихованість мислення і почування, мілкодумну самовпевненість, володарі народних дум й стали найбільшими наставниками мудрості та найвищої моральності. Вище розуміння суті речей

³⁷ *Дядун К.* Олександр Ткаченко: «Політичний бомонд слабо розуміє, що таке вільна преса» // День. – 2002. – 4 жовт.

31

стимулюється вірою, абсолютною любов'ю до ближнього і досконалим, як любов, послухом. Нема сумніву у тому, що **журналіст має бути апостолом істини**. Незважаючи на пануючі в кожному епоху ідеологеми, зміст і покликання його залишаються засадничо ті ж самі:

- **бачити світ епічно, вловлювати тенденції розвитку;**
- **висловлювати й репрезентувати непроминальні вартості, що повинні слугувати орієнтиром для поколінь; шукати не тільки свою свободу, а свободу всіх, не лише свою досконалість, а досконалість усіх, трактуючи народи груповими душами;**
- **відкривати загадки буття, вказувати мету, що її люди мають цінувати й змагати до неї, утверджувати принципи, якими вони повинні жити;**
- **поглиблювати і збагачувати життя, учити і вести людей на усе вищі щаблі досконалості, озброїти їх інструментарієм добра;**
- **не дбати про привілеї, натомість добровільно брати на себе шляхетні обов'язки, аж до самозречення, дбати, щоб не постраждала ні своя, ні чужа душа;**
- **підставляти суспільству дзеркало, аби воно побачило себе не таким, яким хоче бачити, але яким є насправді, й прагнуло розвиватися продуктивно, гармонійно, гідно; «відпролетаризація» людини має йти у парі з поборенням орієнтиру людини на функцію системи виробництва, споживання, «насолоджування» життям;**
- **здіймати свій голос на захист скривджених, отямлювати пихатих і несамовитих;**
- **оволодівати мудрістю, що відшліфована совістю, не відірваною від дійсності (фронезис).**

І тому наступним чинником витіснення із журналістики цинізму й віртуального словоблудства, інформаційного сміття є звернення до плідного, перевіреного віками спадку народів. Історія – це колосальний аксіологічний досвід, що творить емпірично доступні методи, ритуали, правила стримування зла, систему зіставлень нинішніх шляхів розвитку з минулими напрацюваннями. А вони конче допоможуть знешкодити інформаційний бліцкриг, тобто раптове, масоване, вкрай напористе й цинічне влучення в мозок і серце сучасної зашарпаної людини.

5. Місійність слова

Йдеться про непорочність розуму. Ідейний архітектор італійського Відродження ХІХ століття Джузеппе Мацціні залишив нам блискучі розмилення про суть публіцистичної творчості, що її він не відділяв від культурної, суспільно-політичної діяльності в ім'я об'єднання своєї батьківщини і встановлення республіканського ладу. Наведемо деякі гостроактуальні донині судження: **«Усі пишуть, щоб писати, а не вчити. Серцю кожного близька слава публіциста і письменника, а не слава АПОСТОЛА ІСТИНИ. Творчість перестала бути моральним служінням. Егоїзм вразив душу. Іронічна філософія роз'єднує. Ми реєструємо факти, не думаючи про їх причини. Все поділене, розчленоване. Ми загрузли по горло в аналіз, у фрагментарність», «Слово має бути моральне, бо воно є тінь великої істини, бо воно збуджує закладені в нас моральні сили, бо воно вчить нас глибокій думці», «Сполучіть факти з принципами – і ось перед вами Всесвіт, прекрасний, плідотворний, гармонійний Всесвіт, чудо взаємозв'язку, де ніщо зі створеного не буває втрачене для людства, де світло надії кличе людину до дії... Істина міститься саме у принципах, а факти є лише символами цих принципів...»**.

Під сучасну пору цим постулатам відповідає творчість філософа-публіциста Сергія Кримського, його візія розвитку науки, політичної думки. Саме зважаючи на філософічність публіцистики, можемо дещо перефразувати думку відомого філософа сучасності: публіцистика вирішує на шляхах пошуку загального три основні питання. Перше: як жити, не знищуючи природу. Друге: як жити, не знищуючи самого себе. І третє: як жити, не знищуючи історію, тобто свої традиції, коріння буття та своє минуле³⁹. Це істина цілого, тобто онтологічний оптимізм. Ним маємо витіснити інсценізовані медіаритуали, «чековий» журналізм, викликаний конкуренцією серед мас-медіа, яка полягає в тому, що громадськість отримує лише ту інформацію, за яку заплачено більшу суму, водночас – зрівноважити актуальність (за будь-яку ціну) і журналістський обов'язок дбайливості.

³⁸ Див.: *Мацціни Дж.* Естетика и критика. Избранные статьи. – М.,

³⁹ *Кримський С.* Три філософські питання // *День.* – 2004. – 22 квіт.

Зауважимо, що обдаровані люди тільки тоді можуть творити по-справжньому і ставати воістину цінними для своєї сучасності (й майбутнього), коли знаходять у собі стільки мужності й вірності улюбленій справі, що забувають про себе, про своє особисте честолюбство і за повної умиротвореності несуть свій талант оточуючим. Неорганізована, нестійка істота не може носити у собі справжнього таланту. Літературні вправи Парамонова, Познера, Малінковича та багатьох інших сповідників «загальнолюдських вартостей», їхній інтелектуальний пінг-понг часто вражає малообізнаного, довірливого споживача інформації. Але запалити ентузіазмом, підвинути на шляхетний вчинок, жертвність, солідарність з упослідженими й скривдженими ця «елітарна» журналістика неспроможна.

Ми часто чуємо, читаємо про «демократичне мислення», «плюралізм». На Радіо Свобода (російська редакція) передачу «Лицом к лицу» рекламують таким чином: «Західний журналіст – відстороненість, місцевий – заангажованість, Радіо Свобода – об'єктивність». Йдеться не лише про логічне неузгодження, своєрідний плеоназм (відстороненість-об'єктивність). Якщо вважа-

ється нормою поділ газет на «якісні» і «масові» (за винятком Японії), то як бути з тим фактом, що кожна людина має право на гідне життя, доступ до предметної, не сфальшованої інформації, на захист від дезінформації, деморалізації, адже замість вдумливого співбесідника ринок пропонує порнодовідник. Концепція «прав людини» й має гарантувати всім рівноправну участь у суспільних процесах, захист від системи інформаційного терору. Про справжнє демократичне мислення можна говорити лише за умови, коли людину трактують не як виробника чи споживача, а як ближнього, який, навіть обтяжений пороками, успадкованою генетичною недосконалістю, заслуговує любові, милосердя. Журналістика й покликана боротися за людину в людині.

Журналіст-професіонал ніколи не сумнівається, що істина як онтологічна категорія вимагає точного відображення дійсності; істина-правда як моральна категорія вимагає цивільної мужності не обдурювати, не маніпулювати словом, образом, звуком. Позиція справжнього фахівця, отже, об'єднує обидва розуміння істини.

Відомий футуролог І. Бестужев-Лада, досліджуючи руйнівний вплив ЗМІ, дуже влучно нагадав про шляхетний спадок людства: **«Перегорніть усі казки, увесь фольклор народів світу. Ніде ви не**

34

зустрінете смакування насильства як такого. Завжди добро в кінцевому підсумку перемагає зло. І той, хто підняв меч, від нього й гине. Усюди милосердя ототожнювалося зі шляхетністю, а насильство – з підлістю. Тому що вікова народна мудрість підказувала: культивуватимеш насильство, заграватимеш зі злом – одержиш у наступному поколінні виродків, які турбуються тільки про власну вигоду. І народ твій згине з лиця землі»⁴⁰. А класична література, сюжети якої базуються на Біблії? За рідкісними винятками, вона пробуджувала й донині пробуджує людське в людині.

Заслуговують на увагу кілька засадничих міркувань теоретиків, практиків, дослідження, виконані нещодавно. Професор університету в Саламанці (Іспанія), член Королівської академії моральних і політичних наук Олегаріо Гонсалес де Кардедал нещодавно в оригінальній формі листа до приятеля з нагоди сторіччя газети «Діаріо де Авіла» (Diario de Avila) виклав своє бачення ролі газети і журналіста. «Газета є структурою і душею» – вже перший постулат авторитета іспаномовного світу істотно коригує англо-саксонське розуміння журналістики. Необхідно, вважає він, керуватися шляхетністю, яка має досягнути свободу. Яку маєте душу і якій душі служите? Треба самого себе запитати про вирішальні вартості, з позиції яких мислимо, на яких базується власне життя і яким треба служити – своїм пером.

Отож, доводить він, двома найсвітлішими ідеалами кожного видання є розвиток шляхетності і зміцнення свободи людини. На відміну від усталених на Заході пріоритетних завдань преси – «інформувати, розважати», Гонсалес де Кардедал ці пріоритети вибудовує таким чином: інформувати, розважати, ВЧИТИ, СПОВНЮВАТИ НАДІСІЮ. Людська особистість реалізується через занурення в історію і через свою відкритість на вічність. Обидві ці дійсності треба розпізнати, зінтерпретувати й подати споживачеві інформації.

Журналістика не може бути місцем тривіалізації, узалежнення і Деструкції людини. Хто не вміє прочитувати, вичитувати історії людини, перестає розуміти Боже Об'явлення. «Через сторінки газет мають впливати на нас герої історії та ангели вічності». Треба забезпечити

⁴⁰ Бестужев-Лада І. Оскорбление действием. Куда ведет нас пропаганда низменных инстинк-

творчу відданість своїм джерелам, бути вірним людям, коли обговорюємо їхні проблеми з їхніх позицій.

Що означає: бути журналістом? Олегаріо Гонсалес де Кардедал вважає, що журналіст, по-перше, міністр слова, по-друге, творець дійсності, по-третє, інтерпретатор ситуації, по-четверте, речник людської кондиції, по-п'яте, учитель людей, нарешті – свідок неситної людської надії, отже – Абсолюту.

Деякі уточнення вартують повнішого відтворення. **«Немає нічого святішого, ніж слово, завдяки якому душа проникає до іншої душі, щоб заіснувати в єдності, щоб переказувати надію... Ми залишаємося людьми, коли слово робить нас здоровшими, просвітленишими, творцями дійсності. Кожна справжня праця витворення слова є святою, містерією, оскільки людський голос має бути луною Слова, яке по суті є Богом, Слова, через яке Він віддається нам і через яке промовляє до нас. Великою радістю є плекання сакруму слова»⁴¹**. Предметна свідомість принижує людину, обмежує поле її мислення й практичної дії. **«Зміна звичаїв, ментальності, урядів, символів, форм політичної активності, експресії релігії спричиняє глибокі кризи, оскільки люди не можуть витлумачити і сприйняти всього, що діється довкола. Тому треба допомагати людям зрозуміти світ – що діється, для чого діється – і нічого їм не станеться, якщо візьмуть на себе відповідальність. Криза перестає бути критичною, якщо з'ясовуються її джерела і наслідки. Журналіст є тим, хто аналізує ситуацію. Його діагноз є ліками для читачів, які таким чином знаходять у журналісті керівника, лікаря і приятеля»⁴²**.

Віра журналіста в ідеали – надійний фундамент переборення спокус марнославства, вигоди, при звичаювання до зла, до фарисейства влади, яка прагне підлабузнювання, до нудоти, яка сприяє повторенню стертих стереотипів і марнує те, що нове, до безнадії, яка вгризається в ество. Гонсалес де Кардедал наприкінці листа до приятеля зупиняється на життєвих обставинах і професійній діяльності, що формують добротного журналіста. **«Треба закорінюватися в гумус правди, оскільки тільки вона дає вологу, аби видобути живильні соки і зробити нас жи вими.**

⁴¹ *Olegario Gonzalez de Cardedal. List do przyjaciela dziennikarza // Dziennikarski etos. – Olsztyn, 1996. – S. 300-301.*

⁴² *Ibid. – S. 302.*

Є правда – треба її шукати, бути з нею, служити їй. ВАРТОСТІ ТРЕБА ШУКАТИ, СМІЛИВО АНАЛІЗУВАТИ, МУЖНЬО ПОКАЗУВАТИ. Треба відважитися йти аж до джерела. Sapere aude!»⁴³.

Досвід світової журналістики засвідчує: правда робить людей автентичними, їм надається гідність, трансцендентність. Хто нею підживлюється, спроможний відкрити її в інших. Хто її проституює і упокорює, той заплямовує людей і остаточно веде їх до безнадії. Слово журналіста є своєрідним трампліном, аби цілі й правдиві факти, думки інших, навіть опонентів, дійшли до споживача інформації без жодних додатків, які обмежують чи змінюють значення. Цинік навіть не намагається побачити речі в їх інтегральності, він постійно переінакшує правду або при-

ховує її. Це ж призводить до смертельного ефекту: у журналіста деформується багатий простір правди, а в читачів – відхід від дійсності. Існують дві професії, переконаний іспанський вчений, – педагог і журналіст, які вимагають знання порядку дійсності і любові до людей. Тільки той спроможний предметно й дохідливо писати, хто знає специфіку світу і прагне познайомити з нею інших. Методи й техніка – речі вторинні.

Нарешті, ще такий аспект. Слід зберігати свободу щодо сильних світу цього. Їх так багато, таємничих і неоднозначних, вони змінюються, а тому декого важко демаскувати. Часто думаємо, що це переважно політики й бізнесмени. Однак не тільки вони єдині – найнебезпечніші, оскільки їх легко розпізнати. Журналіст, який продається, знає, хто його купує і скільки йому платять. Існує також сила опінії, авторитету, особистих амбіцій, страху перед майбутнім. Існує ворожість тих, які не знаходять у виданнях, на телебаченні, радіомовленні схвалення своїх інтересів чи ідеалів. Усі ці сили треба швидко демаскувати. Тільки той, хто зберігає свою свободу, зберігає гідність.

Детальний виклад поглядів авторитетного теоретика й практика іспаномовного світу допоможе критично поставитися до нав'язуваної нам моделі журналістики, яка оперує однотипною продукцією, що виробляється стандартизовано, незалежно від важливості того, що відбувається у світі, буквально окупована рекламою, яка знекровила субстанцію щоденної газети, до новин ставиться як до розважального

⁴³ *Olegario Gonzalez de Cardedal. List do przyjaciela dziennikarza // Dziennikarski etos. – Olsztyn, 1996. – S. 304.*

37

матеріалу (телебачення і масові газети насамперед) і навіть воєнні дії висвітлює як гостросюжетний видовищний кінофільм, яка псевдоподії, інсценізовані тими, кому ці «новини» вигідні (президентські прес-конференції, кінофестивалі, конкурси краси, «марші протесту» та ін.), подає як новини, яка вкрай упереджена до «другого», «третього» світів, тих, хто не приймає ліберальних цінностей релятивізму, космополітизму, гедонізму і селективної моралі, політичної гри, яка, врешті, переважно задовольняється зовнішньою стороною дійсності, ігноруючи, як правило, глибинні процеси, тенденції розвитку світу. Звідси скептицизм – безбожна неправда світу, нерозуміння суті подій, їх контексту і можливих наслідків. Ідеологію споживацтва, фінансової, мілітарної могутності, пріоритету інтересів ЗМІ зробили модною, парадигмальною. Інформаційний тріумфалізм, медіатизація дійсності вульгарно спростили палітру світу, плюралізм не передбачає доконечного вибору добра. Рідкістю стала орієнтація на безкорисливість, гідність, розумність, на відвагу, патріотизм, вартісність особи, одержимість віри.

Сіяти добре зерно (Мт 13:38), розпізнавати знаки часу (Мт 16:4), відкривати глибшу, правдиву дійсність – як це зроблено в Нагірній проповіді Христа, стало немодним, обтяжливим за диктату комерції. Якби сучасна конкуренція базувалася на пропозиції через медійну сферу кращих варіантів облаштування життя, удосконалення людської особистості, можна було б таку конкуренцію в проголошенні добра сприйняти. Свобода справді вирішує те, чи людина є суверенною і автономною особистістю. Але свобода преси – теж дійсність, яка підлягає деградації. Який сенс з допомогою необмеженої свободи знищувати свободу як істину? Сумління – компас життя. Із зіпсованим компасом до мети не дійдемо.

Та журналістика, яка бачила людину у перспективі правди, відкривала поколінням очі на

їх істотні метафізичні потреби, не ігнорувала мислячих людей, не уникала розгорнутої аргументації, причому у найширшому діапазоні людського існування, – повинна повернути собі визначальне місце. Побачити великі істини можна очима тих особистостей, які загально визнані як фундатори великих ідей, що живлять наше світосприймання й світовідчуття донині. Світові релігії створили надзвичайно стійкі інформаційні системи, які функціонують на тлі держав, інших людських співтовариств, але останні часто виникали й

38

зникали. Не ми володіємо істиною, а вона – нами, оскільки доля істини є могутнішою від усієї зброї світу, від усього матеріального багатства. Підкоряючись істині, жодна людина не буде приниженою, навпаки, це єдиний шлях, який ушляхетнює і веде до свободи. Ортега-і-Гасет акцентував: **«Творче життя вимагає режиму високої духовної гігієни, високої чесності та постійних стимулів, які зберігають свідомість людської гідності»⁴⁴**.

Ортегівські «постійні стимули» треба сприймати не лише як активність розуму й душі у пізнанні дійсності, а й як заглиблення у спадок попередніх поколінь, у «мудрість наших предків» (це вже думка Е. Берка). Абсолютна раціональність (гола фактологія, об'єктивність ЗМІ) приводить до згасання вогню творчості. Ось чому наша українська традиція публіцистики, починаючи принаймні від Іларіона («Слово о законі і благодаті») і Мономаха («Повчання дітям») аж до видатного есеїста Євгена Свєрстюка зберігає і точний аналіз, і одкровення духу та інтуїції.

6. Горизонти української світоглядної публіцистики

Українська світоглядна публіцистика відображає відмежовування від двох крайніх поглядів на мету і сенс історії: від точки зору «тільки цього світу» (марксизм, лібералізм) і від точки зору «виключно тамтого світу». Перший виключається, оскільки сенс людського існування не тільки в межах, а й поза межами історії, в наближенні до Бога. Другий – також, оскільки інакше люди повірили б у повну безсенсовність існування, безповоротно впали б в апатію, втратили інтерес до життя взагалі. Ці дві крайнощі врівноважує чільна ідея християнства – Богочоловіка, поєднання обмеженого і тимчасового людського духу з безконечним, божественним. Відтак і наша творчість освячена.

Кілька прикладів. Олександр Довженко по-синівськи вболівав за долю України і благав закопати своє серце під її небом, бо «воно тобі весь вік молилось, не проклинаючи ні однієї з чужих земель»; його найзнаменитіші фахівці світу вважали творцем і речником «якоїсь нової ери

⁴⁴ *Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас // Вибрані твори. – Київ, 1994. – С. 106.*

39

в мистецтві, нового творчого духу і світовідчуття»⁴⁵. Улас Самчук у статті «Крути» справедливо дорікнув Заходів: «Світ так злегковажив великим шляхетним поривом Української Держави»⁴⁶. Володимир Сосюра і словом, і ділом довів, що лише любов до Батьківщини може бути моральною основою світогляду людини. Леонід Кисельов свободу вважав категорією не демократичною, а аристократичною. Валерій Марченко безкомпромісно відстоював правду, за що його закатували в сталінському концтаборі. Джеймс Мейс, професор Києво-Могилянської академії, консультант газети «День», голосно заговорив перед світом про геноцид української нації в 1932-1933 рр., внаслідок чого Україна виявилася скаліченою державою, зазнала страхітливої лоботомії – вбивства розуму нації. Він глибоко вірив у світле майбутнє «одного з найрозвиненіших, духовно найбагатших народів Європи»⁴⁷.

Те, що публіцистика – вартості не найнижчого порядку (матеріального й вітального), а найвищого (духовно-релігійного), доводять нині Євген Сверстюк, Ліна Костенко, Валерій Шевчук, Сергій Кримський, Іван Дзюба. Зберігаючи духовно-енергетичні ресурси попередників, вони концентровано бачать суть маршруту історії. Таємниця їхніх зв'язків з добою, а іноді з прийдешніми часами не в тому, що вони пристосовують своє натхнення до потреб моменту, а в тому, що у своїй добі відкривають вічні правди, які неминуче згодом адаптує собі суспільство. Багато каже нам творче кредо Валерія Шевчука: «Посильно працюю на своєму полі смиренному»⁴⁸. А ось як Сергій Жадан характеризує місію Емми Андіївської: «її картини, її вірші і проза (додамо – й виступи впродовж чотирьох десятиліть на Радіо Свобода. – *Й. Л.*) ...знаходяться на перетині, на взаємопроникненні різних культур з їхнім безміром і позачасовістю, все це об'єднується у її Всесвіті, її Україні...»⁴⁹. Євген Сверстюк упевнений, що «справжня культура йде від

⁴⁵ Докладніше див.: *Тримбач С.* «Вертатись хочу...» // Україна молода. – 2003. – 27 листоп.; *Гайдар Ю.* Як оцінює вільний світ українські фільми Олександра Довженка // *Говорить Радіо Свобода.* – Мюнхен, 1962.; *Шлях перемоги.* – 2001. – 12 груд.

⁴⁶ Цит. за: *Українське слово.* – 1992. – 6 лют.

⁴⁷ *Мейс Дж.* Ідеологія та утопія // *Дзеркало тижня.* – 2000. – 12 серп.

⁴⁸ Див.: *Шлях перемоги.* – 2001. – 12 груд. – С. 11.

⁴⁹ *Жадан С.* Між Мюнхеном і Всесвітом // *Столичные новости.* – 2001. – 20–26 март. – С. 19. 40 внутрішньої свободи слова»⁵⁰, тому в газеті «Наша віра», яку він редагує, абсолютно відсутня фальш, чітко вироблений понятійний апарат. **«Тільки така суб'єктивність, коли автори пишуть, спираючись на власне сумління, є журналістикою найвищого гатунку. Певна річ, закономірною є насиченість матеріалів, напруженість думки, чітка моральна та релігійна позиція, відвага. Щоб утвердити свої істини (наприклад – Сент-Екзюпері), треба вистраждати їх своєю позицією і створити у згоді з ними модель свого життя»**⁵¹.

Щоб підживлювати культуру духу людини, народу, щоб душа не піддавалася занепадові й розпуці, залишалася свіжою, ясною, здатною на великі вчинки, журналіст/публіцист зобов'язаний переходити від описової публіцистики до світоглядної, тобто озброїти читача, слухача, глядача методикою пізнання світу, «граматики життя» народів, не обмежуючись «максимальною поінформованістю» через «мультимедіа» (німці це слово навіть вибрали у 1995 році емблематичним, помилково вважаючи, що «на коні» нині той, хто «на лінії», online). Продукування плодотворних ідей має переважити чергову моду.

7. Кредо Волтера Кронкайта

Унікальну сторінку в історію світової журналістики вписав американський телекоментатор Волтер Кронкайт. У своїх мемуарах, названих скромно «A reporter's Life» («Життя репортера»), він орієнтує нас: «Успішною можна назвати кар'єру, про котру кажуть: «Я щось змінив на краще». Десятки мільйонів людей у США, в багатьох інших країнах завдяки його турботливій позиції, справедливому судженню й умінню спрогнозувати хід подій збагнули доконечну потребу взає-мопорозуміння між Ізраїлем і Єгиптом, білою меншістю та чорною більшістю у ПАР, припинення війни у В'єтнамі, Афганістані, демонтажу комунізму в Польщі, інших країнах, а також стали учасниками висадки людини на Місяць, інших видатних подій ХХ століття.

⁵⁰ «Хто повірить у любов безбожних?» // *Українське слово.* – 2000. – 30 верес.

⁵¹ *Косицький М., Марусенко П.* Істина, вистраждана життям // *Дзеркало тижня.* – 2003. – 13 груд.

Лише поодинокі журналісти у світі здобули славу людей, «яким вірили всі». Протягом тридцяти років щовечора він виходив до глядачів компанії Сі-Бі-Ес зі своєю тридцятихвилинною інформаційною програмою. Йому довіряли до 90 відсотків американців, які, до речі, прагнули бачити його президентом. Багато американців досі вважають, що Крон-кайт фактично зупинив в'єтнамську війну. Після його заяви про вихід з В'єтнаму в одній з програм президент США Ліндон Джонсон сказав своєму прес-секретареві: «Якщо ми втратили Кронкайта – значить, ми втратили Америку». І через два тижні відмовився від участі у нових президентських виборах⁵².

Волтер Кронкайт ніколи ні перед ким не запобігав. Для нас залишаються актуальними його міркування щодо якостей телеведучого: 1. Досвід, який дає впевненість у собі, водночас допомагає переконати також глядачів у тому, що він знає, про що говорить; 2. Манера розмови (простота, точні думки і слова, почуття самоіронії); 3. Зовнішність (не відволікати глядача ні потворністю, ні прилизаністю манекенниці). Та найсуттєвіше – скрупульозне дотримання етики, відсутність упередженості. Він виступає проти затуманення пошуку правди, підпорядкування телебачення приватним інтересам, скорочення аргументів на догоду темпові та «інформативності». Інакше націю можуть експлуатувати демагоги і диктатори, використовувати – магнати, які роблять свій темний бізнес. Динамічні, атракційні заголовки теленовин не допомагають, а навпаки, часто перешкоджають розумному виборові у демократичному суспільстві. Нам потрібно краще вчити молодь, щоб вона ставала розбірливим читачем солідних газет, глядачем і слухачем поважних програм. Не менш важливо, хто встановлює стандарти якості⁵³.

Його ім'я буквально стало синонімом позиції телеглядача у багатьох країнах світу, де телеведучих називають просто – кронкайти. Волтер Кронкайт у своїй книзі наче знову переглядає і переосмислює працю журналістського корпусу США та інших країн. Як результат – маємо судження професіонала найвищої проби:

⁵² Cronkite W. A Reporter's Life. – New York, 1996.

⁵³ Петровская И. Человек, которому верили все // Известия. – 1999. – 19 июня.

1. Об'єктивність при висвітленні воєнних подій – абсурд, оскільки війна як така безглузда; тут потрібний найвідважніший і найбезкомпромісніший суб'єктивізм.

2. «Чи має право одна нація знищити людство у своїх національних інтересах?».

3. Не нав'язувати людям свого бачення новин, але змушувати їх думати, не давати політичним хитрощам цю думку приспати.

4. «Наша демократія у серйозній небезпеці, якщо ми не зосередимося на освіті населення».

5. Насолоджуватися роботою на телебаченні можна лише за умови скерування фактів, думок на благо суспільства. Не можна зловживати «ліцензією» на свободу слова. «Журналісти не повинні дорогою на роботу перевіряти, чи не забули вони вдома власну совість».

6. Вільна преса є центральною нервовою системою демократичного суспільства, але вона часто може бути безвідповідальною, грубою, пихатою; крім того, нація, яка покладається виключно на стислі заголовки телевізійних новин, цілком може розраховувати на експлуатацію демагогами та диктаторами, які моляться на напівпоінформованих.

7. Телебачення пожирає таланти швидше, ніж вони встигають розвинутися.

8. Комерційна цензура не менш небезпечна, ніж політична, тиск рекламодавців та підприємців спотворює поняття вільної преси, оскільки громадські потреби надійної інформації не беруться до уваги.

9. Журналістика – в небезпеці, infotainment=information+entertainment (інформація+розваги) виставляє брудні «таблоїдні» новини на показ у вигідний вечірній час, що колись віддавався на якісні інформаційні передачі. Пародією на журналістику є необхідність окупуватися неначе якимсь вдале акціонерне інвестування, відтак прибуткове зло легко витісняє неприбуткове чи навіть частково прибуткове добро.

10. Залежність громадськості від телебачення ставить під серйозну загрозу цілу демократичну систему; затьмарюючи усі інші медіа своєю здатністю транслювати «рухомі картини», ТБ,

43

водночас, не в змозі підкреслити та пояснити складніші питання; телевізійні новини надають дуже обмежений інтелектуальний простір, в якому можна лише навколішки повзати між підлогою та стелею; «саунд-бітова» журналістика має зрівноважитися поважними щоденними газетами, які серйозно трактуватимуть споживача інформації⁵⁴.

8. Роль щоденних якісних газет

Пошук виходу із ситуації інформаційного колапсу дає надію на те, що і реципієнти, і особливо журналісти отямляться, комерційний складник як вирішальний чинник сучасної комунікації принаймні попервах збалансують змістом й збережуть, примножуватимуть, з одного боку, незмінний двигун інтелектуального процесу, яким віддавна стали газети, передовсім щоденні, з іншого – у цей інтелектуальний, мислительний процес введуть моральний еліксир. І тоді ми побачимо, що кожний, без жодного винятку, народ, кожна, без жодного винятку, людина несуть дорогоцінну частинку істини.

Наскільки авторитетні щоденні газети, який засяг їх впливу, яким є стан їх розвитку у різних країнах і регіонах світу бачимо з такої таблиці:

Кількість примірників щоденних газет/1000 мешканців

1.	Японія	580	7.	США	209
2.	Швейцарія	385	8.	Канада	173
3.	Великобританія	314	9.	Франція	153
4.	Німеччина	306	10.	Польща	113
5.	Нідерланди	305	11.	Італія	103
6.	Австрія	296	12.	Індія	29

Професор Міхаель Галлер коментує цю та інші таблиці, вміщені у журналі «Німеччина»: «Чи настає кінець преси? Та навряд! Щоправда, у неї існує низка структурних проблем. Преса постійно під тиском конкуренції, витрати на видання суттєво вищі, ніж у медіа online. Од-

⁵⁴ Cronkite W. A Reporter's Life. – New York, 1996. – 384 p. 44

нак, такою самою мірою, наскільки нас затоплює інформаційна повінь з Інтернету, зрос-

тає попит на компетентну журналістику, яка вміє відібрати найважливіше, критикувати і контролювати, а водночас ще й інформувати громадськість»⁵⁵. Випробуваним засобом проти засилля інформації є достовірність газет високого рівня. Недаремно «Франкфур-тер альгемайне цайтунг» і «Зюддойче цайтунг» з часу комерціалізації Інтернету у 1993 році завоювали ще 200 тисяч нових читачів, і ця тенденція утримується. Так само читачі журналу «Шпігель» полюбляють радше консервативний напрямок, а не «журналістику нашвидкуруч», за яку критикують «Фокус» та інші видання. Солідні друковані органи масової інформації проводять детальні та точні дослідження, прагнуть високого рівня журналізму, тому критично-емансипаційний аспект не зводиться ні до репресивної критики, ні до емансипації «без керма і вітрил».

Голова Німецького об'єднання журналістів Германн Майн, відповідаючи на запитання Петера Гінтередера та Міхаеля Ціпфа, гостро скритикував «чековий» журналізм, занедбування принципу «Be first, but first be right» («Бути першим, але спершу мати рацію») в ім'я пріоритетності актуальності. Осмислюючи закордонний досвід, варто звернути увагу на такий факт, підкреслений Г. Майном: у 70-80-х роках ХХ століття багато журналістів вважали себе місіонерами у політичній сфері. Вони боролися за ідею, тоді – за східну політику примирення зі сусідами, що її проводив Віллі Брандт, до речі, журналіст за професією. Нині ж політично-місіонерська свідомість журналістів послабилася, більшість з них вважає себе просто посередниками. Вимирає покоління видавців, які мирилися з мільйонними збитками, щоб утверджувати вищі вартості, справді поважно трактували роль публіциста. Зараз витворюються олігопольні структури, усім керує обчислювальна машина. Публіцистичне розмаїття зникає. Ще одна обставина: хоч у законах про пресу записано право на «контрвідображення» (за умови перекручення фактів), ним пересічний громадянин не може скористатися через величезні судові затрати⁵⁶.

⁵⁵ Printmedien in Deutschland. Друковані медіа у Німеччині // Deutschland. – 1999, – № 2 (квітень-травень). – С. 30.

⁵⁶ Боротьба за щоденні заголовки: засилля інформації? // Deutschland. – 2000. – № 1 (лютий-березень).

Джерело: BDZV

45

Історичні традиції зобов'язують. Виявляється, що замало наголошувати на «чіткій межі між новинами і коментарем»⁵⁷ здійсненні «моніторингу за діяльністю органів влади»⁵⁸, на обов'язку «дотримуватися в роботі високих професійних і етичних стандартів»⁵⁹, хоч ритуально згадуються й пошук правди і служіння суспільству. Правила ринку несумісні навіть з цими деклараціями – адже інтереси витісняють вартості, змагальність – солідаризм, домінування – милосердя. Оскільки людина повинна розвиватися, дослідження й оцінка варіантів розвитку світу не знімається з порядку денного. Саме щоденна преса, журнали, спеціальні видання найбільше зберігають прогностичний потенціал, продукують (журналісти й експерти) нові ідеї на міждисциплінарних перехрестях, забезпечують на макрорівні, разом з іншими інституціями, пошук закономірностей самоорганізації суспільства. Людинотворчий етап, в який вже вступило людство, на перший план висуває творче мислення. Комп'ютери виконуватимуть рутинну роботу.

Пасіонарна, позитивна, мобілізуюча енергетика текстів майстрів слова якраз і спроможна поступово виелімінувати із журналістики фальш і цинізм, деконструкцію найпростіших слів не тільки в мисленні, а й у дії. Українка Олена Теліга вчить нас віднаходити правдиві глибини і

висоти духовності; грузин Чабуа Амiredжибі – розуміти аромат і силу простих істин, нагромаджувати добро як особливий вид енергії; аргентинець Ернесто Сабато радить не інформувати, а формувати, пам’ятаючи, що слово «виховувати» за етимологією означає розвивати те, що приховане в зародку, що криється в ньому як потенціал, тому Дон Кіхот – реальний, бо він означає тривалість, вічність; росіянин Сергій Аверінцев нагадує, що релігійні традиції – найміцніші, їхня здатність виживати в екстремальних умовах надзвичайна, тому їх треба плекати, не піддаватися сумнівному секуляризмові; колумбієць

⁵⁷ Общество профессиональных журналистов США. Кодекс этики // Фонд защиты гласности. Профессиональная этика журналистов. Т. 1. – Документы и справочные материалы. – М., 1999. – С. 34.

⁵⁸ Софийская декларация 1997 г. // Фонд защиты гласности. Профессиональная этика журналистов. Т.1. – Документы и справочные материалы. – М., 1999. – С. 290.

⁵⁹ Великобритания. Кодекс поведения // Фонд защиты гласности. Профессиональная этика журналистов. Т. 1. – Документы и справочные материалы. – М., 1999. – С. 107.

46

Габріель Гарсія Маркес, який не розділяє своєї літературної творчості з публіцистичними виступами у пресі, відтак шеститомник його репортажів читається як захоплюючий роман, – орієнтує на доконечну потребу заглиблюватися у щоденне життя, бути в найгарячіших точках планети, усе побачити власними очима; англієць Грем Грін вчить, що кодекс честі – не порожні слова для журналіста, застерігає від рефлексу брехні; південноафриканський письменник і публіцист Андре Брінк наполягає, що творча людина насамперед повинна бути віддана своїй свідомості, щоб уберегти віру в щось прекрасне, щось значуще в цьому жакливому світі, щоб спонукати людський розум шукати й здобувати знання; американець Ральф Емерсон упевнено задекларував, що найбільше багатство – діяльна душа, а француз Антуан де Сент-Екзюпері – так само вселяє упевненість, що бути людиною якраз і означає відповідати за все. **Висновки:**

1. Журналістика, яка народжується в координатах системи антропологічної експансії: тоталітаризму ідей ненависті, панування чи зиску, споживання, а загалом – розтринькування ресурсів людини і природи (лат. *consumere* саме й означає розтринькувати), завжди блукатиме між добром і злом, прислужуватиме гендлярям і міняйлам, забуватиме бачене раніше, зневажатиме непорочний ідеалізм розуму й поривання шляхетного серця як «анахронізм», зіштовхуватиме людей, народи, цивілізації. Плакаючи й підживлюючи зарозумілість, з якої йвилупилося зло, засоби масової інформації неминуче мусили перетворитися на знаряддя засобів масової дезінформації, на маніпулятивного монстра – ГУЛАГ мас-медіа, який сприяв (через увертюру слів) появі усіх концентраційних таборів або комфортабельних гетто, що в обидвох випадках означає пониження людини.

2. Нинішня інформація без контексту, до того ж – переважно негативістська, нагадує вавилонське стовпотворіння, яке лише заплутує не тільки людину, а й цілі спільноти, паралізує суспільства, оскільки для загалу окремі дані, озвучені фрази, кадри більше не творять (логічно) єдиного цілого. Впоратися з цим герменевтичним завданням сучасна людина, як правило, неспроможна. Метафізика багатьох передових статей, словесної еквілібристики колумністів, а назагал – мультимедійного галасливого чи візуального ескалаційного насичення, витворила,

47

з одного боку, відсторонено-скептичне ставлення до світу, культивування якого стає однією з характерних ознак західної цивілізації, з іншого – акустичний каталізатор такої мови, яка вже не містить жодного сенсу; тобто голос втрачає свою комунікативну функцію, а слова перетворюються у дуже виразні шумові ефекти.

Тоталітаризм обидвох варіантів матеріалістичного нігілізму, таким чином, довів, що зруйнувати можна все, включно із сутністю людини.

3. Щоб зупинити тенденцію духовної дезінтеграції, плеонексії (несамовитої пристрасності до могутності й максимальної вигоди під маскою ідеалу справедливості й моралі), а також мегаломанічне прагнення до створення нової дійсності розумом «інтелектуалів» – для окупації свідомості «мас» сучасним варіантом ідеалу «хліба і видовищ» – необхідно повернути елемент стійкості в сучасне мислення. Переплетення моралі, права і політики мало б розблокувати це мислення, але це неможливо здійснити магічним заклинанням про «природне право», чим, принагідно, маскувалися колоніальний імперіалізм, більшовизм, фашизм, націонал-соціалізм, тобто негативний універсалізм. Відколи мас-медіа наділили прерогативами хірургічного втручання у структуру дійсності, зміщено центри мислення, зігноровано міжкультурний діалог, дискурсивне знайомство з поглядами усіх учасників світового процесу. За допомогою терору модних слів, фрагментарного підходу, ситуативної моралі нам щоденно нав'язують стереотипи втрати шансів на виживання автономних партикуляризмів, тимчасом зникнення бодай однієї мови, традицій багатьох з 14 тисяч народів рівнозначні катастрофі усього людства.

Зазначений вище елемент стійкості в мисленні можна відновити за умови повернення «на круги своя», коли співвідношення між технологією, культурою і релігією набере властивої пропорції. Людина – істота релігійна. Релігію – діахронічно й синхронічно – слід трактувати як універсальний феномен. Журналістський аналіз не має права залишати поза увагою релігійний аспект людини, адже це – вирішальний чинник.

4. Оскільки нинішня гротескна комунікація, технології завтрашнього дня – мікроелектроніки, комунікаційної та інформаційної техніки, генотехнології, як виявилось, не можуть бути чинними поза

48

межами людської культури, самої історії людини, зокрема історії її душі, – журналістика як сфера духу не повинна бути комерційною та догматичною. Новітній централізм (американська модель) слід замінити інтеркультурним та інтеррелігійним діалогом. Ми повинні максимально чітко з'ясувати, які права людини мають розглядатися як центральний елемент у системі цінностей XXI сторіччя, чи (а якщо ні, то чому) швидка світова комунікація через слово та образ сприяє зростанню взаєморозуміння між культурами, які мають різні традиції, яким чином повернути в журналістику правдолюбство і моральний пафос, апостольство, щоб не керуватися законами конкуренції заради сумнівних досягнень (наклади, рейтинги, прибутки), а допомогти людям прозріти, зайнятися ґрунтовним дослідженням та роз'ясненням, які б сприяли збереженню життя на планеті.

5. Цільова шляхетно мотиваційна журналістика мусить повернути собі панівне місце у царині впливу на масову свідомість. «Бог довірив нам слово спасіння, якого спрагло чекає кожне людське серце. Євангеліє – наче коштовна перлина, яку ми всі шукаємо» (пор. Мт 13, 45-46). Щоб повернути усе найсвятіше, вигнане зі світу, першим логічним кроком до депатологізації

одержимих мамонізмом людей, соціальних груп, ширших спільнот має стати безоглядна відданість кожного журналіста правді й доброті. У цю утопію треба повірити! Сповідуючи нездоланну силу духу, творча особистість зобов'язана бути поборником правди-справедливості й любові, служити універсальному суспільному благові, утверджувати «якісну ідею свободи», привчаючи суспільство керуватися не інстинктами, а цінностями.

Той, хто долучає своє творче зусилля до організованого зла середовища деморалізаторів, у якому зобов'язує синдром сутенера, хто толерує усе, що розпаношує інстинкти, – абсолютно не розуміє суті професії журналіста. Нічого спільного з журналістикою класичного взірця не має така діяльність, яка, образно кажучи, відчиняє вікно для морального хаосу, інакше – толерує наркоманію, фашизм тіла, порнографію, злочинність на вулицях міст, цинічну політику, тобто видає своєрідну перепустку злу.

6. Термін «незалежні ЗМІ» по суті є щонайменше непорозумінням. Засоби масової інформації автоматично ставлять себе у позицію повної залежності:

49

– від ідеї служіння спільноті, навіть у позитивістському варіанті: інформувати, допомагати суспільству здійснювати самоуправління, пильно стежити за діями властей;

– «контактність» влади і ЗМІ неминуче створює спіраль взаємозалежності. Згадаймо слова Христа: «Віддайте кесареви кесарево, а Боже – Богові» (Мт. 22:22). Держава як порядкуючий чинник суспільства зацікавлена у підтримці мас-медіа, щоб якомога ширше й швидше розповсюдити програму, політику, результати діяльності влади, натомість мас-медіа черпають від неї матеріал для інформування громадськості, коментування дій владних структур, коригування своєї інформаційно-публіцистичної діяльності; критерії оцінок закономірно бувають різними, але це вже інша проблема;

– від споживача інформації, якими б намірами він не керувався; саме цю обставину максимально експлуатує бульварна журналістика, яка орієнтується на постулат «попит породжує пропозицію», хоч співвідношення має бути протилежним – усе починається з пропозиції;

– автентична журналістика – «авангард духу», за М. Шлемке-вичем, неминуче залежна від плідних, шляхетних потреб епохи, від ідеї служіння «святій правді» (Т. Шевченко, І. Франко), справедливості;

– від доконечної потреби зборювати зло, пропонувати ліки від нього, від вимоги тримати громадську розважливості насторожі, аби не припуститися цілковитого безглуздя, тобто, щоб не позбутися притаманної буттю органічності;

– від усієї інфраструктури суспільства (чинник технології, матеріальної бази, розповсюдження, фінансових механізмів та ін.).

Наділена часткою божественного розуму істота, тим паче така, яка обрала журналістику за покликанням, зобов'язана керуватися принципом «Не можу мовчати!». Орієнтир у цьому випадку однозначний на всі часи – проповідувати Слово, яке було спочатку, повернути шляхетне слово-критерій суспільному життю, аби воістину душа оволоділа пізнанням, знанням і мудрістю. Навіть медіапрацівники (*media-worker*) мають бути узалежнені від пошуку істини – через суто відображальну журналістику, матеріалізм фактів.

7. Авторитет Слова, його трансцендентність можуть забезпечити такі особистості, які мотивують своє життя пізнанням зерна сенсу, розумінням того, що людина потребує Абсолюту.

у собі й допомагають іншим випрацювати імунітет проти неправди, корупції, цинізму, страху. Володіючи трибуною, якої, до речі, немає в абсолютної більшості громадян, журналіст може висувати нові ідеї, відстоювати принциповий погляд, виступати з критикою. За таких умов маргіналізація творчої сфери є професійною капітуляцією перед злом. Упродовж усієї історії людства світоглядна публіцистика/журналістика була співтворцем духовної культури, совістю нації, об'єктивним розумом народів. Журналісти гостро відчували свій обов'язок розкривати причини усього, що приховане від зору, бути дзеркалом життєвих глибин і виявом таємниць душі людини. Вони будили, отямлювали людей, критично оцінювали суспільний, політичний і культурний простір, але ця критика не була репресивною, паче того – справжні професіонали ніколи не вилучали себе з-під критичного погляду опонентів і знаходили засоби виправлення ситуації. Судження, оперті на міцні засади, неодмінно спонукатимуть ступати в напрямку репрезентованого ними ідеалу досконалості, моральної довершеності. Наше покликання полягає у виявленні зв'язку людей із подіями, подій із тенденціями, тенденцій із процесами, процесів з ідеями.

8. Щоб уникнути спотвореного відображення дійсності, слід брати до уваги усі сфери життєдіяльності, усі культури, спадок усіх цивілізацій. Цілісне сприйняття навколишнього обіцяє звільнення людської природи від рабства чуттєвості. Маємо орієнтувати загал на досягнення вершинного пізнавального ідеалу. Тому до цілком правильних й вмотивованих висновків документу Папської Ради «Етика в комунікації» про те, що «комунікатор-християнин має особливе пророче завдання, або покликання: голосно й виразно викривати фальшивих ідолів сьогодення – матеріалізм, гедонізм, споживацтво, націоналізм тощо»⁶⁰, варто було б додати, на нашу думку, таке: «Водночас завданням журналістів має бути розвінчання космополітизму, вульгарного релятивізму, який знищує культуру свободи, інформаційного чи культурного імперіалізму, постмодернізму у комунікативістиці, цинізму слова та образу, вульгарності вибору світоглядної позиції, моделювання образу ворога», запобігання перед мамоністами тощо». І тоді предметніше сприймалися б слова про увиразнення для всіх моральної правди,

⁶⁰ Папська Рада з питань соціальних засобів комунікації // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. Вип. 21. – Львів, 2001. – С. 387.

«що ґрунтується на ідеалах гідності людини та її прав, першочергової уваги до бідних, універсального призначення земних дібр, любові до ворогів і безумовної поваги до кожного людського життя...»⁶¹.

9. Журналістика/публіцистика постійно створює преамбулу для майбутнього. Оскільки принципи влаштування світу мають бути змінені, епічне бачення дійсності, проекція на історію й на майбутнє знову на часі. Публіцист може багато зробити для канонізації святих, вибудовуючи таку історико-політичну концепцію, яка, по-перше, прагне сплатити борг вдячності попереднім поколінням, а це означає зазначення, плекання тих життєвих соків, що випливають із кореня духовності і не вичерпалися з плином часу, по-друге, ставить завдання виявити плідність принципів, які належать до нетлінного спадку народів і культур, по-третє, утвердити засади справедливості у щоденному житті, те, що визначається терміном «соціальне милосердя».

10. Маємо навчитися розрізняти, аналізувати мотиви дій сучасних акторів історії. Вона не може бути лише зовнішнім феноменом, а неодмінно мати сенс і зв'язок із абсолютним життям, тобто повинна бути онтологічно запрограмована. Метафізичною першоосновою історії є свобода. Допомогти людям запастися основоположними вартостями – неодмінне завдання журналіста. Майбутнє – за синтезом науки та релігії, тобто гармонійним поєднанням знання й мудрості. Переказуючи іншим моральні засади, концепцію світу, що сприяє наближенню «цивілізації любові», журналіст/публіцист допомагатиме суспільності відкинути все зужите, творити новий світогляд, який має стати воістину світопізнавальним і людинотворчим чинником, вибудувати нову культуру буття.

⁶¹ Папська Рада з питань соціальних засобів комунікації // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. Вип. 21. – Львів, 2001. – С. 387. 52

Запитання для самоконтролю

1. Від комерційного віку – до духовного.
2. Чи правильний діагноз: «Сфера думки занедбана»?
3. Окресліть концепцію професії журналіста (публіциста).
4. Дві орієнтації мас-медіа.
5. Сі-Ен-Ен – актор у сучасних мілітарних конфліктах.
6. Орієнтир: благочестивий спосіб мислення, жертвне служіння.
7. Д. Мацціні про суть творчості.
8. Точка зору на газету і професію журналіста Олега Гонсалеса де Кардедала.
9. Розтлумачте думку Є. Сверстюка: «Справжня культура йде від внутрішньої свободи слова».
10. Творче кредо телекоментатора Волтера Кронкайта.
11. Авторитет щоденної якісної газети.

53

Розділ 2

ПУБЛІЦИСТ: МОТИВАЦІЯ ТВОРЧОСТІ

1. Орієнтир – метааналіз історії

Нагадаємо, як трактує цей термін словник: «Мотивація – сукупність мотивів, доказів для обґрунтування чогось; мотивування»¹. Йдеться про підставу, привід для якої-небудь дії, вчинку, про причину, первинний імпульс. У журналістиці, яка водночас відображає й формує громадську думку, доконечною, на нашу гадку, має бути орієнтація на структуральну гармонію, за якої вартості відіграють центральну роль. Саме вартості (цінності) є рушійною силою нашого психічного динамізму, оскільки конкретно дають чіткий напрямок для нашого життя, вказують на правильний шлях, піднімають дух «до його найвищих сфер»².

Однак сенсожиттєві засади людського існування можуть з'ясовуватися й з точки зору плеонексії, яка переходить від окремих осіб до народів, які себе нарікають «вибраними» і мірилом для усього людства. І тоді сфера мас-медіа перетворюється на своєрідну гру за пихатими правилами ідеологічної фантастики. Деякі промовисті приклади такої цинічної гри наведено у першому розділі.

У цьому контексті мислительного дисбалансу світ масової комунікації став ареалом ін-

детермінізму, де по-новому інтерпретуються співвідношення необхідності й випадковості, де свавілля медійних магнатів і сама система комерційної домінанти посутньо сприяють

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь ВТФ «Перун», 2002. – С. 541.

² Цит. за: *Гете Й.-В.* Поезія і правда. – К.: Мистецтво, 1982. – С. 23. 54

дестабілізації морально-психологічного чинника, системи соціальних зв'язків і міжнародних відносин. Цілком годимося з висновками В. Мансурової: «В епоху панування ЗМІ як «четвертої влади», влади над умами і почуттями людей, істотно зростає перформативність (коли саме слово стає вчинком) ролі журналіста, яка проявляється не лише у публічній саморефлексії, але й у доведенні цієї рефлексії до об'єктивованого соціального результату, коли слово стає воїстиною «вбивчою силою!»³. Якщо ж електронна міфологія створюється журналістами й аудиторією, водночас – якщо друкована преса ще зберегла мислительну й моральну потугу Слова завдяки високим професійним стандартам значної частини творчих особистостей, з'явилися умови для створення домінантного критерія для епохи, аби запанував ідеал, а не куций інтерес.

Ми зупинимося на деяких зразках публіцистики, яка була й залишається зорієнтованою на метааналіз історії. Саме історична свідомість є фундаментальною світоглядною характеристикою культури будь-якої епохи. Минуле неминуче входить у сучасний духовний обіг, щоб змушувати постійно замислюватися над добром і злом, мати резерв пам'яті. Згідно зі спостереженнями англійського філософа Уайтхеда, два поняття є в основі людського досвіду: поняття факту і поняття значення (важливості). Давно привернув до себе увагу такий факт: пізнання людиною навколишнього світу почалося з розгадування його генези. Отже, через генезу до структури і функцій – такий шлях справжнього, тобто історичного пізнання. Постійне співвідношення своїх відповідей на вічні питання з тим, що відбулося й зафіксувалося у свідомості народів, становить стрижень світоглядної публіцистики. Феномен мета-історії передбачає інтерпретацію історичного процесу не як того, що відбулося, і не як того, що відбувається, а як того, що зберігається – як чинні цінності (Сергій Кримський).

Немає сумніву в тому, що головною діючою силою історії є сооистість. Тому бажання науково пояснити людину, щоб згодом маніпулювати нею відповідно до певних накреслених схем, стало спокусою «нового часу». І західний позитивізм, і марксистська утопія,

³ *Мансурова В.Д.* Журналистская картина мира как становление медиа-событий // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 2002. – № 6. – С. 108.

55

виходячи з одних і тих же матеріалістичних передумов, з двох боків закономірно ведуть до маніпуляції масовою свідомістю: тоталітарний режим перетворює людей в ідеологічний, мілітарний матеріал для злочинних експериментів, демократичний – призводить до перетворення людини у функцію. Звідси також намагання втиснути і творчу людину у так звані наукові формули, у системі «об'єктивізму» – трактувати інформацію як товар.

Нині на Заході торжество матеріалізму привело до забуття великої персоналістської думки, яку переконливо пропагував Іван Павло II. Те, що людина – унікальна і неповторна – не просто тема для міркувань журналістів, політологів, культурологів і т. д., це – програма дій, в основі якої – погляд на людину як на ікону Христа. Не допоможуть ні декларації, не порятують закони, поки нема культури, для якої у кожній людині є «іскра Божа», яка не дозволяє перетво-

рити особу у гвинтик. До цього можна додати, що тільки солідарність, що базується на цінностях, рятує людину від маніпулювання. Тільки справдешній культурі, яка стає досвідом солідарності, не загрожує небезпека виродитися в ідеологію.

Вигода (в обидвох варіантах: ідеологічному чи комерційному) від маніпуляції ставала ефективною у періоди особливих напружень соціумів, міждержавних відносин, зміни цивілізаційної парадигми. Тобто мала тимчасовий характер, який, до речі, поступово занедбував сферу думки – адже звужувалося поле, коли потрібно переказувати наступним поколінням високі моральні засади, концепцію кращого світу, а в кінцевому підсумку – утверджувати соціальне милосердя (згадаймо Шевчен-кове: «Обніміте найменшого брата»), «цивілізацію любові». Тимчасовість і спричинила падіння тоталітарних режимів, які мали начебто несхибні механізми окупації свідомості, а нині бачимо, як наддержави стають безпорадними, хоча шляхом монополізації і комерціалізації заволоділи найпотужнішими мас-медіа за всю історію людства. Виявилось, що **«аналізів, які ґрунтуються тільки на матеріальних або політичних елементах людського життя, недостатньо. Мислення людей Заходу стало матеріалістичним, хоч вони в цьому не здають собі звіту. Вони відкидають будь-яку надчуттєвість, не надають жодного значення духові, який надто зв'язаний з релігією, щоб його могли брати до уваги у шкільному навчанні. Дух є виявом відкритості людини на те, що Боже, а про це люди Заходу навіть не хочуть чути. Саме тому**

56

таке мислення не може визначити жодної розумної причини наших змагань з подіями і врешті залишається безсловесним перед лицем поточної історії. А насправді, за Іваном Павлом II, всіляка людська історія здійснюється під впливом духу»⁴.

Під сучасну пору нам особливо важливо збагнути, що журналіст (публіцист) має стати носієм інтегральної візії людини і світу. Подамо стисло думки викладача вищої школи, поета, публіциста, телерадіоко-ментатора з Польщі Веслава Невенгловського. Він вважає, що сьогодні, аби змінити на краще світ, треба віддати голос насамперед провісникам морального ладу. Польський учений ставить питання недвозначно: чи журналісти стоять на боці любові? чи вони визнають первинність добра споживача інформації? Жодна людина не може бути вільною, публіцист – тим паче, якщо він заперечує правду і добро. Мусимо плекати культуру свободи, сенсація не повинна домінувати в мас-медіа. Запобігання перед реципієнтами інформації аж ніяк не повинно відсувати на задній план достовірність. Журналісти, так само як і усе суспільство, зобов'язані щоденно вчитися автентичному формуванню культури індивідуального, суспільного, політичного життя – в розумінні спільного добра. Непорозумінням слід вважати модну сентенцію, що журналіст не повинен мати своїх поглядів. Навпаки, справжній публіцист завжди говорить своїм голосом, причому моральні засади в цьому випадку є домінуючими. Тому він не стане маріонеткою. Якщо слово відірване від духовної культури, воно стає небезпечним знаряддям боротьби людини з людиною. Слід звернути увагу й на те, що фрагментарний опис дійсності не може сприяти створенню цілісного її образу, тим паче визначити тенденції розвитку. В.Невенгловський виступає проти фетишизації ідеї толерантності, оскільки дуже часто вона веде до релятивізму, розмивання межі між добром і злом. Нині гасла «толерантність», «політична коректність» стали головним інструментом духовного терору. Дивно, але до сором'язливих слів сьогодні належать «патріотизм», «Батьківщина», «милосердя». Ще один фактор: кожний народ

має право до розвитку власної культури – на Цьому особливо наголошував у виступі на Генеральній Асамблеї ООН 5 Жовтня 1995 року Іван Павло II.

⁴ *Фросар А.* Світ Івана Павла II. – Львів, 2001. – С. 118 – 119.

57

Історія людства, кожного народу зосібна, дає багато прикладів того, як спільна база вартостей сприяє духовному і матеріальному розквіту цивілізацій. Нині особливо потрібна така мотивація творчості журналіста, яка б орієнтувала спільноти на інтенсивне духовне життя. Зі зла не треба робити головного героя мас-медіа⁵.

Формуючи національну журналістику, ми не повинні запозичувати зразків постановки проблем, аргументації тільки англо-саксонської школи журналістики – хоч і досконалої у багатьох відношеннях. Певний інтерес, крім зазначених вище факторів, можуть становити для нас думки відомого південноафриканського вченого, письменника, есеїста Андре Брінка. Будь-який митець, у тому числі й публіцист як «вільна особистість» є вигадкою, шовінізмом, людиною поза історією, тобто такою, яка не має свідомості, нехтує своїм високим обов'язком. Так само і протилежне уявлення про публіциста як «комісара» є сумнівним: він насамперед представник влади та бюрократії, врешті – слуга можновладців-монополістів, які витонченим способом купують його талант. Уникнути такої участі допоможе глибока релігійність (мораль) і національні цінності. Саме вони є основоположними, універсальними. Публіцист повинен сприйматися як інтелігентна особистість, що має соціальні, історичні та моральні обов'язки. Хоча Брінк безпосередньо не торкається ролі і функцій публіциста, усе ж його судження припасовуються до нашого фаху: **«Щоб уберегти живу віру в щось прекрасне, щось значуще в цьому жахливому світі, щоб постійно виштовхувати світ зі стану самовдоволення, щоб спонукати людський розум шукати і здобувати знання, яке «так» не має за відповідь, творець – інтелігент – художник насамперед повинен бути відданим своїй свідомості, а не партії чи групі, й навіть не справі, й навіть не «народові». Однак – і це дуже істотно – якщо ця свідомість не загартована вчинками та стосунками з іншими людьми, «народом», якщо найособистіше з її виявів не пов'язане з усвідомленням своєї причетності до історії свого суспільства – його минулого, теперішнього чи майбутнього, – тоді вона не має власної великої ваги та проникливості»**⁶.

⁵ *Dziennikarski etos.* – Olsztyn, 1996. – SS. 28–40.

⁶ *Брінк А.* Художник як комаха // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1993. – Січень. – С. 47.

58

Як бачимо, йдеться не про ремісничий рівень журналістики, а про творчий. Зішлемося ще на думку Ришарда Капусьцінського – польського письменника, публіциста, представника започаткованої Ернестом Гемінгвеєм та Габріелем Гарсія Маркесом «нової журналістики», що описує факти методами й засобами красного письменства: **«Ремісництва можна навчитися і поза університетом. Другий рівень – це висока, концептуальна журналістика. Критерієм оцінки статті не є те, чи містить вона пропагандистські елементи чи ні, а чи вона має добру мотивацію, чи це важливий, майстерно написаний текст – журналістський, літературний, який робить людину кращою, змушує її мислити. Слабкою у наших дискусіях про ЗМІ є замовчування фактів, що в журналістиці, як і в інших професіях, багато партачів. Світилами можуть стати не всі, але треба намагатися. Тут важлива сама атмосфера, в**

якій формується журналіст, чи пробуджена у ньому професійна шляхетність, бажання робити щось важливе, а не тільки будь-якою ціною заробляти гроші. Часом добрі журналісти просто губляться у надмірі інформації, вони втратили орієнтири і потребують допомоги авторитетного провідника»⁷.

Якщо невисока якість журналістики – невисоким є і рівень суспільства. Журналіст (публіцист) повинен мати несхитний світоглядний стрижень, щоб утверджувати цінності правди, справедливості, точності у **вигляді матеріалу**, бути готовим **захистити цінності**, які становлять собою громадський інтерес, нарешті, **бути креативним**. Рутинність не підходить до особистості, яка має пасіонарну мотивацію, певна річ, зі знаком «плюс»⁸. Уточнимо: ведемо мову про журналіста (публіциста) як людину місії, з виразним відповідальним підходом до своїх обов'язків, що не зупиняється на матеріалізмі фактів, осмислює, досліджує явища, а не про медіапрацівника, для якого робота є рутинним збиранням, навіть – коментуванням поточної інформації. Тобто чітко відрізняємо комунікативну і культурну пам'ять, ситуативну (поточну) і субстанційну інформацію.

⁷ *Лильо Т.* Ришард Капусьцінський: «Нещастям для медіа є інтелектуальні лінощі їхнього споживача» // *День*. – 2003. – 19 верес. – С. 21.

⁸ Особистий архів автора. Міжнародна конференція з проблем підготовки журналістів: Виступ Директора всесвітньої служби Бі-Бі-Бі Найджела Чеп-мена 24 листопада 2005 року. – Інститут журналістики Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка.

59

Неодмінною умовою виконання шляхетної місії є емпатична настроєвість публіциста. Слово «емпатія» походить від грецького «*patho*» (сильне й глибоке почуття, майже ідентичне зі стражданням). Первісно поняття емпатії вивчалось філософськими дисциплінами – етикою та естетикою – й мало іншу назву – «симпатія». Ще давні греки надавали симпатії космічного значення, розуміючи під нею духовну об'єктивну спільність усіх речей, що визначає співчуття людей один до одного. У журналістиці ефективна міжособистісна взаємодія, скажімо, під час діалогічного спілкування, передбачає спроможність осягнути сенс і значення проблеми та особистості. Тривіальною виглядає ситуація, коли претенденти на «командирів дійсності», які знають, як навчати, не мають **що** переказати людям. Тим паче убогим постає публіцист, який веде інтерв'ю з особою, ігноруючи світ цієї особи, її культуру, мрії, сподівання. Освоєння дискурсу під час навчання у вищій школі має передовсім сприйматися як процес виробництва ідей, знання, текстів, науки. Діалог – не лише спосіб контакту, це – спосіб мислення. Розум – добре, а колективний досвід – краще.

Цілком слушно у двотомній антології «Вступ до світової журналістики» російський вчений Г. В. Прутцков подає зразки світоглядної публіцистики у варіанті ораторського мистецтва Давньої Греції та Риму, Нового Завіту, латинської та візантійської ранньохристиянської публіцистики, публіцистичної творчості періоду Відродження, Реформації, буржуазних революцій в Англії, Америці, Франції⁹. На півстоліття раніше це обґрунтував Микола Шлемкевич, про що йшлося у попередньому розділі.

2. Вища школа – кузня світоглядних думок

Щораз більше теоретиків і практиків журналістики переконуються у потребі фундаментальної журналістської освіти. Університет – вища школа. Отже, на відміну від середньої, він

повинен забезпечити вищий рівень навчання. Щодо журналістики, то, крім навичок суто професійного характеру (методика організації матеріалу, зразки підготовки матеріалів різних жанрів, моделювання теле- і радіою-

⁹ Прутичков Г.В. Введение в мировую журналистику. – Москва, 2003. – Т. I. – 415 с, Т. II. – 453 с.
60

жетів, номерів газет й журналів, володіння технологією, оргтехнікою та інше), на перший план має виходити підготовка професіоналів для високоякісної журналістики, без якої ми не отримуємо потужного автентичного демократичного суспільства.

Аксіологічний аспект тут є визначальним. Коли ми ставимо питання, що повинен журналіст знати, вміти і робити, то саме досвід світової публіцистики може дати нам продуктивну відповідь: **знати** світ і людину, **вміти** пояснювати і прояснювати явища, факти, події, нарешті – **пробуджувати Богоподібне в людині**. Вирішальний – **світоглядний** – чинник має базуватися переважно на власній ментальній, культурній, звичаєвій, суспільно-політичній, духовній основі, традиціях власної освіти. А це неминуче висуває на перший план виховний ідеал, що його обґрунтував Г. Ващенко.

Один з батьків-засновників модерної Італії, публіцист найвищої проби Джузеппе Мацціні, відчуваючи потребу осягнути ідею, котра б зробила людину кращою і врятувала націю як невивгубний вічний дух, ще у XIX сторіччі знайшов, на нашу думку, переконливі напрямки, за яких оптимістичні мотиви набувають предметного звучання. Ось ці слова-поради: **«Досліджуйте загальнолюдську традицію з усією старанністю, з усією неупередженістю, з усім розумом, даним вам від Бога: кожного разу, коли ви виявите одностайне і незмінне вираження думки людства, що збігається з голосом, який іде з глибини вашої свідомості, знайте, що у вас в руках – частка абсолютної істини. З такою ж увагою досліджуйте традицію своєї епохи, своєї нації, її ідеї, прагнення, що тепліє в ній: там, де ваша внутрішня свідомість збігається з колективними прагненнями, можете бути певні, що володієте часткою відносної істини. Ви повинні втілити обидві ці істини у своєму житті, виразити і подати їх іншим у міру Вашого розуміння і Ваших сил... Ви повинні прийти до кінця свого життя так, щоб сумління не докоряло Вам: «Ти знав частку істини, ти міг допомогти її здійсненню, але не зробив цього». Таке для мене найзагальніше вираження обов'язку»¹⁰.**

Від самого початку випуску тижневика «Молода Італія» (1831) аж до активної участі в якісних англійських виданнях наприкінці століття,

¹⁰ Мацціни Дж. Эстетика и критика. Избранные статьи. – М, 1976. – С. 395–396.

61

незважаючи на енергійну стилістику, чітко бачимо виховний мотив у концепціях Мацціні. Типовий приклад: **«Якщо, пропагуючи наші принципи, ми не постараємося поліпшити людей, об'єднати їх, вирвати їх з-під влади безтямного егоїзму, котрий їх пожирає, – то все надаремно. Чи буде одна форма правління, чи інша – незмінними залишаться ті ж труднощі, та ж нерівність, ті ж злидні»¹¹.**

Зразок властивого розуміння суспільства («моральна Італія моєї душі»), ролі творчої особистості якраз і залишив ідеолог італійського Рисорджименто Д. Мацціні. Щоб «готувати людей до прийняття істини», потрібно, на його думку, досліджувати плідотворні традиції минулого і своєї епохи, своєї нації. Його світоглядна публіцистика – золотий фонд світової журна-

лістики. Ось ще деякі його міркування: «Вселяй життя в бездушні серця, просвіщай, пам'ятай, що потрясіння зайве, якщо воно не служить розкриттю глибокої істини, що картина не має жодної користі, якщо з її глибини не видно променю надії»; «Слово має бути глибокоморальне, оскільки воно є тінь істини... Не можемо зупинятися на матеріалізмі фактів»; «Є правда історична (істина фактів) і правда моральна (істина принципів)», перша спрацьовує постфактум, друга застерігає від хибних кроків у майбутньому; «Щоб історія народу була повною, її не можна відділяти від літератури, поезії, мистецтва... Матеріалізм, який розчленовує життя і який дістав назву аналізу, вбиває, а не виявляє суть життя... Відродимо віру, виженемо матеріалізм, обмежимо всюдисущий аналіз межами відведеного йому завдання, тобто підтвердження того чи того синтезу»¹².

Саме публіцистика Мацціні, розбудивши не одне покоління революціонерів і демократів, у тому числі в Україні, допомогла вимоделювати справдешню Європу на базі християнських і національних вартостей. Але нині, на жаль, Захід зрікається свого пасіонарного минулого.

Вже тоді, в середині XIX століття, у середовищі народів з'явилися подібні публіцисти (скажімо, Томас Карлейль, Ральф Емерсон, Гавлічек Боровський, Олександр Герцен), вони ж – письменники, політики, культурологи, громадські діячі, філософи, які втілювали найшляхетніші ідеали.

¹¹ Цит. за: *Кирова К.З. Жизнь Джузеппе Мадзини.* – М., 1982. – С. 52.

¹² Докладніше див.: *Маццини Дж. Эстетика и критика. Избранные статьи.* – М., 1975.

62

Продуктивний – у сенсі ушляхетнення мотивації мислення й дій людини – курс освітнього процесу доконечно виєлімінує невігластво і неправильне використання знань. Маємо на увазі застосування здобутих знань для різноликого зла: утвердження ненависті як норми життя, мамонізму як домінуючого життєвого орієнтуру. Пам'ятаймо, як зловживали знаннями більшовики й нацисти, а нині – демоліберали, які гримуються під гуманістів і речників загальнолюдських цінностей, хоч насправді удосконалили усі мислимі й немислимі канони фарисейства. Давно доведено, що первісні цілі освіти – стимулювати здатність людини мислити, творити і взаємодіяти з іншими. Єдине, що залишалось на маргінесі розмислень, освітніх формул, канонів, методологічних і методичних правил, – потреба **постійної мобілізації сумління**. Якщо ж це стане стрижнем виховного процесу, триєдине завдання освіти матиме досконалу мотивацію, отже, й результат. Нагадаємо ці завдання: перше – збагнути й передати цінності минулого (принагідно зішлемося на мудрість Першої книги Вед: «Нехай прийдуть благородні думки до нас з усіх сторін»), друге – втілити плодотворні завоювання сучасного, звісно – в усіх царинах знань, третє – підготувати людину до плідного сприйняття майбутнього. Не перечимо, що освіта полягає в оснащенні людини певним набором фактажу протягом певного часу. Так само очевидним виявився орієнтир на безперервний – тривалістю у життя – процес, який включає формування внутрішнього світу особистості – інтелектуального, морального, духовного.

Розширити **поняття освіти з етапу до процесу** можна лише за умови надання освіти пріоритету з боку держави й суспільства. Школи, тим паче університети – кузні світоглядних думок, тут виростають паростки майбутнього. На нашу думку, схему підготовки фахівців в університеті можна подати у такому вигляді (*див. на наступній сторінці*).

Щоб сформувані ефективне суспільство, слід водночас змінювати і мислення, і структури. Освічене суспільство несумісне ні з наживою, безтямним споживанням, ні з технократією,

яка веде до монополізації знань певною групою (космополітичною елітою чи навіть «золотим мільярдом»), ні з бюрократією, яка схильна до затуманювання усього, що стосується сфери управління.

63

інформація	знання	розуміння	мотивація	дія
оперативна, точна, усебічна – з кожної проблеми; збалансована, (у часі й просторі); суспільно значима якість, що переходить у знання; демократична доступність до ЗМІ, джерел інформації; відповідність міжнародним засадам професійної етики	знання світу і людини; цілісний погляд на речі; докладне знання проблеми; можливість приймати на основі інформації компетентні рішення; знання – меч, а мудрість – щит, вони пробуджують Божий талант; пізнання правди, що визволяє	з'ясування генези явища, мотивів діючих осіб історії; історичне тло подій; сполучення фактів з принципами (правда історична і правда моральна); соціальний прогноз; публіцистика думання, розмишлення, формування світогляду	шляхетність мотивації творчості – в ім'я найвищих вартостей; бути дзеркалом життєвих глибин і виявом таємниць душі людини; пошук істини, а не тільки творча самореалізація; досягнення порозуміння між людьми й народами на засадах близькій з ближнім	відповідальність за слово – проблема моральна; забезпечення найголовнішого призначення журналіста – служити правді й справедливості; прояснення явищ, фактів, подій; творча ініціатива і компетентність як найважливіший капітал у «суспільстві знань»

Освіта завжди передбачає потребу передавання від старшого покоління молодшому структурно організовану, відповідальну картину суспільно-історичного і культурного розвитку. Молоде покоління мусить здобувати освіту високої якості, яка б стимулювала творчу особистість до активної участі у навчальному процесі, розширювала б коло знань про навколишній світ і прищеплювала б духовні цінності, що можуть змінити життя на краще. Коли у навчальному процесі є кілька основних циклів – суспільно-політичні дисципліни, філологічні й дисципліни спеціалізації – освітня програма має наголошувати на високих моральних нормах фахівця. І нічого тут не змінює принципове реструктурування, яке відзначається насамперед двома процесами: глобалізацією та інформаційно-технічною революцією. Певна річ, людина повинна розвивати у собі здатності, які б дозволили їй швидко пристосуватися до зміни ситуації й нових вимог. Поряд із знаннями, тут ідеться в основному про так звані «soft skills», тобто гнучкість, здатність працювати в колективі, самостійність, уміння ставити, розв'язувати проблеми, мобільність, культурну чи інтелектуальну компетентність. Свого часу міністр освіти ФРН Едельгард Бульман заявила, що «випуск-

ники навчальних закладів потребують різних видів знань: необхідно мати так звані інтелектуальні знання, які є результатом самостійного і критичного осмислення фактів та інформа-

ції й можуть розширюватися, але також і прикладні знання, що допомагатимуть вирішувати проблеми у світі праці й у суспільстві. Щоби цього досягнути, молодим людям треба **навчитися вчитися**¹³.

Однак, щоб не спричинити деформацію духовного світу «гомо інформатикуса», мусимо навчити молоду людину адекватно сприймати національну культурну спадщину, втілену в літературі, мистецтві, інших сферах досягнення істини. Люди перестають мислити, коли перестають читати. Володимир Бурбан на сторінках «Дзеркала тижня» ставить питання однозначно: «Отож, педагогіка. Чи потрібна вона при-хвятизованому, варваризованому, комп'ютерно-«макдольтизованому» суспільству? Чи потрібні йому «старі корогви» вічних донкіхотів – Яна Амоса Коменського, Жан-Жака Руссо, Йогана Генріха Песталоцці, Адольфа Дістервега, Григорія Сковороди, Януша Корчака, Антона Макаренка, Григорія Ващенко, Василя Сухомлинського і, власне, Костянтина Ушинського?»¹⁴. Відтворюючи й коментуючи чільні думки з праць Костянтина Ушинського «Рідне слово», «Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології» (перша перевидавалася 150 разів!), публіцист закликає не бути легковажними забудьками: «Ми є тими, що ми пам'ятаємо».

Навчання – нескінченний процес, спосіб життя. Варто ґрунтовно застановитися і над досвідом чотирьох історичних моделей університетів – наполеонівської (потужний важіль для обстоювання єдиної національної ідентичності), гумбольдтівської (джерело «дослідницького університету», орієнтованого на «посування вперед кордонів знань»), ринково орієнтованої (США: «корисне знання»), інституційно автономної (Велика Британія: увага до розвитку персонально кожного студента разом зі своїми інтелектуальними чеснотами), і над спадком високогуманної освіти в Україні ще з княжих часів. Нагадаймо бодай Мономахове повчання – **не лютувати словом**. І тоді ми виелімінуємо

¹³ Справа майбуття. Освіта. – Розмова з міністром освіти Едельгард Бульман // Deutschland. – 2001. – Лютий-березень. – С. 53-54.

¹⁴ Бурбан В. Якби нас вчили так, як треба... // Дзеркало тижня. – 2006. – 4 лют. – С. 13.

65

фатальний вид невігластва – поверховість, еkleктизм, пристосуванство, а також можемо утвердитися ідеалові як джерелу енергії, відкриємо нові горизонти соціального розвитку, коригуючи тим самим хід історії. Вона тому й багата, що людина шукає правди в «інших», неіснуючих світах, що їх неможливо уявити собі з допомогою екстраполяції реальних умов. Рівно ж – випрацюємо стійкий імунітет проти страху, корупції, демагогії.

Підкреслимо, що **навчати** – означає бути посередником між знаннями та особистістю. За законами психоаналізу, освіта здійснюється через процес передачі. Не маємо права допустити профанації великих слів, великих ідей та емблематичних постатей народів. Гарантією збереження плідного спадку попередніх поколінь є пізнання духовності як повітря, в якому живе добро, світить краса і дихає дух істини. Знайомлячись з історією світової журналістики, її теоретичними засадами й практичними осягами, усвідомлюємо доконечну потребу збереження феномену культурного й цивілізаційного багатства планети.

Вища школа на те й покликана, щоб журналіст/публіцист мав добротні знання з **рідної мови** (духовний адекват дійсності), **історії** (історична свідомість є найвищою етичною й духовною вартістю людини), **філософії** (Ортега-і-Гасет справедливо наголошував: жити – означає фі-

лософствувати, звідси й термін Миколи Шлемкевича «світоглядна публіцистика»), **культури** (символи, герої, звичаї, вартості), **літератури** (саме література, зокрема поезія, розкрила найбільше істин), **психології** (у книгах В. Роменця «Психологія творчості», «Історія світової психології» акцент зроблено на культурологічному підході до психології людини замість орієнтації на вульгарну соціологізацію; маємо виходити на глибоке тлумачення проблем психологічної творчості, залучаючи в коло оцінок великі прозові і поетичні твори, шедеври образотворчого мистецтва, архітектури і т.д., адже історико-психологічний контекст творчості дає потужний згусток пізнавальної енергії), **релігії** (мова про інтелектуальне, художнє та літературне багатство релігійної спадщини; інтелектуал має допомагати споживачам інформації відродити в сьогоденні цінності, нагромаджені протягом віків), **іноземних мов** (народи потребують одні одних, пізнати, чим багаті інші народи – значить самому збагатитися; першоджерела тут незамінні), **політики** (у тлумаченні Т. Масарика: «Політика – найвищий творчий вияв культури»), **економіки** (пізнання

66

культури й механізмів ринкових відносин, у тому числі у системі ЗМІ), **права** (йдеться не тільки про функціонування демократії, правової держави, громадянського суспільства, а й про місце журналістики як «четвертої влади», радше – влади правди), **етики творчості** (домінування етики фундаментальних засад, а не ситуативної етики, деонтологічна свідомість журналіста), **менеджменту** (вироблення уміння керівництва творчим процесом, взаємовідносин з інституціями держави, суспільства, споживачами інформації, опанування найновішими технологіями та ін.), зі суто **журналістських дисциплін** (історія, теорія преси, методика організації матеріалу, жанри, моделювання видань, теле- і радіопередач, організація роботи редакцій, соціологія мас-медіа і т. д.).

3. Інтегральність мотивації

Отже, дбаючи про повноцінну підготовку фахівців, не маємо права дати можливість так званім новаторам витіснити нас з континентальної, тобто фундаментальної системи навчання журналістів і замінити її англосаксонською, радше – американською. Оскільки творча особистість не може зупинятися на матеріалізмі фактів, вона має соціальний, історичний та моральний обов'язки – вберегти віру у щось прекрасне, одвічне, сокровенне, щоб постійно виштовхувати світ зі стану самовдоволення і цинізму. Континентальна система підготовки – це журналіст-інтелектуал, англосаксонська – репортер. Журналіст повинен бути відданим «святій правді», спроможним зрозуміти сучасний світ – без загальної ґрунтовної підготовки цього досягти неможливо.

По-друге – журналісти мусять глибоко вникати в конкретну ділянку, це означає, що маємо створити шанси спеціалізації. І у цьому сенсі треба спільно з Інститутом журналістики КНУ імені Тараса Шевченка домогтися запровадження спеціальності «міжнародна журналістика» – таким чином вже з першого курсу зможемо готувати фахівців високих європейських стандартів.

По-третє, журналісти мають навчитися мислити автономічно. Це означає, що вони мусять мати можливість вчитися мислити критично, володіти поєднувальним мисленням, розуміти, що «четверта влада» контролює всі інші гілки влади, ще й – економічну, але вона не може бути репресивною. Адже динаміка провокації нині розпаношилася у

67

ток-шоу. Половина явищ, що їх ми називаємо «отруєнням політичної боротьби», є нас-

лідком цієї неконтрольованої динаміки. При цьому надмір інформації є тоталітаризмом витонченим, бо застосовуються: а) випадкові критерії селекції, б) селекція є поверховою – вона можлива лише за наявності високоосвіченої еліти. Нарешті, журналісти мусять вірити у свою місію учителя плідотворного співжиття. Отже, треба навчитися розуміти професійну етику як частину самих себе.

Щоб зілюструвати, наскільки континентальна (фундаментальна) підготовка журналістів відрізняється від англосаксонської/нордичної (репортерської), скористаємося порівняльною таблицею, що її склав директор програм Європейського журналістського Центру (Маастріхт, Голандія) Моргене Шмідт¹⁵:

Елемент	Континентальна	Англосаксонська
Тип	Академічний	Професійний
Профіль	Аспекти філософічні	Аспекти прагматичні
Концепція журналіста	Інтелектуал	Репортер
Орієнтація	Загальна освіта	Практичні навички
Зміст	Фундаментальні дисципліни	Мала кількість фундаментальних дисциплін
Виробнича практика	Під час навчання	Спеціально при редакціях
Контакти з промисловістю мас-медіа	Слабкі контакти	Постійні контакти

Українські ВНЗ дотримуються приблизно такої ж системи підготовки журналістських кадрів, як Німеччина, Франція, Італія, інші країни Центральної та Східної Європи. Вважаємо також, що слід запровадити курс «Журналістська деонтологія». Адже професіонали з вищою фундаментальною підготовкою зобов'язані засвоїти цілісну систему принципів і правил діяльності (етика + право + інші норми, взаємовідносини з аудиторією, творчим колективом, суспільством, державою, засновниками, рекламодавцями, агентствами, формування особистості та ін.), що дозволить гідно виконувати весь обсяг професійних обов'язків.

У вищій школі майбутні журналісти мають запастися такими вартостями, в основі яких – релігійне ставлення до життя. Адже світ є не лише майстернею, а й величним храмом. Давно пора оцінити все

¹⁵ *Schmidt Morgens. Nauczanie dziennikarstwa w Europie. Przegląd // Media i dziennikarstwo na przełomie wieków. – Warszawa, 1998. – S. 37.*

вартісне, турботливо піднести його значення і оживити силою думки й напруженої праці. Виконання цього завдання вимагає сміливості ділитися з людьми радістю, а не відчаєм, бачення історії не як згадки про минуле, а як пробудження того, що має універсальне значення для нації, а отже й для всього людства, мудрості витримати атаки підступності та дволичності зсередини, від тих, хто руйнує саму ідею істини, готує ґрунт для майбутніх тиранів. Емблематичні постаті різних народів підпорядковували своє життя одній меті: навчитися утверджувати правду своєї нації через духовну істину, бо всі інші істини – лише завуальовані аспекти. Відтак маємо спадок плідотворної ідеї: найбільшим капіталом націй є правда, знання, вміння і вартос-

ті. Завдання журналістської еліти – відповісти на питання, що зберегти, а що змодифікувати. Не маємо права втратити системи вартостей, які є вищими від нас. Натомість маємо право і зобов'язання позбутися домінанти антропоцентризму. Плекання вартостей традиційного суспільства й допоможе прищепити людям абсолютне визнання трансцендентного морального порядку.

Сам вибір професії, саме **покликання творити** мають керуватися визначальними орієнтирами, неперевершеними за внутрішньою логікою, глибинним сенсом і максимальною дохідливістю. Оскільки Бог є інформаційно-енергетичним ядром, у якому міститься програма усього суцього від початку віків, людина, народ, світова спільнота також мають інформаційно-енергетичну якість, своєрідну соціокультурну генетику, яка і є базою формування певних систем і відносин між ними.

Публіцист мусить мати певну константу: ідеї, аргументаційну базу, кодекс честі, перспективи бачення себе в журналістиці. Без скристалізованих світоглядних орієнтирів не обійтись.

ВИБІР: у загальних ознаках, рисах його парадигму можна відтворити такою схемою:

духовне об'єднує – матеріальне роз'єднує;

етика консенсусу – етика розбрату;

увесь діапазон людського існування – економічні, політичні, соціальні виміри життя.

МОДЕЛІ ЖУРНАЛІСТИКИ:

консолідуюча – конфронтаційна;

прояснююча і пояснююча – інформаційно-розважальна;

69

ОРІЄНТАЦІЯ НА:

Істину, Добро, Красу – інстинкти, марнославство, вигоду;

пошуки істини – релятивізм;

аксіологію та онтологію, закоріненість у концепції релігійності –

запрограмованість життя на успіх і ефективність, передовсім у царині

здобуття благ, влади, «насолоджуванням життям»;

слово, що визволяє – слово, що поневолює.

Вже в античні часи знаходимо переконливі приклади **інтегральної мотивації**, коли шляхетні поривання, високі ідеї були упорядковані залізною логікою доказів. Тоді склалося переконання у тому, що риторика є мистецтвом, паче того, навіть «царицею мистецтв» – настільки сильним був її вплив на вирішення державних справ, настільки ефективно вона впливала на думки й почуття людей, часто визначаючи суспільні позиції з кардинальних проблем соціального, духовного життя. У п'ятому сторіччі до нашої ери, коли повністю склалася культура монологічної промови, вважалися очевидними такі завдання оратора: 1. **Роз'яснити** (щось), 2. **Спонукати** (до певного мислення, дії), 3. **Приносити слухачам задоволення**. Ось така ієрархія впливу словом.

Візьмімо Демосфена. 61 текст промов, 56 «вступів» до промов і декілька листів, які дійшли до наших часів, стали найгострішою зброєю політичної боротьби і водночас явищем високої духовної культури. Пат-ріот-трибун послідовно боровся з агресією македонського царя Філіппа II своїми «філіппіками», зверненими до народних зборів Афін й підпорядкованими наскрізній ідеї: зібрати сили для відсічі ворога, захистити незалежність демократичної вітчизни.

Велич Демосфена полягає у тому, що усе його життя стало наче продовженням промов, а слова – підтвердженням вчинків¹⁶. Маємо усі підстави зробити висновок, що ораторське мистецтво як зразок світоглядної публіцистики, певна річ, насамперед шляхетної мотивації, вже за античних часів стало важливою формою апробованого віками людського інтелектуального досвіду, а тому донині слугує нам авторитетною школою розвитку теоретичного мислення, а також духовного потенціалу творчої людини. Рівно ж – спадщина Демосфена, Ціцерона та інших знаменитих ораторів – мудрий історичний урок у справі формування людської культури, високої моральності.

¹⁶ Див.: *Апресян Г. З. Ораторское искусство.* – М., 1972; *Ученова В. В. У истоков публицистики.* – М., 1989.

70

В умовах демократичної державності, підкреслював Йосип Кобів, красномовство стало важливим засобом впливу на політичне життя й здобуття популярності серед широких мас. В обидвох випадках мотивація зазначалася чітко. Досить уважно вчитатися у судження опонентів Сократа у діалогах Платона «Горгій» і «Федр». Не мало вирішального значення, чи це було красномовство політичне, судове чи «епідиктичне» (врочисте, парадне). Донині ті, хто пристав на точку зору Сократа, вимагають від журналістики (красномовства) високого ідейного, позитивного світоглядного змісту. Справжнє, істинне буття, вічне, незмінне і прекрасне – світ ідей. Вони, а не інтереси, рухають світом. Мізерність сучасних реалій саме і полягає у тому, що світ озлиденів духовно, перестав продукувати ідеї, зосередившись на дочасному. Втрата інтелектуальної та моральної ієрархії у сфері світоглядно-орієнтаційній занадто звузила структурну наявність, засяг впливу, аргументаційну базу світоглядної публіцистики. Знання істини про предмет газетного (журнального, радіо-, телевізійного) виступу послідовно витісняється гонитвою за інформаційним, до того ж – цинічним зиском. А між тим той, хто не знає істини, а тільки покладається на правдоподібні і недостовірні уявлення, неминуче спричиняється до дезорієнтації масового споживача інформації. Знову зішлемося на Антику. Ще до нашої ери встановилися якості, якими повинен володіти видатний красномовець. Це – природне обдарування, «іскра Божа», фундаментальна освіта, теоретична і практична оснащеність. Обов'язковою вимогою було й вивчення природи людської душі.

Фундатор жанру сюжетної публіцистики Плутарх своїми «Порівняльними життєписами», які донині вважаються неперевершеними, об'єднав просторово-часовий «дуалізм» (греки та римляни) з аспектом моральним – аби «живити спогляданням душу». Він відверто зазначає своє творче credo: **«Старанно вивчаючи історію і займаючись своїми писаннями, я привчаю себе постійно зберігати у душі пам'ять про найкращих і найзнаменитіших людей, а все погане, порочне і низьке, що неминуче нав'язується нам під час спілкування з оточенням, відштовхувати, відкидати, спокійно і радісно спрямовуючи свої думки до найгідніших їх зразків»**¹⁷. Сергій Аверинцев недаремно підкреслював

¹⁷ Цих за: *Зарудний Є. У пошуках українського Плутарха // День.* – 2003. – 12 лип.

71

глибоку антипатію Плутарха до всіх теорій космополітизму. Саме культурний націоналізм автора життєписів забезпечив створення шедеву художньо-історичної компаративістики. Тільки вартісний критерій вибудовує плідотворну систему оцінок.

Захоплення пошуками вищих істин, поруч із оперативним вдумливим реагуванням на поточну дійсність, що його демонстрували видатні особистості, залишили нам у спадок такі шедеври, як роздуми Марка Аврелія «Наодинці з собою», – він доводив **«безсилля усього матеріального»**, закликав співвідносити осмислення сучасних реалій з **«благочестям і справедливостю»**¹⁸, як розмислення Северина Боеція «Розрада від Філософії», який на зламі епох, входячи у нову, християнську цивілізацію, «легалізував» античні духовні та культурні цінності в рамках середньовічної – теоцентричної картини світу; водночас – відшліфував нове світобачення (**«Отче, дай змогу душі у всевишню оселю вернутись, Дай озирнути добра джерело, дай, Отче, прозрівши, Очі на тебе звернуть – душі незаплямлені очі!»**)¹⁹. Саме такі публіцистичні (в сенсі філософічності) твори й забезпечують духовний зв'язок поколінь. Знову ж таки, водночас продемонстровано значущість творчості, вмотивованої турботливими намірами удосконалити світ.

Терапевтичний характер слова, занурення думки у глибинне з метою «вписатися» у вічну гармонію, накреслену Творцем усього сущого, плекання чеснот, розкриття причин усього, що приховане від зору, демонстрували апологети (II – IV століття нашої ери). Промови і проповіді Іоана Золотоустого, Василя Великого, згодом – Блаженного Августина утвердили християнську риторику. Перші християнські мислителі уявляли Бога великим художником. Тертуліан стверджував, що процес божественної творчості подібний до творчості письменника. Для Лактанція, як і для інших мислителів, на відміну від теорії стоїків, акт творення являє собою таїнство самого буття з небуття. У центрі теорії всієї християнської культури – проблема морального удосконалення людини.

Християнська культура тонко відчула і високо оцінила красу природи. Тому апологети – своєрідні публіцисти – протиставляли

¹⁸ Див.: *Аврелій М.* Наедине с собой. – Київ-Черкаси, 1993. – С. 110, 112.

¹⁹ Див.: *Боецій С.* Розрада від Філософії. – Київ, 2002. – С. 7.

72

римським видовищним мистецтвам, які збуджували грубу чуттєвість, кращі видовища (*spectacula meliora*), «красу світу». Нехай людина, яка прагне до видовищних задовольень, спостерігає схід і захід сонця, дивиться на диск Місяця, на сонмище зірок, які сяють у небі; нехай споглядає людина зміну пір року і обличчя Землі, увінчаної горами, ріками, морями, населену птахами, рибами, тваринами і людьми. Лактанцій доводив, що жоден театр, побудований людськими руками, не може зрівнятися з витворами природи: нехай стелі театру сяють золотом, але сяйво зірок їх перевершує. Головним структурним принципом краси світу апологети вважали певну цілісність, єдність безконечної різноманітності предметів. Тертуліан вказував: «Протилежне в єдності (*diversa in unum*)». Апологети мали цілковиту рацію, коли зробили такий висновок: світ влаштований прекрасно, але його політична структура недосконала; похвалу одержують аморальні люди, а страждають шляхетні. Справжніми благами в ідеології християнських мислителів вважалися лише духовні. Естетична сфера була замінена етичною. Додамо, що апологети розробили проблему образу, тобто категорію, яка об'єднала собою всі галузки духовної культури середньовіччя²⁰.

Щодо Августина, то він привернув увагу до двох проблем, повз які пройшла антична думка: динаміка людської особистості й динаміка загальнолюдської історії. Першій присвячена

«Сповідь» – лірико-філософська автобіографія, яка малює внутрішній розвиток юності до остаточного утвердження в ортодоксальному християнстві. З недосяжним для античної літератури психологічним самоаналізом показано протиріччя становлення особистості. Натомість проблема містично осмисленої діалективи історії поставлена у трактаті «Град Божий», написаному під враженням взяття Риму ордами Алларіха в 410 р.

В арсеналі світової літератури і публіцистики назавжди залишаться такі зразки творчості, як відкриті листи й трактати Данте і Петрарки. Ці твори, як доводять теоретики, є великим етапом в еволюції публіцистики від середньовіччя до нових часів. Циклом своїх публічно адресованих послань Данте увіходив в саме «пекло» політичних проблем Європи початку XIV століття. На прикладі відкритих листів Данте і трактату «Монархія» бачимо, як утверджувалася самосвідомість

²⁰ Див.: *Бычков В.* Эстетика поздней античности. – Москва, 1981.

73

особистості, яка прагнула вплинути на розвиток історичних подій, на долю світу. Ми бачимо у цих творах біль за вітчизну, роздрту братовбивчими конфліктами, надію на оновлення, віру в месіанство правителя. Заповітною політичною ідеєю Данте стала концепція досягнення миру через об'єднання держави, боротьба із сепаратизмом, мамонізмом. Донині ці постулати залишаються актуальними, як і його знаменита думка про те, що **справедливі закони не обмежують свободи, а навпаки – лише роблять її можливою**. Свобода, писав Данте, це вільний перехід (який закони полегшують кожному, хто їх поважає) від бажання до дії. Крім того, деякі листи Данте написані у жанрі інвективи, тобто викривальної промови, яка була розвинута за античних часів переважно в усній формі, що дозволяє порівняти їх з памфлетом, в якому яскраво виражена авторська присутність. У трактаті «Монархія» викладені переваги мирного життя, зазначено «вище» призначення Римської держави. Сповідуючи принцип **«піднесення правди, без якої не може бути миру у світі»**, Данте на всі часи визначив кінцеву мету зусиль розумних політиків: порядок, який забезпечує мир і благополуччя підданих, найкращі умови для загального благоденства.

Дотичні до проблематики наступних століть також «Листи без адреси», підготовлені Петраркою. З цих листів завжди знімалися копії, вони широко розповсюджувалися в суспільстві. Крім того, сам автор час від часу випускав їх у вигляді збірника. Назагал, це був зразок справжньої політичної преси. Саме від Петрарки публіка почула своєрідне публіцистичне кредо, яке зазначило прагнення партикулярної особистості вплинути на хід державних справ. **«Коли слово, промова можуть бути корисними, а ті, кому належить говорити передовсім, мовчать, тоді слід ПІДВИЩУВАТИ свій голос і порушувати зловорожу тишу. Взввши до уваги не моє становище, а моє переконання, я вважав для себе гідним і почесним підвищити свій голос серед такого краху суспільного життя і кричати, кричати, бо, якщо мій крик безсилий допомогти суспільним бідам, нехай, принаймні, він полегшить страждання і гіркоту моєї душі»²¹.**

Уперше згрупував чільні докази на користь свободи преси, як відомо, Джон Мільтон у своєму знаменитому памфлеті «Ареопагітика»,

²¹ Цит. за: *Ученова В.В.* У истоков публицистики. – М., 1989. – С. 151.

74

що вийшов друком у листопаді 1644 року і написаний у формі промови, зверненої до

членів парламенту. Які ж мотиви керували ним? Їх знаходимо на самому початку звернення: **«Оскільки я бажаю бачити свою рідну країну вільною, моя промова буде, якщо не трофеєм свободи, то принаймні голосом істини. Ми не мріємо про таку свободу, за якої в республіці не виникало б жодних ускладнень: цього даремно сподіватися. Але коли незадоволення вільно вислуховуються, уважно розглядаються і швидко задовольняються, тоді досягається крайня межа громадянської свободи, такої, що її може побажати тверезомисляча людина. Уже через те, що я можу говорити таким чином, роблю висновок, що ми значною мірою наблизилися до такого стану. Славу й подяку за те, що ми вийшли з ганебного стану рабства й марновірства і перевершили римлян силою духу, ми повинні передовсім віднести до волі Всемогутнього Господа, а потім, лорди і общини Англії, – до вашого правильного керівництва й високої мудрості»²².**

Автор звернення до парламенту постійно апелює до вищих сенсів буття, спонукує вибрати і воліти те, що є «достойнішим», оскільки тільки таким чином можна називатися «справжнім воїном Христа», «вміти діяти серед цього світу зла» в ім'я найвищих ідеалів, серед яких – найпродуктивніша ідея патріотизму, «піднести свій розум і вченість вище від звичайного рівня, щоб сприяти розвиткові істини у своїх ближніх і сприймати її від інших». Услід за Сократом, який постійно наполягав на пошукові істини, Мільтон висловлює глибокі думки і щодо призначення «бути поборниками істини», і щодо причини розхитаності світоглядної парадигми. Якщо ми під сучасну пору бачимо, як тріумфує організоване зло вульгарного релятивізму, матеріалістичного нігілізму й витонченого інформаційного терору, то закономірно дошукуємося причини. На нашу думку, її вичерпно виявив Д. Мільтон. Ось цей висновок: **«Свого часу Істина з'явилася у світ разом зі своїм божественним вчителем і була тоді досконалою й прекрасною формою; але коли Він вознісся на небо, а Його апостоли заспокоїлися, тоді з'явилося покоління зловмисників, обманщиків, які розрубали прекрасне тіло чистої істини на тисячу частин і розвіяли**

²² Ареопагитика. Речь о свободе печати. – Казань, 1905. – С. 3-4.

75

її усіма вітрами...»²³. Істина не є продуктом людського розуму, вона існує незалежно від нас. Усе, що ми повинні зробити – намагатися зрозуміти її, а як журналісти – донести її до найширшого загалу. Обов'язковий диктат істини не має замінюватися софістикою свободи як джерела вартостей, інакше ми втратимо почуття трансцендентного. Найголовніший критерій істини – добрі плоди, у нашому випадку – СЛОВО, ЩО ВИЗВОЛЯЄ. Правильно пишуть фахівці: розвиток боголюдських можливостей людини треба починати з формування ясного світогляду і очищення психіки-душі. Війна за розум й душі триває. Ніколи не слід забувати, що Христос започаткував перехід людства на вищий рівень життєдіяльності, показавши особистим прикладом шлях до Боголюдини, до Боголюдства. Знову повернемося до Мільтона: він категорично засуджує сівачів смуту і чварів.

Прикладами шляхетної мотивації творчості можуть слугувати фундатор сучасного консерватизму Едмунд Берк, який «на марші», відразу збагнув небезпеку для європейських народів риторики й практики Французької революції 1789-1794 рр. і довів, що «релігія є основою громадянського суспільства і джерелом усього доброго та втішного»²⁴, «Можна підправляти, не міняючи основ»²⁵, а також обґрунтував «якісну ідею свободи»; Лев Толстой зі своїм знамени-

тим закликом «Не могу молчать»; Віктор Гюго – видатний французький письменник, публіцист-трибун, громадський діяч, який моральний процес інтерпретував як утвердження людяності, демократії як справедливості, довів, що «у людського духу є вершина. Вона зветься ідеал»²⁶.

4. Філософія факту

Відколи утвердилася могутність журналістики/публіцистики, людина сягала до газети не лише для того, щоб дізнатися про останні події, але й щоб випрацювати собі певний погляд на речі, щоб зрозуміти, сформулювати думку про світ. Тому преса містила широкий діапазон

²³ Ареопагитика. Речь о свободе печати. – Казань, 1905. – С. 37.

²⁴ Консерватизм. Антологія. – К., 1998. – С. 144.

²⁵ Там само. – С. 152.

²⁶ Див.: Гюго В. Мистецтво і народ. – К., 1985. – С. 189; Мелешенко О.К. Публіцистика Віктора Гюго. Навчально-методичний комплекс. – К., 2003.

76

знань. Це впливало з прийняття нею відповідальності за функціональну рівновагу суспільства, держави, рівень свідомості громадян. Характеризуючи публіцистичну діяльність Михайла Грушевського, Сергій Єфремов (сам блискучий публіцист) свої міркування назвав гранично виразно: «**На варті національної гідності**». І обґрунтував величезну самостійну роль публіцистики. Нагадаємо стисло ці думки, які, як побачимо, кореспондують з позицією Мацціні, Гонсалеза, Капус-цінського, Гавела, інших емблематичних постатей народів. Понад сто років тому визначилися два типи письменників/публіцистів на суспільні теми. Одні обговорювали явища дійсності, не заглиблюючись у їх суть, стежачи день у день за суспільним життям, «на льоту відображаючи його настрої, виходячи з факту і вертаючись до нього, не підводячи під свої побудови широкого теоретичного фундаменту»²⁷. Єфремов слушно вважав, що це публіцисти-фотографи, які не претендують на синтез, який завжди є результатом певної спроможності до узагальнень, до підведення часткових, розрізнених фактів під спільні начала. Їхня турбота розповсюджується лише на задоволення потреб моменту.

В іншому становищі – публіцистика другого роду, яка представляє не тільки відгуки на сучасне життя й миттєві пояснення. Тут має місце і побудова, у зв'язку з тими чи іншими подіями, спільного фундаменту для них, створення цілих суспільних програм, встановлення широких принципів, що охоплюють усі явища даного порядку. Така публіцистика також відштовхується від фактів, злочинних подій, але ставлення до них вже інше, мета має інший вимір. На першому місці тут – не ці часто розрізнені та ізольовані факти, а загальне їх тлумачення, вибудування певної системи, підведення під них теоретичної бази суспільної науки, розкриття їх чільних причин і більш-менш глибоке висвітлення можливих наслідків.

Такого публіциста Єфремов називає художником, який переробляє і освоює злочинні питання життя з точки зору загальних начал. Він завжди має на увазі дещо більше, ніж пряме й безпосереднє тлумачення даного факту чи групи фактів, тому завжди приходиться до висновків й узагальнень, у яких факти є лише ланкою у загальному ланцюзі побудови, лише ілюстрацією до певних вищих начал суспільного

²⁷ К характеристике публицистической деятельности проф. М. С. Грушевского // Украинская жизнь. – 1916. – № 12. – С. 62.

77

життя. Для нього важливий не тільки факт чи подія як такі, скільки їх філософія, висновки, підведення під явища життя широкої й міцної бази суспільної науки. Схильність до узагальнення і використання наукових методів дозволяє такому **письменнику на суспільні теми** часто передбачати тенденції майбутнього, на основі всебічного аналізу теперішнього формулювати ясно й категорично те, що носить ще тільки у тьмяних обрисах викристалізованих настроїв, вгадувати скриті можливості за видимими формами подій. Усе це дає можливість глибше проникнути у сенс того, що відбувається і яскравіше **проявити свою участь у тому процесі суспільного будівництва, яке є головною метою публіцистики.**

Якщо публіцисти першого типу заготовляють матеріал для суспільного будівництва, виготовляючи цеглини для будови, то публіцист-соціолог зводить вже саму будову, керує суспільною думкою, спрямовуючи її в русло тих чи тих програмних побудов. Він є справжнім тлумачем життя, володарем дум сучасності, і його твори, незважаючи на їх злободенність, **переживають цю злобу дня**, часто переживають і самого автора, подаючи для даного часу документи воістину історичні, тобто тісно пов'язані з внутрішнім життям суспільства на даний момент. Отже, не випадкові і часткові, а загальні й органічні прояви життя є показником того, куди суспільство прагне в особі своїх найвидатніших представників.

Михайло Грушевський став видатним представником української політичної думки. Справжній темперамент борця, вміння тверезо оцінити події, побачити в них можливість реалізації шляхетних ідеалів державництва – ці якості сприяли появі авторитетного голосу, визнаного вождя українського руху. Невипадково вороги зробили його головною мішенню злісних нападок. Як історик Грушевський вперше розкрив багате минуле українського народу, як публіцист – затулізував теперішнє на шляхах до майбутнього. Публіцистичні праці М.Грушевського на той час були зібрані у трьох книгах: «З б'жучої хвилі» (1907), «Наша політика» (1911) і «Освобождение России и украинский вопрос» (1907). **У доступній рідній формі, з акцентом розрахунку лише на власні сили та ініціативу, на ідею всеукраїнства** він переробив потенційну енергію етнографічного існування у динаміку національного розвитку.

78

ЦЕ І МАЄ СТАТИ БАЗОЮ НАЦІОНАЛЬНО-ЦІННІСНОГО СОЛДАРИЗМУ ПІД СУЧАСНУ ПОРУ.

М. Грушевський постійно підкреслював: слід розвивати у масах українців почуття єдності, солідарності, близькості, а не мусувати різниці, оскільки це приведе до розмежування. **«Україна свого досягне», – цей бадьорий висновок є лейтмотивом усіх статей Грушевського на суспільні теми.** Бачимо тут не тільки плід віри, а передовсім – результат знання дійсності, правильної її оцінки, а найістотніше – глибоку переконаність у правоті української справи. Єфремов наводить слова Грушевського: **«Ми повинні пам'ятати, що представляємо великий народ і зобов'язані представляти його з гідністю».**

Моделюючи сьогодні національну журналістику в умовах відновленої державності, мусимо взяти до уваги такі висновки Сергія Єфремова. 1. У журналістику Грушевський прийшов цілком готовим у всеозброєнні величезної наукової освіти, всебічно випрацьованого світогляду, великого практичного досвіду й знань у сфері не тільки українського і російського, а й європейського життя; 2. Він мав фундаментальну теоретичну підготовку для вирішення найскладніших проблем сучасності, з випробуваними у науковій царині методами оцінки подій; 3. Грушевський виявив невичерпне джерело кипучої енергії, організаторських здібностей і тієї робочої дис-

ципліни, які приходять з роками наполегливої праці; 4. Що найважливіше – він найвищою мірою виявив чутливість до кличів життя, невтомну спроможність шукати з тими, хто шукає, йти вперед з крокуючими, вчитися самому і захоплювати за собою інших, діючи то строго логічно, чисто науковими аргументами, то різким, безкомпромісним формулюванням, то дотепним слівцем, то яскравою картиною з минулого чи вдало підбраною ілюстрацією із сучасного життя, то гострою критикою чи ліричними відступами. Стиль публіциста – гнучкий, блискучий, багатобарвний. **Людина хронологічно іншого покоління, він став вождем нашого часу** – робить висновок С. Єфремов²⁸.

Таку ж напруженість думки, абсолютну відсутність фальші, благородну заангажованість демонструвало й демонструє багато українських публіцистів. Візьмімо Олену Телігу. Її програмна стаття «Партачі

²⁸ К характеристике публицистической деятельности проф. М. С. Грушевского // Украинская жизнь. – 1916. – № 12. – С. 46–62.

79

життя» повністю прикладається до реалій нашого часу. Йдеться про гідне протистояння «переважній» більшості, нагадування про обов'язок порядності, гідності і совісливості. Говорити про мужність – це певною мірою інспірувати мужність, розробляти тему і показувати поле її дії, відсувати далі смугу духовного лінивства і занепаду, смугу споживацького матеріалізму, хащі дрібного егоїзму – відсувати і запалювати свічі. Це робили завжди просвітлені духом піонери, ідеалісти і романтики, нащадки Дон Кіхота.

Ми використовуємо характеристики одного з найвидатніших есеїстів сучасної України Євгена Сверстюка з очевидної причини: він стоїть в ряду найвидатніших публіцистів українства, оскільки не тільки зборює тимчасове, але й **«обґрунтовує вічне»**, як висловився Микола Гоголь²⁹. Газета «Українське слово» повністю передрукувала названу статтю Олега Теліги. Нагадаємо, що вона була вірною послідовницею Лесі Українки. Олену Телігу – українську поетесу, публіцистку, громадського діяча розстріляли нацисти у Бабиному Яру 1942 року. Її дуже тривожило питання, кинуте в глибину нашої історії: де ж були ті, які могли запалювати тисячі свічок від великого вогню, біля якого вони стояли, і освітлювати цими свічками усі закутки? Ведучи мову про відвагу і мужність, Олена Теліга закликає творити культ героїзму, беручи приклад з Тараса Шевченка, який протягом усього свого життя боровся проти московщини своїми динамічними творами. **«Чим вищий п'єдестал побудуємо для тих, що стали символом наших визвольних змагань, тим далі падатиме роз'яснююче світло від цього символу, тим ширші маси будуть бачити яскравий дороговказ для свого життя і для своєї боротьби»**. Цей заклик публіцистка підкріплює судженнями Томаса Карлейля з його нарисів «Герої і героїчне в історії». Наведено також приклади цивільної відваги Миколи Міхновського, Олени Пчілки, Дмитра Донцова, Василя Стефаника, Миколи Хвильового. Як антипод їхній державницькій і людській шляхетній мотивації вона подає приклад «Великого Партача, незрівняного деструктивного таланту Володимира Винниченка»³⁰.

²⁹ Див.: Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Нью-Йорк, 1991. – С. 88-89.

³⁰ Цит. за: Українське слово. – 2006. – 9-15 серп. – С. 11–12; 2006. – 16-22 серп. – С. 11–12.

80

Наведемо витяг зі статті з промовистою назвою **«Розсипаються мури»: «Будемо сами-**

ми собою з усіма своїми поглядами, перед обличчям людей своєї нації і хай в протилежність до забріханої більшовицької пропаганди кожне наше слово буде невідомою правдою, незалежно від того, чи ця правда буде усім подобатися. Ми ж не йдемо накидати згори якусь нову ідею чужому середовищу, лише зливаємося зі своїм народом, щоб спільними силами, великим вогнем любові розлити знов ці почування, які ніколи не згасали – почуття національної спільноти і гострої окремішності»³¹.

Інший приклад високої мислі, метафорики слова, заангажованості у буття, стурбованості станом речей і вміння скріпити вірою у перемогу правди-справедливості: «і, коли загальна праця здармувалася й комашиньо змаліла в ядерних льодниках, ти на їхніх терплячих, неозлілих прикладах зрозумів просту й вічно спраглу повторення істину: про неможливість витруїти богоподібне з людини, якщо навіть така людодська влада, докладаючи надзусиль до перетворення біомаси на подобизну самої себе, безсила була зробити з господаря розбійника, з душі, розтопленої на похвалу свічок, на великодній віск – велетенську тремтливую ропуху, що з прочинених сутінкових дверей зненацька вплигує на поріг хати; коли ж заявили цивілізатори, принісши такі звуки, як «людство», «права», «свободи», звуки, вигадані, аби приховувати попередні злочинства, виправдовувати попередній скотинізм, ти зрозумів дещо з того, як підозріло усунулись людодські порядки і, замість повнення справедливого, основ співіснування, світ загелготів щось неримське, мов щойно підготований гергол, і ти остаточно переконався в різнознаковості досвідів: для нас виболіле, для них смішне, для нас насущніше хліба, для них знехтуване навіки, для нас щиріше од сповіді, для них відразливіше блюзнірства – то ж кому кого рятувати?» запитував ти, співіснуючи серед своїх, що працювали в святій доброзичливості до себе й на вічного злодія; ти запідозрив, що прифургонені сюди гасла, піддемокративши попередньо закатований ґрунт, здатні плодоносити незгірше притарихтареної сюди в кайзерівських вагонах комунії, – приходь і збирай, все обрушене, все лежаче, немов покинуті

³¹ Цит. за: Червак Б. Воїн української революції – до 100-річчя від дня народження Олени Теліги // День. – 2006. – 29 лип. – С. 7.

райські сади, забур'янені вище пояса; коли вже нікого ніщо не обходило і вибрані носилися з собою, як вдоволені ідіоти з нічними горщиками, ти, маючи певну природню пам'ятливість, вирішив сам пригадати дещо і дещо зіставити з огляду на небувалість реалій, таких скупих та каяття, мов наново сфабриковані вироби: подеколи, правда, ти збиваєшся з розповіді – чорнобильське літочислення так ущільнило час, що слово записується за півліта, доба налічує по триста шістдесят п'ять годин...»³².

Ці продумані слова Євгена Пашковського, лавреата Шевченківської премії, звернені, як і у Тараса Шевченка, до живих, мертвих і ненароджених земляків. Він постійно нагадує, що треба відкрити людям втрачений зір, допомогти людському серцю витерпіти безчасся, стати мужнішим, відданішим, наголошує на консолідуєчій місії літератури й публіцистики, тим паче, коли «інформаційний простір, зациклений на гузноголовій, осередючій «развлекухе», карликовіє й деградує, зневіра глибшає, а дешеве пацюччя приватизаторів мультимедійної порожнечі тішить свою анемічність «мерседесами», мобільниками, людоджерськими фуршеттами... І ще мають нахабство пасталакати скрізь від імені України... Таких мерзенних людців ця земля ще не бачила».

Етична вага слова Пашковського очищає від затруття людської думки. Це і є духовне провідництво журналіста, письменника, віщуна вічних людських правд, обновлюваних, осучаснюваних, активізованих сьогодні. Отже, моделюючи національну журналістику і науку про неї, виходимо з того, що професія – це внутрішнє покликання людини, а не виключно зовнішня праця із засвоєння «прийомів і методів», часто – просто карикатурних. Роман-есеї «Щоденний жезл» відтворює модель одухотвореного буття героя-наратора, намагання досягнути причини трагедії української нації сьогодні, вирішити найважливіші проблеми людського духу, досягнути актуальність змін і перетворень, до яких повинна дійти людина постчорнобильської епохи (До слова: подібний мислительний ресурс бачимо у публіцистиці білоруски Світлани Алексієвич, Ліни Костенко). Книга Євгена Пашковського молить людство схаменутись. В. Базилевський справедливо відзначив, що «...це книга-сповідь, книга-епістола, книга-інвектива, книга-філосо-³² Пашковський Є. Щоденний жезл: Роман-есеї. – Київ, 1999. – С. 23.

82

фема, книга-виклик, книга-вирок, книга-памфлет, книга-порахунок, книга-воляння, книга-протест, книга-надрич, книга-відчай, книга-крик. Але й книга-поема. Але й книга-віра»³³.

В Євгена Пашковського, як і назагал у репрезентативній українській публіцистиці, думка, з одного боку, відшукує певність, позитивну мотивацію – це метафорично окреслена раціоналістична етика, речниками якої були Сократ, Паскаль, Сковорода, з другого боку – це явище незрівняно вищого порядку, ніж плаский, науковоподібний соціологізм.

Ми вже засвоїли, що західна аргументація прагматичніша. Нагромаджено величезну кількість фактів, але більшість з них – незначні й безплідні. Вони, як правило, не можуть дати нам жодної нової теорії чи навіть важливої гіпотези, ані продуктивних у чомусь висновків. Це – радше пасив, а не актив, оскільки людина загубилася у фактологічному лабіринті, не знає, котрі факти варті довіри, а котрі – ні. Крім того, вони заслонюють нам перспективу і не дають можливості добре бачити. На це звернув увагу ще у XIX сторіччі Джузеппе Мацціні, який радив не зупинятися на матеріалізмі фактів, а поєднувати їх з принципами. Якраз це якнайкраще характеризує літературну і публіцистичну творчість Євгена Пашковського, який визнає лише одну залежність, що її Олесь Гончар назвав синівською любов'ю до рідної землі, відданістю гуманістичним ідеалам людства. Додамо лише – не абстрактним гуманістичним ідеалам, а християнським. Біль за «суспільне дичавіння», заклик до «консолідуючої місії», глибоке усвідомлення того, що «духовне життя – постійне подвижництво, внутрішній джихад», бачення великого блага у тому, що «українська поезія має потужну енергетику», що «інших форм плекання душі, окрім слова», нема, переконливі аргументи про «еталонність мови та її чистоту», про об'єднання країни з допомогою мови, «творення живосильної мови, яка б, описуючи духовні явища, вивищувала дух людський над тимчасовим і помарнотненим» – ось лейтмотив практично усіх інтерв'ю лавреата Шевченківської премії³⁴.

³³ Базилевський В. Вжити і написати. Про «Щоденний жезл» Євгена Пашковського // Літературна Україна. – 2001. – 26 черв.

³⁴ Див.: «Апофатика від Пашковського», «Література – це звільнення від страху», «Час довбневчень закінчився: люди сприймають серцем і не переносять на дух лицемірства!» // Українське слово. – 1999. – 1 лип. – С. 15; Україна молода. – 2003. – 24 липня. – С. 11; Україна молода. – 2006. – 2 черв. – С. 18–19.

І тут доречно знову зіслатися на Миколу Шлемкевича, який створював **науково-публіцистичний** інститут. Професор риторики Галина Сагач, спираючись на багату наукову спадщину українства, доводить: **«Наше слово елітарне: поетичне, риторичне, гомілетичне (гомілетика – богословське красномовство); воно для тих, хто мріє пізнати протягненість слова від Землі до Неба, бо слово – наш інструмент у боротьбі за Віру, Надію, Любов. Наше слово усолоджуюче»**³⁵. Євген Пашковський в одному з названих вище інтерв'ю говорить про «значеннєву літературу». Це можемо й віднести до публіцистики. Первинною має бути любов до світу. Коли іронія та сарказм – самоціль, а елементи любові – вторинні, народжується література пекла. Вона нині саме й вивищується. Є. Пашковський наводить студентам приклад зі Святим Августином, що не можна іронізувати над його текстом, бо він на сто відсотків справжній.

Наша журналістика репрезентує блискучі зразки концептуальної публіцистики. На найвищому рівні аргументації написані, наприклад, статті Дмитра Чижевського – «В'ячеслав Липинський як філософ історії»³⁶, Євгена Сверстюка – «Добігає час тисячоліття»³⁷, Оксани Пахльовської – «Гея: смерть і воскресіння»³⁸, Івана Дзюби – «Україна перед Сфінксом майбутнього» (брошура видана у Києві у 2001 р.), Сергія Кримського «У сучасному глобалізованому світі Україна має всі можливості для того, щоб зіграти роль цивілізаційного центру»³⁹. Цікаво зіставити роздуми Оксани Пахльовської про книжку «Смерть землі. Великий Голод в Україні 1932–1933 рр.», яка вийшла друком в Італії у римському видавництві Viella, в яких зазначено, що «найменш вивченими є етична та психологічна площини цієї безмірної для України трагедії», з міркуваннями відомого філософа й есеїста Сергія Кримського, який переконливо стверджує: **«Сучасні процеси глобалізації не стосуються антропологічних основ всесвітньої історії та культури;**

³⁵ Див.: Інтерв'ю Рупняк Л. «Так багато важить слово» // Шлях перемоги. – 2006. – 1 лют. – С. 10.

³⁶ Український державник. Альманах на 1943 рік. – Берлін. – 1943. – С. 49–61.

³⁷ Українське слово. – 2000. – 6 січ. – С. 7.

³⁸ Україна молода. – 2005. – 26 листоп. – С. 6-7.

³⁹ День. – 2006. – 4 серп. – С. 5.

людство як було, так і залишається етнічним архіпелагом».

Перелічуючи соціокультурні цінності нашої держави, С. Кримський обґрунтовує можливість перетворити Україну у Центр духовності XXI століття. Тобто бачимо, що найстрахітливіша трагедія нашої нації в XX столітті, свідомо запроектована і здійснена більшовицьким режимом на чолі з І. Сталіним і Л. Кагановичем, не зуміла довершити апокаліпсис 1932-1933 і наступних десятиліть. Глибинний культурний і генетичний код виявився сильнішим.

Своєрідною естафетою дослідницької публіцистики сучасного періоду є цикл телепередач Василя Ілащука «Дорогами Українців» (5 канал). Хоч і нерозгорнутими, все ж переконливими візуальними і вербальними ресурсами він доводить до масового глядача й слухача чільну ідею – невмирущості вартостей нації, навіть в найекстремальніших умовах.

5. Моральна кристалізація ідеологічних вартостей

Публіцисти-концептуалісти завжди вміли відрізнити дочасне й минуше від остаточного. Вони усвідомлювали (усвідомлюють), що без подвижництва, ентузіазму й досвіду будь-яке навчання стане даремною тратою часу. Слід пам'ятати, що важливе відшліфує час, воно як доро-

гоцінне зерно, як надихаючий первень залишиться, непотрібне – згине. Ясний, автентично релігійний погляд на світ вимагає стійкості душі, адже без цього неможливо гідно прийняти виклик часу. Спонукаючи інших до шляхетної мотивації й плодотворних дій, публіцист також удосконалює свою майстерність, свою особистість. Давно доведено: акумулювання у собі любові (до людини, світу) приносить щастя, зосередження ненависті призводить до потрясінь.

Історія світоглядної сфери передала нам приклади не тільки схаотизованого духу, що призводило до руйнівної роботи інтелекту, хоч би збагаченого так званим об'єктивним знанням. Ідеологічні вартості, скристалізовані морально, донині слугують властивим (бо ж рятівним!) орієнтиром для прийдешніх поколінь. Слово Христа рятує нас від виродження вже дві тисячі літ, оскільки в Нагірній проповіді розкрито істини-орієнтири докрайвіку. Як би не намагалися нині, як і у попередні століття, спрофанити, переінакшити Його учення, відволікти

85

свідомість від найсокровенніших сенсів буття, періодично запускаючи мільйонними тиражами й нескінченними телесюжетами, радіовисилаваннями у масовий обіг неправду, стимулюючи цинічний погляд на основоположні речі, автентичні вартості християнства залишаються **«глибинними символами роздумів»** (Є. Сверстюк). Вони допомагають нам прозрівати на межі давнього релігійного і нового політичного мислення. І це неодмінно допоможе народженню морального кодексу людства. Євген Сверстюк в одній з передач Радіо Свобода (українська редакція), яка називалася «Розкажи про Христа», не тільки доводить, що про Христа написано найсвітліші і найвеличніші слова усіма мовами світу, що кожне покоління писатиме свою книгу про Нього, а й нагадує про дуже істотне: «Христос приніс нову віру і заперечив касту фарисеїв, назвавши їх гробами повапненими,... **вчив нас безстрашности**⁴⁰.

Маємо у спадку блискучі приклади професіоналізму, невіддільного від моральних, інтелектуальних параметрів, а також діяльної участі видань у пробудженні плодотворних чинників організації життя людини зосібна й спільнот назагал. Скажімо, перша політична газета у Європі – «Ля газетт» Теофраста Ренодо від 1631 року аж до Великої Французької революції «писала історію сучасності» й захищала ідею централізованої держави, реформування політичного і культурного життя країни, зміцнення міжнародного авторитету Франції. Трактат-памфлет учасника поетичної «Плеяди» Дю-Белле «Захист і прославлення французької мови» донині може слугувати за взірць відстоювання національної ідентичності як складової частини вселенської гармонії. Нагадаємо чільний акцент цього блискучого публіцистичного твору: **«Чому ми так шануємо усе чуже? Чому такі несправедливі до себе? Чому ми просимо милостиню в чужих мов, ніби стидаємось говорити рідною мовою?»**. Тут же він розкрив необмежені літературні можливості французької мови⁴¹. Цій газеті ми маємо завдячувати усебічне висвітлення національно-визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького; з публікацій «Ля газетт» виразно бачимо, що Б. Хмельницький одним з перших у Європі поставив проблему національної держави. Український дослідник Ілько Борщак у газеті «Українська трибуна» (Варшава. – 1921. – 16-17 груд.) переконливо

⁴⁰ Див.: *Сверстюк Є.* На хвилях «Свободи». – Луцьк, 2004. – С. 38.

⁴¹ Див.: *Федченко П.М.* Преса та її попередники. – К., 1969. – С. 82.

86

показав роль французької преси у висвітленні доленосних для України та Європи подій

середини XVII століття.

Принагідно: цей же період в історії Англії професійно добротро змалював у своїх памфлетах Джон Лілльберн – фактично в його публіцистиці вперше знайшли втілення ідеї правової держави, громадянського суспільства, демократії, свободи слова. У пізніші часи, починаючи з 1785 року, газета «Таймс» вміщує сторінку листів, але це не скарги побутово-комунального характеру. Переглядаючи старі річники цієї англійської щоденної газети, ми побачимо серед авторів такі великі імена, як Бернард Шоу, Герберт Уеллс, Артур Конан Дойль, Джон Голсуорсі, Томас Еліот та ін. Ці листи стали «бюлетнем самовідчуття нашої цивілізації». Серйозна етична проблема може обговорюватися довго, з номера в номер, поки не висловляться усі зацікавлені сторони. Наприклад, газета домоглась, що у навчальних програмах не було зменшено години на вивчення літератури – «предмету гордості англійців».

Деякі українці часто ставляться до своєї спадщини нігілістично. Тим часом авторитетні експерти, публіцисти, які виступають на сторінках найавторитетніших видань світу, показують приклад справдешнього професіоналізму. Як відомо, 1993 рік був оголошений ЮНЕСКО роком трипільської культури. З цього приводу газета «Вашингтон пост» вмістила змістовну статтю Пола Річарда «Ще раз у кам'яний вік». Вже сам початок цієї концептуальної публікації багато каже нам і може послугувати як отямлюючий фактор для багатьох українофобів і безбатченків: **«Українська виставка в Міжнародному валютному Фонді дозволяє нам перенестися на 7000 років назад. У часи, коли у лісах Європи ревіли вовки і ведмеді, а рільництво Щойно починалося, два уособлення могутності Всесвіту – одне жіноче і одне середнього роду вперше скомбінувалося в Європейському мистецтві»**. Далі наведено кілька вражаючих прикладів того, як митці Європи копіювали мотиви й геометрію малюнку в праукраїнців. Найдавніша культура в Європі слугувала зразком творцям Ренесансу, Пікассо, непроста гармонія лінійного й округлого притаманна пізнішому західному мистецтву – її можна побачити в усмішці Мони Лізи, в металевому каркасі Статуї Свободи, в кубізмі Пікассо і навіть в лазерних променях, що танцюють довкола Мадонни. Автор чесно фіксує фундаментальний факт: трипільці будували обсерваторії, вони

87

першими збагнули софійність світу, жили у двоповерхових будинках десятитисячними поселеннями⁴².

Імпульсом для глибшого пізнання сенсу явищ і подій стало багато статей чи трактатів. Назвемо лише малу частку з них: трактат Імануїла Канта «До вічного миру», опублікований 1795 року; політико-філо-софські есеї Ауробіндо «Людський цикл», в яких доведено неминучість переходу комерційної цивілізації в духовну (вперше опубліковано в 1916 році); статті Д. Неру в газеті «Нешнл геральд», в яких засвідчено глибину розуміння проблем, складне сприйняття світу, постійну турботу про долю нації (пізніше він став прем'єр-міністром Індії й однією з найкolorитніших постатей XX століття); проблемну статтю Карела Чапека «Чому я не комуніст», в якій обґрунтовано тезу про те, що комунізм перетворює людину на звіра (1924); есей «Прийдешній Хам» (1906) Дмитра Мережковського, в якому передбачливо, на десятиліття наперед, сказано: «Якщо людина відрікається від Бога, від абсолютної Божественної Особистості, вона неминуче зрікається своєї власної людської особистості», але усе ж висловлено тверду упевненість в тому, що прийдешнього Хама збере прийдешній Христос; документальну книгу

публіциста Сергія Мельгунова «Червоний терор», вперше видану за кордоном на початку 20-х років ХХ століття; статті англійського публіциста Малькольма Маггеріджа у газеті «Манчестер гардіан» про страхітливий голодомор, свідомо організований більшовиками у 1932-1933 рр. в Україні, саме тут ми можемо прочитати найголовніше: **«Мене завжди вражало те, що говорячи про великі трагедії нашого століття – Аушвіц, Хіросіму та інші, – люди ніколи не згадують про український голод. Проте Сталін знищив набагато більше людей протягом 1930-х років, ніж загинуло в результаті гітлерівської ліквідації євреїв»**⁴³; серію публікацій послідовника у світовій пресі Маггеріджа – Джеймса Мейса, в яких американець, що став Українцем з Великої Букви, довів, що голодомор став реальним Апокаліпсисом ХХ століття, а в одному невеликому коментарі «Трагедія, що назриває» демонструє виняткове чуття на реалії та перспективу, пишучи: **«Люди, які обробляють найкращі сільськогосподарські угіддя у**

⁴² *Richard P. Revisiting the Stone Age // The Washington Post. – 1993, 7 Sept.*

⁴³ Цит. за.: Вісті з України. – 1993. – Ч. 36.

88

світі і які не мають ні грошей, ні влади, отримують сумнівне право продавати цю землю тим, хто має й те, й інше... Селян готують до виселення із землі, яка годувала їх та їхніх прадідів. Невже автор цих рядків є єдиним в Україні, хто готовий здійснити гвалт з цього приводу?»⁴⁴; есей Ернста Юнгера «Біля стіни часу» (1959), в якому видатний німецький письменник, філософ, публіцист говорить про нову перешкоду для сучасного суспільства – час, суто антропоцентричний вимір якого нам слід подолати, як подолали звуковий бар'єр, ось чому неминуче «повернення богів» у наше життя⁴⁵; слово Гавела при врученні Премії миру у ФРН (1989 р.), яке підсумувало тривалий історичний етап і маніпулювання словом, і рятівну функцію Слова; виступи Масарика, Ортеги-і-Гасета (нарис «Бунт мас»), Г. Маркеса, С. Аверінцева, публіцистику журналу «Культура» (заснованого легендарним Єжи Гедройцем), зорієтованим на «післанництво»; репортажі Р. Капусьцінського; знамениту статтю академіка А. Сахарова «Роздуми про прогрес, мирне співіснування та інтелектуальну свободу» (1968 р.); спеціальний номер польської газети «Тигоднік Повшехни», присвячений судові над ХХ століттям-вбивцею; трактат Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»; спеціальний номер чеської газети «Людове Новіни», присвячений українцям в Чехії; десятки публікацій розділу «Історія та Я», що його веде Ігор Сюдюков у газеті «День» та багато інших.

Усі явища усіх часів доконечно маємо оцінювати з позиції абсолютної істини. Віддавна морально чутливі особистості намагалися відпрацювати, зафіксувати у свідомості і неухильно дотримуватися шляхетної базової позиції. Вона очевидна: 1. Довіра до Божого Провидіння. 2. Пробудження Богоподібного в людині. 3. Пізнання плодотворного спадку народів, зрозуміло – й самого себе. 4. Пріоритет духовного очищення («Усі реформи, окрім моральної, даремні» – Т. Карлейль). 5. Право людської особистості на усебічний гармонійний розвиток і на захист від деморалізації; рівно ж права кожної нації як колективної душі (**«у всьому світі формується творча меншість, яка розуміє, що відбувається і що треба робити... Дальше розширення техногенного світу загрожує самому існуванню людства, потрібний духовно-релігійний поворот»** – Г. Померанц). Не маємо права забувати, що усі

⁴⁴ День. – 2004. – 24 лют.

⁴⁵ Дзеркало тижня. – 1995. – 24 груд.

речі та явища у світі взаємопов'язані. Немає такої події чи явища, які б існували, або відбувалися самі по собі. Тому в арсенал аргументації журналіста слід залучати науку – засіб пізнання, ідеологію – засіб ціннісної орієнтації, політику – засіб соціального, політичного регулювання, мистецтво – засіб естетичного розвитку, релігію – закон життя («Людина – істота релігійна насамперед» – Е. Берк, «Кінцева мета і призначення буття – досягнути духовної свідомості і божественного... Релігія – оптимістична» – Ш. Ауробіндо), культуру – образ душі народу. Інакше: маємо забезпечити цілісність пошуку істини, щоб предметно пояснити, роз'яснити й удосконалити багатолікий світ.

Запитання для самоконтролю

1. Метааналіз історії.
2. Публіцист – носій інтегральної візії людини і світу.
3. Аксиологічний аспект підготовки журналістів.
4. Схарактеризуйте історичні приклади інтегральної мотивації творчості.
5. Публіцистика Михайла Грушевського – зразок активної участі у процесі суспільного й державного будівництва.
6. «Продуманість» слова Олени Теліги, Євгена Пашковського. 7 Спадок публіцистики Теофраста Ренодо, Джона Лілльберна та інших речників народів. 8. Автентичні вартості християнства як «глибинні символи роздумів» (Євген Сверстюк).

СИТУАТИВНЕ Й ЕПІЧНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ

1. Культурний чинник – визначальний

В умовах всеохопної моральної та екологічної кризи людства на порядок денний поставлено проблему докорінної переоцінки вартостей. Незважаючи на очевидні великі осяги цивілізаційного влаштування життя за ліберальним проектом, певні здобутки марксистського проекту (соціальний аспект), обидва варіанти матеріалістичного нігілізму назагал виявилися банкрутами, оскільки спричинили, з двох протилежних сторін, повне знедуховлення модерних суспільств. Вони «виростили» людину неправдиву, захланну, озлоблену, егоїстичну, спантеличену – тобто без «внутрішнього потаємного царства»¹. Відтак ми перебуваємо у ситуації страху (*tremendum*) і не можемо перейти до досвіду зачарування (*fascinosum*) таємницею Абсолюту². Інакше кажучи – до повноти буття, до творчого, альтруїстичного способу життя. «Імперіалізм» прав людини, переважно орнаментальні ідеологеми демократії, громадянського суспільства, свободи преси неспроможні витіснити предметну свідомість, яка поглинула західний світ протягом останніх двох століть.

Щодо нашого континенту, то європеїзація Європи допоможе швидше звільнитися від тих форм мислення, у яких на першому місці – знання, а не мудрість, погляд, а не істина, вигода, а не правда. Обличчя Європи формувалося університетами і «шляхетно здисциплінованими душами» (Ортега-і-Гасет), а нині, американізуючись, наша

¹ *Сент-Екзюпері А.* Планета людей. – К., 1980. – С. 58. *Tischner J.* W krainie schorowanej wyobraźni. – Kraków: ZNAK, 1997. – S. 50.

генерація воліє тікати у посередність й анонімність, боїться пульсуючої потуги великих мислителів і святих. Сучасний нігілізм зваблює людей безглуздим рекламним коміксуванням, на що світ витрачає щороку 950 млрд. доларів, героїзацією насильства, на що знову ж таки йде майже трильйон доларів, надоперативністю різноманітної інформації (інфляція слова).

Водночас засадничо хибними є твердження про «повернення України до Європи», орієнтацію на цивілізований Захід. Європеїзація України має сприйматися, на нашу думку, як утвердження у нових історичних умовах вічного європейського духу нашої нації, органічного шляху розвитку українського народу, який віддавна становить нерозривну частину середземноморського культурного кола. Цілком певно, що ні євразійство (Росія), ні космополітизм (США) в остаточному підсумку не приживуться в українській субстанції, незважаючи на зигзаги історії та особливості розвитку України упродовж багатьох століть. Зауважимо, що Б. Крупницький у статті «Історичні основи європеїзму України», вміщеній після Другої світової війни на сторінках «Літературно-наукового вісника», довів, що «поняття Західної і Східної Європи розпливчасті, релятивні»³. Визначальним завжди був культурний чинник. Завдяки прийняттю християнства Русь-Україна увійшла в родину інших європейських народів і взяла участь у їх культурному процесі на всіх етапах. Європейська проблематика для нас – своя, рідна.

Зважаючи на ці передумови, маємо відповідно оцінювати й журналістський процес, формування національної журналістики за відновленої державності. Це допоможе відвоювати у свідомості європейських народів і усього світу нашу автентичну історію і встановити ті критерії, які зорієнтують «згадати себе, бути собою, повірити в себе» у сфері Слова, що визволяє, а також перехопити інформаційну ініціативу – щоб визволитися зі спокуси катастрофізму й перестати бути залежними від вторинних життєвих обставин. У цьому контексті розглянемо такі питання: а) медіоцентрична візія публічного життя, б) політично-місіонерська свідомість журналіста у сучасних умовах, дві точки зору європейської культури на мистецтво переконання.

³ *Крупницький Б.* Історичні основи європеїзму України // Літературно-науковий вісник. – Регенсбург, Німеччина: Друкарня видавництва спілки «Українське слово», 1948. – С. 128.

2. Медіатизація політики

Нині роль ЗМІ інтенсифікується з кількох причин. Серед них, по-перше, нові технічні й технологічні можливості збирання, акумуляції та передачі інформації, по-друге, розширення й укорінення демократичних засад політичного процесу, нові форми порозуміння правлячих еліт і суспільства, по-третє, поява інститутів дослідження громадської думки, спеціальних агенцій послуг у сфері політичного маркетингу й public relations, по-четверте, паралельний процес, з одного боку, посиленого інтелектуального оснащення маленької частини модерних суспільств, з іншого боку – зниження інтелектуальних, моральних, культурних параметрів більшості населення навіть найрозвиненіших країн, де перенесено акцент з філософського трактування інформації як «валюти демократії» (currency of democracy) на використання її як «валюти економіки» (currency of economy); швидкими темпами витворюється мутант, що поєднує у собі риси «гомо економікус» і «гомо віденс», яким керують з одного центру.

Медіатизація політики, зокрема, полягає у тому, що вона перетворюється на спектакль, героями якого є певні політики. Це явище особливо увиразнюється під час виборчих кампаній,

що нагадують телесеріали. Використання так званого адміністративного ресурсу та творення міфу Саркозі у Франції чи Путіна в Росії вказує на рівень політичної культури значної частини населення, зазомбованого уп-ривілейованим засобом інформації – телебаченням, яке розмиває різницю між поколіннями, класами, професійними групами. Нинішні президенти «опанували» під час виборів усі професії – менеджера, спортсмена, тракториста, лікаря, підводника, пожежника і т. д. Відомий американський історик Річард Пайпс свого часу так охарактеризував Путіна: «Він не має жодної позитивної ідеї... І ось на що я звернув увагу: він не згадав жодної прочитаної книги»⁴.

Але вибори вже не є єдиним засобом легітимізації влади. Завдяки засобам масової комунікації маємо справу з постійним, безперервним процесом легітимізації. У політичному діалозі бере участь все суспільство, а не лише еліта. Принаймні так виглядає ззовні.

⁴ *Петренко Є.* Модернізований сталінізм // Українське слово. – 2000. – 24–30 серп.

93

Медіатизація суспільства в цілому стала очевидним фактом. Французький теоретик політичної комунікації Ж. Жерстль (J. Gerstle) провів дослідження того, як інтенсифікується процес медіатизації політики й громадян. Подаємо ці дані (у відсотках):

Вплив мас-медіа на діяльність політичних інституцій та громадської думки

Сфера впливів	Франція	ФРН	В-британія	Іспанія	США
Судочинство	46	29	40	32	69
Парламент	37	44	48	38	78
Уряд	48	46	44	41	81
Громадська думка	77	71	80	70	88

Видатні соціологи, теоретики комунікації, публіцисти занепокоєні медіоцентричною візією публічного життя. Адже політичний лад неминуче підпорядковується медійному. Це постійно підтверджується у США (порівняймо вимірники цієї та європейських країн – вони промовисті у сенсі більшої «залежності» американців від мас-медіа, незважаючи на настирливо афішовані права людини й апеляцію до індивідуального вибору). Вибори у цій країні перетворюються на шоу, у якому телебачення, радіостанції, газети явно перебувають на перших ролях. У тамтешньому, водночас пуританському й вавілонському суспільстві інформація є товаром. Як відверто пише Макс Лернер, «і банальна, і вкрай важлива інформація, яка потрясає світові основи, – рівноцінна... Для американця новина – іграшка. Кожна подія існує сама собою і сенс її – у ній, а не впливає із зіставлення з іншими подіями. Невипадково кожний американець «збитий з пантелику..., у нього виникає повна мішанина понять і жодного взаємозв'язку подій»⁵. Лернер доводить, що преса продає навіть не новини, статті чи привабливі історії, а місце для реклами. Газети, теле- і радіокорпорації, які підтримують бізнес, самі беруть участь у Великому Бізнесі, «зацікавлені в ньому і мислять його категоріями»⁶. Невипадково пересічний американець переважно підставляє окремі факти під систему стереотипів, що склалися вже у його голові. Ця система орієнтується головним чином на конкуренцію і зиск.

⁵ *Лернер М.* Развитие цивилизации в Америке (Образ жизни и мыслей в Соединенных Штатах сегодня). – М.: Радуга, 1992. – Т. 2. – С. 253–255.

⁶ Там само. – С. 266.

94

Ще одна думка М. Лернера: «В американській масовій культурі, де «колективні уявлення» секуляризовані, місце релігійних міфів зайняли міфи національної виключності; місце Римських ігор – бейсбольні й футбольні змагання; місце грецької трагедії – голлівудські фільми і вульгарні телевізійні шоу; місце релігійних містерій – «містерії» мирські, детективи; місце англійських мораліте і комедії дель арте часів Ренесансу – гумористичні розділи в газетах і журналах, книжки коміксів і музичні комедії»⁷.

Це – правило. Ясна річ, у США не бракує культурних, мислячих людей, які випускають газети, журнали, готують радіо- і телепрограми, які допомагають орієнтуватися у хаосі подій («Вашингтон пост», «Нью-Йорк Таймс», «Тайм», колишня програма Волтера Кронкайта «60 хвилин» на Сі-Бі-Ес). Але комерційний підхід до сфери мовленого й писаного слова, тобто до сфери духу, те, що не інформація як така править світом, а фінансова інформація, і не лише у США, а й повсюдно у західному світі й переважно на інших континентах, цілком закономірно дали підстави Умберто Еко песимістично оцінювати майбутнє. «Річ у тім, що кількість глупства у світі стрімко збільшується... Ні, я зовсім не мораліст. Я не вважаю, що технічний прогрес поганий сам по собі: він таким стає, коли починає керуватися ідеологією споживання... Ритм винаходів починає перевищувати розумну людську потребу в них. Візьміть газети: 1940 року щоденні газети склалися лише з восьми сторінок, тепер у них вже по п'ятдесят. Не кажучи вже про «Нью-Йорк Таймс», у якій не менше, ніж шістсот. Я вважаю, що людські істоти просто не в змозі розумно заповнювати текстом такі простори. Нічого дивного, що там трапляється досить багато глупства»⁸.

Проте слід договорювати до кінця. Уніфікація інформації, домінування бульварної преси і невибагливих радіо- телепрограм, використання морально нейтральних комунікаційних технологій для деморалізації людей, усі ці війни магнатів, наприклад, Гусинського й Березовського у Росії, Теда Тернера, Руперта Мердока, Сільвіо Берлусконі та інших за перерозподіл ринків, перекваліфікація журналістів у ньюзмейкерів,

⁷ *Лернер М.* Развитие цивилизации в Америке (Образ жизни и мыслей в Соединенных Штатах сегодня). – М.: Радуга, 1992. – Т. 2. – С. 276.

⁸ Еко Умберто: «Кількість глупства стрімко збільшується» // День. – 1998. – 1 лип.

95

які видають за головну новину те, що відбувається особисто з ними, і моделюють героя дня із себе (приклад: А. Бабіцький, Радіо Свобода), поглинання й освоєння дійсності самостійним світом засобів масової інформації, після чого єдиною дійсністю стає дійсність ЗМІ, а не справжня (на це звернув увагу французький учений і видавець Даніель Ерман⁹, концентрація уваги на модному, популярному та вульгарно-сенсаційному (одинадцятимісячна кампанія перетворення плям на спідниці Моніки у першорядну світову проблему, загадкова смерть принцеси Діани та ін.) і посилення при цьому на загальноприйнятні стандарти суспільства, хоч самі медіа формують й нав'язують ці стандарти, – усе це не є звичайним явищем, витребеньками ділків і циніків. Чому світ не звернув уваги на кілька мільйонів жертв племінних воєн в Африці? Чому

про Матір Терезу з Калькутти практично забули? Чому, прикриваючись постулатом «попит породжує пропозиції», про падіння Берлінської стіни у 1989 році американські телестанції повідомили в пакеті з іншими другорядними подіями, а сюжет, у центрі якого фігурував китайський студент напроти танку на площі Тяньаньмень у Пекіні, ABC (Ей-Бі-Сі) передавала безперестанку кілька днів підряд? Щоденно знайдемо приклади для таких запитань. Аж до таких кардинальних і доленосних, які стосуються увічнення брехні – буцімто Греція є джерелом європейської культури, хоча відомо, що «на початку були Веди»¹⁰, начебто колонізація Латинської Америки після Колумба принесла більше благ, ніж шкоди і, мовляв, «катастрофа, що спіткала цивілізацію Мексики й Перу після появи у Новому Світі іспанців, сталася головним чином тому, що місцеве населення виявилось цілком беззахисним перед новими хворобами», а пізніше, у XVIII столітті, «з'явився досконаліший і готовий до експорту варіант американської свободи – ідеал, увіковічений у Конституції США», тому «багатонаціональність Сполучених Штатів та інших американських країн стане для європейців ХХІ століття таким самим надихаючим прикладом...»¹¹, чи стереотип «голокосту як найбільшої

⁹ *Ерман Д.* Заходимо надто далеко? // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1993. – Квітень. – С. 31–34.

¹⁰ *Боголюб П.* Індійська культура і Захід. – Канада, 1962. – С. 3-62; *Челікані Р, Лаваль Р.* Веди: пошук невідомого // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1990. – Липень. – С. 10–13.

¹¹ *Макнілл У.* Как Колумб изменил мир // Америка. – 1991. – Іюнь. – С. 1–5, 29.

96

трагедії ХХ століття», хоч тільки штучний голод в Україні 1932-1933 років забрав значно більше життів.

Дехто вимушений приховувати правду і, маючи можливість тиражувати неправду десятиліттями й століттями, нав'язав світові свої версії подій. Інші не зацікавлені, щоб суспільства жили за надійними компасами, дотримувалися віх, спроможних пов'язати майбутнє з минулим. Витворено емблеми, які проklamують, що слід вважати суттю. Також навряд чи завжди спроможні ЗМІ правильно проаналізувати важливу історичну подію, якщо самі її створюють з допомогою технічних засобів. Професор Флорентійського й Колумбійського університетів, автор книги «*Номо videns*» Джованні Сарторі говорить про «гігантську ампутацію розуму», адже людина випадає з історії, втрачається світ як цілість. На споживача інформації (приклад з ABC, наведений вище) звалюють вину, яку мають нести мас-медіа. Сарторі іронізує: «Щоб зацікавитися музикою, треба бодай щось про неї знати, інакше Бетховен видаватиметься галасом. Щоб полюбити футбол, треба зрозуміти правила гри. Щоб захопитися шахами, треба пізнати ходи фігур. Подібно виглядає політика, у тому числі міжнародна. .. Громадяни, які не цікавляться падінням Берлінської стіни, – це споживачі, сформовані великими американськими телекорпораціями»¹². Можна переписати історію, але попередні сторінки стерти неможливо. Тому й маємо своєрідний палімпсест.

За усім цим стоїть потужна методологія і філософія сприйняття дійсності, розуміння сенсу життя, перспектив розвитку цивілізації. Нині задля глобалізації економіки, західної демократії християнський і національний аспекти життя, у тому числі орієнтації журналістики, піддаються фронтальній негації. У сфері думки здійснюється вбивча атака проти найвищих цінностей – правди, справедливості, милосердя. Падіння автономного індивіда, який, залишившись без керма і вітрил, повів суспільства від «автономії» до «аномії», стало очевидним. Ця культур-

на революція, головним речником і рушієм якої стала масова комунікація, готує переворот в основах двотисячолітньої духовної й класичної європейської традиції. «Розрізнене, хаотичне зло, яке з часів гріхопадіння невіддільне від людства, нині перетворюється у зло організоване. Чітко визначилася тенденція не рятувати, тобто не

¹² *Sartori G.* Mniej informacji, więcej dezinformacji (fragmenty książki «Homo videns») // TV Wizja. Wydanie specjalne. – Warszawa, 1998. – S. 31.

97

відновлювати світ у його першоосновах, а переінакшувати буття, скидати світ у провалля», – ці думки Ренати Гальцевої ми наводимо зі статті «Дехристиянізація культури і завдання церкви», вміщеної у журналі «Новая Европа», який виходить у Римі італійською та російською мовами¹³. Секулярна сверблячка боротьби з абсолютною гармонією Космосу витворює своєрідний тип «підричника свідомості епохи» і спричиняє ліберальний інформаційний терор. Найгірше те, що в журналістиці панує культ випадку, тобто надмірно переважає констатуюча, описова, відображальна функція, до того ж – негативістського змісту (70 відсотків усієї інформації). З'явився тип журналіста-циніка, для якого дія важливіша від думки, конфлікт – від гармонії, виняткове – від нормального, негативне – від позитивного. Як наслідок – розмиваються критерії, обивательське мислення витісняє елітарне.

Особливо небезпечні тенденції намітилися на посткомуністичному просторі. Суспільства повелися гірше, ніж тоді, коли їм бракувало свободи. Злочинність, криміналізація політики і політизація криміналу, нахабна демагогія, безсоромне захоплення особистих інтересів, голих амбіцій, фанатизм, нові різновиди шахрайства, продажність журналістів – ці явища роз'їдають структуру свідомості й можуть привести до найглибшого уярмлення людини.

Свобода преси не повинна стати засобом знищення свободи як такої, без істини вона веде на шлях егоїзму, вульгарного релятивізму, який «найефективніше» й знищує культуру свободи. Зокрема в Україні, де кілька поколінь виховувалися без координуючого впливу автентичних європейських, тобто національних і християнських, культурних традицій, абсолютна більшість ЗМІ підпорядкована контролеві влади, олігархів, космополітичних груп. Відтак газети, радіо, телебачення, незважаючи на відносну свободу преси (вона є абсолютною для розтлінників свідомості!), залишаються основним засобом пропаганди, що експонує позитивний образ правлячих еліт, фальшує справжній стан речей.

Нагадаємо, що слово «пропаганда» походить від латинського «propragare», що первісно означало «плекати саджанці». У свідомості давніх римлян цей термін з часом набув метафоричного сенсу: вирощувати

¹³ *Гальцева Р.* Дехристиянізація культури і задача церкви // Новая Европа. – 1993. – Ч. 1. – С/ 31-37.

98

паростки нових думок. Античний розум трактував пропаганду передовсім як просвітницьку діяльність, як аргументований, коректний виклад своїх поглядів – за адекватного сприйняття точки зору опонента. За таким трактуванням пропаганди, найяскравішим пропагандистом свого часу був Сократ, який будував свої розмови за принципом діалогу, з підкресленою повагою до реального чи уявного співрозмовника. Проте згодом сенс поняття змінився, воно набрало негативного відтінку. Сьогодні маємо однозначно зорієнтовану «техніку насильства» і «промивання мізків», як висловлюється англійський політолог Дж. Браун.

Аналізуючи проблему медіатизації модерних суспільств, у тому числі й з наголосом – посткомуністичних, не можемо обминути проблеми ролі так званих «гейт-кіперів», тобто розпорядників інформації чи своєрідних диспетчерів. Маючи можливість маніпулювання інформаційним матеріалом, вони можуть використовувати його таким чином: а) скоротити інформацію, усунути з неї невігідні елементи, б) додати до матеріалу нові факти, власну думку й коментар, в) зінтерпретувати матеріал так, що в результаті з'являється нова якість; це відповідає меті власників мас-медіа. Підпорядковуючи інформацію своїм приватним інтересам, орієнтуючись на «нижчі поверхи» свідомості пересічного обивателя, нав'язуючи суспільності ідеологеми «успіху й ефективності», крайнього егоїзму у ставленні до дійсності, і власники, і уповноважені ними «гейт-кіпери» сприяють спустошенню душ і помислів мільйонів людей, деформуючи дійсність¹⁴. Додамо, що концепцію «Gate-keeper'a» створив австрійський психолог Курт Левін, у 50-х роках ХХ століття її розвинув Д. Уайт. Це людина або група осіб, які спрямовують «подорож» інформації комунікаційними каналами. Вони відповідають за трансфер інформаційного матеріалу від діяльного надавача до комунікаційного каналу, обробку й розповсюдження інформації. У цю систему вписується також так звана медіакратія¹⁵.

Коріння зла (рівно ж – добра) треба завжди шукати у глибинах історії думки. У європейській культурі віддавна драматично конфронтували дві точки зору на мистецтво переконання. Найповніше це

¹⁴ Dobek-Ostrowska B. Komunikowanie masowe a demokratyzacja systemu politycznego // Współczesne systemy komunikowania. – Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – S. 76.

¹⁵ Погорелова І. Медіакратія // День. – 1999. – 4 верес.

99

відображено у діалозі Платона «Горгій». Перечитуючи й осмислюючи його, помічаємо вражаючу актуальність суджень. Софіст Горгій вважав, що той, хто навчає красномовства, не несе відповідальності за зло, спричинене використанням цього мистецтва. Сократ, всупереч цьому, заперечує можливість існування універсальних способів переконання, не заснованих на знанні істини. Для нього використання прийомів переконання за відсутності справжнього знання – це просто вміння видавати брехню за істину. «Нема для людини зла небезпечнішого за помилкову думку»¹⁶. Якщо Горгій говорить про велику вигоду від маніпулювання словами, то Сократ наполягає на знанні суті справи, тобто: «що, власне, є добре, а що погане, що прекрасне, а що огидне, що справедливе, а що несправедливе»¹⁷. І тут же застерігає від підлабузнювання перед слухачами, адже воно жене наосліп до насолоди. Це – вправність, а не мистецтво, вважає Сократ. **Громадяни завдяки промовам ораторів мають ставати кращими! «Бо коли риторика двоїста, то одна її частина є підлабузнюванням, ганебною балаканиною для народу, а друга – прекрасна, яка прагне до того, аби душі громадян стали чимкращими, і яка завжди захищатиме у промовах те, що справді найкраще, незалежно від того, приємно це буде слухачам чи ні»¹⁸.**

3. Сучасна преса світу і проблеми морально-екологічної кризи на зламі епох

Кожна історична доба – це сторінка у божественній книзі Провидіння. Час постійно залишає по собі невитравний слід. Відтак маємо вчитуватися у цей «слід». Під сучасну пору, коли ми воювали один проти одного, і всі програли, коли, незважаючи на свої знання і могутність, люди нещасні, як ніколи, коли більше смутку, ніж радості, коли світ зазнає виняткових струсів,

– потрібно негайно викоринювати непорозуміння між народами, а також переосмислити своє минуле і свою місію.

У нашу добу скажених темпів технологічного розвитку, неконтрольованої глобалізації економіки, навального поширення засобів

¹⁶ Горгій. – У кн.: *Платон. Діалоги.* – К.: Основи, 1995. – С. 167.

¹⁷ Там само. – С. 169.

¹⁸ Там само. – С. 211.

100

комунікації та інформації, насильства та розбрату, тероризму та голоду, морального релятивізму і примітивної мас-культури, заглади доквілля, розламів у старому світовому порядку ми зобов'язані шукати нові шляхи до того, щоб врятувати людський рід від небезпек і загроз початку ХХІ століття.

Не зайвим буде повторити вже сказане: найстрашнішу загрозу для людини і людства становить сьогодні сама людина. У тоталітарних суспільствах «маси» стали політичним матеріалом для згубних експериментів, за демократичного (радіше ліберального) влаштування життя виконують, здебільшого, вузьку функцію у системі виробництва-споживання, «результатом цієї абсурдної етики функції є збіднення особи»¹⁹.

Тому насаджування посткомуністичним країнам, де збурені великі сили, як добра, так і зла, ліберальної доктрини є не лише хибним орієнтиром, але й небезпечним для усього людства. Адже вона надто індивідуалістична, раціоналістична, матеріалістична й абстрактна²⁰. До того ж, коли лібералізм виходить поза економіку, він неминуче конфліктує з християнськими і традиційно-народними цінностями²¹.

Про те, що треба освоювати нові методи діяльності та мислення, виробляти здатність заново визначатися та змінюватися, давно застерігали людство речники народів – публіцисти, філософи, політологи та ін. Докладно аналізуючи тенденції розвитку світу, вони збагнули глибоку істину: життя й моральний прогрес, що є сенсом історії, можливі лише в культурі, засобами культури і для культури. Нагадаємо, що культура складається з багатьох елементів, які розподіляються на чотири категорії – символи, герої, ритуали та цінності.

Про бездуховність цивілізації, потребу вивести мораль з-під тотального іга політики, ідеології, позбутися економічного деспотизму багато писали Т. Карлейль, Р. Емерсон, Д. Мацціні, Г. Честертон, А. Шеп-тицький, Т. Масарик, О. Шпенглер, І. Франко та інші володарі дум «західної цивілізації». Ці ідеї є стрижневою лінією журналу «Листи до

¹⁹ *Ченчіні А.* Любитимеш ГОСПОДА БОГА ТВОГО. – Львів: Вид-во оо. Василян, 1993. – С. 22.

²⁰ *Онацький Є.* Українська мала енциклопедія. – Т. IV. – С. 643.

²¹ *Amsterdamski P.* Krzyż na droge // Exlibris: – Dodatek Życia Warszawy. – 1994. – Ч. 60. – С. 9.

101

приятелів», 176 чисел якого вийшли протягом 1953-1967 рр. за редакцією відомого українського есеїста і філософа М. Шлемкевича.

Дивовижно точний діагноз розвитку світу у ХХ ст. дав майже 50 років тому інший український вчений – Є. Ляхович: **«Здається, ми вже добігаємо останнього акту започаткованої кілька віків тому драми, в якій поставлено на першому місці тіло, а не духа; знання, а не мудрість; погляд, а не істину; аналізу, а не синтезу; форму, а не зміст. І нині бачимо нас-**

лідки: ми набули вигоди, а втратили почуття щастя; накопичили майно і відчуваємось бідними; обвішались бомбами і трясемось з переляку; всупереч нашим досконалим інструментам – заблудили; всупереч величезному знанню – здурніли»²².

Це сталося тому, що ми схаотизували нашу здатність відчувати істину. Тим часом сенс повнокровного життя треба віднаходити постійно. І передовсім заангажованою у ці пошуки має бути журналістика, стисло – публіцистика як форма незгасної активності людського духу²³, як одна з найбільших світових потуг, споріднена з релігією, наукою, філософією, мистецтвом, політикою та іншими сферами знань.

Саме такий підхід бачимо у виступах на традиційних колоквиумах «Людина у сучасній науці», що відбувалися у літній резиденції Івана Павла II. Філософи, історики, соціологи (вони ж – і блискучі публіцисти) різних країн у процесі дискусій з'ясовували прикмети світу, в якому живемо, а також його драматичні очікування, прагнення і властивості, бо розуміння сучасних речей неможливе без діалогу з традицією, вивчення історії не сприймається як «обов'язок пам'яті», а для освітлення душі.

Особливої уваги заслуговують виступи професора великої Папської теологічної академії в Кракові Йозефа Тішнера. Йому належить розробка концепції «мислячої надії». Надія випливає з правди. Треба усвідомити, що рабство підрізало почуття відповідальності, чи, радше, глибоко переінакшило наставлення людей. Чуже насильство не дає змоги людині взяти відповідальність за буття собою. Ось чому надія є тією духовною потугою, що дає змогу позбутися розпачу. Розпач знищує глибше, ніж сумнів. Звідси випливає: щоб визволитися, людина мусить

²² Ляхович Є. Форма і зміст українських визвольних змагань. – Нью-Йорк, 1960. – С. 36.

²³ Лось Й. Свідомість своєї місії. – Львів, 1993.

102

повірити у власну гідність. Сама правда є вже надією. Вибираючи буття у правді, людина вибирає вартість і у цьому виборі здобуває гідність. За таких умов «прочитання» власної історії стає виховною справою. Цей вибір і є початком визволення. Бо ж першим вибором упосліджених і знедолених є вибір історії, що її треба продовжити. І таким чином почуття гідності не починається з нуля.

Якщо ми усвідомимо собі велич тих, які утверджували людську і національну гідність, найвищі вартості буття (починаючи від Володимира Мономаха через Тараса Шевченка до Василя Стуса), то викристалізуємо своє буття у правді. Національну ідею треба піднести в ранг ідеалу. Як слушно доводить Оксана Забужко, ми не маємо права відмовлятися від себе, бо інакше «відкриваються ворота для всякої підлості»²⁴. Додамо, що аксіологія та онтологія українців глибоко закорінені в концепції релігійності, гармонії з природою, усесвітом. Меркантильність, що її нині нам нав'язують, не може бути духовним покликанням.

Однак ще про міркування Й. Тішнера. **Оскільки найзнаменнішою ознакою державницької людини є ставлення до національної спільноти, народ стає Вітчизною.** У такому випадку ставлення до Вітчизни виражає одне слово – Служба. Вітчизна є великим колективним обов'язком, це спільнота обов'язків, яка формує дух. Герменевтика мислення постійно шукає надії. Хто не служить, той грішить, хто зраджує Вітчизну – зраджує Бога. Цю думку можна доповнити так: збереження національної ідентичності є кровним обов'язком кожного народу, саме так зберігається людство як гармонійна, багатобарвна цілість. Адже уніфікація усього, планетарне

зодноріднення на базі «гомо економікус» і примітивної мас-культури, заклики до «асиміляції та інтеграції»²⁵ неминуче ведуть до деградації людської суті й природи, яка втілює Божі закони²⁶.

Навіть такий «рафінований» політик, як Ален Безансон свого часу, аналізуючи тоталітарно-комуністичний варіант зодноріднення,

²⁴ *Лось Й.* Держава – «дублер»? // За вільну Україну. – 1994. – 18 лют.

²⁵ *Шлезингер А.* Этническая обособленность // Америка. – 1992, июль. – С. 13.

²⁶ Див.: *Торо Г.* Уолдо, или жизнь в лесу. – М.: Худ. лит., 1986; *Tischner J.* Nadzieja szukająca prawdy // Człowiek w pauce współczesnej. Paris. – Societe d' editions internationales. – Editions du dialogue, 1988.

103

знайшов, на нашу думку, чи не вирішальну причину наявного стану речей: **«По суті, комуністичний режим встановився внаслідок усупільнення (захоплення державою) засобів спілкування, а не засобів виробництва. Задовго до фабрик і полів були захоплені видавництва, газети, засоби масової інформації... Відновити слово людське, повернути особистості органи мови, право користуватися власною мовою набагато важливіше, ніж відновити ринок»**²⁷.

Отже, правда набуває не лише пізнавального значення, а передовсім – морального. Уся система несправедливих стосунків між людьми й народами, так старанно вивершена протягом століть соціальними і політичними інженерами, неминуче розвалювалася від одного правдивого слова.

Іти за істиною – означає бути вільним. А в надзвичайних обставинах немає нічого рятівнішого для змученого розуму, нічого більше зміцнюючого для самоповаги, ніж відстоювання і служіння істині. Адже в цьому й полягає людська гідність. Хіба падіння комунізму і розпад російської імперії не засвідчує це надто виразно? Підкоряючись істині, жодна людина не буде принижена, навпаки. Це єдиний шлях, що веде до свободи. Невипадково видатний політик і есеїст Вацлав Гавел акцентує: «Заклик до відповідальності за слово є завданням моральним»²⁸. Журналістика зосередженої задуми вимагає сильної особистості: з людською і національною гідністю, ясним християнським поглядом на світ, благочестивим способом мислення, виробленим імунітетом проти олжі, страху, корупції.

Микола Шлемкевич докладно з'ясує у своїй книзі «Українська синтеза чи українська громадянська війна» суть правди-догми, правди-аксіоми, правди-інтуїції та ін. У деяких речах з ним можна сперечатися, але в найголовнішому він має рацію, а саме: «Українську духовність, а значить і життя, формували поети, вчені, публіцисти, що горіли патосом правди-справедливості, патосом, що його не вгасиме джерело в українському народі... Усі вони в першу чергу шукачі справедливості в людському співжитті. Вона є основною цінністю, пробним каменем

²⁷ *Besanson A.* Present sovietique et passe russe. – Paris, 1980. – S. 221–222.

²⁸ *Literarny tyzdenik.* – 1989. – 8 pros.

104

і святості, і мудрості, а не навпаки»²⁹. Правда як найвищий етичний ідеал вимодельовує відповідну журналістику, яка, власне, і є «службою правді», а журналіст має бути не лише архітектором громадської думки, але й вихователем мас та ковалем, виробником духовної еліти нації та Церкви³⁰.

Зразком високопорядної журналістики є, наприклад, журнал «Нешнл джіографік», що

його видає з 1888 р. Американське географічне товариство. Його принципи: поважати самотність будь-якої раси і нації, будь-якої культури, не друкувати ні слів, ні світлин, що зневажають ту чи іншу націю, мати справу з фактами, а не з чутками й передсудами, усвідомлювати відповідальність перед світом за мир і благополуччя людей. Наклад цього унікального видання – понад 10 млн примірників.

Інший приклад – газета «Оссерваторе романо». У перекладі – «Римський оглядач». З 1861 р. ця щоденна політико-релігійна газета репрезентує «зважене, обдумане, оцінене» слово, дбає про те, щоб наше суспільство було суспільством братів, а не вбивць, ревно стежить за тим, щоб не сіяти сьогодні того, що завтра може принести гіркі плоди³¹.

Вже під сучасну пору газета «Зюддойче цайтунг» виносить на першу сторінку слова президента ФРН Р. Герцога, виголошені під час відзначення 50-річчя Варшавського повстання: «Герцог просить про вибачення німецькому народові за його злочини і пропонує дружбу Німеччини»³². Напрошується аналогія: чому Росія, інші країни не вибачилися перед українським народом за голодомори, грабунки і ГУЛАГи?

Криза людини спричинила порушення екологічної рівноваги. Оцінюючи нинішню ситуацію в Україні, зішлемося на такий факт прадавньої історії. Геродот описує наші землі захоплено: **«Четверта ріка – це Борисфен. Вона найбільша серед них після Істру і, на мою думку, вона найбільш корисна для людей не лише серед інших рік Скіфії, але і взагалі всіх інших, крім єгипетського Нілу, бо з ним не можна зрівняти жодну іншу ріку. Отже, серед інших рік Борисфен**

²⁹ Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна. – 1949. – С. 5–7.

³⁰ Шидловський Є. Катедра правди // Місіонер. – 1994, червень. – С. 20.

³¹ Leoni F. «L'Osservatore romano». Origini ed evoluzione. – Napoli, 1970.

³² Süddeutsche Zeitung. – 1994. – 2 August..

найбільш корисний людям, бо навколо нього найкращі і найбільш поживні пасовища для худоби і дуже багато в ньому риби, приємної на смак, і вода в ньому дуже чиста, порівняно до інших із каламутною водою, і ниви навколо нього чудові, а там, де не засіяно, виростає висока трава. А в його гирлі відкладається багато солі...»³³. Нині ж, внаслідок «прогресу», усі видання, радіо, телебачення послідовно закликають зупинити атаку на довкілля.

Григорій Кривошея на сторінках журналу «Кур'єр ЮНЕСКО» ставить питання руба: «А що далі?» Зазначивши, що донедавна при-родноресурсний потенціал України був наймогутнішим в Європі, на прикладі водних ресурсів автор робить висновок, що «здатність Дніпра до самоочищення майже вичерпана», а 23 тисячі малих річок втратили як господарське, так і природоохоронне значення³⁴. Схвильований, наповнений переконливим фактологічним матеріалом, монолог Олександра Шарварка під назвою «Кревнопоєднаність, або ще раз про те, чому недужа «всеплодющая мати» надрукувала газета «Літературна Україна». Стрижнем аргументації знаного письменника й есеїста є теза святості поняття – «любити землю». Земля є матеріальним еквівалентом народного духу. Кілька витягів: **«Під Чорнобилем іще росте гірка трава нашого цивілізованого варварства, наших збанкрутілих понять і уявлень про світ», «Без елементарної чесності – немислима квітуча економіка»**; автор обґрунтовує концепцію гармонійної триєдності: земля – любов – людина³⁵.

Незважаючи на руйнівну дію хижацького господарювання, ми ще зберегли найродючіші на Землі ґрунти. Але на них вже зазіхають мондіалісти. Ось чому журнал «Україна» вирішив глибше дослідити цю проблему, розкриваючи плани, за якими наш народ мусив бути виселеним, а наші землі – заселені «Інтернаціоналом». Голодомор передусім мав на меті витіснити українців із споконвічної землі, на якій ще праукраїнці-трипільці вирощували тверду пшеницю. У низці номерів³⁶ Василь Мазорчук досліджує, як виводять формулу окупації чорноземів. Серія статей названа промовисто – «Зерно неправди»;

³³ Геродот. Історії в дев'яти книгах. – К., 1993. – С. 192.

³⁴ Кривошея Г. А що далі? // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1993, липень. – С. 9.

³⁵ Літературна Україна. – 1989. – 23 листоп.

³⁶ Мазорчук В. Зерно неправди // Україна. – 1994. – Ч. 15-19.

106

висновки автора базуються на автентичному «прочитанні» відкритих листів реформаторів-аграріїв. Про суть закликів одного з них В. Мазорчук пише так: «**Спекуляція українськими чорноземами їм вже, мабуть, і вночі сниться. «Якщо немає можливості повернути кредит і сплатити податок, – повчає агітатор за продаж української землі, фахівець із статистичної фізики І. Р. Юхновський, – то це вже банкрутство, і господарство іде з молотка. Куплена ж земля стає приватною власністю, і, в принципі, не може бути забраною, бо це суперечило б декларації про права людини»**³⁷.

Цей же журнал через публікацію міркувань Юрія Липи дає переконливу відповідь усім гендлярям нашої землі, речникам «єдиного економічного простору» і фальшивих просторікувань про «права людини». Фрагменти з праці Юрія Липи «Призначення України» названі публіцистично загострено: «**Чи ж не є це моральним обов'язком українця – свою кров спасти від пониження чи ганьби?»**. Нагадаємо, що блискучий публіцист і вчений акцентував на тому, що **«найвищий, найвеличнійший провідник для українців – це той, що найповніше висловлює собою моральну справедливість»**, що у «своїй хаті є своя правда»³⁸. Національна гідність – корінь і основа всього.

Журналістика може зробити багато, щоб зупинити небезпечну тенденцію – витіснення етичного абсолютизму релятивізмом. Місія будителя людського в людині мусить неодмінно стати серцевиною усіх публікацій про морально-екологічну кризу людства. Вхідження у сферу слова має означати усебічне аргументування консолідації, а не конфронтації, зняття опозиції «свого» і «чужого», повернення до максими «возлюби ближнього свого» і реалістичного розуміння опонента, інакше кажучи, емпатії, якщо скористатися терміном американського психолога Р. Уайта³⁹.

Завданням публіцистики є заангажування людства у процес очищення, повернення сенсу життя, обнадіювання. Саме таку роль виконують публікації розділу «Зелений простір» у журналі «Кур'єр ЮНЕСКО», фактологічно переконливі, науково обґрунтовані, морально

³⁷ Мазорчук В. Зерно неправди // Україна. – 1994. – Ч. 17–18. – С. 4.

³⁸ Там само. – Ч. 19-20. – С. 3.

³⁹ White R. Fearful Warriors, A. Psychological Profile of U. S. – Soviet Relations. – N. Y., 1980.

107

насичені матеріали часопису «Золоті ворота», який видає товариство «Україна», «Нешнл

джіографік», «Гео» (Німеччина) та багато інших. Майже кожна поважна газета чи журнал ведуть розділ «Право і мораль», порушують проблему моральної реформації людства. На противагу прагматичному типу мислення щораз виразніше в журналістиці утверджується моральний підхід. Нині гостро й актуально звучать висновки правника світової слави Богдана Кистяківського: **«Право не може бути поставлене поруч з такими духовними цінностями, як наукова істина, моральна досконалість, релігійна святиня»**⁴⁰.

Згангренізований матеріалізмом світ мусить зійти з історичної арени. Людині судилася краща доля, ніж бути пересічним з'їдачем хліба, манекеном для речей, знаряддям оглуплення і приниження параноїдальним політиканством, примітивними й потворними розвагами, трибом у машинерії та функцією системи економічного деспотизму.

Заперечити свою марноту можемо, досягнувши рівноваги. Про це нагадує колишній голова Відділу суспільної інформації ЮНЕСКО Д. Падгаонкар: **«...Знаходити рівновагу між постійними вимогами економічного поступу, породжуваного розвитком науки й технології, ефективним керуванням людськими й природними ресурсами, повагою до прав людини, захистом довкілля, утвердженням культурної самобутності, не вдаючись до агресивності й апологетики, а також постійною увагою до духовних і моральних запитів людей у всьому світі. Перебільшення ролі однієї з таких вимог коштом інших, може, якраз і є причиною того, що світ котиться не туди, куди годилося б»**⁴¹. Інакше кажучи, маємо вдарити у великі дзвони благовісту, примирення і каяття.

4. Уникати підміни понять

Минали століття, змінювалися цивілізації, зміщувалися акценти у дослідженнях сфери комунікації, але – закономірно! – повертаємося до плідних орієнтирів європейської культури. Наша українська традиція від Мономаха («не лютувати словом») до Шевченка («пошли мені святеє слово, святої правди голос новий..., щоб людям серце

⁴⁰ Наше наследие. – 1990. – Ч. IV. – С. 3.

⁴¹ Кур'єр ЮНЕСКО. – 1994, лютий. – С. 35.

108

розтопило») і аж донині (Ліна Костенко, Євген Сверстюк) спирається на моральний тип мислення, в основі якого основоположне – «Люби ближнього як самого себе». Те, що месіанський етап журналістики не закінчився, засвідчує й такий факт: у Римі проведено ювілейні заходи до 2000-річчя Різдва Христового. На Днях журналістів виступив Іван Павло II. Подаємо три промовисті витяги: «Сидячи перед екраном і натискаючи на клавіші, людина може піднятися до висот людського генія, який перебуває десь на іншому кінці земної кулі, або спуститися на найнижчі щаблі деградації духу»; «Попри майже необмежені можливості сучасних ЗМІ, вони є і завжди залишаються тільки інструментом, який можна використати як для добра, так і для зла. Вибір між тим і тим залишається за нами»; «Журналісти мають завжди пам'ятати, що ніяка свобода, включаючи свободу висловлювання, не є абсолютною – вона обмежена обов'язком поважати гідність та свободу інших людей. **Нічого, хоч би яким воно було захоплюючим, не може бути написане, показане або трансльоване, якщо воно несе в собі ущемлення правди. Маю на увазі не тільки правдивість фактів та репортажів, але також «правду про людину», гідність особистості в усіх її вимірах»**⁴².

Як і в інших царинах життя, у журналістиці відбулася підміна понять. Скажімо, слово

«інформація» – латинське. *Informatio* (виклад, тлумачення, роз'яснення) походить від слова *in-formo*, що перекладається, як «формую, навчаю, виховую». Акцент очевидний. Від відомостей, які шкодять людині, застерігає вже Біблія, інформуючи про кару, що спіткала Адама і Єву, коли вони сягнули за плодом з «дерева відомостей доброго і злого».

Найновіші технології не відіграють жодної ролі у розв'язанні проблем. Факт подвоєння чи потроєння швидкості передачі новин не є автоматичним подвоєнням нашого знання. Розуміння найчастіше є наслідком рефлексії, самоаналізу, а не нагромадження чи навіть актуалізації фактів. Аналогічно з постулатом «Хто володіє інформацією – володіє світом». Навіть найновіша історія спростовує цю привабливу метафору. Кілька прикладів: у 1988 році майже усі політологи, авторитетні публіцисти (за винятком З. Бжезінського, А. Безансона), маючи повну інформацію про реформи й наміри М. Горбачова, прогнозували

⁴² Гудзик К. «Репортери» віри приймають виклики ринку // День. – 2000. – 11 лип.

109

демократизацію радянської системи і велике майбутнє СРСР, а він незабаром розсипався за три дні; західні економісти гостру фінансову кризу в кількох азійських країнах потрактували як тривалий процес, а буквально через рік-два ці країни, зігнорували «радників» з МВФ і всупереч схемам англійського журналу «Економіст», знову стабілізували ситуацію. Більше того, щоб захистити свій валютний ринок від фінансових спекулянтів, Японія, Китай, Республіка Корея, Сінгапур, Бруней, Таїланд, Філіппіни, В'єтнам, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма приступили до створення власного монетарного союзу, який має об'єднати третину всього населення планети з сукупним ВВП сім трильйонів доларів⁴³. Як російські, так і західні фахівці напевно володіли докладною інформацією про параметри, можливості колишнього атомного підводного човна «Курськ», і все ж катастрофа застала усіх зненацька. Даремно «Комсомольская правда», Радіо Свобода, інші ЗМІ роз'ястрували пристрасті, нацьковуючи одну частину російського й світового суспільства на іншу – усі ці стоси списаного паперу й години ефірного часу ні на йоту не прояснюють ситуації, адже не ставлять перед собою мети розсіяти невігластво й «амортизувати» фанатизм, прислужитися моральному та духовному добру як людини, так і суспільства. А це добро полягає у припиненні гонки озброєнь і знищення доквілля, у тому, щоб інтерпретувати буття у поняттях світла й знання, а не тільки сили й дії. Як кажуть на Сході, «осліпнути набагато легше, ніж прозріти». Під «осліпнути» мається на увазі не фізичний стан, можна осліпнути у ненависті, себелюбстві, гніві, захланності, гордині.

Завдання журналістів якраз і полягає у тому, щоб допомагати людям прозріти, – саме тепер, на межі тисячоліть, коли фактів стає щораз більше, коли зростає сума суперечливих повідомлень. Вони неминуче приходять у протиріччя з раніше створеною схемою. Отже, потрібно дати нову, несуперечливу аргументацію, по-новому потрактувати старі й нові факти, врахувати відхилення, щоб усе це стало, на деякий час, основою для подальшого нагромадження й осмислення наступних даних. Цей евристичний алгоритм промовляє сам за себе. Оскільки інтегральна істина речей – істина духу, маємо намагатися спрямовувати рух думки вгору: відповідальністю її перед цілістю, соборністю світу та інтегрованою

⁴³ Приходько О. Не МВФом единым, или азиатские ценности // Зеркало недели. – 2000. – 17 июн.

110

особистістю. Ми навчимося уникати руху вниз – до маніпулювання суспільною свідомі-

стю з прагматичною метою чи сумнозвісного конформізму за умови служіння не тільки історичній правді (істині фактів), але й моральній (істині принципів). Моральний підхід до аналізу дозволяє оцінювати ідеї. Якщо правда історична спрацьовує пост-фактум, то моральна правда більше є застереженням для майбутнього.

Приклад багатьох публіцистів засвідчує: не може згаснути високе почуття обов'язку творчих особистостей, які шукають самореалізацію у служінні словом найвищим ідеалам. Якщо назагал політично-місіонерська свідомість журналістів послабилася, усе ж не припиняється пошук, випрацювання сенсів та ідей, що базуються на системі вартостей власних культур, створення того духовного поля, де усі сторони народного життя здобувають цілісність й мету. Сила публіцистики, рівень її переконливості – не лише у системі доказів, а й у внутрішньому вогні, стилі. Аргументи й моральні міркування допомагають змінювати спосіб мислення. Ми кажемо: «благослови» – тобто обдаруй словом, принеси благо у слові. Проте збагнути суть речей, священне, нетлінне, непроминальне, так само, як будь-яке божественне й трансцендентальне, можна лише шляхом аналогії. Священне постає у сяйві довершеної слави, яка затьмарює всі інші вартості, висвітлюючи їхні неясності та неточності. Прагнення до ідеалу – незбориме. Передчуття зміни історичного вектора, поступового переходу комерційної цивілізації в духовну, неминуче вимодельовує публіцистичний текст як носія певної світоглядної системи. Рятуючи сучасне пам'яттю про минуле, ми рятуємо й майбутнє людства. Джерело моральності – культура. Слабкість нашого суспільства є результатом слабкості його релігійного й філософського забезпечення. Треба намагатися не брехати від'ємно, замовчуючи. Публіцист зобов'язаний звертатися за знаннями до першопричини, не забуваючи при цьому про грамотність душі. Навіть правда, якщо вона злісна, переростає у кривду. Кожне слово має довготривалі наслідки. Той, кого навчили, повинен вчити інших.

Ольга Федик справедливо наголошує, що найвищий час створити таку концепцію українських ЗМІ, щоб вони «виконували державотвірну, націотвірну та духовну функції»⁴⁴. Додамо, що життєздатні культури

⁴⁴ Федик О. Українська журналістика: «алгоритм» становлення // Українське слово. – 1992. – 25 листоп.

111

(за великим рахунком, українська культура – саме така!) рідко піддаються нігілізмові: на перешкоді йому стає самоочевидність культурних вартостей. Проте, щоб настала нова творчість, треба збудити дух, розірвати порочне коло ілюзій та розчарувань. Так твориться нова свобода – ментальність національної солідарності, яка не може і не повинна допускати приватизації правди властью імущими, до того ж – такими, яким бракує державного й національного сумління. Знову наведемо думку О. Федик: **«Неправильною в своїй основі є теза про причини складного економічно-соціального стану нашого народу. Політики, оглядачі, урядовці, вчені називають різні причини: перехоплення влади партійно-номенклатурними кланами, слабкість національно-демократичних сил, їх політичні помилки, безсилля влади та подібне. На мою гадку, найголовніша причина одна: Україна в значній мірі продовжує жити у чужій большевицько-московській системі, яка відкидає український менталітет та європейськість в усіх ділянках життя: господарство, наука, культура, побут»**⁴⁵.

Правильно, однак до цієї системи за останні роки у національну тканину цілеспрямовано

індоктринують специфічні ліберальні вартості, хоч вони репрезентують «завершені суспільства» (вислів Астольфа де Кюстіна). На це звернула увагу Ліна Костенко у філософській статті «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала». Ось ці рядки: **«Буквально на очах відбувається варваризація суспільства, що особливо небезпечно для націй, які не пройшли ще своїх «престижних» стадій, які в рецепціях світу ще не мають духовної аури, і раптом одержали доступ до світової культури в її плебейській транскрипції»**⁴⁶. На нашу думку, недостатньо осмислені історичні трагедії переповзають з епохи в епоху. Вивчення історії – це самопо-передження людства. У медійній сфері суспільно потрібні не тільки ті, які орієнтуються на завтрашній день, але й передбачливі. Мусимо зважитися відрізнати проминальне від остаточного. Відтак – оцінювати свої можливості, міру своєї відповідальності, свій обов'язок **пробуджувати**.

⁴⁵ Федик О. Нам по дорозі тільки з правдою // Вісті Комбатанта. – 1997. – Ч. 5-6. – С. 8-9.

⁴⁶ Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала // Урядовий кур'єр. – 2000. – 26 лют.

112

5. Публіцистика онтологічного оптимізму

Епічне бачення світу українською та закордонною публіцистикою має бути систематизоване, ґрунтовно осмислене й задіяне як для навчання молоді генерації, так і для грамотного керівництва динамікою суспільної свідомості. Назвемо кілька прикладів, щоб принагідно переконатися ще раз: світом рухають ідеї, а не інтереси.

Міркуючи над творчістю Салмана Рушді, Маріам Салганик розвінчує «орґію ненависті», говорить про історичну свідомість, взаємовідносини національних культур, Сходу і Заходу наприкінці ХХ століття і наводить дуже промовистий витяг з роману Рушді: «Шарам» – ось потрібне слово. Наче маленьке, а значень і відтінків – на цілі томи». Рецензентка додає від себе: **«Через спільні індоєвропейські корені «шарам» споріднене зі словом «сором»** (Це ще одне підтвердження доведених фактів: у давньоукраїнській мові і в санскриті – 400 спільних базових слів. – Й. Л). Рушді запитує: **що залишиться, якщо вилучити з нашого життя сором? І відповідає: залишиться розгнуждана свобода»**⁴⁷.

Газета «Українське слово» свого часу передрукувала статтю Уласа Самчука «Крути» (з газети «Волинь» за 25 січня 1942 року). Відомий письменник звернув увагу на такий мотив, актуальний донині: **«Українська молодь, яка дня 28 січня 1918 року з піснями виїхала зі столиці України під станцію «Крути», щоб там умерти, була першою молоддю світу, що одверто, беззастережно і рішуче стала до боротьби з північною навалою... Їх ідеал був – своя державність, своє суверенне життя, своя духовність..., у звуках пісні «Ще не вмерла» звучав також мотив спротиву проти марксизму... Не вина тієї молоді, що світ так злегковажив великим шляхетним поривом Української Держави»**⁴⁸.

Тепер ми маємо можливість залучити до осмислення власної спадщини у європейському контексті доробок учених і публіцистів діаспори. Зокрема, варто було б перевидати маленьку, але дуже змістовну книгу Романа Рахманного «Кров і чорнило». Обов'язок преси, пише знаний журналіст, всебічно висвітлити і подати широкому світові до відома окремі моменти минулих змагань свого народу. Змагань за

⁴⁷ Салганик М. О благотворности сомнений. Сальман Рушди. – «Стыд» и другие романы // Иностранная литература. – 1989. – Ч. 9. – С. 229.

елементарні людські вартості: життя і волю. Право на них – незаперечне. Змагання за них – святі. Обов'язок писати про них – невідкличний. Замовчати ці змагання – очевидний злочин. Автор цієї книги, відтворивши кілька епізодів героїчних змагань УПА, наполягає на **репрезентації перед світом усіх наших істин, для чого слід створити один політичний центр і осередок інформації за всебічної співпраці усіх українських інтелектуальних сил**⁴⁹. До речі, майже про це саме, тільки з іншого приводу, говорив Юрій Андрухович у передачі Радіо Свобода (українська редакція) 28 серпня 2000 року.

В арсеналі світової журналістики залишиться спеціальний номер американського журналу «Тайм», присвячений чотирьом постатям політичного життя – Іцхака Рабіна, Ясіра Арафата, Фредеріка де Клерка й Нельсона Манделі. Їх визнано «Людьми року». Світлина «творців миру» вміщені на обкладинці, а кілька сторінок відведено для розповіді про їх діяльність на ниві пошуків взаєморозуміння народів⁵⁰.

Про розчарування в ідеях поступу, різницю між «дикунами» та «цивілізованими» в історії технології, а також про невмирущий спадок третього світу, незахідних цивілізацій у царині мистецтва, релігії, культури, про пошуки й винайдення нового способу суспільного життя міркує французький філософ і есеїст Режі Дебрей⁵¹. Наче доповнюючи цього автора, росіянин Сергій Аверинцев говорить про те, що **«наша душа, наш дух не повинні догідливо підлаштовуватися до духу часу, до наявного – і проминального – стану світу... Але політичний конформізм – лише одна з можливостей зла; у певні часи і у певних умовах небезпечнішим є конформізм стилю життя, конформізм моди, конформізм духу часу... Радикальний релятивізм і прагматизм... у перспективі феноменології людських типів є значно страшнішим, ніж атеїзм... Західне християнство має право нагадати нам: «Браття! Не будьте дітьми розумом» (1 Кор. 14,20). Ми іноді маємо підстави нагадати нашим західним братам: «Початок мудрості – страх Господній (Пр. 1,7)»⁵².**

⁴⁹ Рахманний Р. Кров і чорнило. – Пролог, 1960. – 141 с.

⁵⁰ Time. – 1994. – Ч. 1.

⁵¹ Дебрей Р. Західний міф // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1994. – Лютий. – С. 9–11.

⁵² Аверинцев С. Будуще християнства в Європе // Новая Европа. – 1994. – № 4. – С. 27.

Іван Дзюба, досліджуючи проблему спротиву тріумфуючій неправді, на прикладі Дон Кіхота переконливо показує роль великих подвижників людської історії; він наводить малознаний факт: «Дон Кі-хот» був улюбленою книгою Ейнштейна протягом «усього його життя. І у цьому – лейтмотив «самопочування в світі»⁵³. З точки зору інших традицій про визначальні істини говорить Фазіль Іскандер. Зокрема, варто замислитись над такими словами: **«Уся література – безкінечний коментар до Євангелія. І коментареві цьому не буде кінця. Усі псевдодоваторські потуги обійтися без етичного напруження, без розуміння, де верх, а де низ, де добро, а де зло, приречені на провал і забуття, адже справа художника – витягувати волю до добра з хаосу життя ясний сенс, а не додавати до хаосу життя хаос своєї власної душі»⁵⁴.** «Ми не можемо перемогти космос. Одне в наших силах: збагнути й знайти своє місце в космосі, щоб не щезнути, як щезли вже десятки сіл на білоруській землі. Я пишу цю книгу і не відчуваю

себе хронікером минулого. Мені здається, я записую майбутнє» – до такого висновку прийшла білоруська публіцистка й письменниця Світлана Алексієвич⁵⁵. Це – біль, а не катастрофізм.

Такою публіцистикою думання, отже – онтологічного оптимізму, треба витіснити негативізм із мас-медіа, тобто зрівноважувати пам'ять і надію. Про це, до слова, писав одразу ж по Другій світовій війні Михайло Островерха – український есеїст: **«Душі людини не можна занадто перехилити в якийсь бік. Людина при своїй основній ідеї морального існування, при ідеї душевної повноти, мусить мати такі форми зовнішніх умовин, щоб вона в них могла оглянутись довкола себе, побачити всебічно життя й усі його явища, що повинні проходити вільним процесом. Тоді людина не потрапляла б із однієї крайності в іншу: від аскетизму до розгнужданості, психічної й фізичної, моральної й матеріальної, від християнства до поганства, від чортівського мордування людей до дивного, навіть**

⁵³ Дзюба І. Більший за самого себе // Сучасність. – 1995. – Липень-серпень. – С. 82-88.

⁵⁴ *Искандер Ф.* Искренность покаяния порождает энергию вдохновения // Литературная газета. – 1996. – 7 февр.

⁵⁵ *Алексиевич С.* Чернобыльская молитва. Мне кажется, я записываю будущее... // Литературная газета. – 1996. – 24 апр.

115

нехристиянського потурання злу, від нацизму, совєтизму до якогось сентиментального демократизму»⁵⁶.

Маємо ще одне підтвердження того, що українська публіцистика завжди йшла у руслі європейських традицій. Співзвучність творчих пошуків, аргументації наших кращих журналістів, крім зазначених моментів, виразно помітно також у спеціальному номері журналу «Кур'єр ЮНЕСКО» – «Помірність – запорука кращого життя?», матеріали якого стимулюють пошуки «золотої середини між найнеобхіднішим та надмірною розкішшю»⁵⁷; у «Монологах» Вадима Скуратівського, який на прикладі життя японського режисера Куросави пристрасно проголошує ідеалізм й віру в справедливість⁵⁸; у рецензії на книгу відомого у Європі філософа, есеїста й церковного діяча Юзефа Тішнера, де обґрунтовується ідея зборення «субстанційного зла» проголошенням «слів життя»⁵⁹; у розмові з англійським філософом Джоном Греєм, який вважає, що немає універсальної моделі капіталізму і демократії й визнає, що «неолібералізм не відрізняється так радикально від здійснюваного раніше марксистського проекту», бо вважає, що «певний тип організації економічного життя повинен бути повсюдно адаптований, незалежно від культурних, релігійних, цивілізаційних розбіжностей»⁶⁰.

Встановити реальну й гідну шкалу вартостей, щоб не збіднювати людського духу ницістю ціни, не схилити голови перед злом, щоб дбати про духовний пошук, допоможуть і такі два приклади. Розмірковуючи вголос про попередню епоху, Євген Сверстюк у властивій йому філософській манері доводить, як змаліла людина «на раціоні матеріалізму, в озброєнні раціоналістичних приписів». Ось чому «найживучішим виявиться в кінці другого тисячоліття Пилат – холодний і байдужий до драми. Він знає правду, але це ні до чого не зобов'язує. Він зневажає юрби, але прислуховується до них. Він виконує чужу волю й умиває

⁵⁶ *Островерха М.* Nihil novi. – Штутгарт, 1946. – С. 23.

⁵⁷ Помірність – запорука кращого життя? // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1998. – Березень.

⁵⁸ *Скуратовский В.* Ворота Куросавы // Столичные новости. – 1999. – 31 август. – 7 сент.

⁵⁹ *Tischner J.* W krainie schorowanej wyobraźni. – Kraków: ZNAK, 1997 – S. 11.

⁶⁰ *Wildstein B.* Globalizacja Fałszu (Rozmowa z Johnem Grayem) // *Wprost* – 2000. – 23 stycznia. – S. 77.

116

руки. Біля великих трагедій ХХ століття – аж до чеченської – стоїть Пилат, що «вмиває руки»⁶¹. А тематична добірка «Діалог між культурами», вміщена у журналі «Німеччина», усебічно, зіставляючи різні думки, обґрунтовує тезу: **«Культурне розмаїття – це основа цивілізаційного багатства людства, і воно має особливе значення в епоху глобалізації»**⁶².

У журналістиці, стисло – публіцистиці, найголовнішим є вміння поставити проблему, вловити «пульс часу». Наведені вище приклади (а їх у європейській традиції – дуже багато) повинні увійти в багатотомну історію європейської публіцистики як світоглядної, аргументаційної бази для моделювання й розвитку модерних суспільств і журналістики ХХІ століття. Відновленню рівноваги у Європі, крім політичних, економічних, культурних контактів, істотно може прислужитися такий проект, як створення у Львові державної радіостанції, яка б кількома мовами, принаймні польською, німецькою, англійською, інформувала Європу про внутрішню й міжнародну політику України, пропагувала українську рацію.

Ми гостро відчуваємо й відсутність кількох щоденних газет, які б на рівні англійської «Таймс», французької «Монд», німецької «Фран-кфуртер альгемайне цайтунг», швейцарської «Нойє цюріхе цайтунг» і т. п. солідно й цілеспрямовано займалися інформаційно-публіцистичною діяльністю – кадри для таких видань готують національні університети в Києві й у Львові. Кардинально бракує ще кількох серйозних (подібних до «Дзеркала тижня», «Українського слова») українських тижневиків загальнополітичного забарвлення, які б на аналітичних і психологічних засадах формували психологічний образ України у світі (ясна річ, вони мали б перекладатися кількома мовами), які б поєднували діахронний (як національно-регенераційний) та синхронний (як національно-модерний) способи мислення, статику й динаміку нашої свідомості, теоретичні й прагматичні аспекти українського суспільства, людського життя, які були б спроможні формувати українську еліту й тло української свідомості в ареальному та внутрішньо-психологічному

⁶¹ *Сверстюк Є.* Добігає час тисячоліття // *Українське слово*. – 2000. – 6 січ.

⁶² *Діалог між культурами* // *Дойчланд*. – 2000. – Червень-липень. – С. 39–65.

117

планах водночас. За роки незалежності ми не спромоглися створити ментального українського пресового видання, яке б «з'єднало психологічно всю Україну, було б політиком й дидактиком водночас, відкривало б нас вселюдності, а світ наближало до нас»⁶³. Кристалізація державного й національного мислення відбулася у переважній більшості випускників Інституту журналістики КНУ імені Т.Шевченка і факультету журналістики ЛНУ імені І.Франка, але... вони не мають де прикласти своїх талантів.

Треба почати, решта – справа часу, тобто довгої терпеливої роботи. Журналістико-концептуалісти зобов'язані створювати нові ментальні карти для мінливого світу, щоб у кожного було своє «свята святих».

Ми забуваємо, що реальний світ не є видовищем, тому кожний, хто так розуміє свою професію, фальшує проблеми і служить неправді. Інформувати – означає передавати певний зміст, говорити про щось. Тим часом на жаргоні нинішніх мас-медіа інформація – це тільки біт.

Комунікація стала лише контактом, хоча ЗМІ мають насамперед бути засобами порозуміння між людьми й народами.

Запитання для самоконтролю

1. Медіацентрична візія публічного життя.
2. У чому полягає роль «гейт-кіперів»?
3. Актуальність діалогу Платона «Горгій».
4. Зіставте тлумачення тенденцій розвитку світу Євгена Ляховича і Йозефа Тішнера.
5. Геродот про Дніпро.
6. Як відновити екологічну рівновагу?
7. Концепція українських ЗМІ за Ольгою Федик.
8. Вловити «пульс часу»: концепція серця С. Аверинцева.
9. Рівновага у медійній сфері..

⁶³ Федик О. Українська журналістика: «алгоритм» становлення // Українське слово. – 1992. – 25 листоп.

118

Розділ 4

СВІТОГЛЯДНА ПУБЛІЦИСТИКА ЯК ФОРМУВАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ФІЛОСОФІЇ СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ

1. Авангард духу: концепція Миколи Шлемкевича

Почнімо з усталених дефініцій. Новий тлумачний словник української мови так визначає суспільство: «Сукупність людей, об'єднаних певними відносинами, обумовленими історично змінним способом виробництва матеріальних і духовних благ; громадянство, громада, загальна, спільнота, суспільність; певний економічний лад, а також відповідна надбудова; усі жителі певного краю, міста і т. ін.; товариство, оточення»¹. Той же словник подає дефініцію публіцистики: «Рід літератури, що висвітлює актуальні проблеми сучасності; сукупність літературних творів цього роду; відбиття актуальних проблем сучасності у творах інших родів літератури»².

Як видно, ця сфера фундаментальних понять передовсім оперує позитивістським і марксистським підходом, що є одним проектом, оскільки детермінує життя економікою і політикою. Тисячі статей і сотні книжок закликають чи орієнтують посткомуністичні країни формувати

¹ Новий тлумачний словник української мови. – Київ: Аконіт, 1999. – Т. 4. – С. 461.

² Там само. – Т. 3. – С. 842-843.

119

громадянське суспільство. Тобто асоціацію вільних громадян, яка обмежує і контролює дії держави, забезпечує рівність усіх громадян перед законом за допомогою механізму поділу влади і пріоритету права. Утім досвід і гараздовитих, і бідних країн неспростовно доводить: аналізів, що ґрунтуються тільки на матеріальних або політичних елементах людського життя, недостатньо. Занедбаність сфери думки призвела до того, що «людина говорить сама з собою, рухаючись серед слів, як у непрохідних хащах, або пробиваючи тунелі, які ведуть в нікуди. Людина нікому не переказує ні моральних засад, ні концепції світу, ні оцінок подій, які відбуваються ніби поза людським світом»³. Культурне безсилля – наслідок предметної свідомості,

вилучення людини з трансцендентності, ігнорування того, що людська історія твориться під впливом духу, що світом рухають ідеї, а не тільки інтереси.

Так само донині спрощено тлумачимо публіцистику, хоча принаймні наша українська традиція дає переконливий матеріал ширше й автентичніше глянути на цю сферу творчості, яка є **«об'єктивним розумом народу», «віднаходить вічне у швидкоплинному»**. Світоглядна (філософська) публіцистика, за влучним висловом філософа, публіциста, редактора, політолога, літературного критика Миколи Шлемкевича, є авангардом духу, оскільки **«шукає нових обривів, нових світів, живе пафосом інтелектуального неспокою»**⁴. Публіцистика – одна з царин духовної культури, споріднена з наукою, мистецтвом, релігією. Її найдавніші форми: промова, послання (апостол Павло). Це стосується й знаменитих античних ораторів Демосфена та Цицерона. Водночас до публіцистики належать актуальні праці політично-ідеологічного, критично-естетичного, світоглядного змісту. **«Обмежувати поняття публіцистики тільки до політичних, економічних і громадських проблем так само несправедливо, як, наприклад, журналістом називати тільки того, хто пише політичні чи економічні статті, але виключати літературного рецензента і автора мистецьких оглядів»**⁵. М. Шлемкевич вважає публіцистикою найвпливовіші твори М. Дра-

³ Фросар А. Світ Івана Павла II. – Львів: Місіонер, 2001. – С. 114.

⁴ Шлемкевич М. Глибинна верства світогляду Шевченка // Верхи життя і творчості. – Нью-Йорк; Торонто, 1958. – С. 107.

⁵ Шлемкевич М. Новочасна потуга (ідеї до філософії публіцистики...). – Нью-Йорк; Торонто, 1958. – С. 112.

120

гоманова, політичну критику М. Грушевського, книжки Д. Донцова, Ю. Липи, В. Липинського, памфлети М. Хвильового. Це межові речі між науковою історією, філософією і публіцистикою, мішані твори, але саме вони у нас і в світовій літературі мають іноді найбільшу вагу.

У цьому місці перервімо виклад й аналіз суджень М. Шлемкевича, щоб підкріпити його висновки світовим досвідом (фрагментарно). Скажімо, два з половиною тисячоліття тому через діалогічну форму мислення Конфуцій якраз і сформулював чільні ідеологеми організації суспільства на засадах раціональної етики, соціального регламенту – нині щочетверта людина на земній кулі живе за цими ж правилами, в основі яких – поняття сорому. Пріоритет моралі над політикою, антимеркантизм, самообмеження – найхарактерніші ознаки благородного мужа. Конфуцій довів, що суспільство має бути єдиним. Його ідеальна модель – сім'я, члени держави-сім'ї об'єднані не формальними узами закону, а спорідненими почуттями, спільними цілями, вірою, гуманністю. Панморалізм характерний і для ансамблю ведизму-індуїзму, Сократа, Сенеки, Марка Аврелія, Плутарха, багатьох публіцистів пізніших часів.

Однією з найкращих книжок XIX сторіччя фахівці вважають працю «Давній порядок і Революція» Алексиса де Токвіля. **«Французька революція, – підсумував відомий учений, політик, він же публіцист, – буде нерозгадуваною загадкою для тих, хто зупиниться на ній самій; пролити на неї світло може лишень вивчення попередніх епох. Не маючи виразного уявлення про старе суспільство – про закони, його вади, передсуди, злигодні та велич, – ніколи не можна буде зрозуміти того, що зробили французи впродовж наступних після його падіння 60 років; але й цієї картини буде замало, якщо не проникнути в саму природу**

нашої нації»⁶.

Фундатор консерватизму Едмунд Берк, досліджуючи суспільні відносини, розвиток західного світу, наголосив на існуванні моральних уявлень вищого порядку, ніж простий витвір людського розуму, на повазі до «мудрості наших предків». Понад двісті років тому, вмотивовано критикуючи вождів цієї революції, **«які заповнили грою весь життєвий простір»**, заснували державу на експлуатації та владі **«грошових**

⁶ *Токвіль А.* Давній порядок і Революція. – Київ: ЮНІВЕРС, 2000. – С. 180.

121

ділків», прийняли **«геометричну політику»**, обґрунтував **«якісну ідею свободи»**, тезу про те, що **«релігія є основою громадянського суспільства»**, **освятив державу як субстанцію**. Йому належать гостроактуальні донині міркування про те, що **«обмеження, як і свободи людей, слід віднести до їхніх прав... Люди не мають права на те, що є нерозумним, що не слугує їхньому благу»**⁷. Суспільство, на думку консерваторів, треба розглядати як деяку цілісність, у якій всі частини взаємопов'язані, передовсім духовними, а не тільки біологічними та економічними зв'язками. Природні установи органічного суспільства (сім'я, церква, профспілки, університети, громадські організації) виконують важливу функцію у посередництві між громадянином та державою. Співвідношення між свободою і порядком у консерватизмі утворюють динамічну рівновагу. Людські соціуми не можна розуміти механістично, існує трансцендентний моральний порядок, що його треба підтримувати в суспільних справах.

У ХХ сторіччі найвищі зразки світоглядної публіцистики продемонстрував Махатма Ганді, визначивши метод здобуття свободи – «не-насильство». Це етичні принципи, система норм, якими керуються борці у виявленні своєї непокори. Як глибокорелігійна людина, наділена фундаментальними теологічними знаннями, ознайомена з метафізичними вченнями, зі своїм баченням суті релігії, він використовував невеликі газетні статті, обсяг яких не перевищував десяти друкованих сторінок у часописах «Opinion», «Young India», «Harijan»⁸. До речі, Ганді був добре ознайомлений з ідеалами національно-визвольного руху українського народу. Українці, казав він, повинні творити власне й сильне господарство, оскільки не мають іншої зброї. Розбудовуючи кооперацію – «свій до свого по своє» – ми творили силу духу, національного опору, перед якими заломилася найсильніша зброя ворогів.

Практично кожна нація репрезентує подібні емблематичні постаті, які своїм словом демонстрували почуття етично творчої відповідальності за істину, створювали авторитет плодотворним ідеям. Цілком закономірно, що Микола Шлемкевич порівнює сучасну йому

⁷ Консерватизм. Антологія. – Київ: Смолоскип, 1998. – СС. ХХ, 144, 283, 285, 444, 445.

⁸ Докладно про світогляд і творчу діяльність М. Ганді див.: *Гальтунг Ю., Несс А.* Політична етика Ганді. – Львів: Місіонер, 2001.

122

публіцистику з міфом. **«Її місце в духовній культурі виглядало б так: вона – це розтоплена і незрізничкована ще лава життя, в якій вже застигли ясні кришталі наукових стверджень, мистецьких оформлень, релігійних символів. Звідси в публіцистиці стільки неясного, нечистого, незрілого, але одночасно стільки живого і скерованого в будучину. Публіцистика – це зачатки нових кристалізацій духу і дійсності, їх передбачення і передчуття, вкладені в слово. Публіцистика – це дрімуча філософія, а філософія – це свідома**

своїх далекосяжних цілей і своїх методичних засад публіцистика»⁹. М. Шлемкевич радить боротися з противником **«яскравішим, правдивішим, гострішим поглядом»**, щоб у зіставленні різних поглядів, критичного аналізу, естетичних студій формувати **«смак суспільства і разом з тим усвідомлювати стиль доби»**. Відтак через акумулювання думок різноманітність життя підкорюється якійсь одній ідеї, одному задумові, в рамках одного порядку.

Логічний і такий висновок М. Шлемкевича: **«Якби Сковорода жив сьогодні, він був би правдоподібно проповідником і публіцистом»¹⁰**. Говорячи про вирішальний вплив публіцистики в житті українців, М. Шлемкевич вживає таке визначення: **«Своєрідна неминучість нашого духу,.. прагнення поєднати мислення і діяння, прагнення до постійної близькості духа і життя»¹¹**. Якщо й надалі осердям українського мислення є прагнення справедливого, водночас гарного життя, потреба у світоглядній публіцистиці буде зростати. Щодо кризи цієї сфери творчості, то М. Шлемкевич називає такі причини: послаблення пафосу правди, звідси софістика 30-х років ХХ ст., скептицизм, ірраціоналізм, відречення від пошуків спільної мудрості – отже, переконування поступилося місцем перекрикуванню, перекривлюванню думок і слів, всьому вишуканому духовному теророві, аморальності самих публіцистів, комерціалізація преси, яка знизила рівень і гідність видань та їхніх працівників. Знову ж таки це спричинило продажність духу. М. Шлемкевич водночас засудив безхребетний скептицизм західної ліберальної публіцистики.

⁹ Шлемкевич М. Новочасна потуга (ідеї до філософії публіцистики...). – Нью-Йорк; Торонто, 1958. – С. 114–115.

¹⁰ Там само. – С. 128.

¹¹ Там само. – С. 130.

Цілком сучасно звучать такі висновки цього теоретика світоглядної публіцистики: **«Боротьба за існування і за зрівняння з розбагатілим довкіллям займає весь час і, на жаль, часто всю душу людини. Вона вдихає в себе такий простий і легко зрозумілий матеріалістичний світогляд і його мораль, що ними при всіх ідеалістичних і релігійних декораціях фактично керується довкілля»¹²**. У тому світогляді й у тій моралі найвищою цінністю і мірою цінності людини є достаток, заробіток. Тож на пресі лежить майже вся відповідальність за духовне обличчя суспільства. **«Куди ж веде його преса: до культури, чи до підкультури? І одна, і друга мають свої критерії. У культурі ними є цінності правди, краси, добра, справедливості, об'єктивовані в науці, мистецтві, релігії, моралі, порядку життя, а живим знаком їх є освіченість і шляхетність людини. У підкультурі місце освіти займає грамотність, місце шляхетності – пожадливість і сильні лікті, а місце ідей та цінностей – фрази, загальники, гасла, якими півінтелігент без вагання і сумнівів, самовпевнено рішає всі проблеми світу й життя. В культурі розвиток суспільства спрямований знизу вгору. Підкультура тримається рівнянням вниз. Куди ж скеровує преса наше суспільство? Чи вгору, до пізнання світу, до критичного передумування проблем і розвиткових тенденцій; вгору вище описаним шляхом від окремих переживань через їх просвітлення аж до їх порядку і системи в світогляді й філософії; вгору шляхом, що означає справжню свободу духу і свободу преси? Чи вниз, шляхом підлещування пристрастям і смакові маси і шляхом приподобання її речникам; униз шляхом, на якому голосно підкреслювана свобода стає також тільки порожнім звуком, що прикриває неволю духу і фактично залежність преси? Це питання**

совісти кожного поважного публіциста-журналіста...»¹³.

Рівень преси, отже, й рівень суспільства, на думку М. Шлемкевича, піднісся б, якби у вищій школі розробляли підставові поняття, за допомогою яких журналісти упорядковували б хаос фактів і подій, оцінювали б їх. Інтелектуальною короткозорістю слід вважати невміння бачити нюанси життя. ХХ сторіччя, крім інших непривабливих епітетів, назвали також «добою приниження слова». Треба **«допомогти повернути**

¹² *Шлемкевич М.* Новочасна потуга (ідеї до філософії публіцистики...). – Нью-Йорк; Торонто, 1958. – С. 141–142.

¹³ Там само. – С. 140–142. 124

слову його достойність, достойність шляхетного матеріалу, в якому об'являється правда, а не матеріалу, з якого тчуть завіси туману для людської думки»¹⁴.

2. Пріоритет макротексту

Щоб примножувати мудрість, треба постійно переосмислювати своє минуле, звіряти з досвідом інших народів. Це допоможе перекодувати інформацію у знання, а знання – у розуміння. Просвіщати – означає виводити людей зі стану безсилля і вести їх до всебічного, ширшого, дівішого розуміння суспільства й можливостей діяльності окремих особистостей. Якщо сьогодні історики, інші фахівці, переглядаючи поживклі річники публікацій журналу «Культура», що виходив понад п'ятдесят років польською мовою у Парижі за редакцією легендарного Єжи Гедройця, знаходять у них ключ до загадок історії, до складних шляхів людської думки, – бачимо у цьому вміння створити з часопису орган опінії, поставити редакційний аспект вище від фінансового, а також – відчуття післанництва, моральну й фінансову незалежність; «Культура» стала потужним інтелектуальним вогнищем, що радикально змінило свідомість багатьох поляків, їхнє бачення свого минулого й майбутнього – у загальноєвропейському контексті й, передусім, у контексті відносин з найближчими східноєвропейськими сусідами.

Більшість публікацій цього видання, як і американського часопису «Форін Афферс», української «Літературної України», німецької «Цайт», японської «Асахі сімбун», російської «Незавісімої газети», багатьох інших газет і журналів світу, репрезентує макротекст, тобто **«ідею як текст, що відзначається позачасовою деонтологічністю, аксіологічною актуальністю, прагненням до істини, рівнем постановки проблеми»¹⁵.**

Якщо за умови глобалізації комунікаційного простору, запровадження новітніх інформаційних технологій та домінування відео образів,

¹⁴ *Шлемкевич М.* Новочасна потуга (ідеї до філософії публіцистики...). – Нью-Йорк; Торонто, 1958. – С. 145.

¹⁵ *Лильо Т.* Глобалізація комунікаційного простору і процеси національної ідентифікації у посткомуністичному світі: Автореферат кандидатської дисертації. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 10.

125

гедонізації інформації більшовики, які прийшли в демократію, і демократи, які навчилися робити з інформації бізнес, конкретні факти, події, коментарі до них подають не з погляду істини, а з погляду свого іміджу (маємо справу зі специфічними вільновідпущеними рабами), то відповідальна журналістика, стисло – публіцистика, ставить метою досягнути суть події, а не відображати її офіційну версію, проаналізувати глибинні течії, які можуть призвести до виникнення серйозних проблем, дбає про «добру службу» (соціальна відповідальність, етичний ас-

пект), плакає і загальнонародну, і вселенську солідарність, але таку, що спирається на інтенсивне духовне життя, вибудовує у свідомості людей світ з обов'язками перед Богом, правдою-справедливістю, етичною відповідальністю за істину. Кожна стаття, інтерв'ю чи есе Світлани Алексієвич (Білорусь), Євгена Сверстюка (Україна), Вацлава Гавела (Чехія), Сергія Аверинцева (Росія), Йозефа Тішнера (Польща) прояснюють та пояснюють суперечливі події сучасної трансформаційної кризи людства. До прикладу. Виступаючи на III Всесвітньому форумі українців 18 серпня 2001 року, Іван Дзюба фахово, тобто передусім з морального погляду, схарактеризував і психологічне тло події, і зазначив «гострий дефіцит вітчизняного інтелектуального продукту на рівні точних і ефективних розв'язань наших болючих проблем», і заактуалізував проблему відродження гідності української людини, і сказав гірку правду про власну вину у трагедіях 1654 року, Полтави, подіях 1917-1920 років, і про найголовніше сьогодні – влада «не подолала того відчуження між собою і народом, яке було успадковане з радянських часів. Навпаки, це відчуження ще поглибилося. Доленосні рішення, як і раніше, приймаються кулуарно. Влада на всіх рівнях не стала ні прозорою, ні підзвітною народові. І не стане, поки в нас не укладуть повноцінні структури громадянського суспільства, які її контролюватимуть і постійно тиснутимуть на неї»¹⁶. Далі – істотне уточнення: потрібний тиск розумних альтернатив, за якими – усвідомлені й грамотно інтерпретовані інтереси великих і дієвих організованих суспільних груп.

Акценти розставлені чітко: альтернативи мають бути «розумними», а інтереси «усвідомленими й гранично інтерпретованими». Це – вже завдання публіцистики. Саме вона відкриває шлях для досягнення

¹⁶ Дзюба І. Відродити гідність української людини // Літературна Україна. – 2001. – 30 серп.

126

вищої мудрості. Маємо не тільки автентично виражати суще, а й стимулювати переконливим словом плодотворну дію кожної людини зосібна і спільноти тотально. При цьому слід зберігати рівновагу між непохитністю і милосердям.

Певна річ, завдання синтезу завжди складне: загальний еклектико-синкретичний хаос сучасності загрожує доконати і без того розхитане почуття духовного стилю і смаку. З цього приводу є всі підстави беззастережно сприйняти рекомендацію Володимира Короленка. Журналіст, який бере на себе обов'язок оцінювати інших людей, навіть вирішувати їхню долю, не повинен «піддаватися софізмам найближчих практичних міркувань», а керуватися вірою, яка говорить людині своє «non possumus» – «не може», бо «в історії найважливіша істина»¹⁷.

Після останніх подій у США (терористичний акт у Нью-Йорку), коли спали емоції, усе частіше поважні видання й експерти-публіцисти закликають прискіпливо переосмислити саму архітектоніку ліберальної демократії, влаштування суспільства, ролі держави, визначення пріоритетів на фундаменті засадничих вартостей, а не поточних меркантильних чи суто політичних інтересів. Щоправда, і до «переломного» вівтірка 11 вересня 2001 року морально чутлива частина Заходу застерігала про злу систему речей саме в лоні цієї цивілізації. Запопадливим наслідувачам чужих варіантів організації суспільства варто було б прислухатися бодай до таких міркувань німецького вченого Гайнца-Йозефа Нюхеля, що прозвучали в доповіді на міжнародній конференції «Християнин і політика» (30.06-04.07.2004, Львів): **«Політична втомленість, невдоволення партіями, поширюваність менталітету «моя хата скраю» щораз більше характеризують ситуацію у німецькому суспільстві. Ще кілька років тому такий настрої спо-**

стерігався переважно серед молоді, але зараз він поширився на всі вікові категорії. Відхід виборців від великих партій, зростаюче число громадян, які не беруть участі у виборах, перевага радикальних партій, які сподіваються вирішити комплексні проблеми сьогодення через прості емоційні фактори і популістські гасла, – сигнал тривоги для демократії». Знаний учений і політик відверто говорив про крах прогресивної віри в безмежний потенціал політики, про бездіяльність, яка рівнозначна

¹⁷ Важнее всего истина (Из высказываний В. Г. Короленко) // Журналист. – 1988. – Ч. 8. – С. 104.

127

згоді на будь-яке рішення політиків, про необхідність зміни еліт, бо «демократія повинна існувати в щоденному житті, а не в теоретичних трактатах». Демократія не може існувати без довіри. Довіра – центральне поняття не лише особистого, а й суспільного та політичного життя. Багато людей звертає увагу насамперед на особистість, її послідовність і переконливість, а не на професійну компетентність, партійно-політичну та іншу приналежності. Це відповідає тому чинникові, що і в демократії владу потрібно надавати людям, а не апаратам. Німецький учений стурбований тим, що відповідальність політиків перед Богом і сумлінням відходить на задній план: **«Сумлінність і самоконтроль видаються більше непотрібними, відколи зовнішні механізми контролю нібито забезпечили максимальну прозорість політики»**¹⁸.

Якщо цивілізація сподівається вирватися за межі нинішнього варварського самогубного егоїзму, вона має повернутися до органічної солідарності, до джерел віри й національних традицій, що вибудовувалися в культурі, засобами культури і для культури. Значно гостріше виглядають зазначені вище проблеми у США, в яких ліберальний тоталітаризм набув загрозливих форм і зловісного змісту. Зрозуміло, це жодним чином не виправдовує злочинні дії терористів, але чинить ситуацію прозорішою для зіставлення, кращого розуміння – відтак корекції.

Якщо, за висловом професора Джеймса Мейса, «у будь-якій державі західного типу ЗМІ відіграють надзвичайно важливу роль у процесі визначення людьми своєї спільної долі»¹⁹, то належить позбутися і ідеологем плаского меркантилізму, який став сенсом суспільного існування, і зомбування новітніми так званими піарними технологіями, які за умов тотального економічного контролю за ЗМІ уможливають безперешкодне маніпулювання масовою психікою, а, отже, й улюбленою лібералами «громадською думкою». Принагідно: єдиної громадської думки не може бути, їх – безліч. Причому, як слушно висловився постійний автор вже названої «Культури» Збігнєв Фльорчак, масовий споживач демонструє «розумове лінивіство». Тому журналіст «продає сенсацію», або викручується гумором. Гірше: ми присвоюємо загалові кваліфікацію, якої той не має, бо не може мати,

¹⁸ Особистий архів автора.

¹⁹ Мейс Дж. Чернетка історії // День. – 2001. – 14 верес.

128

а саме – спроможності розуміння політики. Журналісти охоче покликаються на різні соціологічні опитування, на різні думки людей, які вештаються вулицями. **«Далеко звідси до публіцистики, яка є відповідальною публічною службою, тому не може бути на службі в так званої суспільної думки»**²⁰.

На порядку дня сучасного етапу «зміни імен» – подолання суперечності між духовно гуманною і позбавленою змісту матеріально-технологічною культурою. На високому рівні не

тільки аналітичності, а й синтезу, що є також знаменням часу, досліджує ці проблеми журнал «Дойчлянд» (Німеччина). Він подає цілісну аргументацію і речників «суспільства знання», «інформаційної цивілізації», і фахівців, які досліджують діалог між культурами. У спеціальному номері «Діалог культур» розкрито усі аспекти проектів у контексті проголошення 2001 року Роком діалогу між культурами. **«Культурне розмаїття – це основа цивілізаційного багатства людства, і воно має особливе значення в епоху глобалізації. Водночас різна культурна ідентичність часто є причиною криз та конфронтацій. Міжкультурний діалог, дискурсивне ознайомлення з поглядами інших культурних груп та їхнє бачення нас самих – одне із найважливіших завдань XXI століття»²¹**, – орієнтує часопис читачів, і на наступних 26 сторінках висвітлює різноманітні елементи цього діалогу у формі есе, інтерв'ю та повідомлень про форуми. Культуру розглядають як динамічну систему, яка виражає широкий спектр духовних ідей. Окремі автори обґрунтовують гостроактуальну тезу про те, що релігію, і діахронно, і синхронно, слід розглядати як універсальний феномен.

У контексті епічного бачення світу щораз виразніше видно докорінну помилку лібералізму, яка полягає в тому, що він надає зовнішній свободі онтологічного статусу сутності, відтак на практиці часто відстежуємо витончений деспотизм. А в екстремальних ситуаціях він набуває вкрай агресивного характеру. Це добре ілюструє коментар письменника Фредеріка Форсайта «Кінець самообману», вміщений у газеті «Столічні новості». Матеріал рясніє такими сентенціями: «Удар у відповідь буде дієвим лише тоді, коли об'єднаний демократичний світ визнає, що

²⁰ Докладніше див.: Florczak Z. Teraz państwo // Kultura. – 1995. – № 4. – S. 3–21.

²¹ Див.: Deutschland. – 2000. – № 3. – С. 39.

129

його одержимість правами людини повинна відійти в тінь – інакше неминуче повториться 11 вересня»; «Нам слід використати свою величезну економічну потугу, щоб повністю ізолювати і зруйнувати країни, які надають притулок терористам»; «Нам слід ожорсточити наші серця і визнати існування країн-ізгоїв»²².

Виникає питання: як можемо виелімінувати негативізм із арсеналу засобів публіцистики? Адже пам'ять читачів (слухачів) не повинна бути збентежена, стурбована тоталітарними катаклізмами. Публіцист-концептуаліст має допомогти людям пробитися до плодотворних джерел, до свого коріння, до релігійно-національної традиції, оскільки космополітизм – нікчемний, як висловився Ісайя Берлін. До честі української публіцистики, вона віддавна поставила цю проблему (Є. Сверстюк, Л. Костенко, Є. Пашковський, О. Гончар, Г. Паламарчук та ін.). В одній із найвагоміших публікацій – статті Олександра Маслака «Ліберальний тоталітаризм» не тільки досліджено його генезу й сутність, а й зроблено спробу висунути альтернативу. Вона – у традиційному, органічному суспільстві. Належність до окресленого стану в традиційному суспільстві визначалася не стільки матеріальним становищем, або ж професійними здібностями, скільки причетністю до сакрального архетипу, який був органічною складовою світового ієрархічного ладу. Людина може претендувати тільки на ту свободу, яка відповідає її архетипній суті. **«Подолання політичного лібералізму (пошук альтернативи для нього), – зазначає автор, – має розпочатися саме з подолання соціального механіцизму. Потрібен новий поворот до органічного сакрального суспільства. Побудова такого суспільства неможлива без повернення до традиційних духовно-релігійних цінностей, відновлення розуміння природи і суспільс-**

тва як складових єдиного ієрархічного божественного ладу, на усеосяжних засадах якого тільки і можливо взаємоузгодити принцип безумовної свободи особистості й принцип суспільних зв'язків»²³.

²² *Форсайт Ф.* Конец самообмана // Столичные новости. – 2001. – 18–24 сент. – С. 5.

²³ *Маслак О.* Ліберальний тоталітаризм // Перехід-IV. – 2001. – Ч. 1 (6). – С. 47–50.

130

3. Свобода як істина

Свобода без істини – шлях егоїзму. У документі «Сіяння істини» Іван Павло II зазначає, що вона просвіщає розум і формує свободу людини. Йдеться про цілісний сенс життя. Існує фундаментальний зв'язок між свободою і Божественним Законом. На цьому наголошуємо, оскільки дехто перетворює свободу на абсолют, розглядає її як джерело вартостей. Індивідуальне сумління наділяється прерогативами найвищої моральної інстанції, яка категорично й нібито безпомилково визначає, що є добром, а що – злом. Як наслідок, щезає обов'язковий диктат істини. Гірше: людська свобода стає вищою від істини. Свобода претендує на таку моральну автономію, яка практично означає її повну суверенність.

Християнство стверджує абсолютний характер морального добра. І тому воно не може сприймати суб'єктивістські, утилітарні й релятивістські тенденції. Адже наявність абсолютної, вічної та незмінної істини – основа й умова існування свободи та морального життя людини. Гострий дефіцит свободи при комунізмі, замінений ліберально-демократичною ідеологією вседозволеності, не тільки не розв'язує проблеми, а й посилює універсальну хворобу сучасної цивілізації – релятивізм у самому розумінні гріха²⁴.

Виступаючи 19 листопада 1980 року в Мюнхені перед артистами і журналістами, Іван Павло II мав усі підстави зробити такий висновок: **«Чи не веде це (крайній негативізм. – Й. Л.) до смакування зла, до радості знищення і занепаду, чи не веде це до цинізму і зневаження людини? Віддавна, потрясаючи душі людей, речники народу таким чином апелювали до людини: мусиш змінити своє життя, мусиш почати знову, мусиш протистояти злу, щоб воно не стало останнім словом, не стало кінцевою реальністю»**. Тобто, завдання публіцистики – заангажувати у процес очищення, повертати сенс життя, обнадіювати. Йдеться не про «додаткове і принагідне моральне обтяження». Адже нехтування етичними зобов'язаннями призводить до нового «зневільнення, негідного людини та її гідності». Покладена в руки журналіста потуга **«лише тоді не стане небезпечною, коли вона буде пов'язана із сумлінням і відповідальністю. Мірою досягнень**

²⁴ *Лось Й.* Духовний аспект сучасного життя // Світло. – 2001. – Ч. 7–8. – С. 267.

131

журналістів не повинен бути зовнішній ефект, але – правда й справедливість»²⁵.

Такі мотиви переважають в усіх пастирських інструкціях стосовно ЗМК як «інструментів соціального зв'язку». 1992 року Ватикан через свої бюро із суспільних зв'язків розіслав інструкцію з аналізом негативних і навіть небезпечних аспектів діяльності «четвертої влади», яка деколи «може заглушувати голос самого Євангелія...», призводити до «ідеологічного і політичного маніпулювання». Безоглядна комерціалізація і приватизація радіо та телебачення, гонитва за прибутком, меркантилізм спотворюють справжні потреби людей, створюють для них штучні норми і зразки поведінки.

На початку травня 2000 року Папська Рада соціальних комунікацій ухвалила документ «Етика в соціальних комунікаціях». Цілком слушно трактуючи мас-медіа як засіб, цей авторитетний орган наголошує, що їх можна використати і для добрих, і для поганих цілей. Псевдоплюралізм у цій сфері виявляється у зрівнюванні молитви й порнографії. Насправді **«уся людська комунікація базується на комунікації Отця, Сина і Святого Духа. Та більше: триєдина спільнота поширюється на людство... Син є вічним Словом Отця, який через це слово, що стало тілом, сходить на чоловіків і жінок і освячує їх»**.

Науково-технічний прогрес неминуче ставить істотне запитання: чи людина стає духовно зрілішою у своїй гідності, відповідальнішою, відкритішою до ближніх? Отже, талант журналіста потрібно використовувати для служіння людству. **«А це можливе за благородної мотивації та знання принципів, морального світогляду, пошанування довголітньої традиції моральної мудрості, що бере свій початок у Божому одкровенні та людському мисленні»**.

Якщо медіа уможливають людям доступ до найвищих надбань світової культури – вони виконують свою автентичну функцію, а отже, об'єднують людей. Якщо ж вони сіють ворожість, «подають низьке і недостойне у фальшивій величі, зневажаючи справді високе й благородне», то це бізнес на неправді та дезінформації.

Ще одна болюча проблема полягає в тому, що нині транскордонна комунікація відбувається коштом т.зв. «третього світу». Це явище

²⁵ Istota, wielkość i odpowiedzialność sztuki i publicystyki // Jan Paweł II. Wiara i kultura. – Rzym; Lublin. – 1988. – S. 86–96.

132

віддавна оцінене як культурний чи інформаційний імперіалізм. Папська Рада, закликаючи до комунікації без культурних кордонів, наполягає на збалансованості інформаційних потоків («Чи багатим нічого навчитися у бідних?»). Завдання комунікації – зближувати людей, нації, цивілізації.

Нарешті, висловлено позицію щодо свободи преси. **«Вільне висловлювання думок також має ґрунтуватися на принципах правди, коректності і поваги до приватної сфери»**. Особливе занепокоєння викликає Інтернет. Йдеться про **«втрату вартості інформаційних засобів; недиференційовану одноманітність повідомлень, які деградують до простої інформації; відсутність відповідального зворотного зв'язку і зневіра та відчай у міжлюдських відносинах»**. Тимчасом на першому плані має бути такий обмін інформацією, який сприяє розвитку солідарності та миру, а також формуванню сумління.

Сильне враження справляють висновки цього програмного документа: **«Людська комунікація, попри свою обмеженість, має щось від творчих діянь Бога. Журналіст-християнин має особливе пророче покликання: він повинен чітко висловлюватися проти фальшивих ідолів сьогодення – матеріалізму, гедонізму, споживацького мислення, націоналізму, керуючись ідеалами людської гідності, любові до ворогів і абсолютної поваги до кожного людського життя від зачаття до смерті»²⁶**.

Досконале добро знає оптимальну мету, а досконала мудрість – оптимальні засоби. Первинне, певною мірою метафізичне переконання полягає в тому, що сенс і мета людського існування більші, ніж його проста наявність. Століття, що починається, має започаткувати відродження Духу.

4. Роль особи в історії

Про роль особи в історії писало чимало знаних у світі політиків, учених, публіцистів і т. ін. Фундатор сюжетної публіцистики Плутарх залишив нам неперевершені зразки життєпису тих постатей Антики, які вплинули на хід світової історії. У новітні часи Томас Карлейль

²⁶ Див.: *Лось Й.* Слово має визволяти, а не поневолювати // *Світло.* – 2001. – Ч. 7-8. – С. 270-271. 133

своїм циклом бесід (розмислень) «Про героїв і героїчне в історії» довів, що сукупними ресурсами історії, філософії, соціології і публіцистики можна з'ясувати і тенденції розвитку світу через зародження нових ідей, і роль непересічних особистостей у формуванні світоглядних орієнтацій великих мас людей.

Наприкінці 2006 року популярний польський тижневик «Політика» видав чотиритомник «Великі промови історії». Кожний том охоплює певний період світової історії: «Від Мойсея до Наполеона», «Від Лінкольна до Сталіна», «Від Гітлера до Ейзенхауера», «Від Кеннеді до Ратцингера». Візії, мрії, далекосяжні плани, великі суспільні й політичні концепції, врешті, – нехитна воля впливати на долю країн, народів, спільнот і окремих людей відображалася наче у дзеркалі у промовах знакових історичних постатей від давніх часів аж до нині. Чимало з них були й відомими публіцистами. Бачимо сукупно зібрані промови (слова), які запалювали величезні маси людей і ставали зародком великих подій, оскільки склали фундамент побудови кращого майбутнього. Рівно ж окремі промови ставали зародком потворних злочинів і масової загибелі людей (Ленін, Сталін, Гітлер, Геббельс). Слова Кромвеля, Робесп'єра, Ганді, Мартіна Лютера Кінга з його знаменитим «I have a dream» змінили існуючий статус-кво, започаткувавши докорінні суспільно-політичні перетворення, які не конче виявилися гуманними й плідними, зокрема у випадку вождів Англійської та Французької революцій. Промови Наполеона, Черчилля, Ейзенхауера збуджували волю до боротьби за ідеали, висловлювали подив і захоплення. Не бракувало виступів на захист справедливості, проти тоталітаризму, в обороні прав людини, свободи слова (Сократ, Лінкольна, Мандела). Маємо змогу зіставити слова, які заклали фундамент під великі світові релігії (Мойсей, Христос, Будда, Магомет).

У багатьох країнах видано тексти провідних публіцистів, які сприяли формуванню політичної філософії суспільств і держав. Щоб краще зрозуміти призначення публіцистики, передовсім політичної, водночас – щоб випрацювати чіткіші методологічні засади сучасної журналістської науки, осмислення цих та інших текстів допоможе автентично збагнути хід історичного процесу, позбутися успадкованих упереджень. А це диктує потребу сягнути до першоджерел, врахувати контекст епохи, а також зіставити ідеологеми з реаліями сучасного періоду «зміни імен».

134

Ще у XIX столітті Томас Карлейль винайшов формулу для оцінювання ролі публіцистів-концептуалістів. З'явилася, писав пророк Великої Британії, «категорія справжніх королів й жерців», тому «віднині історики, якщо тільки вони не зовсім позбавлені глузду, мусять писати не про династії великих Бурбонів, Тюдорів і Габсбургів, а про династії друкованих світів»²⁷. Невищадково видавець газети «Jesuit» («Єзуїт») Шерідан відважно проголошував: **«Нехай міністерство забирає собі продажну палату лордів, раболіпну й розтлінну палату общин, нехай воно володіє правом роздавати посади, нехай зберігає всю могутність міністерського впливу, усю владу, яку може йому дати його становище, для того, щоб добитися покірності і зла-**

мати опір, – але, озброєний свободою преси, я без страху вийду йому назустріч і атакую могутню фабрику, створену ним, ще могутнішим знаряддям, яке матиму в руках. Я скину з висоти, на яку вона забралася, продажність і залишу її валятися біля руїн тих зловживань, яким вона служила прикриттям»²⁸.

Публіцистика завжди відігравала чільну роль в духовній реорганізації життя. Зазвичай, маємо справу з прямою дією словом конкретної людини у конкретних виданнях чи в окремому трактаті. «Скарга Миру» – декламація Е. Роттердамського, «Релігія і громадянське суспільство» – стаття Е. Берка, «Обов'язки перед країною» – стаття Д. Мацціні, «На захист права» – стаття-дослідження Б. Кистяківського, «Страждання» – есе К. Льюїса, «Віднайти здатність дивуватися» – есе Е. Сабато (Аргентина), «Слово про Гоголя» – стаття В. Астаф'єва, «Слово Гавела – промова на врученні премії миру німецькими книговидавцями», «Слово має тяжіти до істини» – розмислення Є. Сверстюка, «Володіння короля без землі» – концептуальна стаття Є. Пом'яновського до 100-річчя від дня народження Є. Гедройца – ці й сотні подібних публікацій у збірниках «Вехи», газеті «Giovine Italia» («Джівіне Італія») (передрук українською мовою в антології «Націоналізм»), журналах «Кур'єр ЮНЕСКО», «Родина», «Literarny tyzdenik» («Літерарни тижденік»), газетах «Літературна Україна», «Rzeczpospolita» («Жечпосполіта»), у наукових виданнях стали золотим фондом публіцистики. Вони донині виховують людей морально й політично, піднімають до системного способу

²⁷ Цит. за: *Бистрянский В.* Газета в буржуазном и политическом государстве. – Петербург, 1921. – С. 24.

²⁸ Цит. за: *Федченко П.* Преса та її попередники. – К., 1969. – С. 294-295.

135

мислення, яке не розчленоване на окремі, незалежні одна від одної правдочки, а спирається на масштабні взаємозв'язки істин. Тут слово є носієм правди, стає засобом глибокого розуміння процесів і реального порозуміння між людьми й народами, площиною взаємного контакту, утверджує світ вартостей, невіддільних від свободи. Тому доконечною потребою є збереження медій у секторі культури, оскільки в комерційній комунікативістиці слово перестає виконувати свою справжню функцію. Додамо, що істинна ідея не може бути «новою», адже істина існує незалежно від нас – її треба збагнути, зрозуміти. Якщо ідея істинна, вона належить усім, хто спроможний її досягнути.

Аналіз макротекстів відомих публіцистів дає змогу помітити і спільну філософічну аргументаційну базу, і відмінності в акцентах і мотиваціях. Практично для усіх журналістів, чий доробок став хрестоматійним, характерним є поєднувальне (комбінаторне) мислення, висока мета і дар служіння. Це означає, що ні на мить не втрачено головних орієнтирів, тож читач не заплутується у незначних і неважливих дрібницях. Однак за усього багатства варіантів, що їх прораховує наш дух, за усієї легкості, з якою цей дух перемикає увагу з одного варіанта на інший, водночас зміцнюється і природно формується упорядкована чіткість взаємозв'язків. Дух зміцнюється щораз більше, незалежно від того, чи звертається погляд від мотиву до умоглядного його відображення, чи рухається у зворотному напрямку. Подібний рух можна порівняти із прогулянкою доріжками занедбаного парку, у центрі якого височіє пам'ятник: хоча відходите усе далі від центру алеями парку, однак із будь-якої точки бачите обеліск, що височіє в центрі. **Спроможність до комбінаторного (поєднувального) мислення відрізняється від спромож-**

ності логічно мислити тим (і не більше), що в центрі уваги постійно залишається головне, загальне, і людина не розгублюється в окремих деталях. А там, де торкаються деталей, доречно порівняння з циркулем: одна з голок відзначає периферійну точку, але друга завжди перебуває у центрі кола. При цьому, щоправда, комбінаторне мислення набагато меншою мірою потребує кожного окремого результату вимірювання. Як довів Ернст Юнгер, воно володіє прийомами вищої математики і вміє помножувати, видобувати корінь і потенціал там, де звичайне мистецтво арифметики задовольняється простим складанням величин. Оскільки упорядкування предметів і понять за ознакою спорідненості

136

є завданням нашого мислення, комбінаторний висновок виявляє свою перевагу в тому, що допомагає вибудовувати генеалогію упорядкованих предметів і понять, відчутти їхню внутрішню спорідненість.

5. Концептуальна публіцистика: історичний аспект

Класичним прикладом такої публіцистики у вигляді 36 листів із п'ятимісячної подорожі до Росії є книга «Росія 1839 року» Астольфа де Кюстіна – французького письменника і журналіста, нащадка давньої аристократичної родини, від якої успадкував монархічні переконання. Його діда і батька гільйотинував Робесп'єр. Подорож до Росії змусила А. де Кюстіна докорінно переглянути свої погляди. Хоча він писав про Росію першої половини XIX століття, епоху царя Миколи I, перед читачем постає уся історія Московщини – штучної нації, суспільства, упорядкованого страхом, позбавленого добродійств повільного й природного розвитку культури. Листи з описами Москви, Кремля і його жителів-тиранів, сибірського шляху, ярмарку в Нижньому Новгороді, Троїце-Сергієвського посаду тощо привели Кюстіна до такого синтезованого висновку: **«У народі – давке відчуття тривоги, в армії – неймовірне звірство, в адміністрації – терор, що поширюється навіть на тих, хто тероризує інших, у церкві – низькопоклонство і шовінізм, серед знаті – лицемірство й святенництво, серед нижчих класів – невігластво й крайні злидні. І для всіх і кожного – Сибір. Ось така ця країна – якою її зробила історія, природа чи провидіння»**²⁹.

Бачення фактів у динаміці, поєднання їх із принципами дало змогу А. де Кюстіну виконати свою місію: **«вказуючи на зло, закликати добрі душі шукати протиліків,... вкрити деспотів вічною ганьбою»**³⁰. Дмитро Донцов у передмові до книжки «Правда про Росію», яку опрацював О. Мерчанський, і видано українською мовою в серії «Політична бібліотека Ліги визволення України», закономірно критикує матеріалістів – «спеців» від Росії, які недооцінюють чинника духовної натури. «Доглянути цей чинник можна тільки «оком душі, інтуїцією,

²⁹ Цит. за: Сучасність. – 1993. – Ч. 1. – С. 38.

³⁰ Кюстін А. де. Правда про Росію. – Торонто; Нью-Йорк, 1958. – С. 24-25, 65.

137

ясновидством – здібностями, атрофованими у матеріалістів, які поза фасадом і брехливими заявами і статистиками – не бачать нічого»³¹. До теорії, методології, практики журналістики дотичні також кінцеві зауваги блискучого майстра пера. Мовлячи про епохальну книжку маркіза де Кюстіна, Д. Донцов наголосив: **«Написана відважним, блискучим стилем, повна глибоких думок, елегантії вислову, і негнutoї віри у свої слова, – ця книжка вимагає не тільки, щоб її читали люди, що вболівають за долю своєї нації і нашої християнської ци-**

вілізації, але й щоб над нею медитували. Для людей, для яких шляхетність, мудрість і відвага не є порожніми словами, – книга Кюстіна стала дороговказом у нашу сумну добу, на яку впала тінь московського диявола»³².

Написано це у квітні 1958 року. Відтоді у політичному плані дещо змінилося. Але у сенсі закону морального престижу, покликання публіциста, автентичного відтворення образу світу й використання ресурсів мови маємо непроминальний зразок обов'язку сказати правду і обов'язку ніколи не втрачати з поля зору того, що твориться на віки, вміння виразно відрізнити проминальне від остаточного. А ще спроможність, пізнаючи життя назагал, вчасно звільнитися з-під влади упереджень. Ще раз зачитуємо А. де Кюстіна: **«Розумове життя є нічим іншим, як послідовністю відкриттів... Інтенсивність нашого життя витворює різноманітність; те, що відчувається глибоко, здається завжди новим; воно відновлюється через цю вічну свіжість вражень... Тональність вислову ніколи не обманює..., музика слова заносить далі, ніж думка, це те найбільш мимовільне, найсправжніше, най-плідніше у висловленні думки... Шукаючи, я здійснив подорож по Росії. Я прагнув побачити країну, де царює спокій влади, свідомої своєї сили, але, прибувши туди, я пізнав, що там царює мовчання страху. Я виніс з цього видовища цілком відмінну науку, аніж та, яку я сподівався там знайти»**³³.

У всіх рецензіях, розмисленнях «з приводу», статтях (їх сотні, тисячі за останні століття) – виразно бачимо паралелі з сучасною Росією. Це і є публіцистика, яка допомагає оцінити й змодельювати політичну філософію держави і суспільства. Скажімо, свого часу редактор популярної

³¹ Кюстін А. де. Правда про Росію. – Торонто; Нью-Йорк, 1958. – С. 5.

³² Там само. – С. 9.

³³ Там само. – С. 105-106.

газети «Известия» («Ізвестія») Олексій Аджубей, до речі, родом з Вінниччини, назвав свої міркування про книжку промовисто: «І страх паралізує думку. Маркіз де Кюстін про гласність задовго до гласності»³⁴. Вже під сучасну пору, натякаючи на певні аналогії, Ігор Сюдюков назвав своє тлумачення книжки лаконічно – «Деспотизм без маски»³⁵. У російських мас-медіа, із зрозумілих причин, книжку А. де Кюстіна майже однозначно вважають наклепом, хоча і це є свідченням непроминальності аналізу й висновків 36 листів і «Резюме подорожі».

Окремі публіцисти потужної інтелектуальної оснащеності, з випрацюваним і поданим у вигляді тексту, завойованим моральним авторитетом суттєво впливали на розуміння суспільності тенденцій розвитку своїх країн зокрема і світу загалом. Досить згадати Х. Ортегу-і-Гасета – іспанського культурфілософа, публіциста, суспільного діяча, представника екзистенціалізму. Не задовольняючись станом тогочасної культури, коли великі вчені перетворилися на тлумачів і коментаторів, а філософія звелася до словесної еквілібристики, він узявся за духовну перебудову Іспанії. Викладаючи у Мадридському університеті, видаючи журнал «Revista del occidente» («Західний журнал»), газету «El espectador» («Оглядач»), сприяючи виданню газети «El Sol» («Сонце»), Х. Ортега поступово ставав «духовним батьком іспаномовного світу» – за словом аргентинського філософа Феліпе Ромеро. З початком громадянської війни (1936) емігрував до Латинської Америки, після Другої світової війни повернувся до Європи, згодом – на батьківщину. Свій синтез різних філософських концепцій він назвав «раціовіталізмом». Йому належить постановка проблем «масового суспільства» і «масової культури». У нарисі

«Бунт мас» Х. Ортега-і-Гасет довів, що вже на початку ХХ століття на історичну арену вийшла більшість і почала робити погоду в політиці, культурі. Проте справжніх досягнень гіпердемократії не було помітно. До того ж, це видно і у варіанті комуністичної цивілізації, і етатизму зразка фашизму і нацизму. У всіх системах маси були політичним матеріалом і їх піддавали маніпуляції – чи через брутальну пропаганду, чи через витончене нав'язування споживацьких стереотипів.

Сьогодні особливо актуально звучать висновки Х. Ортеги про масу як психологічний чинник. Маса розчавлює під собою усе, що інше,

³⁴ Новое время. – 1991. – № 14. – С. 48-49.

³⁵ День. – 2005. – 30 лип.

139

незвичне, індивідуальне, кваліфіковане й добірне. Наголошено на потребі для суспільства шляхетно здисциплінованих душ. Шляхетність визначається обов'язками, а не правами. Гете писав: **«За власним нахилом живе плебей, шляхетний прагне устрою і ладу»**. Шляхетність – символ напруженого життя, що постійно прагне перевершити себе. А маси втручаються у все, переважно вдаючись до насильства. Саме тому, що пересічній людині світ і життя здалися відкритими, її душа замкнулася. Ортега стверджує, що в цій облітерації пересічних душ полягає бунт мас. Бути збунтованою масою – це мати герметичну душу.

Висновки знаменитого мислителя про домінування примітиву, дилетанта, якого не цікавлять основні вартості культури, який демонструє неймовірне незнання історії, відсутність історичного сумління, про варварство спеціалізації, тоталітарну державу, про розбещеність пересічної людини – дають змогу глибше «вчитати» джерела духовної кризи Європи. Минуло понад 70 років від часу публікації нарису «Бунт мас», але ситуація загострилася і набула загрозливих масштабів. І тому об'єднання Європи, про яке вперше заговорив Х. Ортега-і-Гасет і яке стало на порядок дня, не має спричинити зникнення множинності націй.

Дуже показово, що Іспанія – традиція Х. Ортеги, а Європа – спосіб вираження. Обставини його – іспанські, а погляд – європейський. Європа стала темою життя Ортеги, Іспанія – темою творчості. І хоч здається, що він передовсім критик, а не апологет усього іспанського, насправді це – біль, отже, найглибший національний самовияв. Адже іспанця він вміщує у центр своєї філософічної публіцистики, і виводить у світ, хоч і критикує на кожному кроці.

Якщо з усіх ідей, які нагромадив Х. Ортега, відминувати те, що об'єднує його з М. Гайдеггером чи Е. Гуссерлем, А. Бергсоном чи В. Дільтеєм, залишиться **ідея Іспанії**. Як стверджують дослідники творчості Х. Ортеги, майже за дві тисячі років до нього інший іберієць – Сенека, який народився у Кордові, збагатив стоїцизм родовими іспанськими рисами: самотність як самодостатність, провінційність, яка рятує від марноти марнот. Його не влаштовує позитивізм, оскільки він зводить людину до рівня функції. Найбільше приваблювали Ортегу взаємовідносини іспанського художника-творця і національного життя, творця і обставин життя. Він розгадає таємницю іспанської душі, таємницю іспанської історії, дивацтва Гойї, геній Веласкеса, стиль Асоріна та інших.

140

Він сперечався з Мігелем де Унамуно, автором книжки «Трагічне почуття життя».

Герман Гессе **недаремно писав, що після появи 1930 року нарису «Бунт мас» розв'язано проблему, над якою працювали сотні європейських умів. Єдиний спосіб затримати на-**

валу хама, – розвиток культури. Саме культура як образ душі народу сповільнює процес бестіалізації безбожної людини. Для нас дуже повчальним є також невсипучий творчий імпульс Х. Ортеги, який не цурався подорожніх нарисів, статей на злобу дня, заміток щодо конкретних подій. За усіх обставин Х. Ортега є філософом, якщо розуміти під філософією «пояснення життя». Він доводив, що людина не має іншого виходу, ніж шукати пояснення речам; іноді треба дивитися на життя ясним філософським поглядом, який допомагає переборювати обставини. **Людина, не спроможна ясно бачити, приречена на життя, що нав'язують обставини.** У Х. Ортеги обставини ніколи не перевершують «я». Визнаючи владу й силу обставин, філософ не принижує особистості, знімаючи з неї вантаж відповідальності. У підсумку вирішує людина, обставини змушують її до вибору. Про що б не розмислював Х. Ортега, Іспанія для нього – завжди перша з обставин, за нею другий ряд – європейський, а там – решта. Ортега постійно звертається до здорового глузду, пам'ятає, що **думка, якій не можна заперечити, не вартує того, щоб її висловлювати.** Але найголовніше, що приваблює нас у його творчості, – це «глибока духовна тривога». **Тривога за людину, за культуру, і, звісно, за Іспанію.** Його позицію визначали два полюси: європеїзм і антибуржуазність, сумніви у справжності цієї цивілізації, її долі і вартостях. Бачачи країну небезпечно хворою, Х. Ортега ставив діагноз, зважувався на рецепти, але вирішальної відповіді чекав від пробудженої народної свідомості. Звідси всі його просвітницькі починання – Ліга політичного навчання, Будинки книги, «Бібліотека ідей ХХ століття». Про Іспанію та іспанців Х. Ортега сказав багато гострого, але це не байдуже моралізаторство, а жива, турботлива любов.

Особливо це помітно у циклі «Есе про Іспанію». Описуючи зливу тиші кордовських краєвидів, публіцист робить блискучий висновок про те, що тут душа зосереджується на кінцевих питаннях: «Що таке життя?», «Що таке смерть?», «Що таке щастя?». У таких розмисленнях шліфується душа.

141

На нашу думку, есе «Село» не тільки дає відповідь на сокровенні перипетії буття, але й малює переконливу візію майбутнього. Сучасне місто ідеологічно й економічно оформлене капіталізмом останніх століть. Народи, які вчасно зуміли утвердити таке місто, стали панівними. Для одних, невеликої кількості, приготовані всі соціальні інструменти – закони, парламенти, газети, школи. А для мільйонів іспанських сіл – нічого. Така нерівноправність – згубна. Утім Х. Ортега веде мову не про співчуття, а про явища вищого порядку – соціальні, національні й загальнолюдські. **Народ – це сукупність бажань, інтересів, розумів і пристрастей. Що більше живих розумів взаємодіє, об'єднуючись чи сперечаючись, всередині соціальної спільноти, то багатші її можливості.** Він збентежений – «чотири п'ятих іспанського народу не беруть участі у національному синтезі. І не в тому біда, що їх голоси не досягають парламенту, насправді трагічно, що їх думки і почуття пропадають намарно, не переростаючи у загальнонаціональні. Я, університетський професор, потребую цих ідей куди більше, ніж вони моїх; через духовну неучасть цих чотирьох п'ятих все наше життя – бездарна підробка, і я, не зважаючи на всі свої зусилля, прекрасно усвідомлюю, що чотири п'ятих моїх ідей приречені на безплідність»³⁶. Він наполягає на тому, що найперше завдання – це «реалізація іспанського життя». Його охопила щира радість в Астурії, коли він побачив людей, спроможних долучитися до сучасності не втрачаючи духовного зв'язку з рідними полями. До слова: це есе

було опубліковано в журналі «España» («Іспанія») 1915 року. Акцентуючи увагу на тому, що найголовнішим є те, чим живе серце, Х. Ортега стурбований тим, що ми ігноруємо своє внутрішнє життя, тим часом дитяча душа завжди залишається в людині.

Нині дуже багато пишемо і говоримо про еліту, про роль інтелігенції. Х. Ортега й тут може нам допомогти. Він переконаний, що називатися інтелігентною людиною може лише той, для кого власна душа є розгорненою книжкою. Адже культура зобов'язує нас поважати в собі особистість, відстоювати своє право на незалежне внутрішнє життя. Й. Гете якось сказав, що не можна поважати людини, яка не веде щоденника. Коментар Х. Ортеги: «Запам'ятаймо цю алмазну істину, хоча суть не у щоденникові,

³⁶ *Ортега-и-Гассет Х. Эссе об Испании. // Иностранная литература. – 1993. – № 4. – С. 213.*

142

а в тому душевному імпульсі, що спонукує людину на ведення щоденника. Той, хто зневажає своє внутрішнє «я», не спроможний серйозно ставитися взагалі до чого-небудь – це не під силу фальшивій натурі... Той, хто не вірить у себе, не вірить й у Бога. У веденні щоденника Й. Гете виявляє величезний сенс – **кожний прожитий день повинен бути осмислений...**³⁷. **Пониження людської індивідуальності, отожд, є для нього неминучою властивістю демократичної культури. Так само сталося з ідеями – вони втратили спроможність запалювати серця.**

Есеїстика Х. Ортеги-і-Гасета подає багато цінних думок про мистецтво (потреба пізнавати первинну суть світу), про історію, про патріотизм.

6. Спадок ХХ століття: Європа

Збереження пошани до правди й пізнання передбачає: по-перше, сповнення обов'язку щодо історії, по-друге – обов'язку пам'яті. Для публіциста-історика³⁸ не може бути заборонених тем і жодні – політичні, ідеологічні, особисті – умови й тиски не повинні перешкоджати йому пізнавати, видобувати, класифікувати, систематизувати та інтерпретувати факти. Це особливо стосується тих періодів історії, які виявилися надмірно напруженими, пасіонарними з катастрофічними, або позитивними результатами. Чимало сфальшовано, приховано, переінакшено. Маємо сягнути інституціонального, а також – архівів людської пам'яті, сумлінь людей, причетних до знакових подій.

Європа мусить упоратися з великою проблемою в історіографії – тоталітаризмом. Мав він свої версії: ленінську, сталінську, гітлерівську і не тільки. Однак неприпустимо творити селективної історії, у якій ігнорують комуністичний варіант. Навіть кількість винищених цими режимами красномовна – нацисти винні (і справедливо засуджені за це на Нюрнберзькому процесі!) у закладі 25 мільйонів людей, а комуністи – 100 мільйонів. Гітлер був, якщо доречно таке визначення, учнем Леніна, Троцького,

³⁷ *Ортега-и-Гассет Х. Эссе об Испании // Иностранная литература. – 1993. – № 4. – С. 216.*

³⁸ *Онацький Є. Мала Українська Енциклопедія. – Буенос-Айрес, 1959. – С. 1533-1534; Свитин Л. Профессия: журналист: Учеб. пособие. – М., 2003. – С. 32.*

143

Сталіна, Кагановича та інших катів-проводирів більшовицького режиму. Як справедливо пише відомий французький учений Стефан Куртюа, «історик, навіть усупереч собі, стає речником людей, які з огляду на терор не могли висловити правди про свою долю. Існує для того, щоб доповняти справу пізнання; його перше завдання – встановлення фактів і елементів правди,

які до цього пізнання спричиняються»³⁹.

Історичне пізнання публіциста/історика має ґрунтуватися на кількох засадничих вартостях – на пошануванні засад представницької демократії, зокрема, на пошануванні життя і гідності людини. Такою міркою творча особистість оцінює акторів історії. Маємо дуже промовистий приклад. Коли, висловлюючись словами Ф.-Р. Шатобріана, серед загальної тиші спідлення було чути лише дзвін ланцюгів раба і голос донощиків, коли усі тремтіли перед тираном, коли цивілізовані пилати «вмивали руки», англійський журналіст, член редакційної колегії «Manchester Guardian» («Манчестер Гардіан») і кореспондент «Fort nite Review» («Форт найт Рев'ю») **Малькольм Маггерідж, який відвідав 1933 року виголожену Україну, зафіксував правду: «Мене завжди вражало те, що говорячи про великі трагедії нашого століття – Ауш-віц, Хіросіму та інші, – люди ніколи не згадують про український голод. Проте Сталін знищив набагато більше людей протягом 1930-х років, ніж загинуло в результаті гітлерівської ліквідації євреїв».**

І далі: «Поки в житті я ще діятиму чи думатиму, ніколи не забуду того, що бачив. Ідеї можуть народжуватися і завмирати, але є щось важливіше, ніж ідея. Це – хлібороби, що в снігу на колінах жебрають шматок хліба...».

У книжці «Зима в Росії» М. Маггерідж гостро засуджує цензуру, яка існувала в СРСР; водночас він показує селективну мораль західного істеблішменту та інтелектуалів. Звертаючись до еліти й передньої сторожі нації, журналіст докоряє їм: **«Коли в Німеччині переслідують євреїв, ви протестуєте: ви тоді кажете, що кривда гноблених народів – це ваша власна кривда. А втім – і в тому вся суть справи – ви гнете спину перед диктатурою пролетаріату, дарма що вона має дослівно ті самі характерні риси, що їх ви так гаряче поборюєте в інших... Я певен того, що навіть хлопчина з початкової школи, коли**

³⁹ *Courtois S. Zbrodnie komunizmu // Czarna ksiąga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania. – Warszawa, 2001. – S. 48.*

сяде в потяг і переїде через Україну, нехай би й так, як в товаристві вірного своєму панові провідника «Інтуриста», то перш ніж доїде до Одеси, зауважить, що проїхав країну, де завмерла усмішка, країну, виморену голодом, де зруйновано сільське господарство, де лани заросли бур'яном. А ви, цвіт інтелігенції, автори книжок, редактори часописів, ви проїжджаєте Україну й повертаєтеся додому з золотими казками про успішні колективні господарства та про щасливе, радісне, добре відгодоване і класово свідоме селянство»⁴⁰.

Ці докори були адресовані Едуардові Еррію, Бернардові Шоу, Ромену Роллану на іншим «гуманістам». Судження чесного журналіста, який редагував «Daily Telegraph» («Дейлі Телеграф»), журнал «Punch» («Панч»), вів популярні телепрограми на Бі-Бі-Сі, працював в Індії, Єгипті, США, був учасником Другої світової війни, – гостроактуальні донині. Вони виносять на іспит сумління кожну творчу особистість, яка не має права піддаватися кон'юктурі й оминати доленосні події. Тим паче переінакшувати їх, як це зробив кореспондент газети «New York Times» («Нью-Йорк Таймс») Уолтер Дюранті – сталінський апологет.

У царині світоглядної публіцистики можемо й маємо віднаходити, по-перше, динамізм правди, по-друге, присутність української думки й чину в європейській політиці, культурі і прадавніх, і новітніх часів, по-третє, втілення того, про що Раїса Іванченко сказала виразно: «Іс-

торія – мозок і кров політики»⁴¹. А сукупно позбутися калькулятивного світогляду, тобто зіставлення витрат і виграшу.

І на материку, і в діаспорі українство мислило, а не просто реагувало на життя. Досить згадати когорту вчених Українського Вільного Університету, який діяв спочатку у Празі, потім у Мюнхені, а також особисті контакти емблематичних постатей України і низки країн Європи. Як відомо, найпопулярнішим чехом ХХ століття був Томаш Масарик, якого чотири рази поспіль обирали президентом Чехословаччини. З ним були добре знайомі послы до Віденського парламенту Ю. Романчук, О. Колесса, Є. Петрушевич, С. Дністрянський та інші. У 1908 році, під час «галицьких дебатів» у цьому парламенті, Т. Масарик виступив на захист прав галицьких українців, рішуче засудив

⁴⁰ Вісті з України. – 1993. – Ч. 36; *Онацький Є.* Мала Українська Енциклопедія. – Буенос-Айрес, 1959. – С. 885.

⁴¹ Особистий архів автора.

145

москвофілів і польських шовіністів у промові «Поляки та русини». Ще раніше, 1893 року, з Т. Масариком познайомився Іван Франко. Йому ж було подаровано працю «Карел Гавлічек». 1901 року І. Франко видав збірку власних перекладів поезій Карела Гавлічка Боровського, до речі, перший серед слов'янських літератур, і присвятив її, звісно, Томашеві Масарику. Чехословацька республіка, яку очолював Т. Масарик, була єдиною з-поміж європейських держав, що надала притулок багатьом тисячам інтернованих воїнів УГА та армії УНР. Найдемократичніша держава у Європі виділила значні кошти на утримання УВУ, Української господарської академії в Подєбрадах, Педагогічного інституту імені Драгоманова у Празі, усіх українських шкіл.

Лише з відновленням державності України маємо можливість ознайомитися з працями С. Смаль-Стоцького, Д. Антоновича, С. Дністрянського, О. Колесси, Д. Дорошенка, В. Старосольського, С. Рудницького, І. Горбачевського. Останній як вчений-хімік товаришував з професором Т. Масариком ще від часів їхньої спільної праці у Чеському університеті в Празі. Тяглість української наукової, політичної, культурологічної, релігійної, соціологічної, економічної, правничої думки забезпечили також Б. Мартос, О. Бочковський, І. Мазепа, Б. Іваницький, В. Королів-Старий, Є. Чикаленко, А. Артимович, С. Русова, В. Барвінський, В. Сімович, Д. Чижевський, батько О. Теліги І. Шовгенів – ректор Господарської академії у Подєбрадах. Знову ж таки – її відвідав президент Чехословаччини й пообіцяв «всіляко підтримувати українських студентів». Назвімо ще знаменитих випускників згаданих вищих шкіл: У. Самчука, О. Телігу, Є. Маланюка, М. Сціборського. Усі вони – блискучі публіцисти-концептуалісти, речники національної ідеї.

Наукове товариство імені Шевченка у Львові обрало 1923 року Томаша Масарика своїм дійсним членом. Щоб зрозуміти роль публіцистики (Масарик насамперед вважав себе журналістом, оскільки був засновником низки видань і автором сотень статей у світовій пресі, до слова – найпрестижнішій), мусимо широко популяризувати спадок цієї найвидатнішої постаті братньої слов'янської країни і знакової постаті Європи. Зокрема, **студенти вищої школи, журналісти мусять dokonечно засвоїти ідеї, спосіб аргументації, що містяться у книжці «Карел Чапек. Бесіди з Т. Г. Масариком», яка вийшла в українському перекладі у Львові 2001 року.**

146

Не тільки в науковий обіг, але й для широкого інтелектуального загалу ми зобов'язані зібрати увесь спадок українства, який різними мовами переконує в найголовнішому: **ніколи речники нашої нації не були інтелектуальними аутсайдерами, а у сенсі духовному, моральному на десятиліття й століття випереджали багатьох розрекламованих європейців.** В арсеналі не тільки літератури, а й публіцистики – безліч незістарених думок, візій, мотивацій. Один із останніх прикладів – український альманах (щоденники, листи, документи, світлини) «Рукопис» у двох томах, що становить Бібліотеку Шевченківського комітету. На сторінках цього альманаху читач має змогу ознайомитися з матеріалами, які досі не публікували. Зокрема, до альманаху «Рукопис» увійшли мемуари Івана Дзюби, Миколи Неврлого, Олесь Гончара, листи Аліни Крагельської до Миколи Костомарова, стаття Юрія Венеліна про виховання юнацтва, спогади про Леся Курбаса. Автор ідеї та організатор проекту Володимир Стадниченко у вступному слові «Воскресіння словом» пише: **«Дарований українській громаді «Рукопис» оживляє словом імена, думки й постаті людей, які розпоршилися в часі, а також, слідуючи за Шевченком, оновлює «діла добрих» – як наших славних попередників, так і сучасників, чие слово пульсує живим серцем... Густий пізнавальний та інтелектуальний заміс перетворює «Рукопис» на сполучний міст між минувиною і сьогоденням, між берегом колишнього і островом майбутнього»**⁴². Наголошено на документально-публіцистичних виданнях, позначених первинною глибиною, повновагомістю, благовісним, воскресним словом. Сьогодні це насущна потреба.

У контексті згаданої проблеми дещо докладніше про Євгена Онацького – талановитого публіциста, дипломата, історика, мовознавця, літературознавця, громадського діяча. Ще навчаючись у Київському університеті, він сформував свій національний світогляд: відданість ідеї державної незалежності України. У 1917 році Михайло Грушевський запросив його на посаду секретаря Української Центральної Ради. Про цей період діяльності Є. Онацький залишив статтю-спогад «Михайло Грушевський – чесність з народом»⁴³. Пізніше Євген Онацький очолював українську дипломатичну місію в Італії. Крім дипломатичної

⁴² Рукопис. Бібліотека Шевченківського комітету. – К., 2004. – С. 6.

⁴³ Портрети в профіль. – Чикаго, 1965.

147

роботи, виступав з концептуальними статтями в українських часописах «Діло», «Новий час» (Львів), «Свобода» (Джерсі Сіті, США), «Український голос» (Вінніпег, Канада). Провідні українські видання теж часто зверталися до нього з проханням висловити свій погляд з тих чи інших проблем. Дуже важливими були його публікації про українські справи на сторінках швейцарського франкомовного журналу «L'Ukraine».

У житті Євгена Онацького переломним був 1929 рік. Він приєднався до націоналістичного руху і став одним із найближчих співробітників голови Проводу ОУН полковника Євгена Коновальця, який доручив йому бути представником ОУН в Італії. Відтоді Є. Онацький став постійним автором націоналістичного журналу «Розбудова нації», який видавав у Празі Микола Сціборський від 1928 до 1934 року за редакцією Володимира Мартинця.

У царині методології, теорії журналістики Євген Онацький теж сказав своє вагоме слово. Назвімо насамперед його статтю «Публіцист» в Українській Малій Енциклопедії (вона вийшла у 16 книжках). **Преса, писав він, – мозок і серце нації: мозок, що думає за всю націю, обмір-**

ковує всі її справи, підказує ті чи інші рішення; серце, що відчуває за націю, б'ється в такт мільйонів сердець, що не вміли б – без журналістів – знайти для своїх почувань відповідних слів і висловів.

Є. Онацький тісно поєднував творчу, наукову, політичну діяльність. Утім її припинено через арешт 1943 року. Далі – ув'язнення в гестапівській тюрмі Заксенгавзен, звідки був звільнений 18 жовтня 1944 року. Потім – жертвна праця на благо України і еміграції, зокрема в Аргентині. Там він заснував тижневик «Наш клич», альманахи «Відродження», «Дзвін» тощо. Його величезною заслугою є створення кафедри української мови та літератури у Вищому Східному Інституті в Неаполі, де він працював професором від 1936 до 1940 рік, лекторат у Римському університеті. Є. Онацький написав граматику української мови для італійців, видав перший в Італії українсько-італійський словник, домігся вивчення української мови як обов'язкової дисципліни в італійських вищих школах.

Про те, наскільки світоглядна публіцистика може вплинути на різні сфери знань, черпаючи водночас з них фактологічний і мислительний ресурс, засвідчують праці Є. Онацького: «Росія і Україна», «Європейська рівновага: українська проблема», «Зелений клин українська

148 колонія на Далекому Сході», «Основи суспільного ладу», «Сторінки з Римського щоденника», «Чарівне коло та ритуальне оголення», «Справа справедливості», «Портрети в профіль», «Очима душі – голосом серця» та ін.

Подвижницька праця Євгена Онацького засвідчує принаймні дві важливі речі. По-перше, для того, щоб мати моральне право впливати на вищі ешелони політики та суспільну думку, потрібно мати не лише фундаментальні знання, а й відчувати кровну причетність до боротьби за найвищі ідеали своєї нації. По-друге, бачимо, що навіть в ті далекі роки, коли Україну на частини шматували сусіди, намагаючись зламати дух українства, за бажання можна було налагодити контакти з впливовими політичними, культурними діячами, престижними виданнями.

Перебуваючи на еміграції, він запланував видати фундаментальну працю «У вічному місті. Записки українського журналіста» у чотирьох частинах. Мета її – пропагувати українську визвольну справу серед впливових закордонних чинників і, очевидно, у середовищі української еміграції. Це не спогади, а своєрідний щоденник у формі листів, документів. Вони точно відображають тогочасні настрої думки, наміри й діяльність тих осіб, про яких мовиться. Є. Онацький проливає світло на італійський фашизм, який був цілком не тим, чим став після 1935 року, коли потрапив під вплив Гітлера. У «Попередженні від автора» читаємо: **«Автор «Записок» («У вічному місті. Записки українського журналіста. Рік 1930»). – Й. Л.) не вважав потрібним будь-що прикривати, – включно з власними помилками і недотягненнями. Бо він дивиться на свої «Записки» як на документовану правдиву історію, що промовлятиме не тільки сучасному нашому поколінню, ще хворому на ті чи інші передсуди, на ті чи інші комплекси, що їх залишили нам недавні трагічні події, – але й особливо прийдешнім поколінням, які не боятимуться більше непопулярних нині назв і слів, а шукатимуть за правдою... і потребуватимуть правдивої історії як «навчительки життя» (Цицерон)»⁴⁴.**

Розмаїття фактів, барвистих замальовок, документів, оцінок, листів, спогадів, характеристик окремих діячів не затіняють найсуттєвішого – специфіки, ролі, завдань і перспектив розвитку української

⁴⁴ У вічному місті. Записки українського журналіста. Рік 1930. – Буенос-Айрес, 1954. – С. 9.

149

нації в колі європейських народів. Є. Онацький опирається на висновки авторитетних експертів, які довели, що відновлення економічного, інтелектуального, морального життя будь-якого народу насамперед залежить від вільного розвитку його національності. **«Я кажу: сила нації починається не від опортунізму, навіть коли б він нас зробив багатими і дав чудову матеріальну базу. Ні! Сила нації починається з нутра, з принципіальності, коли хочете, з духових категорій, з високої моралі, з характерности, але ніколи не від матеріалізму»**⁴⁵. Далі обґрунтовано концепцію опори на власні сили.

Принагідно варто згадати лист Голови Директорії Української Народної Республіки, Головного Отамана Військ УНР Симона Петлюри до Софії Русової, датований 29 травня 1923 року. Як відомо, Софія Русова – видатний український педагог і відома громадська діячка. Вона є автором багатьох важливих праць з педагогіки. **Симон Петлюра високо цінував діяльність Софії Русової. Коли вона опинилася в еміграції, їй передали слова С. Петлюри: «Треба тепер, щоб Русова цілу Європу об'їхала й розповіла про стан України». І вона це зробила, блискуче популяризуючи спадок українства перед «самовтішеним міжнародним натовпом».**

Сучасним політичним діячам варто взяти приклад з видатного політика й публіциста Симона Петлюри, діяльність якого була повністю підпорядкована інтересам рідного народу. Лист до С. Русової – ще одне підтвердження цьому. Ось кілька витягів: **«З мого погляду ми повинні кожною нагодою користуватись, кожен випадок зужитковувати, щоб інформувати про Україну та її змагання, бо інакше багато загубимо.** Не тільки через те, що «під лежачий камінь вода не тече», а й через те, що «Les absents ont toujours tort»*. А «нас», нашого голосу часто не чути там, де він повинен лунати. Ціла низка міжнародних конгресів, конференцій проходить без нашої участі, наприклад, різні з'їзди наукові, освітні тощо. Тимчасом ніколи не треба забувати, що Європа взагалі мало нас знає, а коли починає писати про нас, то свідомо чи несвідомо такі дурниці виписує, що й «на голову не налізуть»; **«Участь наших журналістів у Європейській журналістиці я вважаю дуже потрібною**

⁴⁵ У вічному місті. Записки українського журналіста. Рік 1930. – Буенос-Айрес, 1954. – С. 163.

* Відсутній завжди винний.

150

і відповідаючою загальним нашим національним інтересам справою. Що частіш ми будемо в ній виступати, то більше певности можна мати, що події міжнародньої ваги не пролетять над нашими головами»; «Я певен, що наша культурна творчість з обсягу наукової літератури значно більша, ніж ми думаємо. Отож треба пробувати різних заходів, щоб її витягти на світло денне!».

Симон Петлюра, аналізуючи поразки української державності, нагадує, що свого часу ми не отримали зброї, амуніції, оскільки українські політики не зуміли здобути собі відповідних позицій у європейській та міжнародній opinio заздалегідь. У згаданому листі Симон Петлюра радить розширювати наукові контакти, а також звернутися до Ліги націй з відповідним меморандумом про допомогу у виданні наукових праць українською мовою. У цьому контексті відзначив він родину Русових як осередок активної культурної праці для добра України⁴⁶.

На формування політичної філософії суспільств і окремих держав прямо й опосередко-

вано впливали публіцистичними ресурсами журналісти – водночас політики, філософи, релігійні діячі, культурологи, літературознавці. Наша наука, так само як і у випадку Євгена Онацького та інших видатних майстрів слова, практично не торкається багатьох періодів і репрезентативних постатей, творчість яких не можна прилучити до якогось певного напрямку чи потрактувати однозначно. Тимчасом мусимо актуалізувати ідеї окремих представників різних суспільно-політичних течій. Не з метою наслідувати, а для того, щоб краще зрозуміти хід подій у першій половині ХХ століття, насамперед на європейському континенті й в ісламському світі.

Перший приклад стосується творчості й політичної діяльності Артура Мьоллера, який увійшов в історію під псевдонімом Мьоллер ван ден Брук (1878-1925). Як наголошують дослідники, творчість цього автора має зловіщий відтінок, оскільки назва його найголовнішої праці – «Третій рейх» (1923) – викликає неодмінні асоціації з нацистським режимом. Радянська історіографія однозначно оцінювала його як ідейного предтечу нацизму, тим паче, що сам майбутній фюрер вважав Мьоллера своїм наставником. Нині ці оцінки дещо змінилися. Політична

⁴⁶ Див.: Листування Симона Петлюри. Ми повинні користуватись кожною нагодою, щоб інформувати про Україну та її змагання // Українське слово. – 2005. – 24-30 серп.

151

репутація «найпопулярнішого барда німецького імперіалізму» не може затьмарити вияви палкого зацікавлення російською культурою, яким була пройнята його творчість. Перебуваючи біля самих джерел «революційно-консервативного» руху, Мьоллер відігравав роль посередника між «російською ідеєю» – передовсім політичною філософією Ф. Достоєвського – та ідеологією німецького націоналізму. Варто зацентувати, що **застрільниками «консервативної революції» у Німеччині 1920 – початку 1930-х років виступали публіцисти, які перебували у непримиренній опозиції до ліберальної демократії і закликали до її ліквідації в ім'я утвердження найвищих національних вартостей. Безумовно, інтелектуальні пошуки цих публіцистів часто звучали в унісон з гаслами нацистської пропаганди.**

Забігаючи наперед, скажемо, що нинішні європейські ідеологи «консервативної революції» протиставляють «відкритому» суспільству постулат про культурно-однорідну, органічно-спаяну та ієрархічно-вибудовану народну спільноту. У Росії має місце таке явище, як «революційний консерватизм», своєрідним хрещеним батьком якого є А. Дугін. Він намагається сполучити елементи євразійства з революційно-консервативною традицією. Справді, сумнозвісний німецький *Drang nach Osten* деколи мав не тільки агресивний характер, не завжди означав військовий наступ на схід. Публіцистика німецької «консервативної революції» часто виступала як зразок культурно і політично вмотивованого «тяжіння» до Сходу. Тією чи іншою мірою ця традиція простежується у публіцистиці М. Бема, Г. Шварца, Е. Нікіша, К. Петеля, Г. фон Ляйхена, Е. фон Саломона. Продовжуючи давню пруську консервативну традицію першої половини ХІХ століття, вони будували свою аргументацію на романтичному протиставленні «животворних» культур Сходу «прогнилій» цивілізації Заходу. Крім того, мали місце кон'юнктурні надії на альянс з Радянською Росією і комуністами в боротьбі проти Антанти і Веймарської демократії.

Нагадаймо, що свій творчий шлях Ван ден Брук починав на рубежі століть як перекладач і видавець іноземної белетристики, літературний критик, мистецтвознавець, культуролог й есеїст. Перетворення Мьоллера з войовничого естета в палкого націоналіста відбулося у добровільній еміграції, де він гостро відчув «різницю між націями» і неминучість запеклої боротьби

між ними. У своєму протесті проти фальшивих ідеалів

152

буржуазної епохи Мьоллер звернувся до «цінностей народів» як до «вічних» і «справжніх» першооснов їхніх культур. Великий резонанс спричинила його книжка подорожніх нарисів «Італійська краса» – частина задуму фундаментальної праці про «цінності народів».

Але особливо його цікавила російська тема. Як культурфілософ і політичний публіцист він високо оцінював «геніально-душевні» задатки російського народу, його релігійність, що виявилася у великій літературі XIX століття. Результатом захоплення Мьоллера російською класикою стало видання німецькою мовою першого повного зібрання творів Ф. Достоєвського, яке він здійснив у 1906-1919 роках. **Донині не втрачають смислового, етичного й естетичного значення блискучі вступні есе до томів Ф. Достоєвського.** Есе передають читачам його любов до творчості великого російського письменника, у якій німецький фахівець шукав відповіді передовсім на усвідомлення власної німецької національної приналежності. В есе часто звучать характеристики: «Великий націоналіст», «великий етнопсихолог», «великий містик». До цих визначень можна було б додати й таке – «великий учитель». Справді, російський класик був для майбутнього ідеолога німецького націоналізму наставником і прикладом до наслідування. Передовсім у Ф. Достоєвського Мьоллер вчився вірити у вибраність свого народу, бачити в ньому найвищу цінність і накреслювати його велике призначення. Мьоллер зазначав, що російським патріотом Ф. Достоєвський став на чужині, спостерігаючи європейське життя зблизька, що викликало у нього зневагу (принагідно: подібні мислительні зигзаги характерні й для О. Солженіцина). Вивчаючи публіцистику і літературні твори Ф. Достоєвського, Мьоллер помітив його нелюбов до Заходу і неприйняття базових цінностей його культури. Отже, чітко було вказано на джерело, з якого випливав і власний німецький націоналізм Артура Мьоллера Ван ден Брука.

Як публіцист, чиї тексти претендували на вишуканість думки й стилю, Мьоллер користувався успіхом у тієї частини націоналістично налаштованої суспільності, якій була осоружна примітивна пропаганда нацистів. У цих, переважно інтелектуальних, колах, він був таким же популярним, як, скажімо, Ернст Юнгер у середовищі «фронтвої молоді». Постійними читачами і співрозмовниками Мьоллера були Т. Манн, А. Вебер, В. Зомбарт. **Томас Манн особливо відзначав «чудові» статті**

153

Ван ден Брука. Його блискучі думки запалювали інтелектуальну молодь – йшлося, зокрема, про національну природу «справжнього» соціалізму й необхідність поєднання консервативних і революційних сил. Він може, поряд із Томасом Манном, претендувати на впровадження у німецький політичний лексикон самого поняття «консервативна революція».

У Мьоллера Захід асоціювався з розпадом і смертю органічного народного цілого. Ці мотиви, як відомо, були панівними у Ф. Достоєвського. «Німцям не вистачає безумовної російської духовності», вона має стати східним доповненням власне німецької духовності, щоб відновити свій духовний суверенітет, позбутися фатального індивідуалізму. Німецький націоналіст доводив, що виконання його народом певної місії можливе за умови, що «німці стануть переважно німцями». Отже, Мьоллер взяв на себе роль «вихователя мас». Першим кроком у цьому напрямі стала серія біографічних есе про видатних німців – державних діячів, письменників, філософів, художників. Вісім томів цих есе мали лаконічну назву – «Німці». Автор адресував

свою працю молодому поколінню, щоб морально підготувати його до конфлікту з європейськими державами. А коли вибухнула Перша світова війна, він написав найглибшу за змістом і найвишуканішу за формою працю «Прусський стиль». У ній йшлося про певний людський тип – стійкий, пов'язаний міцними духовними узами зі своїм народом і готовий до самозречення в ім'я «найвищих вартостей». Це був прототип німця, якого треба було виховати. Виховання означало для Мьоллера, у дусі його ж заклику до поєднання культури і політики, «політизацію», точніше, «націоналізацію» німецької свідомості.

Месіанські уявлення про згуртування у народну спільноту Німеччини, яка мала врятувати світову культуру від натиску «бездуховної» цивілізації Заходу, надихнули на прославлення «німецької війни» таких мислителів й публіцистів: В. Зомбарта, М. Шеллера, Г. Зіммеля, Т. Манна. У воєнній публіцистиці цих авторів, як і в публіцистиці російських колег, звучали мотиви Ф. Достоєвського про «корисність» війни в ім'я ідеї, вищих принципів, а не для матеріального інтересу. Мьоллер виразно вказував на «духовний імперіалізм» Достоєвського як на зразок, гідний наслідування. Щоправда, згодом Мьоллер заявляв, що «Росія надто велика для Росії», а Німеччина надто мала для Європи, тобто,

154

давня віра у духовне спасіння, яке прийде до німців зі Сходу, змінилася закликом вирушити на Схід самим. Розгром Німеччини він сприймав як несправедливість всесвітньо-історичного масштабу.

У передмові до роману «Беси» він пояснював, що йдеться про «захисників автентично російського, борців за специфічну російську природу, до якої європейські погляди на державу разом із лібералізмом, парламентаризмом і буржуазністю підходять так само мало, як і європейські костюми». **Ще 1905 року, висловлюючи своє захоплення слов'янською расою, Мьоллер називав «консерватизм» найпривабливішою ознакою слов'ян. Він мав на увазі не політичні уподобання слов'ян, а особливі ознаки мирної, споглядальної і «сконцентрованої» душі.** Це не означає, що він заплющував очі на те зло, яке демонстрував російський нігілізм. Це свідчить про відданість традиції «примирення крайнощів», що заклали романтики і розвинув Ф. Ніцше. Думки Ф. Ніцше про поєднання протилежностей як про запоруку духовного багатства людини Мьоллер часто проектував спочатку на культурне, а потім і на політичне життя цілих народів. У Ф. Ніцше протилежності виступали як компліментарні один одному та посутньо ідентичні начала, зв'язок яких виключав заперечення один одного й злиття обидвох у синтезі. Так само у текстах Мьоллера, чи мова йде про культурно-історичні події, чи коментарі про поточну політику, місце заперечення і синтезу переважно займала трансформація, яка передбачала збереження протилежних полюсів.

Варто наголосити, що контури німецької «консервативної революції», які визначив Мьоллер, збігаються з теократичною візією, яку розробляв Д. Мережковський – він, до речі, співпрацював з Мьоллером у виданні творів Ф. Достоєвського. Привертає увагу співзвуччя підготованих до томів творів російського класика вступних статей цих авторів. Самим зацікавленням творчістю Ф. Достоєвського Мьоллер зобов'язаний праці Д. Мережковського «Лев Толстой і Достоєвський», виданій у Німеччині 1903 року. Однак особливий вплив на інтерпретацію Мьоллером ідей великого російського письменника мала опублікована 1906 року стаття Д. Мережковського «Пророк російської революції». У цій статті автор сміливо розшифровує «справжній

сенс» послання Ф. Достоевського – власне, йшлося про «релігійну революцію».

155

У книжці «Третій рейх» Мьоллер «націоналізував» не лише запозичену в Достоевського ідею поєднання консерватизму і революції і не тільки пророцтво про другу, «творчу» фазу революційного розвитку, яку Д. Мережковський називав «релігійною». Водночас йшлося про примирення світових суперечностей. Однак, якщо Д. Мережковський прагнув поєднати «обидва краї прірви», – Русь і Європу, Схід і Захід, Дух і Плоть – то Мьоллер наполягав на синтезі націоналізму й соціалізму, який мав закінчитися у «третьому рейху». Крім того, йшлося про життя не тільки для себе, але й для всіх народів, навіть про те, щоб очолити народи. Стверджуючи, що німецький націоналізм є своєрідним вираженням німецького універсалізму, Мьоллер водночас наголошував на необхідності для Німеччини перестати плазувати перед Європою, а утверджувати себе як сильну націю, котрої «всі бояться». Отже, проповідь «християнського соціалізму» він змінив на доктрину «національного соціалізму», мрію про «релігійну революцію» – на заклик до «консервативної революції».

У свідомості Мьоллера поєдналися в одне ціле не тільки культурний проект і політична утопія, а й есхатологічні очікування. Подібно до релігійної, ця свідомість прагнула спочатку радикально змінити людину, а потім – і дійсність.

Мьоллер стверджував: лише свідомості відомо, що є призначенням нації, лише свідомість осягає взаємозв'язок цінностей нації, лише свідомість може сказати нації, що належність до неї означає те ж, що й належність до ціннісної спільноти. Демократ схильний до космополітизму, пролетар – до інтернаціоналізму; вони обидва мріють про певну сферу, яка, буцімто, міститься поза мовою і країною, таку сферу, в якій, стираючись, щезають відмінності між цінностями різних народів. Натомість націоналіст розуміє, що цінності є найхарактернішими властивостями нації, що вони – подих її сутності, яка через них набуває образу і яка, як і все суттєве, має центр тяжіння, що не терпить переміщень.

Отже, мета і сенс «консервативної революції» – тотальний наступ на позиції ліберально-егалітарної цивілізації. Ідеальна німецька держава мала б стати водночас царством загальної краси і гармонії, сакральним центром світу і храмом для обоженної нації.

У першій половині 1919 року одним із найелітарніших і най-впливовіших дискусійних клубів Німеччини був «Червневий клуб» у

156

Берліні, що його організував А. Мьоллер. Наявність власного журналу «Gewiessen» («Совість») дало змогу йому поширити свої ідеї всією країною.

Перед смертю політичний публіцист Артур Мьоллер ван ден Брук запитував себе, чи не призведе спроба здійснити його утопію до самовбивства «надто схильного до самообману» німецького народу. Так він передбачив нинішні суперечки про його відповідальність за фатальний для Німеччини розвиток подій. Зв'язок його творчості з політичною практикою нацистів можна вважати умовним і зовнішнім. Політизація духовної культури й естетизація політичної свідомості виявилися згубними і для німецької культури, і для політики. Мьоллер, отже, спричинився до торжества фантастичних ідей повної національної гармонії і національної зверхності. У підсумку ірраціоналізм, який привнесли у політику речники «консервативної революції», паралізував ті сили, які могли чинити опір нацизмові й запобігти самовбивчому для Німеччини

вибору. Ми ще раз переконуємося, що світом все-таки правлять ідеї, а не інтереси. Річ лише у тому, чи ці ідеї зумовлені шляхетною мотивацією, чи національним або класовим егоїзмом⁴⁷.

7. Спадок ХХ століття: Азія, США

Подібний вплив на масову свідомість мала публіцистика Леопольда Вейса (1900-1992), журналіста зі Львова, який прийняв іслам й одержав ім'я Мухаммед Асад. У мусульманському світі його трактують як визначного релігійного мислителя, письменника і дипломата. Головний редактор місячника «Judisk Kronika» («Юдиск Хроніка»), публіцист-культуролог «Dagens Nyheter» («Дагенс Нігетер») – найбільшої щоденної газети у Швеції – та письменник Яцке Якубовські не перебільшує,

⁴⁷ Див.: Алленов С. Г. Русские истоки немецкой «консервативной революции»: Артур Меллер Ван ден Брук; Дугин А. Консервативная революция (типология политических движений третьего пути). – М., 1994; Мережковский Д.С. Пророк русской революции (К юбилею Достоевского). – Мережковский Д.С. В тихом омуте. Статьи и исследования разных лет. – М., 1991; Breuer St. Anatomie der konservativen Revolution. – Darmstadt, 1993; Brussche R. Konservatismus in der Weimarer Republik. Die Politisierung des Unpolitischen. – Heidelberg, 2000; Kroll F.-L. Konservative revolution und Nationalsozialismus. – Berlin, 2000; <http://ru-contra.nm.ru/pi/I.html>.

157

коли стверджує, що ідеологія сучасного ісламу з'явилася поміж закутками передмість європейських метрополій та піском аравійської пустелі. На початку 1920 року світом подорожував молодий журналіст Л. Вейс зі Львова, який передавав кореспонденції для європейських газет з мусульманського світу. Писав він для читачів, чий погляд на іслам мали більше спільного з казками «Тисячі й однієї ночі», ніж з реальністю. Він не був одним з багатьох тодішніх орієнталістів, які гордовито споглядали у найкращому разі екзотичний, в найгіршому – абсолютно чужий їм світ. Молодий чоловік був неупередженим амбітним репортером і передавав європейській громадській думці образи цивілізації і культури, які вважав тоді вищими, ніж західні. Іслам постав перед ним привабливим, незбагненим поєднанням моральної та практичної науки життя.

Але його не задовольняло звичайне надсилання кореспонденцій – він швидко заангажувався у політику, спочатку як радник Саудівського короля Абдулі Азіза ібн Сауда, а згодом як один із засновників Пакистану.

Як пише Я. Якубовські, зміну релігії у віці 26 років можна вважати одним із багатьох бунтарських кроків у житті молодого Леопольда. Перед тим у нього було вільне (інколи легковажне) студентське життя у Відні, потім у Берліні, де отримав свою першу працю журналіста.

У 1922 р. Л. Вейс виїхав до тодішнього британського протекторату Палестини як близькосхідний кореспондент «Frankfurter Zeitung» («Франкфуртер Цайтунг»). Відвідав Дамаск і Бейрут, у Каїрі вивчив арабську мову. Згодом у книжці «Дорога до Мекки» показав, як зустрічі з мусульманами, вивчення Корану допомогли йому потрактувати іслам гармонійнішим і досконалішим способом життя, ніж це він бачив у єврейському середовищі та християнському оточенні. Л. Вейс написав, що його потяг до ісламу був «незбагненим виявом захоплення і любові».

Європу він описав як духовну пустелю. Книжка «Дорога до Мекки» насамперед розповідає про тугу Мухаммеда Асада за ідеальним суспільством, яке він сподівався знайти «під небом Аравії». Саудівську Аравію він покинув 1932 року. Згодом в Індії познайомився з мусульманським поетом і філософом Мухаммедом Іквбалом. Невдовзі сам став інтелектуалом і письменни-

культурному колі. У 1934 році опублікував памфлет проти матеріалізму Заходу «Іслам на перехрестях». Битва, писав він, відбувається між «ісламом та західною цивілізацією». Ідеї його набули широкої популярності спочатку в Індії, потім – у Пакистані. Вони стали широковідомими після перекладу памфлету арабською мовою й публікації у Бейруті 1946 року. Головна тема памфлету – неминуча війна цивілізацій: ісламу проти Заходу – вплинула на найвідомішого ідеолога ісламізму Саїда К'ютба (Sayyid Qutba), який розвинув її. Згодом ідеологію перейняли сучасні радикальні ісламісти.

Після утворення Пакистану 1947 року Мухаммеда Асада призначено керівником міністерства ісламської відбудови. Він розпочав роботу над конституцією Пакистану. Але його мрія про створення країни з парламентською демократією, що ґрунтується на ученні ісламу, зазнала фіаско. Відтак Мухаммед залишив внутрішню політику і 1952 року переїхав до Нью-Йорка як посол Пакистану при ООН. Однак його дипломатична кар'єра швидко закінчилася, коли пакистанське керівництво закордонних справ не визнало шлюб Асада з польсько-американською католичкою, попри те, що вона прийняла іслам. М. Асад остаточно відійшов від політики і присвятив решту свого довгого життя написанню книжок і перекладу Корану англійською мовою. Праця над перекладом тривала 20 років за фінансової допомоги короля Саудівської Аравії Фейсала. Коли робота була закінчена, у мусульманському світі вже панував надзвичайно суворий клімат нетолерантності й фундаменталізму. Тому Асатові дорікали за відступ від учення ісламу в тому самому напрямі, що його сповідують деякі течії сучасного юдаїзму, тобто ліберальному чи реформаторському. По-своєму ці критики мали рацію. Асад очорнював Аятоллу Хомейні та ісламську революцію в Ірані. Тобто він змінив свої погляди, шкодував про колишні гострі нападки на країни Заходу в книжці «Іслам на роздоріжжях», яка врешті мала і до сьогодні має дедалі більшу славу серед мусульманських екстремістів.

Ісламські критики Асада часто дорікали йому єврейським походженням, незважаючи на те, що 50 років свого життя він возвеличував іслам, релігію, яку обрав і любив. У автобіографії «Дорога до Мекки» немає жодного натяку на те, що його батько, сестра та інші єврейські родичі були знищені під час голокосту. Ненависть нацистів до євреїв була йому байдужою, війна у Європі не була його війною. Він вважав

себе арабом і мусульманином, людиною, якій Аллах довірив завдання реалізувати вчення Корану.

У книжці «Іслам – наш вибір» Асад по-різному пригадує тих багатьох євреїв, які змінювали релігії та ідеології, ставали святішими за Папу, комуністичнішими за інших комуністів, демонстрували сильніший атеїзм, аніж інші скептики. Леопольд Вейс – Мухаммед Асад важко переживав те, що виявився небажаним у Саудівській Аравії, що його відкинув Пакистан, що він зазнавав гострої критики з боку ісламського духовенства. «Чому сталося так, що я навіть тоді, коли знайшов своє місце серед людей-одновірців, не міг там закорінитися?» – запитує він у книжці «Дорога до Мекки».

Додамо, що статтю Яцека Якубовського надрукувала польська газета «Rzeczpospolita» («Жечпосполіта») у числі за 25-26 лютого 2006 року. Доля цього публіциста може стати повчальною для тих, хто зрікається свого рідного, сокровенного, хто спокушується або утопічними

ідеями, які, як довела історія, часто трансформуються у крайній екстремізм чи радикалізм, або, гримуючись під чужий людинотип і світовідчуття, намагаються zdeформувати органічний тип життя і природний хід історії.

Однобічне уявлення склалося про Уолтера Ліппмана (1889-1974), автора відомої праці «Суспільна думка» («Public opinion»), яка вийшла друком 1922 року. Ця книжка входить до навчальних програм гуманітарних вищих шкіл багатьох країн. «Секрет» Ліппмана полягав у тому, що він звернув увагу на використання у пропаганді «стереотипів мислення». Будучи соціально-побутовими образами, стереотипи формуються переважно під впливом емоційного ставлення людей до тієї чи іншої події. У. Ліппман стверджував, що стереотипне мислення «окуповує свідомість», дає змогу складати думку ще до того, як людина зіткнеться з конкретним фактом чи явищем. Оскільки не факти, які самі собою неповні й розпливчасті, а лише стереотипні уявлення допомагають людині орієнтуватися у «хаосі» дійсності, то, на думку У. Ліппмана, мас-медіа самі повинні створювати образи-стереотипи. Вони, незалежно від того, правильні чи помилкові, дадуть пояснення усім подіям та явищам. Стверджуючи, що людина живе почуттями, а не розумом, він абсолютизував першу, чуттєву сходинку пізнання, перебільшуючи роль емоційних, ірраціональних чинників суспільної

160

думки, надавав стереотипам – цим найпростішим елементам людської психіки – універсального значення. Стереотипи виконують охоронні функції (підтримка існуючого ладу) і розвінчувальні (пропаганда проти опонентів, противників). Основні ідеологічні стереотипи масової західної пропаганди сконцентровано у журналі «Reader's Digest» («Рідерз Дайджест»), який виходить тиражем близько 30 мільйонів примірників і його розповсюджують у понад ста країнах світу. Водночас У. Ліппман теоретично обґрунтував комерційні принципи журналістики. Відомий він також як метр газетної справи. Привілейована школа, Гарвардський університет, усі життєві вигоди, оскільки батьки були багатими фабрикантами з Німеччини, – усе це дало змогу вписатися в навколишні декорації в Америці. У. Ліппман упродовж усього життя утверджував ліберальні цінності, зокрема особистого успіху, писав талановито, деколи з певною інтелектуально-арбітральною мотивацією.

Однак сповідування чіткої політичної філософії затінило інший бік цієї особистості, не вельми привабливий. Відомий британський історик Пол Джонсон у фундаментальній монографії «Популярна історія євреїв», перевиданій російською мовою у видавництві «Вече» в Москві, піднімає завісу над позицією У. Ліппмана щодо принципів питань. Антисемітизм, вважав Ліппман, – це покарання, яке євреї самі накликали на себе своєю «підозрілістю», тому до їхніх помилок треба ставитися «набагато жорсткіше, ніж до помилок інших народів». Навівши ці й подібні висловлювання знаменитого публіциста, П. Джонсон стверджує, що У. Ліппман нападав на сіоністів за їх лицемірство, а «багатих, вульгарних і претензійних євреїв наших великих американських міст» вважав «найсерйознішим нещастям, що випало на долю єврейського народу». Багато каже нам такий факт: не схвалюючи антиєврейських квот у Гарварді, оскільки жодні правила прийому не можна складати з огляду на расу, переконання, колір шкіри, приналежність до певного класу чи верстви, Ліппман однак погоджувався з тим, що коли євреїв набиратимуть понад 15 відсотків, це буде «жахливо». У. Ліппман не вважав євреїв невинними жертвами – у «них багато неприємних особистих і соціальних звичок, які виникли протягом гіркої

історії внаслідок селекції і посилювалися під впливом фарисейського богослов'я».

П. Джонсон пише: «Либонь, найтрагічнішим у житті тих євреїв, які заперечували свою національну приналежність або ж притлумлювали

161

її у собі, була своєрідна засліпленість, що її вони майже свідомо виробляли в собі. Протягом півстоліття Ліппман був, мабуть, наймудрішим з американських коментаторів з усіх питань, крім тих, які стосувалися євреїв. Як і Блюм у Франції, він відмахувався від антисемітизму Гітлера, вважаючи його несуттєвим, й оголошував фюрера німецьким націоналістом. Після того, як у травні 1933 року нацисти влаштували спалення єврейських книг, він заявив, що переслідування євреїв, яке «задовольняє палке бажання нацистів когось підкорити.., відіграє роль громовідводу, що захищає Європу». Про Німеччину не варто судити з огляду на нацистський антисемітизм, вважає він, так само, як про Францію – з огляду на якобінський терор, про протестантство – з огляду на ку-клус-клан і, якщо так, «про євреїв – з огляду на їхніх вискочок». Одну з промов Гітлера він назвав «гідною державного діяча», «справжнім голосом посправжньому цивілізованого народу». Після цих двох коментарів, присвячених відповідно євреям і нацистам, він не повертався до цього питання протягом 12 страшних років і ніколи навіть не згадував про табори смерті»⁴⁸.

8. Українська традиція публіцистичного тексту

Входження у світ історичних осіб, подій дає змогу не тільки автентично проаналізувати процеси, а й відчутти, пережити їх. Тобто – краще розуміти, ніж просто пізнавати. Схоплення життя інтуїцією веде до справжнього його пізнання. Українська традиція публіцистичного тексту не спирається лише на розумовий спосіб, що охоплює зовнішню оболонку життя. Висока мета – і дар служіння несумісні з пласкою калькуляцією. Досвід речників шляхетної мислі й енергетично сповненого слова допоможе нам вийти із ситуації, яку Євген Свєрстюк схарактеризував так: **«Ми пошлю в багні закоріненої олжі і хитрої пропаганди, спрямованої на послаблення України»**⁴⁹.

Чесного голосу бракує. Так само обмаль національного інстинкту в сучасній журналістиці. Крім інших причин, це є результатом

⁴⁸ Джонсон П. Популярная история евреев. – М., 2003. – С. 532-533.

⁴⁹ Свєрстюк Є. Слово має тяжіти до істини // Літературна Україна. – 2006. – 14 верес.

162

незнання своїх традицій та відсутності цивільної відваги щодо свого історичного покликання. Мусимо надолужити час, коли нам не давали суспільно дозрівати. Водночас – не забувати про свій національний ідеал – живе багатство душі у досконалій формі рідного звичаю і мудрого внутрішнього закону. Порядок думок, міра цінностей збережені у національній публіцистиці першої половини ХХ століття. Наші речники працювали на найвищих орбітах суспільно-політичної думки, зокрема політичної публіцистики Європи. Від нас намагалися приховати ясний світогляд попередників. Чужі руйнівницькі думки і сьогодні замулюють українську свідомість. Багато ще нероз'яснених, невпорядкованих думок і поривань. Звідси – важко боротися з лихом у демотивованому суспільстві. Та ще й за ситуації, коли слово переважно репресивне, а не рефлексивне.

Усі автентичні речники народів, українського також, сприймали свободу як знаряддя спасіння людської душі, як відповідальний і напружений духовний акт. Справді, свобода зага-

лом і в медійній сфері зокрема, має сенс тільки тоді, коли вписується у певну ієрархію вартостей. Інакше – саморозпад і самознищення, тобто те, що стало масовим сьогодні. Свобода – онтологічна, глибоко властива людині річ, інакше кажучи – Божий дар.

Досвід оперування словом, продукування ідей, доктринального підходу до явищ дійсності та спадку історії, який випрацювали українські публіцисти-концептуалісти та їхні закордонні колеги (вони ж – політики, філософи, митці, історики і т. ін.) у першій половині ХХ століття, вимагає копіткого вивчення, актуалізації. Адже було свідомо приховано або переінакшено праці з глибоко філософським проникненням у суть речей, праці, які апелювали до самопочуття нації, доводили необхідність збереження душі як власності Особи.

Невпинний рух історії здійснює вищу правду. Аналізуючи праці Вячеслава Липинського як філософа історії, Дмитро Чижевський наголошував на почутті вищих вартостей, що стоять над історичним процесом як вічні, незмінні провідні цілі. **«Навіть найтрудніше завдання може бути виконане, коли єсть: стихійне, вроджене хотіття; воля та розум, потрібні для здійснення ідеї: – віра в Бога і в те, що дана ідея згідна з Божими законами; і любов до людей та до землі, серед яких і на якій має здійснюватись дана ідея»**, – цими словами

163

В. Липинського закінчує свій нарис Д. Чижевський, оцінюючи непроминальне значення «Листів до братів Хліборобів»⁵⁰.

Сучасна українська публіцистика також демонструє вміння оцінити непроминальні вартості, що їх витворили й відстоювали знакові постаті народу. До 100-річчя від дня народження Святослава Гординського «Літературна Україна» вмістила нарис Дмитра Павличка «Знати Святослава Гординського». Відкриваючи для сучасників постать одного з найвидатніших українців – поета, «місце якого в нашій літературі поруч з Є. Маланюком і Б. І. Антоничем», живописця, «автора книги «Шевченко-маляр, репрезентанта своєрідного церковного стилю в мистецтві», мислителя-літературознавця – «людини франківської працездатності й проникливості, європейського духовного виховання та енциклопедичних знань», який бездоганно володів польською, німецькою, французькою, англійською, російською мовами, автора книжки «На зламі епох», у якій досліджено «ціле українське тисячоліття як цілісну історію народу», – Д. Павличко наводить низку висловів Святослава Гординського, якого **«за способом мислення можемо назвати homo ukrainus, вкладаючи в це поняття національну пристрасть і планетарний кругозір»**⁵¹.

Схожі мотиви є в інтерв'ю Ірини Єгорової з письменником Романом Лубківським, вміщеному в газеті «День»⁵². Ця газета, традиційно на сторінці «Україна Incognita» вмістила на початку 2007 року нарис Ігоря Сюдюкова про Івана Огієнка – «Життя, віддане Христу й Україні». Для сучасника така публікація – своєрідне відкриття величних горизонтів мислення, чого так бракує сьогодні. Наведемо промовистий витяг з цього нарису: **«Творча спадщина Івана Огієнка (митрополит Іларіон; 14.01.1882-29.03.1972) – це справді невичерпний духовний світ, усю глибину й багатство котрого ми, можливо, навіть і не почали ще осягати. Всесвітньо відомий вчений-філолог, політичний, громадський та церковний діяч, історик, педагог, Огієнко прожив**

⁵⁰ *Чижевський Д.* Вячеслав Липинський як філософ історії // Український державник. Альманах на 1943 рік. – Берлін. – С. 61.

⁵¹ *Павличко Д.* Знати Святослава Гординського // Літературна Україна. – 2007. – 18 січ.

довге, унікально насичене життя, життя, яке все – до останнього подиху – було віддане високій меті: утвердженню вільної, незалежної, соборної України і, водночас, зміцненню безсмертних духовних засад національного українського православ'я. Саме зараз, коли на наших очах відбувається (і посилюється!) політично вмотивований наступ на фундаментальні засади української державності під гаслами «захисту одвічних цінностей православ'я» (з відчутним імперсько-московським «акцентом» та за суттєвої підтримки дуже впливових церковних та позацерковних кіл з Білокам'яної!) – саме зараз науковий доробок Івана Огієнка, як і приклад усього його подвижницького життя, є воістину актуальним»⁵³.

Усупереч твердженню А. Токвіля про те, що «минуле більше не освітлює майбутнього»⁵⁴ нинішні можливості поширення і доступу до інформації дають змогу скоригувати, по-новому глянути на події минулого, відтак краще освітити власне майбутнє. Загибель глобальних ідеологій, «буксування» зарозумілого людського розуму, ставка на позитивізм, апологети́зація та ідолізація науки не повинні спричинити тотального декадентизму й катастрофізму. Криза моралі й довкілля мають трансформаційний характер. Йдеться радше про творчу реорганізацію сучасної цивілізації. А це вимагає використання нового концептуального інструментарію. Нового – у сенсі, по-перше, синтезу плідних надбань людської думки, по-друге, виразного акценту на фундаментальному значенні пошанування людської гідності, бачення історії світу в контексті історії спасіння. Публіцистика, яка спирається на релігійне тлумачення світу, дає змогу зрозуміти дійсність, у якій вона живе, процеси, які відбуваються у цьому світі, саму себе і своє місце в житті. Усі розвинені релігії мають три елементи (християнство – чотири). Це – відчуття священного (священне – не те саме, що «добре»), система моральних понять, третій елемент релігійного розвитку виникає тоді, коли людина ототожнює моральне відчуття і «відчуття священного». Четвертий елемент з'явився пізніше. Як переконливо доводить Клайв Льюїс, християнство – історія спасіння – епохальна історична подія, яка увінчує довгі століття й тисячоліття духовної підготовки.

⁵³ День. – 2007. – 19 січ.

⁵⁴ Цит. за: Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. – К., 1998. – С. 5.

Оскільки ми живемо у координатах християнського світу, переосмислення, прочитання попередніх епох має стати для нас духовним переживанням. Відділення зерна від полови служитиме усім, хто жадає психологічного здоров'я, впевненості та відчуття правди. Не перечимо, що варто й надалі вдаватися до критики, засудження (але й каяття!), винесення вироків. Та водночас цивілізаційний страх не повинен знецінювати творчу думку. Мусимо зберегти усе незістарене, плідне, стан благоговіння, глибокої поваги до народних святинь і відшліфованих істин. Критичне ставлення до речей допомогло досягти висоти знань, розвинути усі атрибути цивілізованості, але тільки у зовнішній культурі. Відповідно ми втратили у духовному житті, у вищих знаннях, споріднених зі справдешньою вірою.

Короткі висновки:

• Досвід знакових постатей світової публіцистики засвідчує плідність процесу «дифузії» жанрів, інтеграції публіцистики в белетристичну оповідь, філософський трактат чи полі-

тичне розслідування. Вони оцінювали події у світлі усіх чинників, що їх визначають. У творчості важливий світоглядний компас. Публіцистика спроможна увібрати в себе і виразність портретів, і епос, і драму, і усю багатоманітність виявів дійсності. Факт не повинен перетворюватися на фетиш, завжди треба враховувати історичний, соціальний і культурний контексти. Крім того, публіцистика має володіти й естетичною цінністю, що якраз властиве українській традиції.

- Дефіцит громадянської самостійності та ініціативи – результат нового «демократичного» монополізму й нової ідеологічної нетерпимості. Тому ми зобов'язані зламати монополію на дискурс. І цього разу ретельне освоєння спадку усього масиву публіцистики народів допоможе уникнути мислительних пасток радикал-лібералізму, догматичної самовпевненості «демократів», вийти на рівень рефлексивної демократії, яка спроможна відповідати за свої помилки і корегувати свої стратегії розвитку усіх трьох сфер життєдіяльності – світоглядно-орієнтаційної, організаційної та технологічної.

- У творчості репрезентованих у розділі публіцистів України, Німеччини, Іспанії, Великої Британії, Франції, США та інших країн бачимо непохитність у відстоюванні своїх принципів, закоріненість у спадок попередніх поколінь і в гумус правди, пошуки ефективніших

166

моделей співжиття народів і цивілізацій, іноді – інтелектуальну зухвалість і менторство. Однак усі вони допомагають краще зрозуміти пройдений людством етап, першопричини зла, що спіткало ХХ століття – століття сатани.

- Український публіцистичний дискурс увесь час висував на авансцену особистості, наділені певною місією. Тому постійним чинником свідомості українства мають бути видобуті з небуття такі постаті, як Євген Онацький, Іван Огієнко, Святослав Гординський та багато інших. Не було жодної животрепетної проблеми першої половини ХХ століття, яка б пройшла повз увагу української публіцистики. Наш обов'язок – ще раз «покопирсатися» в думках попередніх учасників світової драми, зібрати воєдино потужний мислительний, водночас, прогнозувальний ресурс. Незважаючи ні на тотожність сердець, ні на відмінність духу, публіцистика попередніх епох є тим речником оновлення, що з'являється у переломні моменти людської історії.

- Слід зрівноважити нахил до критики, засудження, винесення вироків зі схильністю до благоговіння, до глибокої поваги. Любов до правди і пізнання має домінувати. **Кожна ідея, яка стає ідеалом, творить у публіциста могутній життєвий імпульс. І тоді думка сприймається як жива істота. Духовно розвинуті особистості використовують саме високі думки.**

167

Запитання для самоконтролю

1. Микола Шлемкевич – фундатор концепції світоглядної публіцистики.
2. У чому полягає пріоритет макротексту?
3. Свобода як істина.
4. Які макротексти відіграли важливу роль в духовній реорганізації життя?
5. Головні мотиви публіцистики А. Кюстіна, Х. Ортеги-І-Гасета.
6. М. Маггерідж про голодомор в Україні 1932-1933 рр.
7. Українська політична думка в контексті європейської публіцистики.
8. Артур Мьоллер ван ден Брук – ідеолог консервативної революції.
9. Трансформація поглядів Леопольда Вейса (Мухаммеда Асада).

10. Творче кредо Уолтера Ліппмана.

11. Дар служіння словом в українській традиції.

168

АПОЛОГЕТИ ДЕСТРУКЦІЇ

Про деякі тенденції «окупації свідомості» у медійній сфері: історія і сучасність

1. Нагнітання деструктивності

Посилення глобальної напруженості, викликаной передовсім матеріальними чинниками (боротьба за ресурси, зиск, економічна, політична і мілітарна експансії та ін.), у журналістській теорії та практиці породило нові стереотипи. Маємо на увазі терміни «когнітивний дисонанс», тобто уявлення людини про реальність не відповідає їй, «повернення» (до цивілізації, до норми, до Європи), «пост», що окреслює те, від чого втікаємо, а не стан, в якому перебуваємо, «пост-комунізм», «постмодернізм», «ендизм» (англійське – The End). Вже 1992 року лондонська газета «Таймс» підкреслила, що підготовлено до друку понад 150 книг зі словом «кінець» у заголовках. Стосувалися вони теорії мистецтва, політики, християнства, конверсії, освіти, елітаризму, цнотливості, сіонізму, сім'ї, материнства, науки. Ендизм став найпотужнішою і найекспансивнішою ідеологією періоду «зміни імен», радше – епох. Домінує інформація про погибель. Людина налякалася самої себе.

Життя у переконанні про неминучість апокаліпсису стало нормальним станом людини. Страх (до слова, 70 відсотків фактологічної та пояснювальної бази сучасних медій) паралізує, зосереджує на собі думки і не дає жити. Також він стає глибокопачем для демократії. У виданій наприкінці 2005 року книжці «Політика страху» британський соціолог з університету Кента Френк Фуреді доводить, що сьогодні

169

страх є найдошкульнішим відчуттям людини. Ми живемо на «ринку страху», – стверджує Фуреді, – на якому групи «торговців», що співпрацюють, вихваляють і продають свій товар. Що гірше – страх визначає спосіб нашого мислення не тільки про власне життя, а й також про політику, спричиняє втрату віри в сенс громадської діяльності, ширше – у зміну світу на краще.

Як можна не втратити почуття міри, якщо день у день тисячі газет, десятки тисяч радіостанцій, телебачення буквально нашіпиговують свідомість сучасної людини терористичними загрозами, глобальним потеплінням, споживанням генетично-модифікованих продуктів, епідемією повноти, раком мозку, спричиненого використанням мобільних телефонів, навалюю іммігрантів з Африки, Азії і т. ін. Дуже показово, що автор передовсім характеризує так званий цивілізований світ. Сучасна ліберальна держава з дозволу громадян, які втрачають віру у власні сили, стає нянькою і навіть терапевтом щораз більшої кількості наляканих і скривджених. Фактично суспільні групи домагаються статусу жертви: жінки, убогі, самітні батьки, іммігранти, гомосексуалісти, мусульмани¹.

Забігаючи наперед, відзначимо, що докладну рецензію-розміслення на вказану книгу вмістила польська газета «Жечпосполіта». Автор матеріалу Даріуш Росяк через використання широкого діапазону аргументів, які дотичні до самої ідеї книжки Фуреді, але водночас залучають найвищі пласти філософської, політичної, культурологічної, соціологічної, економічної

думки, – демонструє утвердження у світовій публіцистиці перспективної форми осмислення не тільки поточної, а й субстанційної інформації, сягає культурної пам'яті багатьох народів².

Про зникнення людини під сучасну пору пишуть щораз частіше. При цьому використовується різноманітна стилістика: від знаменитого Сверстюкового окреслення «цивілізація виросла, людина змаліла» до висновку сучасного англійського філософа Джона Грея про те, що «Америка має відкинути думку про перетворення світу за власною моделлю»³. Такий результат утвердження пріоритету дочасного й руйнації

¹ *Furedi F. Politics of Fear. Beyond Left and Right. – Continuum, 2005.*

² *Rosiak D. Koniec jest blisko? // Rzeczpospolita. – 2006. – 25-26 lutego.*

³ *Makowski J. Zabujcie mity nowoczesności // Rzeczpospolita. – 2006. – 2-3 wrześn. – S. 11.*

170

вартостей передбачали давно, й донині акцентують на цьому речники сакрального інтелектуалізму. Однак їх голос затінюється напористим хором сповідників цинічного інтелектуалізму, що живиться детермінуванням життя суто економічними і політичними чинниками.

Чому явище нагнітання деструктивності стало домінантним? Коли сфера духу, як і сфера матерії, калькулюється вигодою, неминуче настає конкуренція не кращих, продуктивніших ідей, не ефективніших розв'язок гострих проблем чи в локальному, чи у глобальному вимірі, не шляхетних позицій, а таких ідеологем, таких дій, які мають приносити якнайбільший зиск нехайно і максимально. Якщо у плані аксіологічному «премудрість виступає як цінність сакральна»⁴, то матеріалізм «розмиває» істину у безлічі фрагментів суто прикладного характеру, де успіх і ефективність навіть у царині мас-медіа визначається накладом, рейтингом, прибутком цілком комерційного виміру. Власне, на цьому базується оця пропаганда вже понад три тисячі літ, яка від первісного призначення «плекати саджанці нових думок» поступово перейшла у тотальну площину прання мізків. Про це конспективно, але переконливо пише Олівер Томсон у монографії «Історія пропаганди»⁵.

На основі нових фактів, осмислення минулого ми вчимося розуміти сучасність, чітко визначати її кризи. Саме так народжується реальне усвідомлення перспектив, у царині мас-медіа – у тому числі. Найперше завдання засобів масової інформації сьогодні полягає у тому, щоб зняти тоталітарний шар свідомості, мислення, поведінки й діяльності усього загалу. **«Тоталітаризм завжди намагається створити атмосферу боротьби... Оскільки корені його влади йдуть від бунту проти статус-кво, головною його турботою стає збереження своєї революційної природи. Звідси уславлення і освячення боротьби»**⁶.

Неолібералізм – набагато витонченіший варіант тоталітаризму, оскільки базується на «плюралізмі». Цей термін латинською мовою означає «множинний». Зазначена концепція стала нині вживатися у значенні «свободи міркувань», «свободи слова», «свободи думки».

⁴ *Аверинцев С. Связь времен. – К., 2005. – С. 12.*

⁵ *Thomson O. Historia propagandy. – Warszawa, 2001.*

⁶ *Бжезинский Зб. Перманентная чистка: Политика советского тоталитаризма (главы из книги) // США: экономика, политика, идеология. – 1990. – № 8. – С. 70.*

171

Щодо останнього, то це незграбний плеоназм, адже думка існує лише тоді, коли вона вільна. За філософією, плюралізм передбачає безліч первоначал (істин). Але це безплідна концепція.

пція світосприймання, що з погляду основ пізнання (гносеології) стверджує відсутність об'єктивної істини. У такому розумінні словосполучення «плюралізм думок» дозволяє «політичну анархію» та існування безлічі правд. Деструктивність цієї концепції привела до обвалу у царині духовності, бо коли «плюралізм думок» – то все можна. Звернемо увагу: в науковому обігу використовують не дефініцію «плюралізм», а – «плюралізм думок», тобто однакову цінність мають добро і зло, відтак на одні терези закону кладуться жертва і кат (Д. Маляренко). Цю софістику розвінчав ще Сократ, а Христос застерігав від «закваски фарисейської». Нинішній індетермінізм і визнає абсолютну свободу людської волі, під виглядом «об'єктивності» виелімінує **шляхетну мотивацію творчості**. Те саме зі словами «громадянин», «толерантність». Медіамагнати в Україні та інших державах, як правило, мають подвійне громадянство, що дає широке поле для маневрування, обминаючи ретельний і відповідальний пошук істини⁷. А хіба можна толерувати тотальне зло, яке тиражується мільйонними тиражами і розливається на більшості телеекранів так званих цивілізованих країн?

Як влучно зауважив Іван Франко, при різниці **«вихідних точок трудно дійти до порозуміння, тим більше, що в одних і в других для оцінки фактів інша етична міра»**. І тому дискусія **«розбуджує щораз більше пристрастей та фанатизму, відбігає від мети й утруднює її осягнення»**. Великий майстер шляхетної думки й влучного слова ратує за вияснення **«фактичного стану речей, для вказання його хиб і можливих способів заради»**, тому не приймає **«односторонности, виключности та зарозумілості»**, правила **«із білого робити чорне»**, перетворювати полеміку в **«кпини, наругу, окрики та запитання»**, не даючи **«нам ніяких фактів для основнішого обговорення цієї справи»**⁸.

Нинішній орієнтир на конкуренцію обумовлений концепцією вигоди. Проти істини виступають такі течії, як **позитивізм**, який стверджує, що усі ідеї релігійного характеру є недоказовою нісенітницею,

⁷ *Mistewisz E. Władcy mediów // Wprost. – 1997. – 14 wrześn.*

⁸ *Франко І. Zur Judenfrage (до юдейського питання). – К., 2000. – С. 11, 18, 22.*

екзистенціалізм, прихильник атеїстичного крила якого Жан-Поль Сартр казав, що оскільки Бога немає, то людина є покинутою й існує в абсолютно байдужому всесвіті, **скептицизм**, який заперечує, що через спостереження і мислення можливо досягти істини про існування, **прагматизм**, який визначає справжню цінність наших переконань тільки практичними наслідками для людини, наприклад, зміною освіти норм моралі і вважає істину неважливою самою по собі.

2. Риторика Великої Французької Революції

Слід пам'ятати, що воля до хірургічного втручання у структури дійсності виявилася давно, а стала прерогативою з часів Великої Французької буржуазної революції 1789-1794 рр., від якої фактично була виразно зазначена могутність журналістики.

Нарощення атмосфери взаємного роздратування, вироблення подвійного стандарту сприйняття, руйнування віри, недопущення формування чеснот, впровадження у масову свідомість непевності й тривоги, суперечливих картин майбутнього, розбурхання й міфологізація науки, підживлення крайнощів, витіснення добродійних справ мітингами, памфлетами, політиканством, нав'язування людям безперервних спокус, оцінчювання внутрішнього світу людини, недопущення знань до розуму загалом, підживлення свідомості

туманними ідеями про Свободу, Рівність, Братерство, Царство Справедливості, «суспільний прогрес», «благо народу» та ін., максимальна експлуатація соціальної, сексуальної, інтелектуальної суєтності й пихи так званого авангарду суспільства, збудження ігрового інстинкту, глузливе, «фейлетонне» ставлення до усього шляхетного, чистого, перевіреного віками десятками поколінь, до позитивних задовольень, вилучення зі свідомості навіть згадки про призначення людини як Боготвірного феномену, під'юджування сварливості, нетерплячості, жорстокості, себелюбства, створення перманентної загальної дезорієнтації щодо основоположних вартостей та орієнтирів, підживлення почуття максимальної вигоди, відволікання свідомості людей від первісних моральних засад, нівечення волі через безлад у розумі, заохочення фальшивої

173

духовності – усі ці способи, прийоми, постулати, принципи окупації свідомості були великою мірою випрацювані публіцистами (вони й вожді) Великої Французької революції.

Можемо зрозуміти хід міркувань Алексіса де Токвіля про цілеспрямоване розшарування й розбещення нації. Коли почала відроджуватися громадська думка, керівництво нею дісталось виключно філософам, додамо – переважно атеїстам. На підставі абстрактних засад (зіставте: «Свобода, Рівність, Братерство» і «Наша мета – комунізм») та найза-гальніших теорій напад було зроблено не на окремі погані закони, а на все законодавство. Зухвальство новаторів, звільнених від релігійної моралі, традицій народу, упорядкованого, хоч – часто й несправедливого, стану речей, закономірно привело до того, що Революцію підготували найцивілізованіші класи нації, а завершили найнеосвіченіші й найгрубіші. Французи думали лише про те, що було в них перед очима, й забули те, що бачили раніше. Тому, робить висновок Токвіль, «відтоді, коли французи хотіли знищити абсолютну владу, вони обмежувалися тим, що ставили голову Свободи на тулуб раба»⁹. Знаменитий філософ, публіцист, державний діяч закономірно радить прискіпливо вивчати попередні епохи, тобто закони, вади суспільства, передсуди, злигодні та велич; крім того, доконечно слід проникати у саму природу нації.

Нагадаємо, що вперше поняття «громадська думка» вжив Томас Джефферсон. Маємо на увазі нинішнє її тлумачення, оскільки на це звертали увагу ще за часів Сократа, Горгія, Демосфена, Цицерона. Однак, саме Французька революція у міжчасі реформації та епохи більшовизму й гітлеризму дає нам безліч прикладів цілеспрямованої маніпуляції масами. Формами популяризації нових ідей стали «Велика французька енциклопедія» Д. Дідро, книга «Суспільний договір» Ж.-Ж. Руссо, в якій якраз й міститься гасло «Liberte, egalite, fraternite», антиклерикальні памфлети Ф.-М. Вольтера. Країну заповнила хвиля пропаганди. Бріссо, Демулен, особливо Марат у своїй газеті «Друг народу», та Робесп'єр своїми закликами роз'ятрювали суспільну температуру, соціальне напруження. Експонувалися революційні символи: фригійські шапки, триколіорові шалики й кокарди, постать жінки, яка уособлювала Свободу. Люди почали звертатися один до одного – «громадянине». Кав'ярні

⁹ Алексіс де Токвіль. Давній порядок і Революція. – К., ЮНІВЕРС, 2000. – С. 179.

174

перетворилися на політичні клуби, де розповсюджувалися газети, а їх з вибухом революції тільки в самому Парижі з'явилося понад 140, влаштовувалися дискусії. Мірабо організував масові спектаклі-мітинги, радив своїм прихильникам: «Промовляй до почуттів, промов-

ляй безперервно, постійно втовкмачуй людям небезпеку диктатури, рабства, і матимемо блискучий результат остаточного визволення».

Якщо ми хочемо збагнути нинішні мотиви виступів багатьох журналістів комерційних і «загальнолюдських» видань, речників плюралізму, свободи преси, не забуваймо механізмів впливу на масову свідомість, випрацюваних їхніми попередниками з часів Великої Французької революції та Жовтневого перевороту в Росії 1917 року, а також націонал-соціалістами під орудою Й. Геббельса. Про шляхетні мотиви, принципи не могло бути мови. Тому сягаємо до прикладів двохсотлітньої давнини (щодо більшовицької пропаганди, геббельсівських постулатів – про це написано достатньо багатьма авторами на основі переконливих фактів і свідчень). Нам, переважно справедливо, радять брати приклад з досвіду європейських, точніше – західноєвропейських народів, у тому числі в царині мас-медіа. Однак зворотний бік медалі – дуже зловіщий, який знаходить послідовників серед більшості сучасних журналістів, намагаються заретушувати. Тим часом погромницька журналістика веде родовід саме від Французької революції 1789-1794 рр.

Агресивний стиль журналістики опрацював Жан-Поль Марат. Марксистські дослідники вважали «Друг народу» прикладом «конфліктної» журналістики. «Марат блискуче, з полемічним пафосом, різко сатирично, дошкульно, буквально до хрипоті критикував усе, що вважав згубним для розвитку буржуазного суспільства» – підкреслював Людек Томек¹⁰. Оперуючи абстрактними поняттями «ворог Свободи», «ворог революції», підмінюючи сенс (закон – «антигромадянською поведінкою» та ін.), використовуючи універсальні пояснюючі схеми (конструкцію, яка не може бути підтверджена чи спростована експериментально, наприклад – «У світі існують дві сили – Сили Добра і Сили Зла, які постійно борються між собою», «Вінцем людської історії стане створення царства Справедливості»), Марат безперестанку вишукував ворогів, зрадників. Якщо хтось не погоджувався з ним – це зрада

¹⁰ Демократический журналист. – 1989. – Июль.

175

Революції. Він створював своїми памфлетами («Жахливе пробудження», «Ми загинули», «Ланцюги рабства» і т. п.) чисто маніхейську картину світу, картину Друзів народу і Ворогів народу, захисників свободи та її зрадників. У номері від 17 грудня 1790 року Марат писав: «Рік тому достатньо було знести п'ять чи шість сотень голів, щоб назавжди зробити нас вільними й щасливими. Сьогодні треба знищити десять тисяч. Через декілька місяців ви, можливо, знесете сто тисяч і чудово: миру у вас не буде, якщо ви до кінця не викорчуете заклятих ворогів батьківщини». Наступного дня газета «Друг народу» закликала: «Перестаньте тратити час на роздуми про засоби захисту. У вас є лише одне, те, що я вам постійно рекомендував: загальне повстання і народні страсти. Навіть якщо треба знести двадцять тисяч голів, не треба сумніватися ні на мить»¹¹. Коли було обезголовлено короля Франції Людовіка XVI, Марат задоволено декларував: «Ми повинні кинути цю голову в обличчя усім деспотам. Ця окригавлена голова – червоне розпечене ядро, яке розіб'є ланцюги деспотизму. Ми повинні показати приклад усім народам. Ось як треба вчиняти з деспотами! Приєднуйтеся до нас. Дійте так само, як ми!»¹².

«Заклятих ворогів революції» для Марата та його однодумців було так багато, що навіть справедливі заклики, міркування газети «Друг народу» (підтримка мулярів, розвінчання корупціонерів, фальшивих патріотів, спекулянтів, ледарів) блякнуть у порівнянні з вербальною неса-

мовитістю журналіста, який безперестанку закликав «продовжувати революцію» найжорстокішими методами, на барикади. Полеміка, яку вів Марат з іншими журналістами, була несамовито-жовчною, вбивчо-іронічною. Скажімо, полемізуючи з газетою Бріссо «Французький патріот», Марат писав про нього, що він є скандалістом, поліційним шпиком, псевдофілософом, комбінатором, криміналістом, інквізитором – і це не вичерпує вживаних інвектив.

Як бачимо, гранично чітко поставлено проблему **вибору**. Причому вибору слова як смертоносної стріли, стимулятора масового тероризму, організатора спотвореного мислення, реалізації людської пихи, яка відкинула Творця. Поступове, часами – напористе й цинічне,

¹¹ *Толмачев М.* Великая Французская революция и свобода печати // Иностранная литература. – 1989. – № 7. – С. 230-239.

¹² *Дорошевич В.* Журналисты Великой Французской революции // Журналист. – 1984. – № 12. – С. 74.

176

витіснення релігійної енергетики, свідомо організоване речниками французького Просвітництва, абсолютизація культури наукового мислення закономірно спричинили прагнення людини зрівняти себе з Богом. Відтак – ескалація руйнації, нівелювання відчуття можливого. Медіатизація усіх аспектів буття спільнот створила широкий простір для реалізації хворобливих амбіцій жандармів думки.

Деколи варто перечитувати класичні речі. Звернімося, наприклад, до суджень Томаса Карлейля, висловлених у книзі «Французька революція. Історія»: **«Франція молить не возносити, хіба голосно лементує на вулицях, «не соромлячись у висловах».** У дусі філософії Просвітництва будь-які питання піддавалися нещадному аналізу. **«Місце зниклих відданості й віри зайняла брехлива фразеологія... принцип довіри до влади перетворився у тупу байдужість або макіавеллізм»**¹³. Як доведено історією, усім революціям потрібний певний фокус ворожості, щоб висловити «почуття ненависті широких народних мас», чим тотально користувалися більшовизм, нацизм, маоїзм і т.д. Терор слів неминуче приводив до терору фізичного. Нагромадження озлоблення, обману, офарисейщування гуманітарної сфери, передовсім масмедійної, неминуче витворили той внутрішній апокаліпсис, «який підкрадається до нас і може, якщо не стати йому на перешкоді, спричинити драматичне самознищення людства» – до такого висновку приходять Вольфганг Краус, відомий австрійський культуролог, політолог, есеїст, літературний критик і редактор¹⁴.

Повернімося ще до XIX століття. У 1871 році було проголошено так звану Паризьку Комуну, яка проіснувала усього 72 дні й спричинила до винищення близько ста тисяч громадян Франції. Доведено, що ідейним та інтелектуальним натхненником масового терору був сам Карл Маркс, а також видання Першого Інтернаціоналу і самої Комуні («Соціальна й політична революція», «Крик народу», «Татусь Дюшен» та ін.).

У ті сумні часи демократичні якісні видання швидко розпізнали такий ідеологічний режим антидобра і послідовно переконували громадськість Європи у небезпеці так званого «революційного оновлення

¹³ *Карлейль Т.* Французская революция. История. – М., 1991. – С. 9, 14.

¹⁴ *Краус В.* Нігілізм сьогодні, або терплячість світової історії. – К., 1994. – С. 108.

177

світу». Ось кілька характеристик англійської газети «Times», які й нині можуть правити

за зразок концептуальної, прогнозуючої публіцистики, орієнтованої на залучення позитивного потенціалу суспільства і людини зосібна: «Керівники бунту – це невелика група бандитів і хуліганів» [The Times, 20.03.1871], «Маємо справу з повним розкладом суспільства» [The Times, 25.03.1871], «Керівником монмартського повстання є вождь Інтернаціоналу Карл Маркс» [The Times, 03.04.1871], «Париж є повчальним прикладом того, до чого приводить здійснення нежиттєвих теорій» [The Times, 10.04.1871], «Цей акт вандалізму здійснений в ім'я «інтернаціонального братерства» ... Велика кількість іноземців, які брали участь у повстанні, засвідчує космополітичний характер руху» [The Times, 30.05.1871]. «Комуна привела до руйнації нації» – такого висновку дійшов видатний італійський демократ Джузеппе Мацціні, фундатор концепції «Бог і народ»¹⁵.

Щоправда, молодий Маркс, сповідуючи загальнодемократичні ідеї, демонструє певний ідеалізм щодо функціонування преси, «засвічує» речників інструментального підходу. У цьому випадку, як і в деяких інших, він пішов проти течії, яка пізніше повністю підхопила його, навіть поставивши в центр подій. Напрямок цей – суто класовий, економічний підхід до історії, актуальної суспільної практики. Закликаючи пізніше «підірвати всі основи існуючого ладу» (це завдання він поставив не лише перед «Новою Рейнською газетою», яку видавав разом з Ф. Енгельсом у 1848 – 1849 рр., а в цілому перед революційною пресою), Маркс і визначив тенденцію, що привела до більшовицького принципу «колективного агітатора, пропагандиста й організатора» (Ленін) класової боротьби, революційного «оновлення світу». Невипадково дослідник творчості К. Маркса Ернст Генрі у статті «Маркс-публіцист» підкреслював: «Публіцистика Маркса була, по суті, суцільною атакою на капіталістичний лад... У кожній великій статті він розкриває класові корені подій... Церемонитися з противниками Маркс у своїх памфлетах і статтях, як і в книгах, не любив... У гніві публіцист Маркс справді був нещадним, у своїх сатирах, в яких місцями звучать нотки Еразма Роттердамського і Джонатана Свіфта, невмолимий. ...Він продовжував писати в ім'я ідеї»¹⁶.

¹⁵ Старожитності. – 1992. – Ч. 3. – С. 4.

¹⁶ Генрі Э. Маркс – публицист // Журналист. – 1968. – № 5. – С. 8-10.

Це правда. Інша річ, що ця ідея не була шляхетною, про що блискуче сказав Вацлав Гавел: «Яким було слово Маркса? Воно висвітлило нам приховані пружини суспільних механізмів. А може воно стало непомітним зародком усіх пізніших ГУЛАГів?»¹⁷.

Натомість сучасні більшовики, які прийшли у демократію чи, радше, перелицювавшись «на марші», свідомо зігнорували справедливі й плодотворні застереження, скажемо умовно, Маркса-демократа, і повністю адаптували пиху й підривний запал Маркса-революціонера.

«Свідомість може створювати світ» – стверджують філософи. Вони мають рацію. Ідеологія непримиренної ворожнечі й всездозволеності створила світ з недвозначною перспективою самознищення. Жадоба крові, задіяння нищих інстинктів, фронтальне заперечення гуманістичних вартостей, войовничий атеїзм і расизм становили чільний мотив практично усієї преси часів більшовицького та нацистського «середньовіччя» у ХХ ст.

Низькопробні цінності Леніна, Троцького, Гітлера, Сталіна та інших фальшивих пророків насильницьким чином, зокрема шляхом морально-демагогічних аргументів, тотальної дезінформації, підступного маніпулювання суспільною свідомістю, були нав'язані великим струк-

турам. За влучним висловом Альбера Камю, за відсутності моралі Гете цивілізація вибрала мораль «кримінального світу і поплатилася за це. Мораль кримінального злочинця – це безкінечне чергування перемог, що завершуються помстою, і поразок, що породжують відчай і озлобленість»¹⁸. Відповідно витворилася і форма утвердження цього войовничого негативізму, завданням якого було звузити горизонти думки. Крім цього, «суть режиму брехні полягає в тому, просто кажучи, що береться участь – все одно, свідомо чи несвідомо – у колективному знеціненні того, на чому опирається гідність і уся хвала людського життя. Береться участь не лише у девальвації правди як такої, але також в девальвації самого прагнення до пізнання»¹⁹.

Злочинні диктатури, що їх нам довелося пережити у ХХ ст., коренилися у безжальних ідеологіях. Причому «в Німеччині ідеологією було те, що говорив фюрер, а в Радянській державі ідеологією було

¹⁷ Атмода. – 1990. – 9 квіт.

¹⁸ Наука і суспільство. – 1991. – Ч. 8.

¹⁹ Popper K. The Open Society and its Enemies. Vol. 2. – L., 1945. – С. 27.

179

те, що, як стверджував Генеральний секретар Сталін, сказали Маркс і Ленін»²⁰.

3. аргументаційна база виступів «Столичних новостей»

Специфічну роль сучасного синедріону з викорінення Істини у людських душах, через своєрідне тлумачення плюралізму за межами усілякої пристойності, виконує багато журналістів начебто «елітарних» видань: «Столичные новости», «Киевские ведомости», «Факты», «Сегодня» та ін. «Столичные новости» взяли на себе роль остаточного арбітра, який безапеляційно й напоористо, з повним набором демагогії, щоправда, інтелектуально добротню приправленої, намагаються, по-перше, не допустити порозуміння українства, слов'янських народів, ширше – культур, цивілізацій, по-друге, нав'язати стереотип своєї виключної ролі розставляти акценти щодо всього і завжди.

У публікаціях газети «Столичные новости» (до речі, постійно наголошуючи на своїй «українськості», вона чомусь не випускає бодай частини тиражу державною мовою) маємо цінний зразок узурпації творчості. Варто, однак, нагадати, що «комісари» від інформації з'явилися давно, претендуючи на остаточну істину і різними способами нав'язуючи її. Досить зіслатися на приховану, а нині й явну інформаційно-духовну війну проти автентичного християнства. Небезпека духовної зброї, – підкреслює І. Каганець, – «полягає у спотвореному висвітленні не поточних подій чи історичних процесів, а у накиданні збочених життєвих цінностей, руйнуванні мотивації до життя, викривленні уявлень про саму природу видимого і невидимого світу, про добро і зло, життя і смерть»²¹. Було виявлено диявольську активність у спотворенні Євангелія, коли масово тиражувалися сфальсифіковані рукописи Євангелія і популяризувалися такі фальшивки, як «Книга Якова». Затінена ідея полягала у тому, що у справжні тексти вставили «своє», відтак наполягали на ньому, возвеличували «його».

²⁰ Баллок А. Гении зла. Размышления над жизнью Сталина и Гитлера // За рубежом. – 1992. – Ч. 12. – С. 17.

²¹ Каганець І. Пшениця без куколю. Євангеліє без вставок і спотворень. – Тернопіль, 2006. – С. 48.

180

У цій газеті справді багато цікавої й цінної інформації, оригінальних суджень. Але впе-

ремій з повчальними, інтелектуально елегантними матеріалами (розділи «Монологи» Вадима Скуратівського, «Рубеж веков», де було вміщено десятки змістовних інтерв'ю, результати соціологічного дослідження Бі-Бі-Сі про «Англієць мілленіуму» – 2-9.02.1999, деякі публікації розділу «История», «Дата», «Зарубежье», «Лица» та ін.) бачимо яскраво виражену руйнівну тенденцію.

Аналіз матеріалів газети за останні п'ять-шість років дає змогу виділити такі мотиви:

1. Протиставлення, в сенсі «зіткнення лобами», різних політичних партій, суспільних сил сучасної України з метою дискредитації української політики назагал, накреслення безрадійної перспективи, водночас – цілеспрямоване нав'язування думки про те, що з допомогою «демократів» (читай – інтернаціоналістів, космополітів, які «вміють керувати», впроваджувати ринок, мають міжнародну підтримку) можна увійти в систему «цивілізованих країн». Паралельно, вже гранично відкрито, нацьковуються одні країни на інші, західна цивілізація – на ісламський світ, причому проблема ставиться тотально, по-маніхейськи.

2. Формування образу ворога-антисеміта і фашиста через експонування окремих публікацій у «Сільських вістях», відповідно – нищівної критики особистостей, війна слів між «Столичними новостями» та виданнями Г. Щокіна «Персонал», «Персонал плюс» та ін., між публіцистами «СН» і МАУП як структури, що має свою точку зору на розвиток світової історії, доволі часто теж екстремістську. Впадає у вічі типологічна схожість образів «демократів» і «антисемітів». Вони, до речі, випрацювані давно і зводяться до **однозначності**, коли не бажають бачити портрет опонента у «кольорі», отже, маємо чорно-біле «гравюрне» зображення, образ-значення легко стає втіленням залятого ворога, **категоричності**, коли усі ознаки опонента не просто трактуються на свій розсуд, таке бачення оголошується істиною в останній інстанції, **стереотипності**, коли образ-знання опонента мінімальний, тавро підмінює справжнє знання, **асинхронності**, що означає погляд на десятиліття й століття назад, як в астронома, який бачив зірку такою, якою вона була цілу вічність до цього, **демонізації**, коли опонент стає втіленням Абсолютного Зла, ірреальним у своїй тотальній підступності,

181

непримиренності, коли навіть не допускають думки про якісь точки порозуміння, взаємопізнання, не кажучи вже про співпрацю, лише погибель опонента стає умовою власного виживання, **ідеологізації**, коли усі виступи опонента засуджуються з цих позицій, причому ідеологічні посилення протилежної сторони не беруться до уваги, взагалі не сприймаються, їй взагалі відмовляють у праві на «ідейність», вважаючи опонента циніком.

3. Завищена самооцінка, месіанське сприйняття себе і своєї ролі у світовій історії як безпомилкового арбітра, «надії прогресивного людства». Ця пихатість, претензійність, вибраність виявляється навіть при трактуванні трагічних сторінок власної історії – тут йде безапеляційна торгівля своїм горем, яке «перевершує» усі відомі історії злочини, хоча це не відповідає дійсності, адже лише у ХХ столітті було свідомо винищено значно більше українців, представників інших народів. Найгірше те, що найактивніша участь «своїх» у масовій закладі найкращих представників інших націй та й свого «плебсу» (шляхом ідеологічного забезпечення масового терору за більшовизму і керівництва процесом геноциду, етноциду, ментоциду – наприклад, Л. Кагановичем) цинічно ігнорується. Паче того, співці ленінізму-сталінізму вивищуються як «унікальні таланти».

4. Витончена пропаганда постмодерну і в комунікативістиці, і в культурі назагал, воль-

гарного релятивізму, гедонізму, права особистості на повну самореалізацію, але тільки в контексті виєлімінування релігійних і національних вартостей.

Кілька типових прикладів. Валерія Новодворська, **репрезентуючи Росію**, звісно – «демократичну», взявши на себе роль вселенського арбітра, командира історичного процесу, за кожної нагоди принижує слов'ян-маргіналів. В інтерв'ю Олександрові Самарцеву з Москви вона своє сокровенне бажання розбухувати ситуацію до крайнощів обгортає в модні ідеологеми. «Я правозахисник» – точка відліку її міркувань щодо нинішньої ситуації в Росії, коли до влади прийшов Путін. Тому «усі порядні люди повинні стати дисидентами,... оскільки створилася екстремальна ситуація, потрібно бути саме дисидентом стосовно народу (?!), влади, діючих політиків». Чим це обумовлюється? «Путіна оточують люди мезозойської культури... Це все стосується і країни (?!)». Далі, за логікою, пропагується «свій» Козирєв, автор терміну «Азіопа», хоч

182

з певними докорами за «поступливість», афішуються американці, які «нізачо не поїдуть працювати на Пакистан, Саудівську Аравію, Ірак, навіть якщо за це багато заплатять», проголошуються універсальні орієнтири – «Свобода, власність, законність», ідеалом яких є «Захід, американська модель». Перший висновок усіх пасажів, гострих і навіть у чомусь привабливих, як, приміром, Новгородська Русь з X по XIII століття, такий: «Давайте мріяти про побудову капіталізму».

Оскільки лібералізм для Новодворської є панацеєю на всі часи і для всіх народів, то, звісно, вона б «навіть кота свого з Путіним не залишила». «А з Єльциним, – розвиваючи сюжет, запитує кореспондент, – ви б кота залишили?». На це запитання Валерія Новодворська гранично чітко відповіла: «Борис Миколайович далеко нас відтягнув, але недостатньо. Думаю, бідолаха просто надірвався. Спасибі, звичайно, і за зроблене, але вибирати наступників треба серйозніше. Був же як кандидат Немцов. Будь-яке обурення проти нього як законного президента з боку гіпотетичних силовиків було б розцінено як бунт, приборкати який з величезним задоволенням допомогли б ті ж США». Саме так, слово в слово, сказано й відтворено лібералом у ліберальній газеті. Принагідно скошено гострим слівцем Солженіцина «за зраду», народництво (почвеничество) оцінено як «вкрай небезпечну річ». Пізніші абсолютно слушні декларації про те, що «ринок неприйнятливий у сфері душі», що Росія повинна надати Чечні самостійність, нівелюються цинічним вердиктом над формулою Союзу правих сил, буцімто демократія, просвітництво, лібералізм виникнуть після сильного падіння цін на нафту: «Нам голоду недостатньо». Мовляв, Захід мав би втрутитися, а не «консервувати ситуацію в ім'я стабільності». Отже, – силовий тиск, революція, збурення пристрастей, хірургія? Саме до такого висновку підводить «професійна» дисидентка!²².

В іншому матеріалі – «Розлучення по-слов'янськи», вдаючись до звичної підміни понять, Новодворська спритно використовує очевидні, давно доведені факти, для того, щоб цілком за порадами Бісмарка, «брехати з допомогою правди». Йдеться про цілеспрямоване нищення українства спочатку російським імперіалізмом, а потім «радянською

²² Новодворская Валерия: «За либеральную идею никто себя не сжигал... А в России это делают со страстью!» // Столичные новости. – 2003. – 13-19 мая. – С. 9.

183

бетономішалкою», після чого «мало хто хоче і може вважатися українцем». Та ж безпеляційність, але на цей раз Новодворська виступає від імені України і начебто на захист України.

Ми не будемо докоряти їй та подібним до неї, як вони очолили русифікацію, голодомори, вивезення українців до різних сибірів і т. д., як через свої «Правду», «Коммунист» та інші видання паплюжили цей же Захід за «гнилизну», «імперіалізм».

Нам сьогодні важливо придивитися до їхньої методології, принципів деформації свідомості молоді, яка не пам'ятає і не бажає під впливом мамоністів заглиблюватися у публікації «інтернаціоналістів» радянських часів, але легко може засвоїти ззовні дуже привабливу і частково предметну аргументацію подібних лідерів громадської думки, як вони самі себе величають. Ця методологія давня, як світ. У фільмі М. Гібсона «Страсті Христові» виразно бачимо, як фарисеї чужими руками вбивають Істину, майстерно нацьковуючи одних на одних, як підмінюють тези, лицемірно проголошують свою відданість режимові. І це цілеспрямоване прагнення послаблювати животворні сили народів, культур, щоб кров впала поміж ними і визріла ненависть (відтворімо пропагандивні кліше до і під час воєн в Югославії, Афганістані, Іраку), може скерувати сучасну громадську думку не на порозуміння, примирення, співпрацю в ім'я збереження плідного спадку усіх без винятку націй, а на хаос, в якому фарисеї чуються якнайкраще і з якого вміють видобувати користь для себе.

Справедливо картаючи «генетичні дефекти імперського і особливо панслов'янського зору», заперечуючи російську версію історії як сфальшовану, підтасовану, Новодворська у статті «Розлучення по-слов'янськи» вищу українську громадянську і політичну культуру ніби між іншим подає як «філіал Польщі», а призупинення експансії ординців трактує як перемогу Польщі, яка «не зламалася і відбила загарбників». Те, що не всі українці мислили подібно до Тараса Бульби, «багато хто переймав польську культуру, звичаї і дух конституційної свободи», підступно спрямовується в русло *«нелогічності»* національно-визвольної боротьби українського народу, утвердження своєї державності (чи не вона та іже з нею претендують на сучасних покровителів українського народу і архітекторів нашої державності?). Частка правди у подальших роздумах політика Новодворської, як вона подана газетою, переплітається

184

з провокативними висновками: «Політична оборудка батька Хмеля була кон'юнктурною і релігійною, але для України Переяславська рада відчинила двері тюрми, а Москві додався біль голови... Україна бунтувала до кінця, поки зрада батька Хмеля не була стерта у біловезьких лісах»²³. Гоголь, Мазепа, Петлюра стають Новодворській у пригоді, коли треба категорично виснувати, мовляв, «батько Хмель недооцінив своїх соплеменників». І так далі, у такому ж іронічному ключі.

Виникають принаймні два запитання до Новодворської. Перше: Як же «мало хто хоче і може вважатися українцем?». Хіба референдум 1991 року, перепис населення раз і назавжди не задекларували вибір українців без посередництва тих, хто нині приклеюється до нас, щоб й надалі визискувати? Друге: чому «політик» такого формату і претензій вживає слово «наша» для означення усіх етнічних росіян в такому пасажі: «Ми сміємося над «мовою», над спробами усюди її впровадити і все на неї перекласти, а тим часом за цим своя історія, переїхана і перерорана нашою»? Можливо, сама цього не усвідомлюючи, Новодворська прохоплюється, адже упродовж усієї історії Росії нею керували чужинці (прочитайте бодай відому статтю Ф. Енгельса «Зовнішня політика Росії»), а від жовтневого перевороту протягом майже усіх 73 років – «інтернаціоналісти». Певна річ, це не знімає вини з російських шовіністів усіх мастей, але не слід

забувати, хто майже завжди під'юджував ненависть між сусідніми народами як на Сході, так і на Заході. Російськомовна журналістика за радянської доби якраз найзаповзятливіше впроваджувала ідеї «вищості» російської мови й культури, «єдиного радянського народу», а тепер Новодворська, Малінкович і багато їхніх сподвижників раптом нарекли себе нашими адвокатами, повчаючи українців, як їм розвивати громадянське суспільство і демократію.

Конфліктна публіцистика Валерії Новодворської неминує спонукає до рефлексії над кількома істотними принципами як теоретико-методологічного, так і суто практичного характеру. Свого часу Марина Шостак на сторінках російського журналу «Журналіст» у науковій розвідці «Діалог і полеміка» на основі багатого фактологічного матеріалу, у тому числі виступів В. Новодворської, прийшла до таких висновків: «Рівень полеміки залежить від ситуації у суспільстві, від загального

²³ *Новодворская В.* Развод по-славянски // Столичные новости. – 2004. – 10-16 февр.

185

стану звичаїв: перший, примітивний, рівень – це «випускання пари», демонстрування себе у полеміці. Другий рівень – демонстрування доцільності обміну думками; тут полемічна гострота публічного обговорення сприяє виникненню нових ідей. Журналіст – постачальник гіпотез. І тому важливо не допустити «ефекту камікадзе» (знищуючи противника, підірвати усе й усіх довкола – отже, й власну ідею, хоча б у зародку). Для діалогів, особливо полеміки, важлива чітка стратегія, яка допоможе маневрувати, уникнути спокуси знеславлення і головної загрози – **деструктивності публічної суперечки»**²⁴.

Дещо у цих характеристиках вимагає уточнення і розвитку. Критика, як відомо, є конкретною частиною естетики; коли критик мотивує свою позицію моральними засадами, критика стає частиною етики. Водночас маємо пам'ятати, що критика також – частина філософії (визначення світоглядних засад), соціології (пошук основ громадянського, політичного й національного служіння нації), теології (релігійні пошуки). У всіх випадках важливо визначити закономірність появи певних явищ, тенденцій розвитку, полишаючи «за кадром» неістотне, суто суб'єктивне. Треба мати справу з ідеями, остерігатися догматизму, демонстрування своєї ерудиції. Натомість переважає критиканство, тобто злісна критика, коли бачать (за Христом) скалку в оці ближнього, а колоди у власному оці недобачають. Зокрема, В. Новодворська з великою насолодою розмальовує темні сторінки як окремих особистостей, так і цілих народів, намагається вразити читача відвагою, ерудицією, продемонструвати свою вищість і право на безапеляційну рацію.

Критика є творчістю, критиканство – професією. Як зазначено у Малій Українській Енциклопедії Євгена Онацького, критика, розглядаючи минуле, осуджує і перевіряє сучасне, щоб збудувати майбутнє; критиканство осуджує сучасне, не знає і не хоче знати минулого й не думає про майбутнє²⁵.

Деколи у публікаціях В. Новодворської знаходимо елементи і критики, і критиканства. Наприклад, у своїх судженнях про взаємовідносини України з Росією, вміщених на сторінках газети «Шлях перемоги» (це **націоналістичне** видання, до речі, чомусь безкритично

²⁴ *Шостак М.* Диалог и полемика // Журналист. – 1998. – № 2. – С. 64.

²⁵ *Онацкий Е.* Мала Українська Енциклопедія. – Буенос-Айрес, 1959. – С. 768.

186

сприймає усі інвективи «знаної правозахисниці і дисидентки»), В. Новодворська заявила

цілком слушно, хоч і з великим набором демагогії: «Ми українцям взагалі-то повинні безплатно все давати. Якщо згадати, що робила Катерина II, якщо згадати русифікацію, якщо згадати відібрану в України свободу, якщо згадати, як була заарештована вся «Просвіта», якщо згадати, як всю Західну Україну вислали на Колиму, – то ми дуже довго повинні безплатно давати їм нафту і газ. Не те, що 230 доларів, вони й 23 копійки не повинні платити. Чому б одразу не визнати, що ми з України взагалі даремно беремо гроші, тому що Росія їй стільки винна за чекістсько-путінськими рахунками! А якщо підрахувати, скільки людей НКВД погубило в Україні, починаючи з 1917 року, – у 20-х, 30-х, 40-х, 50-х роках, я б, на місці України, виставила формальний рахунок за все – і за Василя Стуса, який загинув у карцері нашого концтабору. Думаю, що та сума, яку Україна має право отримати, забезпечила б їй безкоштовний газ на 25 років».

Усе правильно, але бракує одного істотного аргументу, а саме – хто організував більшовицький переворот у 1917 році, хто керував НКВД, як керували організацією Голодомору 1932-1933 рр. (про це, до слова, не згадується, як легко можна зауважити) Й. Сталін, Л. Каганович – «наркомголод» і т. д.? Далі йде тотальне визначення Росії як бандита і такий вердикт: «Наша країна (Росія. – Й. Л) сьогодні втратила людську подобу, тож якби вона жила добре – це було б історичною несправедливістю»²⁶.

Ще раніше, в інтерв'ю цій же газеті, яке займає цілих дві шпальти, акцент робиться на тому, що **«За Росією плаче Нюрнберзький процес»**. Явно непродумано подає редакція української газети візитівку гості: «Валерія Новодворська – відомий російський правозахисник, лідер партії «Демократичний союз Росії», політв'язень советських тюрем. Вона – **легенда російського народу, до якої він ще не доріс**». Інтерв'ю рясніє такими виразами: «Російський народ ще майже не виник», «Путін – навіть не лідер – сірий, заляканий, бездарний, ніякий», а кілька рядків нижче йдеться про потребу зупинити Путіна, бо «ядерна зброя, диктатура і Президент з мисленням Сталіна і Берії – це загроза для людства», «Поки що нікому не раджу дружити з Росією», «У Росії

²⁶ Валерія Новодворська: «Ми перед Україною в боргу» // Шлях перемоги. – 2006. – 1 лют. – С. 6.

дивний комплекс – казанської сироти: вона постійно кричить, що її ображають, але насправді ображає сама себе» (замітка на полях: якщо навіть і так, то чи тільки Росія? – Й. Л), **«Потрібно, щоб всі західні держави терміново відмовилися від наших корисних копалин, влаштували блокаду та ще й окупували б російську територію. Але ніхто не береться, тому що це дуже витратна справа, та ще доведеться годувати 150 мільйонів совків, які самі себе прогодувати не можуть»**. Саме так заявила «демократ»!

Справедливо захищаючи Чечню, В. Новодворська, тим не менш, безапеляційно прорікає: «Джохар Дудаєв помилився в тому, що вважав Єльцина людиною» (зіставте з попередніми характеристиками Єльцина. – Й. Л). На делікатне запитання-заперечення журналістки Лесі Бондарук «Але ж Америка теж не завжди моральна і має подвійні стандарти», Валерія Новодворська знову категорично, наче забуваючи сказане іншим разом, каже: «Так, і немає жодних гарантій. Узагалі немає жодних гарантій ні для громадянського суспільства, ні для демократії, ні для життя, ні для свободи». Далі В. Новодворська провокативно протиставляє Захід України Сходу України, хоч, щоправда, слушно трактує комуністів як зрадників, оскільки вони толерують звірства большевиків і стоять під червоними прапорами. Однак і в цьому випадку затінена ідея

очевидна – в Україні «економічні реформи я б доручила Гайдару, – ...надала б повну незалежність ЗМІ від держави».

«Дисидент, прогресор, місіонер» – як сама себе величає В. Новодворська – прагне завжди «бути в бою», бо у неї «ще ніколи не було мирного часу». Щодо поняття «свобода», то це – **«вибір на користь індивідуалізму, самодостатності й прогресивності..., ліберальні погляди на все навколо»²⁷**.

Постійний автор «Столичных новостей» Вадим Скуратівський у своєму монолозі «Анатомія тоталітаризму», супроводжуваному малюнком – великим силуетом Маркса-Енгельса-Леніна, писав: «Маркс не говорив інакше, як такими безапеляційними приговорами, над котрими, впрочем, еще царствовала одна до боли резкая нота, покрывавшая все, что он говорил. Нота выражала твердое убеждение в своем призвании управлять умами, законодательствовать над ними и

²⁷ Див. докладніше: Шлях перемоги. – 2004. – 10 листоп. – С. 8-9.

188

вести их за собой». Щодо Леніна, то він, як стверджує колумніст, «как кабан камыши, сминал все наши аргументы» (спомини В. Шкловського. – *Й. Л.*), доводив «повелительные интонации до некоей, уже совершенной «безапелляционности»²⁸.

На прикладі В. Новодворської та багатьох інших речників лібералізму бачимо претендентів на носіїв-монополістів остаточної істини. Зауважимо ще таке: стратегія і тактика подібних інвектив, починаючи, принаймні, від Марата, Маркса, Леніна, інших речників матеріалістичного нігілізму й провокативності, неминуче самодискредитується. Нам залишається, однак, не обминати їхньої тотально-руйнівної пропаганди, зазначати небезпеку сповідування цього «демократичного» більшовизму. Хоч сьогодні вміння тотально ненавидіти стало важливішим, ніж продуктивно, по-людськи мислити, хоч (за Сверстюком) зухвальство розуму набрало марксистської агресивності й ніцшеанської зарозумілості, – усе ж майбутнє за Словом, що визволяє, ушляхетнює. Нагадаємо, що цінності – найглибший рівень культури, адже вони дають нам міцні уявлення про те, що є добром і злом, справедливим і несправедливим, розумним чи нерозумним, гарним чи потворним, нормальним чи ненормальним, природним чи парадоксальним.

Газета В. Рабіновича «Столичные новости» майже у кожному номері в розгорнутих інтерв'ю з депутатами, політиками, вченими, бізнесменами конче ставить запитання, що провокують незгоду між українцями, розпалюють між ними підозріння, дуже часто відкрито кплять з нашої атрибутики, способу мислення, традицій. В. Кацман, С. Ковтуненко, Н. Морріс та інші оглядачі пропагують егоїзм у ставленні до дійсності, нерозбірливість у засобах, за кожної нагоди лякають Україну тим, що вона повільно впроваджує ринкову економіку, не карає тих, які щодо мондіалістів займають іншу позицію (газета «Сільські вісті», «Українська газета плюс»), тому «міжнародна громадськість», «усі чесні люди планети» не допомагатимуть нашій державі. Одне слово, хто не з ними, той проти нас.

У цьому контексті ще одна підступна лінія видання. «Столичные новости» хитромудро влітають у контекст українського життя, розвитку нашого суспільства і зміцнення нашої державності свої конфлікти з російськими шовіністами, які проганяють гусинських, ходорковських,

²⁸ *Скуратовский В.* Анатомия тоталитаризма // Столичные новости. – 2001. – 15-21 мая. – С. 18.

189

березовських (до слова: Березовського газета часто «розвінчує», але це радше схоже на рекламу), з ректором Міжрегіональної академії управління персоналом (МАУП) Георгієм Щокіним, журналом «Персонал» і газетою «Персонал-Плюс». У всіх випадках нам, українцям, ставлять ультиматум: «У нашій розтерзаній економічними негараздами і політичними розбірками країні так важко зберегти міжнаціональний мир, згоду, толерантність... Не питаєте, по кому б'є дзвін, він Б'Є ПО ВСІХ НАС і закликає **не допустити в Україні ночі шакала**». Виявляється, шакал (у коментарі до рішення Печерського районного суду не на користь газети шакал тлумачиться як хижа тварина з хитрими поведками, подібна на невелику собаку, яка живиться переважно падаллю, в тому числі з власної зграї) – це Г. Щокін, який схарактеризував «антисемітизм» і єврейський фашизм як два боки однієї медалі. «Дикунством» називає головний редактор газети Володимир Кацман, автор коментаря, факти співпраці євреїв з нацистами, акцентування уваги на тому, що несправедливо, коли майже 80 відсотків українців не мають тих позицій на телеканалах, в суспільному житті, що їх захопили євреї, яких в Україні менше одного відсотка («До такого, схоже, тільки у фашистській Німеччині й додумалися: процентна норма!» – обурюється Кацман). Далі йдуть суцільні апеляції-вимоги, апеляції-погрози на адресу ветеранів Великої Вітчизняної, партизанів, трудівників тилу, інтелігенції, членів наглядової ради академії, державних мужів, правоохоронних органів. «Будьте пильні, люди!», «Ксенофобія!», «А як же з вашим власним сином, пане Щокін, його також «під процентну норму», в гетто чи концтабір?» – такі алармістські пасажі і натяки коментаря «Ніч шакала. Історія українського ку-клус-кланівця» явно деструктивні для нашого суспільства; вони, зважаючи на широкі й тісні контакти В. Кацмана з відповідними міжнародними організаціями й мас-медіа, спотворюють реальну картину в Україні, кидають тінь на українців, яким нема діла до взаємозвинувачень Щокін-Кацман²⁹.

Інший приклад також штучно вплітається в інтелектуальне життя сучасної України, чинячи з нас своєрідних спільників у знеціненні й поборенні ідеологем О. Солженіцина (це, як кажуть, півбіди), в інкримінуванні великому російському письменникові явно кримінальних й політично

²⁹ *Кацман В. Ночь шакала. История украинского ку-клус-клановца // Столичные новости. – 2004. – 27 апр. - 3 мая. – С. 8-9.*

190

обурливих вчинків. Використовуючи той факт, що Солженіцин демонструє свою надмірно патріотичну аж до шовінізму позицію – з одного боку, і не приймає цінностей ліберального Заходу, проживши там після видворення з СРСР понад 20 років, – з другого, а також випустив книгу «Двісті років разом» про російсько-єврейські взаємовідносини, газета послідовно знеславляє лавреата Нобелівської премії. Якби це здійснювалося шляхом зіставлення аргументів, – підстав докоряти «Столичным новостям» не було б. Але газета часто вдається до провокацій. Разючий приклад: перша сторінка видання за 1-7 квітня 2003 року «вистрілює» великою світлою письменника, оздобленою вгорі і внизу словами «Пророк – стукач» (у кольорі) «Виявилося, – безапеляційно стверджує газета, – що доноси письменника і громадського діяча, лавреата Нобелівської премії Олександра Ісаєвича Солженіцина, автора «В круге первом», «Архипелага ГУЛАГа», «Одного дня Ивана Денисовича», «Ракового корпуса», допомогли КГБ у зародку придушити повстання українських націоналістів у далекому казахстанському Екібастузі... Про все це докладно – у дослідженні нашого журналіста Сергія Ковтуненка». Потім це «дослідження» з використанням деяких документів підводить читача до висновку: Солженіцину ні в

чому не можна вірити!³⁰.

На цю публікацію дуже гостро зреагував Євген Сверстюк – президент Українського ПЕН-клубу. Його коментар вмістила газета «Дзеркало тижня». Як завжди, максимально обачний і найретельніший у доборі й оцінці фактів, Сверстюк не просто обурюється «жовтизною» прийомів паплюження знакової постаті ХХ століття. Незважаючи на те, що давно минули його перші захоплення Олександром Ісайовичем, особливо після появи брошури «Как нам обустроить Россию», Сверстюк **справедливо**, а не безсторонньо об'єктивно оцінює усе здійснене Солженіциним:

«Він живив енергією сміливої думки покоління 60-х і давав приклад розкутого розуму», «Сказати по правді, мені жаль було великого письменника, який розгубив великі проблеми свободи і духу і почав опускатися до завбачливого управдома», «Можна відвернутися від Солженіцина, але не можна його зневажати! Культура зобов'язує – так само, як і шляхетність», «Я тримаю в руках газету з портретом Солженіцина і

³⁰ Столичные новости. – 2003. – 1-7 апр. – С. 1, 17.

191

боюсь розкрити, щоб не упасти в безодню. Але розкриваю – і відчуваю запах звичайної кагебістської калюжі, в якій порпається кореспондент... До якої ж «свободи слова» ми дійшли, коли отак серед білого дня можна обплювати велике ім'я! і купати його в жовтій Калюжі. Просто так... А може, й не просто так: письменник, який розкопав і зібрав правду про ГУЛ АГ, – він же і тепер копає. І тут я хочу сказати головне людям довірливим і готовим приймати газетну публікацію за правду. **Справа в тому, що більшовицький експеримент зі змішуванням умів і сумнів – не вдався. Вони перевели мільйони душ «людського матеріалу», зламали сотні мільйонів доль, десятки мільйонів життів, перемололи, затоптали, а генотип людини не змінився**, «Творчість споріднена з духом Творця. До нього треба постійно підійматися, все життя без перепочинку, як підіймався Солженіцин – самовіддано і безстрашно. «Та все підіймайся до Бога», – повторював Василь Стус», «Бідолашні, хоч би прочитали в Солженіцина про бандерівців як конспіративно вишколених і діяльних людей, які не хваляться, а організовано і сміло діють», «А сам жанр кагебістського «документу» так уже здискредитований, що його ніні навіть до рук не беруть. На багатьох українських єпископів і депутатів було виготовлено ксерокопії «документів» про співробітництво з КГБ і розіслано по всьому світу. У свій час ми з Надією Світличною опублікували заяву про моральну відповідальність за співучасть у розповсюдженні лжесвідчень», «Судячи з акцентів на 1-й сторінці публікації, задум цієї авантюри – настроїти українців проти Солженіцина. Я вже говорив, що він сам настроїв. Але він ніколи не міг бути таким, щоб продавати українців карателям! Ось що він каже: «Мені боляче писати про це: українське і російське поєднане в мені і в крові, і в серці, і в помислах. Але великий досвід дружнього спілкування з українцями в таборах відкрив мені, як у них наболіло. Не уникнути нашому поколінню плати за помилки старших».

Є. Сверстюк також нагадує, що Солженіцин в книжці «Двісті років разом» (про євреїв в Росії) розкопує матеріали про український голодомор як спланований геноцид³¹.

А тепер – рефлексії від детально викладених суджень одного з найбільших під сучасну пору моральних авторитетів нашої нації.

³¹ Сверстюк Є. Солженіцина атакують блощиці // Дзеркало тижня. – 2003. – 19-25 квіт.

192

Філософічність, висока культура мислення, висловлена у відшліфованому слові, ще раз нагадали нам, що **«сакральна природа мови спричинена її надприродним Божественним походженням,... сакральна суть мови спроможна повернути українську націю у рідне етнопсихологічне середовище, відновити нормальний стан національної свідомості»³²**. На цьому наголошуємо, оскільки маємо унікальну нагоду зіставити цинічну й брутальну писанину «безкореневого» журналіста і речника цілком виразного національного духу. Це дуже важливий компонент самої методології творчості, яка не може якісно утвердитися у моральному вакуумі. Крім того, подібні до С. Ковтуненка «викривачі» нагадали вельми актуальну думку Е. Берка: **«Ті люди, які зазвичай працюють у царині виявлення й зображення недоліків, не годяться для проведення реформ: річ тут не тільки в тому, що розум їхній не засвоїв узірців справедливості й добра, а ще й тому, що вони звикають не знаходити втіхи в розгляданні подібних предметів... Такі викривачі не схильні служити іншим та й не здатні на це»³³**. Фундатор консерватизму мав на увазі вождів Французької революції, вони ж були провідними публіцистами.

Для ясності додамо, що такі «викривачі» спрямовують увесь свій хист проти «чужих». Якщо «свої» вдаються навіть до аморальних словесних вибриків, принижують цілі народи, культури, то такі сповідники «загальнолюдських цінностей, як «Столичные новости», або відмовчуються, або трактують подібні виступи як право кожного мати свою думку, або переводять усі розмови у площину «хохми».

Чомусь журналістська наука уникає поглибленого аналізу, чи, принаймні, переказу таких текстів. Вони, всупереч інтенціям їхніх авторів, можуть багато прояснити, зокрема, чому сьогоднішня журналістика переважно продукує більшовицько-фарисейський цинізм, перемішує високе й нище, шляхетне й підле, «омертвлює» культурний спадок народів.

Зовні «Столичные новости» намагаються виглядати привабливо в інтелектуальному плані, звідси розділ «Монологи» Вадима Скуратівського, який переважно демонструє блискуче розуміння сучасних загроз розмивання вартостей, деформації суспільної свідомості,

³² Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). – Львів: Місіонер, 2000. – С. 272, 283.

³³ Берк Е. Збереження та зміни // Консерватизм. Антологія. – Київ, 1998 – С. 479-480.

звернення до Івана Дзюби, Оксани Забужко, впливових політиків, приміром, Генрі Кіссінджера, передруки поважних виступів американського журналу «Тайм». Той, хто регулярно не студіює публікацій саморозрекламованого тижневика, який часто козирає «ексклюзивом», натякає на свою усебічну поінформованість, може зробити висновок, що газета дбає про максимально повне відображення дійсності, розкриття білих (радше – темних) сторінок історії, сміливо береться за прогнозування майбутнього розвитку подій. Насправді це видання майстерно (у троцькістсько-геббельсівському розумінні) впроваджує такі ідеологеми, які розмивають опорні пункти свідомості читача.

Власник «Московского комсомольца» – однієї з найпопулярніших газет Росії Павло Гусєв, заявляючи, що з жодними олігархами ніколи, за жодних умов не можна об'єднуватися, особливо з нечистоплотним Березовським, переконує: «Вся преса, особливо, так би мовити, московської національності, за рахунок власних засобів вижити не може». Вихід він бачить у виникненні реальної багатопартійності, а також в розвитку нормального бізнес-процесу. За такий

«цивілізований» приклад підходу до ЗМІ Гусеву служить корпорація Фіат. «Якщо вони у своїх газетах проводять лобювання, то лише по лінії **політичного шантажу, компромату**. Таке саме має відбутися в нас. Я думаю, що найближче до такої схеми стоять «Известия» і «Комсомольская правда», які входять до концерну Алекперова і Потаніна. Тут політика видань формується не на основі особистих амбіцій власників, а на основі економічних інтересів великих промислово-фінансових груп». («Все зло от олигархов и спецслужб. Так считает владелец одной из популярнейших газет в России Павел Гусев»³⁴). Інший приклад стосується реакції на події 11 вересня 2001 року у Нью-Йорку. Газета вмістила на видному місці статтю письменника Фредеріка Форсайта, який закликає відсунути вбік «одержимість правами людини», радить «використати свою величезну економічну потугу, щоб повністю зруйнувати та ізолювати країни, які надають сховок терористам», а також «озлобити наші серця і визнати існування держав-ізгоїв», тимчасом «у нас нема іншого вибору, крім відплатного удару»³⁵. Маленький коментар: усе це зроблено, а ситуація значно погіршилася.

³⁴ Столичные новости. – 2000. – 8-14 авг.

³⁵ Форсайт Ф. Конец самообмана // Столичные новости. – 2001. – 18-24 сент. – С. 5.

194

Тепер кілька прикладів публікацій, які «орієнтують» молодь. На сторінці «Встреча» газета вмістила інтерв'ю Катрін Панколь з артисткою Патрісією Каас. Автор наполегливо видобуває сокровенні мотиви поведінки співачки, насамперед в інтимній сфері. За епіграф статті «Блюз самотності» взято слова Патрісії: «Я втомилася постійно задавати собі багато питань... Хоча тепер я вже не вірю у велику любов». Дуже барвисто описано комфорт, розкіш, гроші, і за цими атрибутами якось губиться прагнення співачки народити дитину й мати нормальну сім'ю³⁶. Якщо попереднє інтерв'ю усе таки майже пристойне і може викликати позитивні рефлексії, то кілька наступних публікацій явно стимулюють релятивізм і гедонізм, капітулянтство перед злом. Ось ілюстрації: Сашко Долівець у своїх роздумах про сучасне телебачення безапеляційно стверджує: «Хочемо ми цього чи ні, але телебачення методично вилучає з нас сором». Це – підзаголовок. Заголовок явно «мобілізує»: «Труси знімати будемо?». Подальші розмишлення про «вичерпування корпусу тих, хто ще соромиться», критичні зауваги щодо жанру «real-TB», посилання на соціолога О. Левінсона, який бачить величезну цивілізаційну заслугу телебачення в тому, що усунуто релігійний передсуд про «нечистоту» жінки в «критичні дні», інші, навіть влучні спостереження стосовно роботи операторів, – не змінюють загального враження від публікації: вона націлена не на переборення зла, а на звичайну констатацію³⁷. Рідкісний цинізм у візуальному виконанні знаходимо на сторінці «Лица» в номері «Столичных новостей» за 29 жовтня – 4 листопада 2002 року. У блоці «Персоны недели» газета вмістила світлину оголеної королеви фестивалю фантазії Кайлі Міноуг над головою Матері Терези, яку вирішили канонізувати. Вийшло блюзнірство, зрештою, свідомо змодельоване³⁸. У цьому ж номері в розділі «Культура» Андрій Архангельський репрезентує себе статтею «Вбий у собі пафос» – йдеться про мюзикл як масове видовище шоу-бізнесу. Конкретно афішується мюзикл «Чикаго», який відтворює Америку 20-х років минулого століття, коли «все продається, все купується, суспільство пройняте суцільним обманом і лицемірством». Репліка «Цілком як у нас сьогодні» має виправдати тотальне падіння моралі, мовляв, тепер в

³⁶ Столичные новости. – 2002. – 30 апр. - 13 мая. – С. 23.

³⁷ Столичные новости. – 2002. – 30 июл. - 5 авг. – С. 18.

³⁸ Столичные новости. – 2002. – 29 окт. - 4 ноябр. – С. 22.

195

Америці стали політкоректними, приязними. До небес возносить автор Кіророва, Лоліту Мілявську, яка грає мамочку Мортон, утриманку тюрми, сам жанр трактується як драма. «Цей мюзикл – вирок людській природі». Архангельський упевнено закінчує свої дифірамби: «Єдине, що може зберегти пристойне обличчя нашого світу, – це потяг людини до винятків. Мене притягує це постійно. Чого і вам бажаю»³⁹.

Наступні числа газети доволі часто рекламують саме таке мистецтво – аби маси засмакували поетику розпаду. Але наостанку цього огляду наведемо ще один, коронний номер видання. Мова про сторінку «Кіно», присвячену новому фільмові Бернардо Бертолуччі «Мрійники». Велика світлина на три колонки з оголеними тілами супроводжується словами «Еротика «Мрійників» абсолютно не вульгарна». Так само оцінений фільм. Саша Денисова вважає інцестуальну еротика фільму великою майстерністю: «Поки Метью позбавляє невинності Ізу на підлозі брудної кухні, її брат поряд смажить яєшню... На екрані виглядає смішно й красиво. В цьому і магія великого, що б не казали, режисера». Автор тішиться, що в Україні «фільм іде без купюр», оскільки «роздуті пресою сцени сексуального розгулу, до речі, не такі страшні, як їх малюють». Денисова підкреслює «природну для інтелектуалів та лібералів широту поглядів», тому нормально, коли батьки втішаються вибриками дітей, залишають їм чек, не дуже дивуючись видовищу групового сексу брата і сестри та американця. Це можна робити «до посиніння», декларує Денисова, бо ж, як і 60-ті роки ХХ століття, так і нинішні часи усього-на-всього – «дитинство сучасного людства». Висновок: «Не в ідеалах правда. Просто молодим бути приємно». Для підкріплення таких своїх орієнтирів автор передає думку самого режисера: «Моя єдина мета – не ставити перед собою цілей. Я не знаю, чого я досягнув»⁴⁰.

Можливо, ті, хто захопив більшість світових мас-медіа, – маємо на увазі переважно Захід і підконтрольні йому країни, – давно збагнули, що на шляхах комерції, вульгаризації всього, оцінювання самої суті людини та її діянь вони неминуче зазнають кінцевої поразки. І свідомо реклама пороку через телепрограми, відео- й кінофільми, призначена основній масі населення, і словесна еквілібристика «елітарних» видань

³⁹ Столичные новости. – 2002. – 29 окт. - 4 ноябр. – С. 19.

⁴⁰ Столичные новости. – 2004. – 27 апр. - 3 мая. – С. 21.

196

та програм має метою затягнути у прірву разом зі собою увесь світ. Звідси домагання необмеженої свободи саме для гріха під виглядом претензійної, але пустопорожньої балаканини й відвертої духовної отрути, щоб закрити шлях до плодотворних ідей, життєво необхідних людству й людині зосібна.

Може бути й інше пояснення. Заперечуючи Істину принципово, відкидаючи саму ідею про те, що світом керує Боже Провидіння, сповідники мамони, заохочені «успіхами» у нівеченні людської душі, особливо за останні століття, сподіваються «дотиснути» розбалансований світ. Їм видається, що сучасний персонаж масмедійного кічу – ходяча інструкція з безбожної антропології – зуміє остаточно ідейно перевер-бувати тих, хто ще не втратив віри в ідеали, або хоча б прищепити усім ситуативну мораль. Про це переконливо сказала більш ніж десять років

тому Рената Гальцева у статті «Дехристиянізація культури і завдання церкви», вміщеній у журналі «Нова Європа», витяги з публікацій якого ми наводили вище. Подаємо її міркування повністю: **«Недовченого, загнаного у резервації злиднів, вимушеного жити серед отруєної природи, позбавленого християнського виховання, – такого індивіда взялися морально добити так званій авангард, комерційні ділки. Спонтелічений народ поставлений перед останньою межею дегуманізації»**. Далі наводяться актуальні донині слова філософа Володимира Соловйова, до речі, учня українського вченого й філософа Памфіла Юркевича: **«Християнство склалося як всесвітньо-історична сила у смертельній боротьбі з поганством та іудейством; воно випрацювало і визначило свою догматичну істину у смертельній боротьбі з єресями. Християнство є релігією миру і єдності, але добрий мир і міцна єдність передбачає активну боротьбу»**⁴¹.

Про політичну філософію «Столичных новостей», крім зазначених аспектів, засвідчує також моделювання газетного номера і використання мовностилістичних ресурсів російської мови, якою й виходить ця начебто українська газета. **Зішлемося на типовий приклад – число тижневика за 3-9 жовтня 2006 року**. Для того, щоб уникнути непорозумінь і дати можливість читачеві (експертам) збагнути «затінену ідею» цього видання, наводимо приклади мовою оригіналу.

⁴¹ Гальцева Р. Дехристиянізація культури і задача церкви // Новая Европа. – 1993. – Ч. 1. – С. 37.

197

Отже, виноски над заголовком: перша – **Лесь Танюк: «Создание широкой коалиции и переговоры на эту тему – политический онанизм...»**, друга – **Александр Голуб: «Ющенко уже просто нельзя называть политической фигурой в украинской политике»**, третя – **Владимир Рыбак: «Никогда не играю ни в какие игры с бюджетными народными деньгами»**, четверта – **«Мы показали, что ПР и КПУ обманули избирателей. О Морозе я просто не говорю. Он – Иуда, и уже все увидели, что более продажного политика в Украине нет»** (остання виноска супроводжується світлиною Наталії Вітренко, яка жестом «вождя світового пролетаріату» вказує на уявний об'єкт своєї зневаги).

Наступний елемент оформлення першої сторінки – три маленькі ілюстрації з такими уточненнями: **«Языковое разноправие»**, **«ВТО-росортная Украина»**, **«Европа закрывает двери»**. Великокегельна шапка у червоному кольорі **«НЕОБЪЯВЛЕННАЯ ВОЙНА»** между Кабмином и Секретариатом Президента набирает все большие обороты» доповнюється величезною картою з обрисами України, поділеної навпіл.

На чому наголошує в цьому номері газета і що хоче вмовити читачеві (уточнюємо: переважно високоінтелектуальному), засвідчують заголовки абсолютної більшості матеріалів: **«Кресла преткновения»**, **«Украина погрязнет в долгах?»**, **«Политики рядом с проститутками...»**, **«Все против всех?»** (колонка головного редактора Вадима Долганова, який ніби замінив Владіміра Кадмана), **«Свято место пусто не бывает!»**, **«Александр Голуб: «Переговоры по созданию широкой коалиции идут по инерции...»**, **«Лесь Танюк: «Создание широкой коалиции и переговоры на эту тему – политический онанизм...»**, **«Грузинский танец с саблями»**, **«Зачем нам эти губернаторы?...»**, **«Задолбали!»**, **«Алексей Плотников: «Оппозиция хочет сесть на шею государству»**, **«КМУ что достанется... Банковая – Грушевского: кто кого?»**, **«Страсти накаляются!»**, **«Украинское эхо польских скандалов»**, **«Наталья Витренко: «Меня можно убить, но нельзя переубедить»**, **«Бабий Яр. Место, где плачут сердца»**, **«Бунт в Будапеште»**, **«Перчинка**

страсти от Шерри Блэр», «Европа закрывает двери», «Новости Нового Вавилона», «Зачистка «старой гвардии», «Заговор из телевизора», «Бить или не бить? Вот в чем вопрос», 198

«Патриотизм и рыба без хрена. Львов отпраздновал 750-летие», «Кому кобыла – невеста...» і т. п.

З 24 сторінок лише три-чотири матеріали мають позитивну конотацію і тією чи іншою мірою спонукують замислитися над речами основоположними, в тому числі над сенсом життя. Заради справедливості, відзначимо позитивний заряд статті Л. Падалки «Путь святости» про Сергія Радонежського.

Деякі матеріали вартують коментаря. Зіставляючи позицію А. Голуба і Л. Танюка, редакція поставила перед ними, крім інших, явно провокативні запитання: «Чи можете ви назвати Віктора Ющенка стабілізуючою постаттю в українській політиці?», «Якщо у створення широкої коаліції ніхто не вірить, чому переговори ведуться й надалі?», «Як ви оцінюєте ініціативу проведення наступних президентських виборів у парламенті?». І редакція одержала очікувані відповіді. О. Голуб, на запитання «Кого ви вважаєте символом української нації?» відповів – Бориса Олійника і академіка Петра Толочка, наполягає на відмові від інституту президентства. Бажання висміяти українство, посіяти сумнів у нашій державності, накреслити безрадісну перспективу, відволікти від першочергових завдань суспільства проглядається у судженнях Сергія Ковтуненка, який доводить неможливість порозуміння між українцями, в спробі проаналізувати законопроект про Кабінет Міністрів України Оленою Будник, у категоричному твердженні Наталії Вітренко – «Головорезы и боевики есть у Ющенко и Януковича, об этом все знают!», яка, крім того, не забула додати, що «відмовилася від другого заміжжя, оскільки не хотіла ставити під удар ще й чоловіка».

Розворот, присвячений Бабиному Ярові, який, крім відтворення відомих подій і передавання атмосфери відзначення сумної дати 65-річчя масової загибелі людей, містить явні провокативні натяки на буцімто прояви ксенофобії та антисемітизму. Власник газети Вадим Рабінович, голова Всеукраїнського єврейського конгресу, безапеляційно заявив: «Уверен, что эти мероприятия стали эпохальным событием для Украины потому что, к несчастью, в стране развернулась дискуссия о том, был ли Бабий Яр. Убивали ли там людей? И для нас всех в целом, и всей для всей еврейской общины Украины в частности очень важно, что и наши государственные лидеры, и представители других стран подтвердили: «Бабий Яр – это трагическое место, это – символ Холокоста еврейского

199

народа»... Кстати, в связи в этом мы и пропагандируем создание мемориального комплекса силами Еврейской общины Украины, только силами общины». Щодо виступу В. Ющенка, то наголос зроблено на недопущенні ксенофобії в Україні, мимохідь згадано про те, що Президент нашої держави назвав серед трагічних жертв Бабиного Яру також українців, росіян, ромів, поляків, угорців, чехів. Але журналісти тижневика Сергій Ковтуненко, Анастасія Рахманіна надто довільно оперують цифрами, мовляв, з 250 тисяч вбитих 200 тисяч були євреями. Ясна річ, даремно шукати у цьому звіті-розміслення згадки про Олену Телігу і ще про понад 600 провідних українських націоналістів, які першими почали боротися проти нацистських окупантів⁴².

У газеті «Столичные новости» є розділ «Культура». Тут знаходимо різноманітні матеріали: пізнавального, «рекламно»-сенсаційного характеру, але, як правило, затінена ідея своєї «ци-

вілізованості», «талановитості» і знеславлення інших, насамперед українців, неодмінно присутня. Вдамося знову до типового прикладу. У числі тижневика за травень 2004 року ця монотематична сторінка поділена надвоє. У верхньому «ярусі» Ігор Диленко усіляко розхвалює Сальвадора Далі, його картини – символи руйнації, наприклад «Великий мастурбатор», його «рафінований цинізм», проповідування ним «параної як натхнення» і т. п. У «підвалі» сторінки з таким же «рафінованим цинізмом» Микола Рябчук подає свої рефлексії після смерті Джеймса Мейса – «Джим Булавенко, in memoriam» (масе – англійською «булава»). Навіть смерть знакової постаті світової журналістики, американського (українського) професора, який одним з перших заакцентував перед усім світом найс-трахітлівішу трагедію українського народу – Голодомор 1932-1933 рр., використано для знеславлення українців. Зверніть увагу на такий пасаж: «Ні, він (Д. Мейс. – *Й. Л.*) не мав особливих ілюзій ані щодо якості **місцевого людського матеріалу**, ані щодо характеру місцевих «еліт», ані, зрештою, щодо **найближчих перспектив цього Богом забутого і європейцями упослідженого краю...** Несподівана незалежність не спричинила чуда, і вже всередині 90-х історик Джеймс Мейс **міг би** (! – *Й. Л.*) впевнено підписатися під словами фотографа К. Й. Сумбрунна: «Ця країна мала чудові шанси змінитися і від стану перманентної потворності

⁴² Столичные новости. – 2006. – 3-9 октябр.

200

й олігофренічної безпорадності майже блискавично перестрибнути до стану принаймні **нормальності** (це слово у тексті виділено. – *Й. Л.*). Виявилось, проте, що кількість тих, які всередині неї самої не хочуть цього, **взагалі не хочуть її існування як** такого (підкреслення наше. – *Й. Л.*) суттєво перевищує всі допустимі межі»⁴³.

По-перше, редакція добре знає, кому замовляти такі матеріали; солідарність помислів і зневаги до тих, чий вони хліб їдять, у космополітів різних мастей вражаюча. По-друге, маємо рідкісний випадок, коли варіант некролога перетворено на політагітку більшовицько-геббельсівського штабу. По-третє, наведені вище судження Д. Мейса є цілковитою неправдою. Спростовуємо наклеп на Великого Українця Джеймса Мейса (нехай Булавенка!) таким першоджерелом: «**Український народ толерантний, терпимий, добрий.** Будь-якого роду крайнощі в Україні не приживуться... Україна – постгеноцидна, скалічена держава, яка зазнала страхітливої лоботомії: вбивства розуму нації... ЗМІ толерантно віддають і нашим, і вашим, делікатно оминаючи всі гострі кути самої природи і причин вселенської трагедії. Вбивства інтелекту **одного з найрозвиненіших, духовно найбагатших народів Європи!**»⁴⁴.

Якщо зло – кожний, хто не з вашого племені, то маємо спотворену логіку, хоч начебто й дієву: асоціюючи інших зі злом, легше виправдовувати будь-яке зло проти них. Витикаючи українцям поступливість, меншовартість, можна в **українській державі**, гримуючись під патріотів, висміювати «шароварщину», недотягування до «європейських стандартів» у модерній культурі та літературі, нав'язувати дикунський капіталізм, соціальний дарвінізм в економіці, славословити мера столиці Києва, який веде себе явно неадекватно, при тому демонстративно зневажаючи нашу мову. Досить зіслатися на інтерв'ю, статті в газетах «2000», «Бульвар Гордона», «Столичка», «Факты», «Киевские ведомости» та ін., повні категоричності, зазнайства й менторства судження Пасхавера, Малінковича, Шустера, Кисельова, Коротича і телепередачі «Свобода слова» Савіка Шустера, Дмитра Кисельова на ICTV.

На протилежному боці також маємо цілковиту маніхейщину – газети «Персонал плюс», «Ідеаліст» та деякі інші, які або

⁴³ *Рябчук М.* Джим Булавенко, in *metoіam* // Столичные новости. – 2004. – 12-15 мая.

⁴⁴ *Мейс Дж.* Ідеологія та утопія // Дзеркало тижня. – 2000. – 12 серп.

201

провокативно, або неадекватно висвітлюють проблеми співіснування народів, зациклюючись на узагальненнях, чого категорично не можна робити, адже тотальна негативна характеристика будь-якого народу і неправильна, і небезпечна. Це довела історія. Скажімо, Троцький, Каганович, майже усі верховоди більшовизму були організаторами тероризму у небачених в історії масштабах, Голодомору в Україні 1932-33 років, розбурхування ситуації і в міжнародному масштабі («Мировая революция», «Солидарность трудящихся в борьбе...»), але ж не можемо тавро тотального зла ставити на весь єврейський народ. Це стосується й Голокосту: злочини нацистських верховодів та виконавців не дають жодних аргументів для того, щоб знеславлювати, таврувати ганьбою вже понад півстоліття увесь німецький народ. Однак у публікаціях багатьох видань світу «образ ворога» набирає усе нових тлумачень, тобто обґрунтовується як очевидна істина.

Відколи утвердилася могутність журналістики, з'явився новий суспільний прошарок виразників і формувальників громадської думки, а відтак – і неоднозначний прийом: змусити людей мислити категоріями. Фанатики Французької революції мислили про «людство», марксизму-ленінізму – про безперервну боротьбу «буржуазії й пролетаріату», речники сталінізму – про «загострення класової боротьби» (результат: винищення найморальніших, найталановитіших представників націй, селянства в Україні), нацисти – про «тисячолітній рейх», «вищість арійської раси». Тож не випадково, коли почалася Друга світова війна, Альбер Камю записав у своєму щоденнику «Настало царство звіра». Мао Цзедун у процесі культурної революції знищив ціле покоління китайської інтелігенції, «червоні кхмери» Пол Пота – учня Сартра – відправляли на розстріл усіх, хто носив окуляри, розмовляв іноземною мовою, намагалися відмінити історію до них (як і більшовики) і почати з нульового року. Усі ці категоріальні ідеологеми були кимось витворені, адаптовані до існуючих умов, послідовно нав'язані масам, щоб зробити з них звірів; це переконливо обґрунтував Карел Чапек у знаменитій статті «Чому я не комуніст».

4. Ідеологеми Жана-Поля Сартра

Публіцистика «думання» давно звернула увагу на те, що, незважаючи на перемогу у двох світових війнах ХХ століття, ліберальна

202

демократія не витворила нових ідей, які б після страхітливих потрясінь спричинилися до удосконалення людини, соціумів, модерних цивілізацій. Паче того, висновки Олександра Герцена (Росія), Ауробіндо (Індія), Ортеги-і-Гасета (Іспанія) про те, що міщанство погубить Захід, дістали нове підтвердження. Але якщо послідовники вказаних публіцистів, учених, політичних діячів, демонструючи стурбованість існуючим станом речей, шукають шляхів виходу з «патологічної» ситуації, то «борці» з міщанством, які репрезентують натуралістичний нігілізм, поглиблюють деструкцію у соціумах, у відносинах між народами, цивілізаціями. Яскравий приклад – виступи Жана-Поля Сартра (Франція), публіцистичні кампанії багатьох видань світу з метою пропаганди його ідеологем. Хрещений батько «лівої» культури у своїх філософських працях, повістях, п'єсах, оповіданнях, зокрема в есеїстиці на сторінках опінієтворчого журналу «Les Temps

Modernes», не лише з погордою споглядав літературний світ, але й істотно впливав на суспільно-політичну дійсність тогочасної Франції та інших країн Європи. Як виявилось, цей вплив переважно був деструктивним, згубним. Зішлемося на концептуальну статтю Роджера Скрітона «Пророк деструкції», що була вміщена у газеті «The Spectator» 25 червня 2005 року.

Сартр винайшов антигероя тогочасної літератури, який закривається у власному еґо і зі зневагою ставиться до реальностей зовнішнього світу. Його екзистенціалізм, на відміну від Ясперса, є наскрізь атеїстичним, нігілістичним. Власне «бачення», його «автентичність», на думку Сартра, стоять значно вище від будь-яких етичних кодексів, конвенцій, звичаїв, оскільки вони є творчістю «інших». Сартр апологе-тизував злочини як форму «моральної чистоти». Наслідуючи Маркса, він вказав на нового класового ворога, підбурюючи цілі покоління молодих людей до життя в опозиції до «міщанства» – суспільного класу, який начебто зрікся свободи на користь «злої віри» в системі правової держави, суспільних інституцій і народних звичаїв. Ігноруючи очевидні факти злочинів комунізму, Сартр переконував, що комунізм слід оцінювати за інтенціями, мотивацією, а не за діями. Ретельний аналіз словесної еквілібристики Сартра і його підбурювальних дій неспростовно доводять апологетизацію ним масових злочинів і зневолення.

Якщо критика міщанства Герценом, Ортеґою-і-Гасетом, Іваном Франком та іншими речниками народів мала метою застерегти модерні

203

суспільства від вульгарного релятивізму, матеріалізму, дрібничковості і дилетанства, то риторика Сартра була спрямована на розбурхування пристрастей, насамперед серед молоді, з метою втілення у повсякденне життя концепції «перманентної революції» Льва Троцького. Англійський журналіст наводить конкретний приклад: один з учнів Сартра – Пол Пот, повернувшись до рідної Камбоджі, застосував на практиці тоталітарну доктрину руйнації, опрацьовану Сартром в його статтях, політичних трактатах і наукових працях. У злочинному шаленстві Пол Пота неважко побачити погорду до тих, хто керується у житті вартостями, зберігає народні традиції і прагне до солідаризму. Сартр справді, як і Мефістофель, був духом, який безперестанку перечить. Його пиха, тотальний еґоцентризм спричинили до окреслення образу екзистенційної ситуації, в якій наша самосвідомість живе у світі – *pour soi* (буття для себе) проти *en-soi* (буття у собі). У релігійному світогляді самосвідомість є джерелом радості, доказом нашого особливого зв'язку з Богом і остаточного звільнення, оскільки здобуємо життя вічне. Натомість для Сартра самосвідомість є надпотужною ницістю, джерелом неспокою – назагал. Це доказ нашого відампутування, але також нашого усамітнення, яке не веде до спасіння, бо ж усі двері зачинені.

Сартр і його «товаришка» життя, феміністка Сімона де Бовуар, демонстративно вели аморальне життя і стверджували, що буття для себе ніколи не може поєднатися з буттям у собі. Тобто навіть особисте життя, навіть міжлюдські відносини базувалися у нього на конфлікті. Сартр був атеїстом, який вважав екзистенціалізм як єдину властиву відповідь на смерть Бога. Якщо Блаженний Августин вважав, що знайшов шлях до свободи, Сартр ніколи не мав такої надії. Він вибрав для себе поставу антихриста: тілесність потрактував не як кондицію, яку вибрав для нас Бог, щоб нас врятувати, але як кондицію – неможливу до спокутування вини. Сартр усуває Бога і на його місце ставить буття для себе.

Ігноруючи поточну дійсність, Сартр виявив неґацію усіх форм патріотизму. Він ненавидів не тільки німців, а й французів. Будь-яка лояльність з його боку до країни і народу була не-

можливою. Натомість він завзято захищав радянських, китайських, в'єтнамських, кубинських, камбоджійських революціонерів. За його прикладом більшість французьких інтелектуалістів підтримувала комуністичну партію. Ті, які

204

випали з цієї моделі, наприклад, Альбер Камю і Раймонд Арон, були піддані розвінчувальній кампанії на сторінках «Les Temps Modernes». Послідовники Сартра змели з поверхні землі все, що залишилося після католицького минулого Франції і отруїли свідомість майбутніх поколінь європейської молоді. Зокрема, суцільний негативізм і деконструктивізм пропагувала газета «Tel Quel».

Англійський журналіст вважає, що французи, зокрема інтелектуальний істеблїшмент, ніколи не позбудуться ідеологем, що їх нав'язав Сартр. Він підважив дві чільні засади: християнство і державність. Його творчість витворила таку політичну еліту, для якої немає нічого стабільного, святого, яка перекреслила національну ідею. Саме ця еліта прагне побудувати Європейський Союз на антихристиянських і антинаціональних засадах. Водночас ця еліта спричинила масову імміграцію мусульманських фундаменталістів. Оптика сучасних інтелектуалів залишилася незмінною, її найголовнішою метою є вседозволеність.

Певна річ, не всі підтримали цей курс. Філософи Ален Безансон і Люк Фері, есеїсти Андре Глюксман і Ален Фінкелькрат захищають спадщину французького народу. Однак американські і британські інтелектуалісти ігнорують переконливі свідчення морального банкрутства ідеалів 1968 року і продовжують далі свою руйнівну інтелектуальну роботу.

Вирафінована негація не може бути спрямовуючим фактором у житті людини. Треба додати, що так само, як Робесп'єр використовував філософію Жан-Жака Руссо для обґрунтування винищення людей, рівно ж Сартр узаконив тоталітарні режими. Сучасна публіцистика зобов'язана позбутися руйнівного впливу ідеологем Сартра та його послідовників.

Загравання зі злом, естетизація пороків неминуче призводять до антикатарсису – забруднення душі. Нав'язування вигідної космополітичній еліті системи цінностей спотворює органічні, природні поривання душі й тіла людини. Як результат, відчуження, «сублімоване рабство» вона починає сприймати як бажаний, єдино можливий спосіб існування. Від моменту народження людина інтегрується в «систему», НІНІ – В СИСТЕМУ ЗМІ, відтак насамперед в молодого покоління формується спотворене бачення світу. Витворюється порочне коло: ненормальна соціокультурна одномірність формує одномірне мислення, яке відповідно зміцнює ненормальність соціальної дійсності. Цю схему можна умовно відтворити таким чином: лозунг Відродження – «Роби,

205

що хочеш», підсилений орієнтиром Просвітництва – «Усе дозволено», логічно привів до ситуації – «Усе можливе». Неолібералізм, який послідовно витісняє за історичний горизонт християнське і національне сумління, привів до того, що найсильнішим переживанням наших днів є передчуття п'їтьми, що насувається.

Найперший крок у боротьбі проти підричників свідомості, тотального інформаційного насильства – не уподібнюватися до них. Важливо, однак, просигналіти і пояснити українській суспільності (це стосується також ширшого європейського та світового контексту), що, скажімо, ворожість, нетерпимість, несприйняття всього українського кореспонденткою «Комсомоль-

скої правди» Ольгою Мусафіровою, заклики богослова і журналіста з Єрусалиму Дмитра Радишевського створити у боротьбі з ісламом «священний союз східного християнства (Росія), західного християнства (США) і кореня цих галузок – Ізраїлю, що прозвучали зі сторінок «Столичних новостей»⁴⁵, категорична декларація Михайла Бродського про те, що «в Одесі є тільки одна національність – одесит»⁴⁶, афішування Моніки Левінські (велика світлина з текстом), яка «заробила на секс-скандалі з Клінтоном понад 5 мільйонів доларів», на сторінках газети «Факты»⁴⁷, знущальний тон автора програми Радіо Свобода «Поверх бар'єров» Олександра Гені-са при обговоренні фільму М. Гібсона «Страсті Христові» – слова «скандал», «опус» й подібні переплітаються з підрахунками, мовляв, Гібсон заробив вже 200 мільйонів доларів; дивовижні паралелі, що їх відтворюємо повністю – «Тут кажеся уместным задаться интересным вопросом: что Гибсон будет делать с этой громадной суммой? Человек он не бедный. Скажем, за роль в фильме «Патриот» Гибсон получил гонорар в 25 миллионов. Резонно было бы предположить, что автор «Страстей» последует примеру Спилберга, отдавшего всю прибыль от «Списка Шиндлера» на гуманитарные цели. Такой шаг очень бы

⁴⁵ *Радышевский Д.* С точки зрения богослова // Столичные новости. – 2002. – 8-14 окт.

⁴⁶ *Бродский М.* Как получилось, что защитники расистских публикаций находятся в лагере оппозиции // Столичные новости. – 2004. – 2-8 марта. – С. 4.

⁴⁷ *Джеджула А.* Левински, заработавшая на секс-скандале с Клинтонem более 5 миллионов долларов, возглавила список самых известных стерв // Столичные новости. – 2004. – 23-29 апр. – С. 3.

206

помог репутации режиссера, который находится под ураганным огнем критиков» (20.03.2004), – десятки подібних матеріалів мають виключно-рекламний – щодо «своїх» і знущальний, несприйнятливий характер – щодо «чужих». «Свої» – винятково талановиті, «фантастично толерантні», їх поважає «весь світ», вони є авангардом людства, у них «прекрасний характер, розкуті манери, оригінальний одеський гумор». «Чужі» – цілковита протилежність, вони дрімучі провінціали, маргінали, націоналісти, фашисти, шакали, тупуваті, неосвічені, відсталі та ін.

Замість моноідеології марксизму-ленінізму-сталінізму нав'язується нова матриця символів: ідеали – анахронізм, культура, національна ідентифікація – трайбалізм, орієнтир – найбагатша людина Гейтс, а не, скажімо, письменник Маркес.

Зарозумілість таких комісарів від журналістики набирає карикатурного характеру. Замість того, щоб отямити політиків, переконати суспільство, що нинішня вселенська криза – не матеріальна, а духовна, щоб усмирити зарозумілу людину, вказати їй, що все повинно бути духовне, що тільки істина дає впевненість, бо ж наше серце має бути наповнене вірою, інакше воно постійно сумніватиметься, що вирішальною повинна бути не якість життя, а його святість, сучасні медіа наче змагаються у тому, щоб вичавити усе людське в людині. А бездуховний інтелект – джерело зла. Своїм духовним хаосом сповідники «прав людини» розхитують надправовий, надемпіричний фундамент суспільств, розтринькують золотий фонд вічних вартостей, успадкованих народами. Справа стосується магістрального курсу сьогodнішньої культури, заплідненої ворожим релігії духом часу. Досить зіслатися на так зване Євангеліє від Іуди, що його рекламують мамоністи й глобалісти. Злорадне торжество безвір'я і ненависті до святинь, зазначає Іван Дзюба, «потужно тиражується та експортується, забруднюючи півсвіту»⁴⁸.

Підривники свідомості епохи, звісно, давно не дбають про гідність критичної, пошукової

думки. Марксистська ідеологія не зуміла остаточно розкласти людську душу. Нині ж учорашні її речники, морально-етичні дезінформатори, могильники правди стали спочатку «солов'ями перебудови», а тепер найагресивнішими поборниками

⁴⁸ Дзюба І. Порнократія на марші // Дзеркало тижня. – 2006. – 11 берез. – С. 20.

207

демократії. Такі публіцисти, як В. Коротич, В. Малінкович, В. Познер та багато інших узурпували право на оцінку, атестацію самої правди. Вкрай цинічні, хоч інтелектуально й оснащені, виступи Володимира Малінковича про доконечну потребу надати російській мові статус другої державної мають метою не тільки підтримувати температуру підозрілості між регіонами України, а й не дати можливості українцям і росіянам порозумітися – адже причин для конфлікту немає. Залишається дивуватися, як солідні видання, наше телебачення рекламують політолога й політичного журналіста як «видатного експерта», забуваючи його підбурювальні матеріали, наприклад, такі, як «Союз чотирьох плюс... Росія, Україна, Білорусія, Казахстан у сумі можуть дати щось нове», де буквально нав'язується така сентенція: «Якщо «Союз чотирьох плюс...» стане «Євразійським союзом», побудованим на демократичних принципах рівноправності людей, релігій, народів, то він допоможе перетворити пограниччя Європи і Азії із зони постійних конфліктів в зону конвергенції світових цінностей. В інтересах усіх народів»⁴⁹. В. Малінкович виступає, як бачимо, від імені української еліти.

Починаючи з жовтня 2006 року, «відомий правозахисник і політолог» веде у газеті «Столичные новости» розділ «Спросите у Малинко-вича». Його «кваліфікований і об'єктивний аналіз політичних подій» (у лапках – характеристики редакції. – *Й. Л*) вже у першій подачі нав'язує фатальну для українців перспективу – позбутися своєї кореневості, державоутворюючого ядра, етнокультурності з орієнтацією на український етнос й стати «мультикультурной гражданской нацией»; зрозуміло, і держава має стати мультикультурною. Потужний конфронтаційний заряд міститься також у різкому протиставленні «націоналістичної» України «русскоязычному населению востока и юга страны»⁵⁰.

Цю ж фронтальну атаку проти справдешнього українства веде В. Малінкович і в інтерв'ю газеті «Кіевській телеграф». Виступаючи проти «широкої коаліції», за нейтралітет України, її багатовекторну політику «громадянин світу» наполягає (цитуємо мовою оригіналу): «Нельзя утвердить как единственно правильную оуновскую идеологию, как нельзя насаждать и идеологию имперскую, промосковскую. Надо всегда помнить, что Украина – государство многоцветное, что тут

⁴⁹ Литературная газета. – 1996. – 20 март. – С. 11.

⁵⁰ Столичные новости. – 2006. – 10-16 октября. – С. 10.

208

были и белые, и красные, и желто-блакитные, и либералы. Все это надо иметь в виду и правильно представлять детям. Они должны чувствовать себя частью украинской нации, но никак не этнонационалистами. Мы должны строить свое государство как мультикультурное, что, кстати, и рекомендует Совет Европы. Сегодня, как вы знаете, СЕ предлагает всем отказаться от формирования этнокультурной и даже от чисто политической нации и строить мультикультурную гражданскую нацию. Это и был бы европейский выбор Украины...»⁵¹.

Це інтерв'ю – яскравий приклад пропаганди, що розділяє речників «загальнолюдських

цінностей», які самі зреклися рідної матері і орієнтують на це всіх інших; рівно ж – це інструкція, як не дати порозумітися українцям.

А ось «відомий російський тележурналіст» Володимир Познер взяв на себе роль найвищого судді й арбітра щодо оцінки тенденцій розвитку світу. Газета «Факты» в розділі «Погляд» вмістила розмову з цим (само)розрекламованим журналістом під претензійною назвою: «Володимир Познер: «В 1801 році Джордж Буш-молодший не став би навіть писарем п'ятого помічника десятого секретаря президента США». Раніше В. Познер упевнено рекламував американську демократію. Нині ж він гостро й дошкульно критикує «американську мову з її сленгом», низький інтелектуальний рівень американських президентів, крім Рузвельта, втручання властей в журналістику, ставить під сумнів інші аспекти американської цивілізації. Як це пояснити? Можливо, дещо нам підказує «врізка» до інтерв'ю: «Здається, Володимир Познер і сам точно не знає, хто він – російський американець чи американський росіянин? А може, і взагалі француз? Усе-таки народився у Парижі, жив там, поки сім'я, рятуючись від Другої світової війни, не емігрувала у Штати». А ще дещо нам скаже визнання самого В. Познера, який «у журналістику потрапив випадково», однак в Агентстві преси «Новини» одержав посаду старшого редактора з великою зарплатою. «У Головній редакції політичних публікацій ми писали статті, які друкувалися в азійських, африканських і латиноамериканських виданнях під прізвищами місцевих журналістів. Це була своєрідна ідеологічна диверсія Радянського Союзу, а наша редакція – кагебешною лавочкою»⁵².

⁵¹ Київській телеграфъ. – 2006. – 11-17 августа. – С. 3.

⁵² Факты. – 2002. – 20 июн. – С. 5.

209

Апологети деструкції репрезентують певний гатунок фанатизму. Його природу досліджували філософи, культурологи, політологи, психологи, соціологи, рівно ж – теоретики масової комунікації. Переважно зазначається одвічна боротьба між фанатизмом і прагматизмом, фанатизмом і плюралізмом, фанатизмом і толерантністю. Певна річ, фанатизм є старшим, ніж юдаїзм, християнство, іслам, ніж будь-яка держава, уряд чи політична система, будь-яка ідеологія чи віра. Вважається аксіомою, що фанатизм є всюдисущим елементом людської природи, геном зла.

5. Позиція Амоса Оза щодо фанатизму

Вищенаведені приклади публіцистичної діяльності «Столичных новостей» дають, крім усього іншого, підстави зазначити, що арбіт-ральний підхід до історії, претензії на роль «командирів дійсності», непомільних оракулів нині набирає одномірного характеру, саме фанатичного мислення категоріями «ми» – «вони». Але як же вилікувати фанатика? Над цим міркує найвидатніший ізраїльський письменник (його твори перекладено 36-ма мовами), політичний публіцист Амос Оз. Як моральний авторитет у своїй країні він є прихильником палестинсько-ізраїльського порозуміння. Вважаючи себе фанатиком, який одужав, Оз доводить, що «зерно фанатизму завжди міститься у категоричному переконанні про безумовну власну слухність». Безумовно, той, хто захищає докільля, може бути абсолютно переконаним про слухність своєї позиції, але він набагато менше завдає шкоди у порівнянні з терористом чи тими, хто проводить етнічні чистки. Назагал усі фанатики мають особливий потяг і уподобання до кічу. Деколи фанатик може бути великим альтруїстом, оскільки більше цікавиться іншими, ніж собою, тобто прагне врятувати душі інших, визволити їх із гріха, з помилки, зі злих звичок. «Так чи так, фа-

натик більше цікавиться тобою, ніж собою з дуже простої причини: він має дуже мізерне «я», або не має його взагалі».

На відміну від радикальних суджень апологетів деструкції, починаючи від Марата і аж до нинішніх Новодворської, Малінковича, Бузини та інших, ізраїльський політичний публіцист Амос Оз намагається справедливо оцінювати сучасний світ, зокрема таке явище, як

210

міжнародний тероризм. Спрощенням було б, на його думку, трактувати Бен Ладена і йому подібних як людей, які ненавидять Захід. «Думаю, що вони хочуть врятувати власні душі, визволити себе, нас, з наших несамовитих вартостей, з матеріалізму, плюралізму, демократії, свободи слова, ідеї визволення жінок... Усе це, на думку ісламських фундаменталістів, є шкідливим для нашого самопочування». Це – приклад творчої людини, яка прагне **збагнути** сенс речей, а не тотально, по-маніхейськи наклеювати тавро на інших. Цікаве й таке міркування Оза: Бен Ладен вважає, що іслам стає слабшим, оскільки адаптує американські вартості; отже, треба не просто потужно вдарити по Заходу, а передовсім повернути його на правильний шлях.

Відомий письменник і есеїст вважає, що прекрасним засобом позбутися фанатизму є почуття гумору. Справді, важко зустріти фанатика з цим почуттям. Натомість фанатики часто демонструють свій сарказм (принагідно: оцінюючи деякі публікації «загальнолюдських» видань, якраз і бачимо цей гострий сарказм, несамовиту озлобленість на тих, хто не поділяє їхніх поглядів, або просто репрезентує іншу націю). Людина, тим паче творча, стає відпірною на фанатизм, якщо спроможна тверезо глянути на саму себе, з великою дозою почуття гумору.

Фанатизм заразливий, він небезпечніший від багатьох вірусів. «Досить регулярно читати газети чи оглядати телепередачі, щоб переконатися, як легко люди стають антифанатичними фанатиками, антифундаменталістичними гордецями і антиджихатськими бойовиками». Амос Оз закликає нас навчитися втішатися багатоманітністю світу. Не йдеться про цілковитий моральний релятивізм, але про те, що мусимо зрозуміти людину, яка репрезентує інший народ, культуру чи цивілізацію. У всіх обставинах, у щоденних ситуаціях мусимо чітко уявляти інших людей. Навіть якщо маємо стовідсоткову рацію, а цей «інший» помиляється на сто відсотків, – навіть тоді дуже позитивним є зрозуміння цього іншого.

Повчальним є, на нашу думку, закінчення цього промовистого есе. Як згадує Оз, його мудра бабуся простими словами витлумачила йому різницю між іудеєм і християнином. Християни вірять, що Месія вже раз був на землі і доконечно повернеться певного дня. Іудеї натомість вважають, що Месія допіру має прийти. З цього приводу було так багато злості, переслідувань, кровопускань, ненависті. Чому? Чому всі

211

не можуть просто почекати і переконатися? Якщо Месія прийде і скаже: вітайте, мило знову вас бачити, іудеї мусять визнати свою поразку. Якщо ж Месія прийде і скаже: вітайте, мило вас пізнати, то християнський світ змушений буде перепросити іудеїв. А тим часом живимо і даваймо жити іншим. Оз вважає, що його бабуся мала імунітет проти фанатизму, знала секрет життя у ситуаціях нерозв'язаних конфліктів, знала, як жити з інакшістю інших людей⁵³.

Як бачимо, конструктивна критика не тільки відкриває негативні, від'ємні прикмети певного явища, але водночас знаходить засоби, як їх лікувати. Деколи предметом критики є особа чи група осіб, напрям політики та інше. Відкриваючи в них хиби, конструктивна критика наповнює їх

новою надією на видужання і висуває переконливі аргументи, що ці хиби не є фатальними, їх можна перемогти за умови бажання, скажімо, особи чи уряду використати свої потенційні можливості. Побачивши свої недоліки у світлі конструктивної критики, її об'єкт стає досконалішим.

Деструктивна, або, як висловився свого часу Умберто Еко, репресивна критика – це щось протилежне. Її тенденцією, холоднокровно прорахованою чи спонтанною, є довести безвартісність критикованого об'єкту і забезпечити його знищення.

Для того, щоб визначитись в цьому випадку і чітко завважити будуючий чи руйнівний характер критики, публіцист повинен мати вироблену і виразно усталену шкалу життєвих вартостей, які би вказували, що віджило, а що перспективне, що треба усунути, а що будувати. Без цієї шкали критика стає безплідною.

6. Пастки постмодернізму

У 1597 р. філософ і теоретик науки Френсіс Бекон увів в обіг стереотип «Знання – це сила». Він і його сучасники були переконані, що незабаром знання вирішить усі проблеми людства. Ренесанс та просвітництво й поставили собі за мету знайти «всеохоплюючу» правду. Нині знову фахівці обґрунтовують неминучість утвердження так званого «суспільства знання», в якому знання як четверта продуктивна сила стає

⁵³ *Amos Oz. Jak uleczyć fanatyka // Rzeczpospolita. – 2006. – 26-27 sierp. – S. 7.*

212

важливішим від землі, капіталу та фізичної праці. Своєрідною символікою стало те, що американський професор Френсіс Фукуяма у 1989 р. таким суспільством проголосив ліберальну демократію, відтак історія начебто закінчилася, бо альтернативи до такого способу життя нема.

У сучасному світі інформація зростає зі швидкістю 200 мільйонів слів або 5000 сторінок друкованого тексту на годину⁵⁴. Нові інформаційні технології прискорюють створення глобальної мережі та докорінно змінюють модерне суспільство. Його вже й називають інформаційним, комунікаційним, телематичним. Промисловий капіталізм перетворюється на цифровий. «Цей поштовх у розвитку технологій приведе до нового «медіа-перевороту»⁵⁵. Більшість американських експертів переконані, що ми знаходимося на шляху до суспільства інформації та знань. Рівно ж – до зміни ментальності сучасної людини. У США вже з'явився девіз: без знання немає шансів у глобальному змаганні. Отже, доконечно слід здобути освіту «менеджера знань». Це має забезпечити здатність за допомогою комп'ютера поєднувати велику кількість знань для вирішення конкретного завдання. За аргумент беруть той факт, що за останню декаду майже у кожній ділянці США збільшили продуктивність удесятеро⁵⁶.

Ніхто не перечить, що інтелектуальна оснащеність людства допомогла подолати масовий голод, деякі хвороби; саме завдяки знанню людина побувала на Місяці, зросла інформаційна мобільність націй. Але вже відтоді, як пророки Французької революції (1789-1794) накреслили механістичні моделі суспільства, тверезі голоси застерігали: навряд чи тільки «освіта, преса, подорожі залізницями, вентиляція, каналізація і життєвий комфорт, доведені до досконалості, зроблять людей моральними і щасливими»⁵⁷. Тобто через двісті років після Бекона колишня віра у благодатну силу пізнання похитнулася. А ще через двісті років почесний професор Манчестерського університету, член Ради керуючих Європейського інституту ЗМІ Джордж Веделл констатує: «Радіо,

⁵⁴ Див.: Арка. – 2000. – Ч. 5.

⁵⁵ Гльотц П. Інформація: цифровий капіталізм // Deutschland. – 1999. – Ч. 6. – С. 48

⁵⁶ Peres Sh. Od świata granic do świata horyzontów // Tygodnik Powszechny. – 2000. – 13 lutego.

⁵⁷ Бринтон К. Истоки современного мира: История западной мысли. – Roma, 1971. – С. 336.

213

телебачення перетворюються у щось подібне до водогону, газу, електрики і телефону – комунальних послуг, корисних, але нейтральних у впливі на суспільство в цілому»⁵⁸. Дивовижно, але саме сучасній кібернетиці вдалося підтвердити, що всі утопії матеріалістичних фаталістів (чи це марксистський, чи ліберально-демократичний проекти) приречені на загибель, хоча частина вчених, політиків, журналістів й далі продовжують абсолютизувати відкриття геному, здатність клонувати живі організми, Інтернет.

Абсолютизація безмежних можливостей людини неодмінно завершується зовнішнім Чорнобилем і внутрішнім апокаліпсисом. Це стосується також і засобів масової інформації. Тому цілком слушно, виступаючи у Ватикані на Днях журналістів з нагоди 2000-річчя Різдва Христового, Іван Павло II виснував: «Попри майже необмежені можливості сучасних ЗМІ, вони є і завжди залишаються тільки інструментом, який можна використати як для добра, так і для зла. Вибір між тим і тим залишається за нами»⁵⁹.

Нова ситуація, яка є очевидною, вимагає нового аналізу. У наш переломний момент «зміни імен», тобто переходу комерційної цивілізації в духовну, маємо сформувати нові орієнтири і вартості. На нашу думку, у нове тисячоліття людство повинно увійти з усвідомленням доконечної потреби: а) синтезу, б) рівноваги, в) відповідальності. Синтезу плідотворних аспектів життя різних цивілізацій, щоб врятувати і душу людини, і природу. Рівноваги зовнішньої і внутрішньої людини, вартостей та інтересів, культури («упорядкування» душі) і цивілізації («упорядкування» побуту), пам'яті й надії, неповторності кожної особистості й невігубного вічного духу нації. Відповідальності перед Богом, природою як вічним ладом, нацією, сім'єю, світовою спільнотою, етично-творчою відповідальністю перед істиною. Нинішні часи, як ніколи, переконують: істина – не довільна, мораль – не анахронізм. Етапи фетишизації засобів мають відійти за історичний горизонт.

Суттєвого перегляду, уточнення, збагачення чи повної ревізії вимагають деякі «усталені» постулати щодо розвитку, функціонування засобів масової інформації.

⁵⁸ Уеделл Дж. Законодательство, регулирование и традиции, определяющие место и роль средств массовой информации // Международная жизнь. – 1993. – Ч. 10. – С. 26.

⁵⁹ «Репортери» віри приймають виклики ринку // День. – 2000. – 11 лип. 214

У масовій свідомості утвердилися стереотипи: «Хто володіє інформацією – володіє світом», «Людство йде без упину до глобального інформаційного суспільства». Такі висновки зроблено начебто на основі реальних фактів: інформація стала четвертим великим чинником виробництва – таким же важливим, як сировина, праця та капітал; за останні тридцять років вироблено її більше, ніж за п'ять попередніх тисячоліть, високотехнізований спосіб життя став фактом для «золотого мільярда». ЗМІ одержали частину «концептуальної влади» і можливість реально впливати на психологічний клімат у суспільстві і політику держав. Мас-медіа засвідчили здатність бути не лише техногенним артефактом, але й методом спілкування у найрізноманітніших площинах. Як четверту гілку влади пресу, принаймні на Заході, розглядають як незалежний інститут, що має специфічні функції:

– виконує унікальну культурну, політичну і соціальну роль;
– вносить особливий вклад в інтелектуальне й економічне життя у тих ділянках, де її розповсюджують, діє як перший постачальник інформації, новин, думок, розваг і реклами, що робить її реальною силою;

– виконує життєво важливу роль захисника демократії і свободи особистості й спільноти, якій вона служить, будучи стримуючим елементом проти зловживань владних структур, урядів, судів, обидвох сторін виробництва, профспілок та інших організацій.

У сучасну пору західні, переважно американські, вчені наполягають на тому, що в «умовах акселерантного розповсюдження електронних засобів зв'язку інформація стає структуроутворювальною основою розвитку суспільства нового типу – інформаційного». Отже, йдеться про «особливу форму соціальної організації, у якій створення інформації, її обробка і передача стають фундаментальними джерелами продуктивності і влади завдяки виникненню в даний історичний період нових технологічних умов». Ядром такої нової форми комунікаційної організації суспільства є не інформація *per se*, а «логіка мережі його базової структури»⁶⁰, надаючи розповсюдженій інформації особливі якості і функції, які системно перетворюють усі чільні ділянки життєдіяльності людей – економіку, політику, культуру, освіту. Професор соціології

⁶⁰ *Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. 1. The Rise of the Network Society. Blackwell Publishers. Maiden, Massachusetts, USA. Oxford, UK, 1996. – С. 21.*

215

Каліфорнійського університету Мануель Кастеллс, завдяки якому у лексичний фонд комунікативістики увійшли терміни «суспільство мережі», «інформаціоналізм», «віртуальна культура», у фундаментальній монографії «Інформаційний вік: економіка, суспільство і культура» наголошує на провідній ролі комп'ютеризованих інформаційних ліній зв'язку, на тому, що інформаційний глобальний капіталізм мережі прагне до «багатства знань» для задоволення запитів користувачів високорозвинутої техніки. Таким чином, комунікаційні технології стають головним засобом і гарантом «прогресивної модернізації життя», формування «нової соціотехнологічної парадигми»⁶¹. «Дух інформаціоналізму» має слугувати формуванню глобальної економіки; цей «дух» сприймає культуру не у традиційному значенні – як системи вартостей і комплекс інститутів, а як віртуальну, яка створюється «у візуальному досвіді комп'ютерів у кіберпросторі шляхом перетворення реальності». Виникає, на думку Кастеллса, нова модель робочої сили – флекстаймерство (*flexitime* - вільний режим робочого дня).

Отже, акценти розставлено: стратегічна мета – глобальна економіка. В ім'я чого? Влади! Чиєї? Кастеллс показує, що «комп'ютеризовані комунікації можуть бути могутнім засобом посилення згуртованості космополітичної еліти». На противагу більшості населення світу, ця еліта, інтегруючись у новий світ комунікацій, пов'язаний з розвитком мультимедіа як системи, потенційно одержуватиме величезні прибутки, стане символом «надсучасності». Простір влади і багатства проектується на всі континенти, натомість життя звичайних людей та їхній досвід закорінені у своїй культурі та історії. Чим ґрунтовніше соціальна організація базується на позаісторичних потоках інформації, витісняючи логіку певного конкретного місця, тим більше логіка глобальної влади уникає соціополітичного контролю локально-національних суспільств з історичною специфікою. Іншими словами, еліти космополітичні, люди, які до них не належать – локальні⁶². Належачи до управлінських кіл інформаційної економіки, ці еліти – символи особ-

ливої інтернаціональної культури, не тільки матимуть надблага, але й, в етико-естетичному

⁶¹ *Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. 1. The Rise of the Network Society. Blackwell Publishers. Maiden, Massachusetts, USA. Oxford, UK, 1996. – P. 60.*

⁶² *Ibid. – P. 415-416.*

216

плані, підтримуватимуть принципи постмодернізму. Тобто суміші елементів, що виражає пошуки формальної гармонії, яка створюється з трансісторичних стилістичних провокацій; домінуючою формою вираження стає іронія. До речі, частина української преси («Україна молода», «Поступ» тощо) намагається вписатися у цю тенденцію, хоч приклад російськомовної «Комсомольской правды» мав би насторожити: від кпин до цинізму – один крок, а цинізм ніколи не може репрезентувати порядну журналістику.

Постмодернізм остаточно демонструє свою нову ідеологію через утвердження кінця історії і витіснення поняття локальності з поточного простору. Йому (space of flaws) Кастеллс приділяє особливу увагу, вважає, що в інформаційному суспільстві змінюються принципи не лише матеріального, а й духовного життя людей, перетворюючи їх психологію, менталітет і всі попередні уявлення про світ, час і простір. Ідеї такого «поточного простору» надають соціальній практиці фрагментуючого характеру, а поглядам на неї – релятивізму. Але у цьому просторі провідна роль належатиме фінансовим операціям, що дозволяє порівняти його з «глобальним казино». «Морфологія мережі, цифровий аудіовізуальний гіпертекст неминуче приводять до абстрагування від історії та географії. Як результат, маємо справу з «демократією створення прибутків»⁶³.

Те, що абсолютизується певний чинник розвитку модерних суспільств, не є чимось новим. Упродовж світової історії речники раціонального принципу влаштування життя (успіх і ефективність) постійно міняли місцями засіб і мету. І тому знання сходило з колії. До честі української публіцистики, зокрема емігрантської, можемо віднести точний діагноз тенденцій розвитку модерних суспільств. Понад 40 років тому відомий теоретик і практик публіцистики, вчений-філософ Микола Шлемкевич писав у журналі «Листи до Приятелів»: **«Техніка – шляхетний твір людського генія, і не вона винна, що дух із батька і володаря часто знижується до ролі раба і знаряддя техніки, як і гріш не винен, коли він із засобу стає ціллю. Справедливіше було б обвинувачувати саме духа, який у наші дні виявляється безсилим опанувати й упорядкувати**

⁶³ *Землянова Л. Сетевое общество, информационализм и виртуальная культура // Вестник Моск. ун-та. Серия 10. Журналистика, 1999. – Ч. 2. – С. 58-59.*

217

свої власні породження, ним самим знайдені засоби»⁶⁴. Надмірна глорифікація технологічного інформаційного чинника, конвергенції техніки, біології та нових форм енергії, яка, на думку А. Тоффлера, визволить Четверту Хвилю трансформації людства⁶⁵, не подолає бар'єрів між розвитком широкого діапазону дисциплін і державами, між різними цивілізаціями, які органічно розвиваються тисячоліттями.

На нашу думку, інформаційні суспільства існували завжди. Адже на кожному етапі цивілізація продукувала і споживала таку кількість інформації, яка забезпечувала функціональну рівновагу суспільства. І завжди був надлишок інформації, тому проблема її властивого вибору,

аккумуляції, впровадження у масову свідомість вирішувалася засобами й можливостями синтезу. Годимося з думкою Федеріко Майора: «Ми опинилися перед вибором: або нам кинутися стрімголов у майбутнє і поспіхом ухвалювати рішення, нетривкі й недалекоглядні. Або ж разом шукати засобів, щоб бути поінформованими, аналізувати, сперечатись, оцінювати переваги та недоліки даних нам можливостей, перед тим, як вирішити, яким шляхом рухатися вперед у майбутнє, де кожен матиме однаковий доступ до величезної скарбниці знань»⁶⁶. Єдине, що викликає сумнів у цих судженнях – «однаковий доступ» до знань. Ті, хто вже має цей доступ, завжди блокуватимуть, насамперед фінансовими важелями, інших, бо ж інакше не можна буде «володіти світом».

Далі. Маємо уникати понятійного хаосу, коли: а) інформацію ототожнюють зі знанням, хоча це різні поняття; б) владу інфократів автоматично розповсюджують на поняття найширшого доступу до предметної інформації; в) за автентичну дійсність сприймаємо інформацію про неї («виробництво новин», часто сфальшованих); г) зосереджуємося на матеріалізмі фактів, абсолютизуємо роль засобів масової інформації.

Фахівці підраховали, що в буденному номері «Нью-Йорк Таймс» міститься більше інформації, ніж пересічний англієць у XVII ст. сприймав за усе своє життя. Кожних шість років подвоюється обсяг наукової інформації – кількість лише технічних журналів перевищує 100 тисяч. Колосальну бібліотеку інформації надає Інтернет. У світі

⁶⁴ Листи до Приятелів. – 1959. – Ч. 2. – С. 1.

⁶⁵ *Tofflerowie Alvin i Heidi*. *Nadciaga Czwartha Fala // Polityka*. – 1999. – 4. 52. – С. 23.

⁶⁶ *Майор Ф.* Свіжий погляд // *Кур'єр ЮНЕСКО*. – 1998. – Ч. 1. – С. 11.

218

виходить понад 8 тис. великих щоденних газет, діють понад 35 тис. потужних радіостанцій, налічується понад мільярд телевізорів. Чи усе це є стихійним процесом? Напевно, що ні. Оскільки інформація стала товаром, планомірно здійснюється політика, що її майстерно змалював Рей Бредбері у романі «451 градус за Фаренгейтом». Суть її пояснив брендмейстер Бітті: «Набивайте людям голови інформацією, яку не можна перетравити; захаращуйте їх нічого не вартими «фактами», аби вони переситилися, аби відчували себе «чудово поінформованими». І тоді вони вважатимуть, що думають, ніби рухаються вперед, хоч насправді й стоять на місці»⁶⁷. Додамо, що не просто «стоять на місці». За великим рахунком – деградують. Адже нині зло перестало бути стихійним, хаотичним. Воно стало організованим. Злорадне торжество безвір'я і ненависті до святинь демонструє масова (бульварна) преса. У свідомість вносяться штучні подразники, практикується перманентне збурення емоцій. Це і є найрафінованішою формою дияволизму, інакше – своєрідним інформаційним ліберальним терором.

«З газет зникли парадні передовиці. Їхнє місце зайняли кримінальні жахи. Червона газета стала кримінально-рудою, і брудний потік став пійлом для маси», – такий висновок робить Євген Сверстюк⁶⁸. Відтак загальний моральний клімат зводить усяке поняття про добро і зло до питання особистого смаку, емоційного уподобання або культурного (радше псевдокультурного) вибору. Нині, коли речники глобалізму, які володіють більшістю мас-медіа у світі, намагаються подавати велику лжу як істину, «свавільне поведження зі Словом перетворилося на зловісне мистецтво. Лихослів'я розквітло буйно і поширилося з вузької царини сквернослів'я, арголексики, сленгу, пліток, до зловживань у термінології свята святих – гуманітарних наук»⁶⁹. Точний діагноз цього явища поставив один священик, о. Андрій, у відповідь на запитання Миколи

Вересня у передачі «Табу». Цитуємо: «Чому Ви прийшли сюди, де, як правило, присутні повії?». Відповідь священника: «Христос ішов до хворих. І я прийшов...»⁷⁰. Але річ не тільки у хворобі. Маємо справу з крайнім

⁶⁷ Multimedia Vision // Deutschland. – 1997. – Ч. 2. – С. 20.

⁶⁸ *Сверстюк Є.* Духи печерні // Літературна Україна. – 1999. – 9 верес.

⁶⁹ *Маляренко Д.* Слово і лихослів'я // Слово. – 1993. – Ч. 8-9.

⁷⁰ Особистий архів автора. Запис передачі «Табу» за 29 груд. 1997 р.

219

цинізмом, тележурналіст М. Вересень часто повторює: «Правда – це універсальна гидота».

Технічний прогрес стає згубним, коли починає керуватися ідеологією споживання, – вважає Умберто Еко⁷¹. На Заході ослабла мотивація до політичної та суспільної діяльності, натомість зросла потреба до мислення в категоріях господарського макророзвитку. Зникнення ідеологічного й мілітарного ворога (СРСР) спричинило перенесення акценту з філософського трактування інформації як «валюти демократії» (currency of democracy) на дуже актуальну потребу трактування інформації як «валюти економіки» (currency of economy). Інформаційний фундаменталізм, торгівля інформацією неминуче викликають появу на ринку лжеінформації, підміну інформаційних потоків – плітки, погослос стали першим середовищем. Справжня дійсність поглинається й освоюється самостійним світом ЗМІ, після чого єдиною дійсністю стає дійсність засобів масової інформації, автентичні реалії розчленовуються. «Цинічно підготовлений «news-товар» завжди вказує, кого треба любити, а кого ненавидіти...

7. Призначення ЗМІ – засоби масового порозуміння

«Мас-медіа повинні стати засобом масового порозуміння, натомість масовість спричинила перевагу турботи про засяг комунікації над турботою про її зміст; «переважає комунікаційний супермаркет», – до таких висновків прийшов відомий режисер, есеїст і вчений Кшиштоф Зануссі⁷². Саме за останнє десятиріччя закордонні вчені й публіцисти-практики на високому рівні аналітичності досліджують проблеми журналістської деонтології, відповідальності засобів масової комунікації, етичних наслідків маніпуляції суспільною думкою, незалежності журналіста на службі правди і людини, моральності формування суспільної думки, захисту Слова перед словом та ін. Кшиштоф Зануссі ставить питання недвозначно: правда чи товар? Іntenція того, хто передає інформацію, повинна бути чистою, однак моральна відповідальність

⁷¹ Докладніше див.: День. – 1998. – 1 лип.

⁷² *Zanussi K.* Prawda czy towar? // Dziennikarski etos. Z wybranych zagadnień deontologii dziennikarskiej. – Olsztyn: Lux Mundi, 1996. – S. 249-258.

220

покладається на обидві сторони процесу комунікації, оскільки він став масовим. Мас-медіа мають стати засобом масового **порозуміння**. Масовість спричинила перевагу турботи про засяг комунікації над турботою про її зміст. Переважає комунікаційний супермаркет.

І все ж Зануссі уникає настроїв катастрофізму щодо занепаду культури, звичаїв, інфляції вартостей і духовної пауперизації. Погляньмо на зворотній бік зазначеної масовості. Отже: а) мільйони людей стали учасниками суспільно-політичних процесів, хоч, ясна річ, не можна ігнорувати зниження якості інформації, б) зросла кількість людей, які мають доступ до Євангелія, в) процес комунікації, тобто осягнення правди передбачає елімінацію того, що не є правдою;

незнання неправди не утверджує у правді, навпаки – духовно послаблює.

Щодо регресу культури, викликаного телебаченням, то Зануссі теж висловлює цікавий погляд – античний світ і середньовіччя збудували культуру Європи за допомогою проголошеного слова, були ближчими до культури «аудіо», ніж культури «друку». Саме книгодрукування, газети розповсюдили більшість глупоти нашої епохи. Комунікація поняттева, словесна визначили якусь лінію, що веде від Гутенберга до сучасної метафізичної глухоти. Тому немає підстав лякатися того, що наступне століття стане здомінованим мовою образів і звуків. Інша річ, що журналісти надмірно виставляють своє его, «виражаючи себе». Але телебачення, окрім очевидної шкоди, допомагає «засвітити» фальшивих політиків, так званих експертів, марнославців. Водночас – свідчення таких постатей, як Мати Тереза, Іван Павло II є додатковим аргументом прилучення мільйонів людей до Слова Божого.

І знову контрверсія – замість ділитися зі споживачем інформацією, знаннями, журналісти запобігають перед ним. Внаслідок того, що інформація стала товаром, що його силкуються продавати якомога більшій кількості людей дорожче, правда теж сприймається як товар. Глядач прагне простого образу світу, який поділяється на добрих і злих.

Годимося з висновками К. Зануссі: **«Якщо як християни порозуміємося сьогодні на засаді ближній з ближнім, а не як продуцент і споживач і не як провідник зі стадом, то є надія, що цим шляхом збудуємо основи кращого світу, ніж той, що його успадкували від**
221

родичів. Аби тільки позбутися страху перед тим, що надходить і відчуті у серці надію, що світ може бути кращим, бо гіршим вже був»⁷³.

Зло краще продається, ніж добро, позитивні новини перестали вважатися такими, комп'ютерна порнографія, кіберпорно, стали настільки популярними, що перетворилися на прибутковий бізнес. Сумнозвісно знаний у світі медіа-магнат Руперт Мердок відверто декларує: «Модернізація світу є нічим іншим, як його американізація»⁷⁴. А вона, як відомо, базується на економічній концепції розвитку (прибуток) замість емансипаційної, в якій першочергову роль відіграють цінності та культура, а важливість економічної заможності є лише функцією системи вартостей, соціально-економічний поступ визначається поступом культурним. Колишній видавець гамбургського тижневика «Die Zeit» Маріон Дьонгофф так відповіла на запитання польських журналістів П. Бураса і Т. Фіалковського щодо поєднання великого накладу і амбітного змісту: **«Від самого початку ми чітко сказали собі, що працюємо для Німеччини, що хочемо дати людям можливість виробити собі розсудливу думку про те, що діється у політиці і у суспільстві. Не йшлося про індоктринацію, а лише про надання читачам альтернативних думок і можливості вибору... Переважна більшість інтелектуальної еліти Німеччини – читачі «Die Zeit». Багато вчителів використовує наш тижневик під час занять з молоддю. Немає нічого небезпечнішого, ніж marketing-journalismus, звернення уваги лише на наклад, погляду, що не інформація є важливою, а розваги... Мусимо діяти так, як у байці про зайця та їжака. Ми подібні до їжака – сидимо собі, чекаємо і коли всі перенасичуються певними сенсаційними матеріалами, виявляється, що саме ми знаходимося на правильному шляху і займаємо властиве місце»⁷⁵.**

Справді, чесність помирає, коли продається. Давно доведено, що «метою життя не можуть бути одночасно вигода і служіння доброчесності – вони виключають одне одного» (Лук. XVII, 5).

Оскільки ми зіслалися на думку авторитетного німецького публіциста, редактора й видавця,

⁷³ *Zanussi K.* Prawda czy towar? // *Dziennikarski etos. Z wybranych zagadnień deontologii dziennikarskiej.* – Olsztyn: Lux Mundi, 1996. – S. 257.

⁷⁴ *Władcy mediów // Wprost.* – 1997. – 14 września. – S. 54.

⁷⁵ *Niemcy nie wybiorą Haidera // Tygodnik Powszechny.* – 2000. – 19 marca. – S. 5.

222

доповнимо ці характеристики з двох різних, світоглядно протилежних позицій. Отже: думка К. Маркса – «Найголовніша свобода преси полягає в тому, щоб не бути промислом»⁷⁶, судження М. Гайдеггера – «Ми не продумуємо суть діяльності з достатньою визначеністю. Люди бачать у діяльності просто дійсність тієї чи тієї дії. Її дієвість оцінюється за її корисністю. Але суть діяльності у здійсненні. Здійснити означає: розгорнути щось до повноти його сутності, вивести до цієї повноти...»⁷⁷. Додамо, що надзвичайно актуальну думку К. Маркс висловив у ранній період своєї діяльності, коли ще залишався на демократичних позиціях. Щодо оцінок найвидатнішого філософа ХХ ст. М. Гайдеггера, то якраз повнота життя доконечно має слугувати орієнтиром для журналістів. Масованість фактів, які не спонукують до нових моральних осягнень, може перекрити джерело світла, і тоді, як показують нинішні реалії, виявляється пригніченим, а не просвітленим складний, ранимий внутрішній світ людини. Може стертися межа між добром і злом, втратитися радість життя, виникнути відчуження, озлоблення. Людина випадає з історії.

Відомо, що стереотипи як емоційні образи дуже стійкі. Сьогодні широко розповсюджена думка, що найпоінформованіші люди мають перевагу перед усіма іншими, тобто перед тими, хто має обмежений доступ до інформації. Паче того, інформацію сприймають за саму мету. Ніколас Негропonte, співробітник Массачусетського технологічного інституту, вважає, що праця на комп'ютері вже не просто робота, без комп'ютера не можна прожити. Чомусь теленовини і повідомлення про поточні події сприймаються майже як істина в останній інстанції, а під час «ток-шоу» на недосвідчених телеглядачів скидається потік пустопорожніх слів, що їх часто приймають на віру. Простий приклад: чи багато людей фіксує у пам'яті, отже у свідомості, висловлювання учасників передачі «Саме той»? Чи глядачі можуть докладно переповісти і з'ясувати суть полеміки між Суркісом і Тимошенко у передачі Піховшека? Переважно відгуки, навіть з вуст поважних фахівців зводяться до емоційного «Але вона йому всипала!» Тому й загал нині живе на поверхні людського існування, як висловився Іван Ортинський – український священик і есеїст, який живе у Німеччині.

⁷⁶ Див.: К. Маркс и Ф. Енгельс о печати. 1839-1895. – М., 1972. – С. 30.

⁷⁷ *Хайдеггер М.* Письмо о гуманизме // *Проблемы человека в западной философии.* – М., 1988. – С. 314.

223

За нинішнього панування телебачення, радіо й газет важко збагнути, де дезінформація, де просто неточна інформація і де пропаганда. Коли «чистій» інформації надається першорядне значення, це веде до зливи фрагментарних, необроблених, непотрібних даних і не заохочує шукати нового, глибшого розуміння. Переважно ці факти не вчать міркувати, мислити логічно. До того ж людина спроможна засвоїти за годину лише 0,1 сторінки нової інформації. «Я бачу біду і в тому, що зараз у суспільстві відбувається технічна інтервенція, інформаційний пресинг», – вважає Станіслав Лем⁷⁸. «Інформаційне перевантаження загрожує неврастенією» (журнал «Флегшіп»)⁷⁹.

«Наша цивілізація прагне до тимчасовості, одноразовості; тривалість перестала бути вартістю» (журнал «Впрост») ⁸⁰.

Щоб вибратися з лабіринту інформації, слід керуватися принципом: чим простіше – тим краще. Жити просто, не захаращувати своє життя закликав Сенека у «Моральних листах до Луцілія». У багатьох культурах Азії, у слов'янському світі теж прославляється гармонія, рівновага душі, розуму і тіла. Мас-медіа покликані виконувати свою суттєву функцію: поглиблювати зв'язок між інформацією і будівництвом сенсу. Це допоможе знайти стабільні вартості у нестабільному світі, вічні опори, за які ми можемо триматися. Тому й журналісти повинні мати солідну професійну та етичну освіту, щоб писати глибокообґрунтовані матеріали. Інформації не обійтися без високопрофесійних та високоморальних журналістів, які спроможні знаходити відповіді на останнє «чому?».

Щоденно мас-медіа послуговуються стереотипами. Найчастіше – ідеологемою «права людини». Але чи адекватно осмислюються відповіді на такі питання: Які права? Чиї права? Якої людини? Чи права тих 75 відсотків населення земної кулі, які ледве зводять кінці з кінцями? Чи право залляти рекламою Кока-Коли увесь світ? Чи право продати 100 мільйонів автоматів Калашникова, щоб ними вбивати людей? Чи право на фатально сприйняту орієнтацію «роби, що хочеш», яка задомінувала в західній культурі принаймні з часів Відродження через Просвітництво аж до ХХ століття – «століття сатани» («Нью-Йорк Таймс») – тому донині, образно кажучи, монолог Гамлета є найтрагічнішим і найглибшим

⁷⁸ Лем С. Я всегда удирал в космос // Известия. – 1996. – 16 марта.

⁷⁹ Див.: Известия. – 1998. – 28 августа.

⁸⁰ Zwięka A. Puste opakowania // Wprost. – 1999. – 18 kwietnia. – S. 71.

224

голосом Заходу, голосом смерті його культури? «185 держав підписали «Загальну заяву про права людини», однак у багатьох з них так і не дотримуються вимоги, зафіксовані у статті 19, де йдеться про права людини на свободу слова та преси. Мало того, близько 700 журналістів, письменників та видавців у цей час перебувають у в'язницях, оскільки вони наполягали на своїх правах писати те, що думають» ⁸¹.

Джеймс Феловс у книзі «Breaking the News» стверджує, що журналісти США замість того, щоб намагатися допомогти американцям знайти спільну основу для вирішення цілого комплексу проблем, зосереджують увагу на конфліктах і розважальних драмах. Таким чином вульгаризується громадське життя. Спроба бути критичним часто дегенерується в іронічне огризання, яке змінюється скептицизмом ⁸². Назагал мас-медіа відволікають від справді важливих проблем шліфування людських душ, підготовки їх до прийняття істини. «Гонки озброєнь позицій» перетворюються на цинізм. Смакування зла зневажає людину як особу, як Боготвірний феномен. Це тим більше згубно, коли споживачів інформації повчають інтелектуали. Скажімо, Микола Рябчук у розмові з кореспондентом «Свободи» безапеляційно заявив, що «на 99 відсотків людина є твариною» ⁸³.

Це стосується й оцінки ситуації в Україні. На нашу думку, тут має місце такий підхід: а) традиційний для західних мас-медіа, коли стихійно у гонитві за сенсаціями квінтесенцією сприйняття України на Заході виступають факти зі знаком «мінус»: корупція, проституція, вплив нелегальних гастарбайтерів з України, безладне законодавство і жахливий інвестиційний

клімат, гостра нестача демократії, відсутність свободи преси; б) цілеспрямована пропагандистська діяльність тих кіл, які володіють ЗМІ й капіталами, очолюють похід за глобалізацію економіки й демократії, щоб утілити бразилійський варіант на посткомуністичному просторі – 20 відсотків працює, заробляє, насолоджується життям, а 80 відсотків населення стає соціальною проблемою; відтак космополітична еліта швидше запанує над світом. Зокрема, непривабливе міжнародне «обличчя» України формує найбільше агентство світу

⁸¹ Deutschland. – 2000. – Ч. 1. – С. 39.

⁸² Isaacson W. Bad news, Bad news // Time. – 1996. – 5 February.

⁸³ Особистий архів автора: передача Радіо Свобода» (українська редакція) від 22 вересня 2000 р. 225

Асошіейтед Прес на веб-сайті в Інтернеті⁸⁴. А засоби масової інформації Росії ці негативні стереотипи, ідеологеми дещо видозмінюють: Україна краде транзитний газ, насильно українізовує нещасних російськомовних, зазіхає на «місто російської слави» Севастополь – і все це сформувало стійку неприязнь до нашої країни у всіх шарах російського суспільства⁸⁵. Таким чином, «величезні впливові сили... дбають про негативний імідж України у світі»⁸⁶.

Така аморальна назагал журналістика, яка й у нас за останні десять років зайняла ключові позиції, має викликати не тільки стурбованість і відповідну реакцію, а й рішучість удатися до превентивних дій, щоб перехопити інформаційну ініціативу. Відтак – відтворити автентичний стан справ як у свідомості власних громадян, так і перед світовою спільнотою. Цю функцію може певною мірою виконати й наявна структура ЗМІ. Але цього замало. На порядку денному: створення потужної радіостанції, яка б іноземними мовами вела «пропаганду на випередження», організація у кожному обласному центрі бодай однієї, а в таких містах, як Київ, Харків, Одеса, Донецьк, Дніпропетровськ, Львів, Симферополь, по кілька щоденних якісних газет типу англійської «Таймс», німецької «Франкфуртер альгемайне цайтунг», польської «Жечпосполіта», швейцарської «Нойє цюрхер цайтунг» і т. п., акцентування на фундаментальній (континентальній) підготовці журналістів у вищій школі, організація корпунктів за кордоном, технічне й технологічне переоснащення газет, телебачення й радіомовлення.

Ясна річ, усе це дасть негайні плоди за умови підвищення якості аргументації й самої методології сприйняття себе, світу. Ми не повинні забувати знаменитого орієнтира Івана Франка: «Примат субстанції національної над усякими інтернаціональними панацеями неодмінно переко-нує, що кожний крок внутрішньої культурної праці дорожчий від хвилих ораторських успіхів... Нам треба жити не лише своїм життям, але також для себе, без огляду на інших. Числімося самі з собою, числімо себе і свої сили, то й інші будуть числитися з нами»⁸⁷. А Микола Шлемкевич

⁸⁴ Див.: Україна і світ сьогодні. – 1998. – 12-18 груд.

⁸⁵ Докладніше див.: День. – 2000. – 15 листоп.

⁸⁶ Докладніше див.: День. – 2000. – 19 серп.

⁸⁷ Докладніше див.: Баган О. Іван Франко і теперішнє становище нації. – Дрогобич, 1991. – С. 70.

226

у вельми мудрій книзі «Українська синтеза чи українська громадянська війна» переконливо доводить, що внутрішню анархію ми мусимо перебороти: «Ідейне багатство і лицарськість у суперництві й співпраці ідей – це повинно стати українською притаманністю й українською гордістю... Ідейна нетерпимість – це не наш стиль»⁸⁸. Олена Теліга конкретизує це завдання: «І

тому в мільйони рупорів мусимо кричати про наших героїв і на найвищих висотах різьбити їх імена і чини, щоб у найдальших закутках наших земель усім було видно незабутні постаті у весь їх величний зріст»⁸⁹. Убивство інтелекту «одного з найрозвиненіших, духовно найбагатших народів Європи», «страхотлива лоботомія», як висловився професор Джеймс Мейс⁹⁰, вимагає від публіцистики подвійного зусилля, щоб ділитися з людьми оптимізмом, а не відчаєм, пробуджувати те, що має універсальне значення для нації, утвердити правду свого народу через духовну істину. Найбільшим капіталом нації є правда, знання, уміння і вартості. Завдання публіцистичної еліти – відповісти на питання, що зберегти, а що змодифікувати. Занижена температура мислення – згубна. Останнім часом це доводить у своїх судженнях професор Володимир Войтенко, який на сторінках газети «День» майстерно розвінчав нікчемні потуги Бузини десакралізувати Шевченка й зробив професійно влучний висновок про «новий етап колонізації України», рівно ж упевнено задекларував: «Люди, яким сакральність українського слова муляє душу, можуть зробити суспільству принаймні одну послугу: говорити відверто і не ховатися під псевдонауковими лопухами»⁹¹.

Невипадково останні президентські вибори в США змусили поважних експертів поставити під сумнів ефективність американської демократії. Водночас ідеться про неприпустимість навіженості телебачення, ЗМІ загалом. Радіо «Свобода» у серії передач «Америка голосує», залучаючи фахівців зі сфери мас-медіа, політики, соціології, свідомо чи несвідомо висвітлює ряд промовистих фактів і факторів. Наприклад,

⁸⁸ Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна. – 1949. – С. 42.

⁸⁹ Шовгенів-Теліга О. Партачі життя (до проблеми цивільної відваги) // Слово. – 1992. – Липень.

⁹⁰ Мейс Дж. Ідеологія та утопія // День. – 2000. – 12 серп.

⁹¹ Войтенко В. «Десакралізація Шевченка» чи «літературне мародерство»? // День. – 2000. – 14 листоп.

68 відсотків американців заявили, що вони незадоволені станом моралі в суспільстві. Серед моральних проблем на перше місце люди ставлять розпад сім'ї, на друге – секс і насилля в засобах інформації, на третє – особисті характеристики президента, який повинен служити моральним зразком. Багато молодих американців стурбовані тим, що громадяни визначають своє ставлення до кандидатів у президенти не за змістом їхніх програм, а радше за їхньою розкутою і невимушеною поведінкою перед телекамерами чи на великих зборах.

Ще один істотний момент. Великі телекомпанії (ABC, CBS, CNN, FOX, NBC), агентство Associated Press найняли соціологічну службу, яка проводила дослідження при виході людей з виборчих дільниць. Крім того, враховувалися інші фактори: історія голосування у кожному штаті, графстві, погодні умови, затори на шляхах. Як результат, консорціум Voter News Service створював «проекцію», як проголосує штат. Але, по-перше, соціологи помилилися і десятки мільйонів американців сприйняли неправильну інформацію, по-друге, у гонитві за оперативністю, отже, – за прибутками, телестанції інформували про результати виборів, не дочекавшись того, як проголосують усі виборці чотирьох часових поясів. Виникла заплутана ситуація, триває дискусія про те, чи слід подавати попередні результати голосування доти, поки не закриються виборчі дільниці на Заході країни. Однак телекорпорації висувають контраргумент: а як бути зі свободою інформації, зі свободою преси? У США давно не було теми, яку би ЗМІ обговорювали так навіжено, якщо, звичайно, ця тема не включає в себе секс, злочинство і насильство. Як

влучно зазначив ведучий Ей-Бі-Сі, «ми не лише впали обличчям у болото, ми ще й розприскуємо це болото довкола себе». Це – провал самої методології⁹².

Щодо абсолютизації статистики. Директор Російської служби Радіо «Свобода» Юрій Гендлер вважає, що не можна використовувати статистику як ідеологічний засіб, бо «найбрехливіше на світі – це цифри»⁹³. Додамо від себе, що статистика – не завжди відповідний критерій, оскільки з її допомогою намагаються виносити судження щодо внутрішньої позиції осіб. Цифр замало.

⁹² Особистий архів автора. Серія передач «Вибори в США» – Радіо Свобода (російська редакція). – 2000. – 4, 7, 15 листоп.

⁹³ Гендлер Ю. Говорить правду – это наука // Журналист. – 1998. – Ч. 1. – С. 54.

228

Однак перетворення інформації на товар, інфляція слова, модерні засоби «окупації» свідомості через нейролінгвістичне програмування та ін. спричинили руйнацію тих моральних опор, що дозволяють сповідувати стабільні вартості у нестабільному світі. Слово загубило своє призначення влучати у неправду, спрямовувати людські серця на справи благородні, гуманні. Адже, за влучним визначенням Сергія Аве-ринцева, **«політичний конформізм – лише одна з можливостей зла; у певні часи і у певних умовах небезпечнішим є конформізм стилю життя, конформізм моди, конформізм духу часу»**⁹⁴. Дбати лише про обслуговування споживачьких апетитів, тобто бути знаряддям певної соціальної інженерії, зводить життя до утилітаризму.

Медійна сфера – складник багатоликої дійсності. Вона може слугувати плодотворному розвитку, в сенсі ушляхетнювання людини, народів, посилення глибокого прагнення до ідентичності, культурної чи релігійної автентичності та відданості цінностям, які їх супроводять. Рівно ж вона може загальмувати або спотворити розвиток: або через розрив соціальних тканин в обох варіантах матеріалістичного нігілізму – марксистському (класовий розтин органічних суспільств) чи ліберальному (партійний чи екзистенційний плюралізм). Маємо на увазі стерильний тип цивілізації, який посутньо знецінює національні культури, зокрема і культуру людського світу як Божественного проекту. Нагадаємо давно доведене: культура – осердя розвитку, вона визначає нас краще, аніж ми її. «Культура була квіткою, потім стала деревом, а відтепер є плодом. Ще вчора вона була простою прикрасою, а сьогодні стала глибинною сутністю людського життя. Її вважали аксесуаром, а виявилось, що вона поза всяким сумнівом є осердям найголовнішого. Ось чому життя «вимагає нового підходу до розвитку, за яким культура посяде нарешті вирішальне місце»⁹⁵.

Короткі висновки.

– Суспільство повинно повною мірою реалізувати своє ПРАВО на захист від неправди, яка всуціль заповонила мас-медіа, напівправди й відвертої фальсифікації, на ЗАХИСТ ВІД ДЕМОРАЛІЗАЦІЇ, засмі-

⁹⁴ Аверинцев С. Будущее христианства в Европе // Новая Европа (La Nuova Europa). – 1994. – № 4. – С. 22.

⁹⁵ Майор Ф. Культура – осердя розвитку // Кур 'єр ЮНЕСКО. – 1993. – Грудень. – С. 41.

229

чення інформаційного простору чужинною ідеологією фарисейства і насильства.

– Суспільство як споживач інформації МАЄ ПРАВО, ВОДНОЧАС – ОBOB'ЯЗОК згідно із писаними й неписаними моральними законами ПРИБОРКАТИ руйнівників Боготвірної суті

людини, традицій нашого співжиття в родині, громаді.

– Суспільство і держава як його речник, порядкуючий чинник ЗОБОВ’ЯЗАНІ захистити увесь спадок українства від монопольного права трактувати його чужинцями, які зацікавлені у спотворенні фактів і вигідному для себе їх тлумаченні з двох причин: а) щоб приховати сліди своїх злочинів ЯК РЕЖИСЕРІВ більшовицьких, потім сталінських геноцидів, ментоцидів, етноцидів; б) щоб вписати нинішні реалії у свої схеми «**відкритого суспільства**» (проїжджий двір, де чужинець веде себе нахабно, паплюжить усе святе **господарів**, які відкрито впустили його в свою оселю, **демократії** у вигляді можливості цинічно грабувати народ, а потім апелювати до «прав людини», «демократичних засад, визнаних цілим світом».

– Тотально захопивши медійну сферу в Україні майже повністю, речники космополітизму впроваджують у масову свідомість постулат про «народження політичної нації», серед якої якраз безбатченки-ма-моністи почувають себе як риба у воді, оскільки національні та автентичні християнські вартості стають зайвими в системі комерціалізації та лукавства. «Політична нація» логічно вимагає свободи преси **від** – Бога, віри, рідної землі, мови, культури, традицій господарювання, плекання довілля, оберігання солідаризму сім’ї, українського традиційного суспільства та ін. Безперестанку вносячи сум’яття в українське суспільство, нам не дають ідеологічного перепочинку.

– На противагу апологетам деструкції маємо утверджувати найвищі вартості, у тому числі в царині мас-медіа: святої правди, свободи як Істини.

Коли ж, як висловився Іван Франко, «сичить клевета, мов гадюка в корчи», – НЕ МОВЧИ!

230

Запитання для самоконтролю

1. Що означає термін «когнітивний десонанс»?
2. Міфологізація абстрактних понять, підміна сенсу.
3. Газета «Times» про Паризьку Комуну.
4. Руїницька тенденція газети «Столичные новости».
5. Специфіка аргументації Євгена Сверстюка в контексті прово-кативних виступів «Столичных новостей».
6. Як втілював Ж.-П. Сартр своєю публіцистикою концепцію «перманентної революції» Л. Троцького?
7. Підривники свідомості сучасної епохи В. Малінкович і В. Познер.
8. Конструктивізм позиції ізраїльського письменника і публіциста Амоса Оза.
9. Кшиштоф Зануссі та Маріон Дьонгофф про призначення журналістики.

231

Розділ 6

ПРАВДА СЛОВА

1. Правда – найвищий етичний ідеал

Найголовніше завдання журналіста – служити правді й справедливості. За Великим тлумачним словником сучасної української мови, «ПРАВДА – 1. Те, що відповідає дійсності; істина. // Певна сукупність достовірних відомостей про що-небудь. // Дійсний стан речей. *Образно.

Дійти правди. 2. Правдивість; правильність. // чого, у знач, означ. Який відповідає істині, дійсності. 3. Справедливість; порядок, який ґрунтується на справедливості; прот. кривда. // Соціально зумовлене розуміння справедливості. *Образно.* **по правді** – справедливо. 4. Уживається як назва кодексів середньовічного права. 5. у знач, присудк. сл. Справді, насправді. // чому і без залежного слова. Уживається як запитання у сполуч. з част. хіба не, чи, чи не в ж е та без них. 6. у знач, вставн. сл. Справді. // Щоправда. СПРАВЕДЛИВІСТЬ, – 1. Властивість за знач. **справедливий**. 2. Правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь. 3. Людські відносини, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам»¹.

Таким чином, правда-справедливість впливає з кількох засад: а) жоден журналістський твір не може бути сумлінним, якщо обминає факти істотної ваги або значення, тобто повинна забезпечуватись повнота картини; б) адекватності; в) честі, тобто недопустимо відволікати споживача інформації від суті справи чи спрямовувати людей на манівці; г) чіткості викладу, щоб уникнути двозначності («Платон мені товариш, але істина – дорожча»); г) прагнення зробити людей кращими через пробудження найшляхетніших ідеалів.

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: ВТФ «Перун», 2002. – С. 916; 1180.

232

Правда – найвищий етичний ідеал. Але з найдавніших часів вона зазнавала різних, іноді – суперечливих, тлумачень. Софісти, наприклад, жонгливали парадоксами і багатозначними словами, не дошукувалися істини, не переймалися думкою про добро, а виловлювали «у свої тенета нерозумних, постійно зваблюючи їх очікуваними великими насолодами»². Натомість Сократ наполягав на доконечній потребі дошукуватися істини, бути справедливим у словах, застерігав від розпаскудженості душі. Пізніше, коли Христос сказав Пилатові: «Я на те родився і прийшов у світ, щоб свідчити істині. Кожен, хто від істини, слухає мій голос», Пилат скептично зауважив: «Що таке істина?»³.

Вже у новітні часи американець Вільям Джемс намагався довести, що правда має бути інструментальною чи функціональною: школа прагматизму навчала, що правда вимірюється її практичністю, корисністю, доцільністю. Оголошуючи у своїх працях «Наукові основи психології», «Прагматизм» та інших усі предмети об'єктивної дійсності продуктом «чистого досвіду», «потоків свідомості», Джемс і його послідовники обґрунтовували такий розвиток модерних суспільств, який нині знайшов вираження у формулі: прогрес вимірюється нагромадженням об'єктів. Хибність цього постулату, до слова, розвінчав український публіцист О. Федорика ще у 50-х роках ХХ століття, коли вже намітилася виразна прагматична тенденція економізації всіх наших зусиль. У статті «Здеградований дух» він, аналізуючи наслідки масового виробництва і масового збуту, культу практичних осягів, рутинності зла, індиферентності щодо нього, конформізм, дух бізнесу, кар'єри, політиканство, комерціалізацію ЗМІ, виснував: **«Щораз менше лицарського духа в житті, в наших взаєминах, зате щораз більше крамарського вирахування, навіть у приязні. І в міру того, як затрачуються між нами риси правдивої духовної великості, щораз більше громадських прав набирає духовна малечість: жадова слави, псевдовченість, професійна зависть і акторсько-гротескове провідництво»**⁴.

Кожний з великих філософів минулого творив «свою» правду. Скажімо, теорія «філософської герменевтики» Ганса-Георга Гадамера,

² Горгій // Платон. Діалоги. – К.: Основи, 1995. – С. 172.

³ Івана, 18:37-38.

⁴ Листи до Приятелів. – 1955. – Ч. 10. – С. 3.

233

учня видатного німецького філософа Мартіна Гайдеггера, піддала радикальній критиці позитивістське, сцієнтичне поняття пізнання, правди, традиції, досвіду, мови. Гадамер у своїй фундаментальній праці «Правда й метод», що побачила світ у 1960 році, доводить, що правда відкривається поступово у процесі історичного розвитку. Тобто він розуміє правду процесуально: людина завдяки мовно визначеній традиції завжди знаходиться у світі пізнання (*inter medias res*), зберігаючи динаміку шляхом діалектики питань і відповідей. Водночас Гадамер стверджував, що за мету людства може служити лише життя, в якому панують культура і різноманітність форм⁵.

Щодо наукової правди: незважаючи на усі досягнення науки і техніки, наше спільне існування технологічно, екологічно, соціально не стало назагал життєздатним. Сьогодні не можемо більше допускати морального нейтралітету щодо розвитку знань, незалежно від наслідків їхнього використання. Науку не можна більше розглядати як абсолютного охоронця правди, бо не дає явної певності.

Отже, маємо справу з різними теоріями правди: кореспонденційною, або класичною (повідомлення чи судження збігаються з дійсністю), когеренційною (умовою правдивості є стислий зв'язок між твердженнями однієї теорії, системи), прагматичною (правдивість суджень узалежнена від їхньої інструментальної придатності для діяльності), семантичною (вона уточнює кореспонденційну теорію). Поза науково-філософським і поточним поглядом на цю проблему, докладніше з'ясуємо суть релігійної правди, радше – метафізичної, оскільки, по-перше, месіанський тип журналістики не завершився. Можливо, він по-справжньому починається, адже слід рятувати людину як Особу. По-друге, прогрес «невіддільний від моральності, від теологічного виміру життя. Коли ми ставимо запитання щодо поступу, то першим є запитання не «скільки?», а «для кого?»⁶. А це означає, що з історії мусимо брати вогонь, а не попіл, продовжувати традиції тих журналістів різних часів і народів, які сповідували моральний тип мислення (людина людині – брат).

⁵ Hermeneutyczne pojęcie poznania, prawdy i doświadczenia // Andrzej Bronk. Zrozumieć świat współczesny. – Lublin, 1998. – S. 131-135

⁶ Майор Ф. Прогрес – для кого? // Кур'єр ЮНЕСКО . – 1998. – Лист. – С. 8.

234

Метафізична правда – це і є Дух Божий. Правда як вартість абсолютна черпає свою могутність з віри. Августин на прикладі свого життя (книга «Сповідь») доводить основоположне – **«Бо Слово Твоє – вічна Правда»**⁷. У цій велемудрій книзі знаходимо багато сенсожиттєвих орієнтирів для кожної людини, рівно ж – для творчої особистості. Назвемо кілька: **«...звернений до нас Твій Дух доброти говорить нам так: «Сини людські, доки ж будете млявого серця? Чому ви любите суству й шукаєте брехні?»; «Серце... воліє знаходити радощі в правді, а не в лицемірстві. Отже, воно буде блаженне тоді, коли без перешкод і прикростей радітиме єдиною Правдою, від якої походить усяка правда»; «...кожен не доведений до ладу дух стає карою для самого себе»**⁸.

Ми, журналісти, повинні намагатися повніше відчувати моральну відповідальність, розвиваючи розуміння, **що** – добре, а **що** – погане, **що** – вічне, а **що** – дочасне. І тоді «мешканці

світу навчаться правди»⁹. Нагадаємо, що під словом «правда» Ісус Христос мав на увазі на-
тхненну Богом інформацію, зокрема інформацію про Божу волю, яка збережена для нас у Біб-
лії¹⁰. Людині ніколи не вдасться власними зусиллями віднайти цілісну правду життя. Необхідне
якесь божественне відкриття. Уже сама книга природи показує, що є щось набагато вартісніше,
ніж чисто матеріалістичне тлумачення життя. Власне, якби правда була недосяжна, чому б Ісус
Христос говорив: «**Пізнаєте правду, і правда визволить вас**»¹¹. До того ж, чому слово «прав-
да» сотні разів трапляється у Християнському грецькому Святому Письмі у зв'язку з вірою? Бог
є Словом, яке дає нам життя. Але це слово треба пізнати, осмислити цю найвищу вартість, від-
кинути ілюзії та обман, поборювати байдужість, неясність та пристрасті; відтак правда зродить
добро, воістину зробить нас вільними, дасть свободу і відчуття радісної надії. Правда, отже,
стає джерелом постійного оптимізму.

Свого часу Женев'єва Табуї висловила цікаве судження: першими справжніми публіцис-
тами були біблійні пророки. Напевно, тому

⁷ *Святий Августин*. Сповідь. – К.: Основи, 1996. – С. 122.

⁸ *Святий Августин*. Сповідь. – К.: Основи, 1996. – С. 153, 191, 14.

⁹ Ісаї, 26:9.

¹⁰ Івана, 17:17.

¹¹ Івана, 8:32.

235

що вони стали аристократією істини, – досить уважно перечитати і емоційно увійти у їх-
ні повчання. Взявши за основу життя пошук і утвердження істини, Божої правди, яка має стати
правдою людини, вони саме пробуджували оте сокровенне, що робить наше життя сенсовним, а
душу – готовою до плодотворної дії. Там ми побачимо ідеал світла і справедливості. Можливо,
вони поступалися нам у знанні дійсності, але не мають рівних за глибиною переконання і само-
відданості. Засновує, веде за собою тільки це! Найкраще вираження кінцевої мети ідеалізму –
царство Боже. Проповідь Ісуса на Горі – найдосконаліший закон цього царства: взаємна любов,
смирненість, доброта, безкорисливість завжди будуть правилами досконалого життя.

З точки зору журналістського фаху заслуговують на увагу такі моменти. Перше: вони
просвіщали не тільки розуми людей, але й їхні серця; навчати – не лише передавати інформа-
цію. Їхні правдиві слова викликали зміну розуму через вплив аргументів або моральних мірку-
вань. За допомогою переконливих доказів Павло спонукував людей змінити їхній спосіб мис-
лення. Друге: щира заангажованість у життя громад. Вміння слухати їх стало запорукою того,
що люди висловлювали свої справжні почуття. Лагідні, але поставлені з розумінням питання
часто можуть допомогти нам досягнути серця співрозмовників. Причому треба вислуховувати
обидві сторони. Третє: простота пояснення. Ісус проповідував ясно й привабливо. У Нагірній
проповіді він вживав просту мову. Але в ній знаходимо найглибші істини, які будь-коли були
висловлені. Нам слід зосереджувати увагу на тому, що важливіше. І, зрозуміло, мусимо спов-
нюватися ентузіазмом. «Духом палайте», – зазначає Павло¹².

Щораз частіше й виразніше теоретики й практики журналістики, політологи, письмен-
ники, культурологи, релігійні діячі наголошують на тому, що правда – це «криниця живої води,
з якої можна черпати все більше й більше; це означає глибше пізнавати Творця»¹³, що «свобода
без істини – шлях егоїзму»¹⁴, що «нічого кращого, ніж Біблія, особливо Новий Заповіт, особли-

во Нагірна проповідь Христа, не буде

¹² Римлян, 12, 11.

¹³ Wępiński. – 1998. – № 9. – S. 22-23.

¹⁴ Особистий архів автора: Радіо Свобода. – 1997. – 5 жовт. (із виступу Івана Павла II у Бразилії).

236

і не може бути створено»¹⁵, що «правда і свобода або існують разом, або разом гинуть»¹⁶.

Українська традиція акцентує увагу на тому, що правда – це насамперед втілення Божої та людської справедливості відповідно до слів Христа: «Я – дорога, істина і життя»¹⁷. Згадаймо Шевченкове: «Ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою», «Учи... неложними устами сказати правду», «Моліться Богові одному, моліться правді на землі», «Мені ж, о Господи, подай любити правду на землі», «Встане Україна... Світ правди засвітить», «Борітеся – поборете: Вам Бог помагає; за вас сила, за вас воля і ПРАВДА святая».

Вічна жадоба правди, цей неодмінний примат її у творах і у всьому світогляді Шевченка дає нам право його самого поставити в ряди апостолів правди. Він постійно *сповнювався* непохитним оптимізмом, що «буде правда на землі». Відтак вона стає гаслом відродження. Євген Онацький у своїй «Українській малій енциклопедії» особливо підкреслює: «До України він звертається з таким запальним словом: «Скажи, що правда оживе, натхне, накличе, нажене Не ветхее, не древле слово Розтленное, а слово нове Меж людьми криком пронесе І люд окраденый спасе»¹⁸. Памфил Юркевич, речник «філософії серця», «глибокого серця», писав: «**Правда завоюється людиною, стає її внутрішнім придбанням, її скарбом лише тоді, якщо вона зачіпає серце людини. Лише за таку думку, що живе у серці людини, вона може боротися, обороняючи цю думку з саможертвою та героїзмом, бо тільки для серця це є можливо. Думки інших людей цікавлять нас не самі по собі, а в залежності від того, чи є вони дійсними, сердечними переконаннями людини. Нас цікавить не сама думка людини, а ставлення людини до цієї думки, – чи хвилює правда серце людини»¹⁹.**

¹⁵ Рубеж веков. Бросок в неведомое. На анкету «МН» отвечает Юрий Щербак // Столичные новости. – 1999. – 11-18 мая. – С. 11.

¹⁶ «Правда і свобода або існують разом, або разом гинуть» (витяги із книг Івана Павла II «Дар і Таємниця», «Переступити поріг надії», Енцикліки «Віра і розум» та кількох його висловлювань // День. – 1999. – 21 трав. – С. 21.

¹⁷ Івана, 14:7.

¹⁸ Онацький Є. Українська мала енциклопедія. – Буенос -Айрес, 1959. – Т. 6. – С. 1468.

¹⁹ Чижевський Д. Нариси з історичної філософії на Україні. – Нью-Йорк, 1991. – С. 147.

237

Іван Франко, своєю чергою, доводив, що правда має виміри релігійні, філософські, наукові, життєві, вона – явище не тільки пізнавальне, а передовсім моральне. Адресуючись до серця, Франко закликає: «**Там ви для правди святої Сильний збудуйте опліт, Там ви огонь невгасимий Чесної думки паліть!**»²⁰. Згадаймо ще одного речника морального типу мислення – Миколу Шлемкевича, філософа, публіциста, політичного діяча. Свою працю «Українська синтеза чи українська громадянська війна» він починає такими умовиводами: «**Є різні правди в духові. Є правди-догми, що їх небесна чи земна сила каже визнавати... Говоримо про логічні й математичні правди-аксіоми, що визначаються повною розумовою ясністю і вираз-**

ністю. Є правди-висновки... І є правди-інтуїції, що їм ми віримо без доказу, віримо з якоїсь внутрішньої потреби... Кожна жива людина і кожна молода і здорова культура носять у собі такі правди. Вони неначе злиток золота, що з нього виковуються блискучі нитки мислення, творчості, життєвого стилю»²¹.

Для середніх віків найвищою була правда-віра. Чи не тому людина тоді залишалася цілісною, не розчленованою на функції? А в центрі світосистеми був Бог! Нові часи найвищою правдою зробили наукову. Для доби, в осерді якої стоїть проблема класів, партій, націй, центральною стає правда-справедливість; місце церковно-релігійної, потім – науково-розумової займає соціологічна правда.

Отже, мислення нової доби зрівнялося з глибинною спадщиною українського народу. З давніх-давен аж донині правда-справедливість залишається наскрізною ідеєю нашого життя, думок, праці та боротьби. Пошуки царства справедливості стали найглибшим мотивом українського світогляду, і саме це дає українству перевагу на маршрутах у XXI століття. Українську духовність формували поети, вчені, публіцисти, що палали пафосом правди-справедливості, пафосом, негасиме джерело якого знаходиться в українській субстанції. Митрополит Іларіон, Володимир Мономах, Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Михайло Грушевський, В'ячеслав Липинський, Олена Теліга, Валерій Марченко, Ліна Костенко, Василь Стус, Євген Сверстюк і сотні

²⁰ Франко І. Повне збір. творів: У 50 т. – К., 1976. – Т. 1. – С. 56.

²¹ Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна. – Вид-во «Заграва» (Німеччина), 1949. – С. 5.

238

інших викристалізували український дух. Вони передовсім – шукачі справедливості в людському співжитті. **Бо справедливість – основна цінність, пробний камінь і святості, і мудрості.**

Зборення олжі, водночас розкриття великої вартості та сили правди звучать і нині не просто як проповідь добродетності, а як програма, спрямована на зміну і суспільної свідомості, і суспільного буття. Свобода людини зумовлена її зв'язком з Абсолютом. Якщо правду не шукати щоденно (а цим повинна займатися концептуальна публіцистика передовсім), то вона щоденно втрачається, переходить в абстракцію; водночас – схематизується, якщо не проймається любов'ю і милосердям. Західний позитивізм і марксистська «утопія» мають спільні корені у предметній свідомості. **«Комунізм і капіталізм – близнята, – писав вже згадуваний О. Федорика у грудні 1954 (!) року. – Це різні симптоми тієї самої недуги, вони з двох протилежних сторін приспішують процес повного обездуховлення і обезкультурнення модерних суспільств. Вони розіп'яли Слово-Бога»²².** Світ, в якому бракує правди, віри чи альтруїзму, є світом нелюдським. Доведений до крайнощів безлад перестає бути плідним; його руйнацію прискорюють мас-медіа, 70 відсотків яких базуються на негативізмі, оскільки обрали замість правди зиск і маніпуляцію.

2. Онтологія публіцистики

Онтологія публіцистики полягає у її всеохопності, на відміну від науки, яка визначається переважно матеріальними онтосами, до того ж – відзначається специфікацією. Публіцистика має справу з матеріальними і духовними субстанціями, життєва прив'язаність до правди в ній поєднується з метафоричністю, здогадністю; вона – цілком ідентифікована інтелектуальна реа-

льність, яка фіксує динаміку життя, мислення і психології.

Для журналіста важливо не лише якнайкраще споглядати, «але й жити спогляданням душою»²³, заглядати за межі спрощених схем, зберегти пам'ять про вияви доброчинності і протиставити нечесним

²² Листи до Приятелів. – 1954. – Ч. 12. – С. 4.

²³ *Плутарх*. Вибрані життєписи. Перікл і Максим Фабій // Всесвіт. – 1991. – Ч.9. – С. 112.

239

словом і ділом пострах ганьбою у потомстві (закон відплати), тобто підходити до історії не лише як ретельний літописець, але й як мислитель. Аналіз, відзначений сильною, глибокою думкою, благочестивий спосіб мислення, синтез – ось що потрібно сьогодні.

Минуле без дум реанімує найгірші із передсудів, виплоджує свого раба і закриває історичній свідомості вхід у політику і соціальну практику. Цілком очевидно: думи осяжніші, животворніші від аналізу, він є лише складовою частиною публіцистики думання, інакше кажучи, евристичності статті, есе, міркувань у формі діалогу та інших форм. Лише за цих умов і за сповідання принципу «правди про людину, оте ессе homo, до якого належить світ людини, й історія, і середовище людини, як рівно ж суспільний, економічний і політичний контекст»²⁴, можна сприяти нагромадженню творчих і моральних ідей. До того ж, потрібно врахувати ряд обставин.

По-перше, публіцистика за своєю природою, як правило, не ставить перед собою завдання донести атмосферу, викристалізований дух, деталі і характер обговорюваної епохи у всій її повноті. Бо в такому разі розкриті «білі плями» можуть частково перетворитись у схематизм.

По-друге, правда може мати статичний характер, себто, обмежуватись констатацією. Цього замало. За правдою має йти справедливість, про що з великою силою переконання пише Євген Сверстюк: **«І найскромніше життя є чудовим, коли воно творить історію свого народу... Людина починалася з того, що утверджувала вищі цінності над своїми поточними інтересами і нахилами своєї хисткої природи, утверджувала сувору дорогу нагору до Вищих Цінностей, переступаючи минущі, сьогодніні... Ні, таки зовсім не химера – правда, совість і ті чесноти, на яких досі тримався світ»**²⁵.

Оскільки немає в культурі вищої мети, як вироблення Особи, журналіст повинен усвідомити, що його основне завдання «полягає не у збиранні інформації, а в поширенні правдивої інформації, встановленні рівноваги між тим, що він жадібно поглинає з вірою

²⁴ Istota, wielkość i odpowiedzialność sztuki i publicystyki // Jan Paweł II. Wiara i kultura. Redakcja Wydawnictwa KUL. – Rzym – Lublin. – 1988. – S. 88.

²⁵ *Сверстюк Є.* Кожний день – це нове народження. – На землі, благословенній Апостолом // Греко-католицький церковний календар. – 1992. – С. 104-105, 110.

240

в добро у світі, сповненому фальшивих цінностей, і тим, що він вихлюпує. Межа між ними невловна й рухлива. Єдиним фільтром у даному разі є лише його сумління»²⁶.

Сприяти тому, щоб «закінчилося повстання мас», карнавал і людина могла заглибитися в себе (Ортега-і-Гассет), одухотворити розум, «вкласти» його в серце (Памфіл Юркевич), щоб нарешті позбутися протиріччя, коли за надзвичайного розквіту індивідуалізму у ХХ столітті окрема людина залишається нещасною (Юнг), – мета шляхетна, бо це веде до того, аби стався той духовний перелом, котрий неминуче приведе до зцілення.

Сковородинський ідеал «шукування істини» якнайповніше орієнтує публіцистів на шляху творчої заангажованості у вироблення Особи. Згадаймо В. Вернадського, щоденники якого, до слова, є зразком високої публіцистики думання вголос – їх останніми роками друкувало багато видань світу: **«Я впевнений, що все вирішує людська особистість, а не колектив, elite країни, а не демос, й у значній мірі її відродження залежить від невідомих нам законів появи великих особистостей... Звичайно, що нічого не зробить із цим соціалістична схоластика, як не зробило царське самодержавство і православний синод. У силу вільної думки я вірю як в єдину реальну силу, більш могутню, ніж це думаємо в наших політичних розрахунках...»²⁷.**

По-третє, деякі журналісти-дослідники минулого намагаються прикувати увагу читача до ефектних сюжетів історичного процесу, мало дбаючи про достовірність. Слід вибудовувати аргументацію таким чином, щоб вивчати не довільно вирвані фрагменти історичного процесу, а гармонію духовного існування загалом, відповідаючи на питання: «Хто ми?». Це – ключовий термін при аналізі історичного минулого. Зрозуміло, необхідно усвідомити можливості і межі компетенції історичного розуму, єдність і багатоманітність всесвітньо-історичного процесу, побачити його у перспективі загальнолюдських вартостей, зрозуміти ті альтернативи, що їх таїть у собі майбутнє.

Яскравим прикладом такої публіцистики стала розмова Чінгіза Айтматова з Дайсако Ікедою, вміщена в «Літературной газеті» під

²⁶ *Лакутюр Ж.* Кодекс журналіста // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1990. – Ч. 11. – С. 15.

²⁷ *Вернадский В.И.* «Я верю в силу свободной мысли» // Новый мир. – 1989. – №12. – С. 214.

241

заголовком «Дух дихає, де хоче...». Йдеться про відсутність самосвідомості і самоаналізу, що перетворює людину в раба. Ікеда каже: **«Людина, яка розсталася з Богом, починає сліпо вірити в розум. Тим самим вона необмежено звільняє бажання і забезпечує швидкий розквіт науки і техніки. Насправді, віра в розум дає людині максимум життєвих зручностей, але сама по собі вона аж ніяк, жодним способом не пов'язана із звільненням людини»²⁸.**

У цьому місці перервемо виклад і аналіз зазначеної публікації, щоб звернути увагу на багатозначну думку Олександра Меня: **«...в істоті людини є щось, що знаходиться у глибокій невідповідності із життям тіла і навіть іде врозрід із найважливішими фізичними потребами. Людина не лише здатна піднятися над абсолютною залежністю від цих потреб, але саме у цьому звільненні, у цій владі над власною психофізичною природою закладена основа істинно людського... Саме одухотвореність творить людину як таку»²⁹.**

Історія не може бути лише зовнішнім феноменом, вона неодмінно мусить мати абсолютний сенс і зв'язок із абсолютним життям, себто мусить бути онтологічно запрограмована. Тому здійснюється у надрах Абсолютного. Ось чому обидва співрозмовники переконливо доводять перевагу людяності, необхідність позбутися гордині (підкріплючи історичними фактами її згубний вплив на людину, на народи), диктатури держави, акцентують увагу на відповідальності за те життя, в якому перебуваємо.

Цей діалог – жанр співбесіди, який вимагає від читача багато терпіння і вдумливості (скажімо, стосовно деяких аспектів філософії буддизму). Виділимо таку думку: **«Найкраща частина зерна, яке добувається у поті чола, завжди служить насінням нового врожаю, і в цьому полягає вічність хліба. Так і в житті – умудрені роками покликані залишити після себе плононосне зерно слова»³⁰.** Айтматов слушно каже про зникнення епічного бачення світу,

про практику абсурду замість притчі. Підкреслимо, що діалог – мудрий спосіб наблизитися до спільної, надто важливої для всіх істини. Названий діалог вийшов

²⁸ Литературная газета. – 1991. – 10 апр.

²⁹ *Мень А.* История религии. – М.: Изд-во Советско-Британского совместного предприятия «Слово». – 1991. – Т. 1. – С. 91.

³⁰ *Бердяев Н.* Смысл истории. – М.: Мысль, 1990. – С. 46.

242

напруженим, він став результатом взаємодії і прагнення до істини, до правди, перед якою всі рівні і в якій всі єдині, про що й засвідчує історія. Тут бачимо приклад автентичної толерантності, а не форму задоволення своєї особистої амбіції, досягнення корисливої мети.

Минуло багато років з часу цієї вельми повчальної розмови. Відтоді Айтматов став надзвичайно популярним у Європі, зокрема в Німеччині. Унікальне явище: священники нині запрошують письменника в кірхи і поступаються йому місцем за алтарем. У розгорнутій проблемній статті в газеті «Ізвестія» «Реквієм птахам, що відлітають» (про новий роман Чінгіза Айтматова, присвячений змінам сенсів життя), Ядвіга Юферова пише: «І те, що він говорить, як людство напередодні третього тисячоліття повинно позбутися вікових проблем: воєн, політичного терору, екологічної та моральної катастрофи, – стає для прихожан найактуальнішою проповіддю і молитвою»³¹.

3. Дійова особа історії

Освіченість насамперед полягає у тому, що глядачів, тим паче серед журналістів, не повинно бути. Кожний із нас – дійова особа історії. Її описувати на своє задоволення замало, історія твориться конкретними діями, надто історія справедливішого буття людства. Діяльність на полі освіти, інформації та збудження громадської думки вимагає не лише компетенції, а й автоматизму доброти. Добру державу можуть створити тільки добрі люди. Плодотворну публіцистику, потреба у якій доконечна, можуть витворити тільки глибоко віруючі, заангажовані, гуманно наставлені, чесні й віддані професії фахівці. Після жахливого полону, що тривав понад чотири роки, американський журналіст Террі Андерсон заявив: «Сміливість передбачає наявність вибору». У нас є вибір. Та чи маємо сміливість? Чи маємо сміливість «ділитися з людьми мужністю, а не відчаєм»?³².

Український публіцист Валерій Марченко, який загинув у комуністичному концтаборі, свого часу написав відкритого листа до двох журналістів із колишньої НДР Вальтера Гайновського і Гергарда

³¹ *Юферова Я.* Реквием улетающей стаи // Известия. – 1999. – 3 июля. – С. 4.

³² *Торо Г.* Уолдо, или жизнь в лесу. – М.: Худ. лит., 1986. – С. 439.

243

Шеймана. Вони ошукали Піночета, проникли в Чакубуке, взяли інтерв'ю у в'язнів концтаборів – усе бачене у Чилі склало книгу «Операція мовчання». «Обурено та дуже кваліфіковано, – констатує В. Марченко, – розповідаєте про злочини хунти, поневіряння та злидні простого люду, муки в'язнів концтаборів... Чому б вам не з'їздити до СРСР?». Далі докладно описується у стократ жорстокіший режим радянського ГУЛАГу. Нагадавши, що «засуджений (до речі, не за злочин) лише за виявлення власної думки, свободу тієї самої думки, яку Ви так палко обстоюєте для чилійських комуністів і за яку Ваші єдиновірні покарали мене 8 роками ув'язнення», Валерій Марченко закликає їх до дискусії, бо слово можна перемогти лише словом³³. Світова

преса багато писала про мужній, чесний вибір українського публіциста.

Національне відродження, що його нині переживає багато народів, не зводиться до реставрації культурних надбань попередніх епох. Воно потребує бачення історії не як згадки про минуле, а як пробудження того, що має універсальне значення для нації, а отже, і для всього людства. Нація, на відміну від етносу, який може вести й ізольоване існування, нагадує Сергій Кримський, характеризується саме виходом народу на арену світової історії, здатністю віднайти свій досвід творення загальнозначущого, збуджувати універсум культури імпульсами власної енергії та долі. У статті «Універсали українського менталітету» цей професор-філософ обґрунтовує концепцію софійності світу, що сполучається з ідеєю «онтологічного оптимізму»³⁴.

Американський учений (родом із Словаччини) Майкл Новак зробив цікаву спробу підсумувати результати ХХ століття назагал. Нагадаємо, що він працює у сфері теології економіки, є прихильником ліберальної демократії, але щораз більше переконується, що зміни мають мати системний характер. І тому на перший план висуває постулат утвердження і сповідування істини: вона «перемогла усі види зброї». Тобто він відкидає рафінований матеріалізм, навіть у сфері економіки. Далі. Успіхи демократії незаперечні, тим паче, якщо порівняти їх з

³³ Свобода (Нью-Йорк). – 1976. – 15 лист. Тоді ж таки статтю переклала німецькою мовою А. Горбач (надруковано в газетах і журналах ФРН). Передрукував відкритого листа часопис Всеукраїнського товариства репресованих «Зона». – 1992. – Ч. 2. – С. 16-18.

³⁴ *Кримський С.* Універсали українського менталітету // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1992. – Ч. 9-10. – С. 73-74.

244

тоталітаризмом. Але, запитує Новак, чому «вульгарний релятивізм зруйнував культуру свободи?». Він не дає чіткої відповіді, однак читачі та слухачі не мають особливих клопотів у пошуках причин такого стану речей. Зважмо: **«Вульгарний релятивізм – це смертельний газ без запаху, що отруює нині будь-яке вільне суспільство на землі. Цей газ знищує центральну нервову систему моральних прагнень людини. Так що найсерйозніша загроза вільному суспільству пов'язана не з політикою і не з економікою. Вона – в отруєній, корумпованій культурі релятивізму».**

Давно доведено, що свободі потрібні прості й чисті звичаї, міцні сім'ї, елементарне дотримання пристойності та безоглядна повага між людьми. Свобода потребує вічної спадкоємності, відповідних інститутів і чесних людей. Робити те, що повинні, – ось кредо органічного принципу життя. **Чи може існувати вільне суспільство громадян, міркує Новак, які воліють жити як слуги чи раби, якщо їх при цьому годують і розважають?** Кому це адресовано – не має значення, це – спадок людської спільноти. Свобода вимагає тренування свідомості, вміння шанувати такі чесноти, як міцні, сміливі руки, сердечна згода, віра, повага до особистого вибору, винахідливість, відвага. Століття, що минуло, витримувало натиск ззовні. Наступне мусять витримати атаки підступності і дволичності зсередини, від тих, хто руйнує людські добродієвності. Ці руйнівники цинічно кажуть: правди не існує, істина – це рабство, вір тому, що здається тобі правильним, зручним, приємним. «Ось ті, – упевнений Новак, – хто готує тюрми ХХІ століття. **Ті, що руйнують саму ідею істини, готують ґрунт для майбутніх тиранів»**³⁵.

Епоха великих суспільних перемін відзначається тим, що моральний релятивізм узаконюється поряд з моральною проповіддю. Євген Сверстюк, розмірковуючи у розмові з Людмилою Тарнашинською про місце і роль інтелігенції як детонатора суспільних зрушень, духовного

світоча й проповідника, знову наголошує на «потребі людей великої віри», які, відчуючи ґрунт під ногами і зберігаючи тисячолітню пам'ять, вибудовують парадигму етичного ідеалізму. Він говорить про «ареали духовності – світильники духу» і, у цьому контексті, висловлює оригінальні думки щодо розвитку ЗМК в Україні: «Рівень

³⁵ Особистий архів автора: запис виступу М. Новака на Радіо Свобода (російська редакція) 5 травня 1994 року.

245

журналу – це надзвичайно важливий нерв суспільства. Він або засуджує і відповідно мобілізує, або ж сприяє опущеності, допускаючи невибагливих авторів і невибагливі матеріали. Навіть журнал «Сучасність» не треба було переносити в наші умови... Я розумію Гедройця, який видає «Культуру» польською мовою в Парижі і який заповідав, що після нього цей журнал повинен припинити своє існування». Далекоглядними є й судження про те, що схід України, звідки «приходила наша найкраща інтелігенція», неодмінно пробудиться, тож «будемо чекати дива з «удовиної хати»³⁶.

Натомість цинічно зроблений «ньюс-товар» вказує, кого треба любити чи ненавидіти. Це яскраво проявилось при висвітленні війни в Югославії. Пропаганда НАТО сатанізувала Мілошевича, сербів, російська пропаганда – НАТО. Мілошевич, використовуючи момент, продовжував здійснювати свою політику «витіснення» албанців з Косово. Серед сотень публікацій і версій радіотелекоментаторів своєю адекватністю і прагненням дійти до суті витоків війни відзначалися дві статті відомих українських авторів – історика Ярослава Дашкевича і політика Євгена Марчука, відповідно: «Велика Албанія чи велика Сербія?»³⁷ і «Косово як інтелектуальний виклик для зарубіжних та українських політиків»³⁸.

«Суспільна думка, – писав коментатор газети «Ізвестія» Андрей Колесніков, – це такий кубік Рубіка, що його можа повертати в різні сторони, і все одно гармонійної кольорової і геометричної картини не вийде: хтось «за», хтось «проти», інші змучені сумнівами і напівтонами. Югославські події – моральний виклик будь-якій нації...»³⁹. І в цьому сенсі дуже промовистими є висновки двох знаних у світі людей – Віктора Суворова (Володимира Різуна) і Володимира Буковського. Ці висновки зводяться ось до чого: а) до Косово Югославія завжди була на боці Заходу... А тепер? За сотні років ви не доведете сербам, що західна демократія – це добре. Нерозуміння, образа, ворожнеча залишаться назавжди; б) ми могли добити комуністичну владу, але в нас на руках повис Захід, не дозволивши цього зробити; в) комунізм був навіть

³⁶ Універсум. – 1995. – Ч. 1-2. – С. 30.

³⁷ Шлях перемоги. – 1999. – 12 трав.

³⁸ День. – 1999. – 7 трав.

³⁹ Колесніков А. Югославський кубик-рубик // Известия. – 1999. – 17 апр.

246

більшим злом, ніж нацизм, але для Заходу, поки при владі перебуває нинішній лівий істеблішмент, споріднений комуністичній ідеології, залишається правилом: злочинці – праворуч, а ліворуч ті, хто... сумлінно помиляється. Ось такі подвійні стандарти⁴⁰.

Релятивізм – небезпечна пастка. Адже так само, як добро і зло, – правда відділена від фальші. Коли ж усе довкола є відносним, слабкі люди шукають порятунку у «сильній владі» або підпорядковуються мафії. І тому слід підкреслити: споживач інформації сам відповідає за свій

вільний вибір. Чи глядач, слухач, читач, які створюють ринок і купують зляканий товар, відповідають за поширення брехні, дезінформації? Так! Паче того, відповідальність споживача інформації виявляється у двох різних планах. Приймаючи повідомлення, свідомо спотворені надавачем, люди передовсім шкодять собі (подібно до того, як споживають хімічно шкідливі продукти). Водночас у публічній площині це споживання є фактом ринковим – створює попит на брехню, деградацію культури, на духовний розклад, упослідження, моральний занепад. Хіба пересічний громадянин не знає, не розуміє, що культура – як повітря? **Немає варіантів розвитку людства поза культурою і релігією.** Сама культура (символи, герої, звичаї, вартості) й починається з релігії. А потім розгалужується в інші форми.

Незважаючи на те, що жорстокості, цинізму, лицемірства, підлості ще багато у цьому світі, ми не знаємо, чи дожив би світ донині, якби не було релігії, культури. Зрештою, чи не рятує нас від виродження Слово Христа вже дві тисячі літ? Культура робить людей порядними. А без певної кількості чесних, порядних людей жодне суспільство не втримається. Споживач зобов'язаний розрізнити відпочинок від отрути (телебойовики, порнографія та ін.). **Людина повинна керувати своїм життям розсудливо – це її етичний обов'язок.** Оглуплючі серіали і спотворені «ньюс» оскаржують передовсім споживача, який вибирає їх свідомо через духовну апатію, лінивість, відсутність самодисципліни і відповідальності. На такому споживачеві шахраї від журналістики дуже добре заробляють. То ж за нашу марноту мусимо відповідати самі.

Масовість комунікації спричинилась до того, що певні кола спокушаються окупувати свідомість, заволодіти душами мільйонів людей.

⁴⁰ Привид комунізму бродить по Євросоюзу – вважають колишні радянські дисиденти // День. – 1999. – 7 лип.

247

Мотив такої діяльності може бути і матеріальним, і диявольським. ХХ століття – «Століття Сатани»⁴¹ дає нам надмір прикладів маніпуляції масами, від більшовизму, фашизму, нацизму до інформаційного ліберального терору. Визнання абсолютної свободи людини означає свободу звернення до Бога, а також свободу для гріха. Остання свобода має трагічний акцент. Рятуючи чужі душі, журналіст зобов'язаний пам'ятати: мета не освячує засобів, засоби мають бути шляхетними, святими; не можна в ім'я правди брехати, в ім'я любові ненавидіти людей, хоч маємо право ненавидіти зло.

У житті журналіста правда є нормою фундаментальною – це обов'язок неупередженості, ретельної подачі фактів. Існує постійна потреба відрізнити правду від брехні. Або правда – або брехня, або добро – або зло. Брехню не можна трактувати як легкий наркотик, не дуже шкідливий. Брехня – це смерть журналістики. Слово має визволяти, а не поневолювати.

Друге ім'я правди – добро. Для того, щоб журналіст міг чесно служити людям, мусить відрізнити добро від зла у кожній конкретній ситуації. Особливо це актуально на посткомуністичному просторі, де, з одного боку, значна частина суспільства окупована ідеологемами так званого марксизму-ленінізму, з іншого – неправильно витлумачених демократії, громадянського суспільства, правової держави, ринкової економіки та ін. Журналіст повинен говорити власним голосом, але керуючись моральними засадами. Має бути лояльним, але не диспозиційним. Журналіст, який бере участь у політичній грі, створює політичні факти, – неодмінно втрачає кваліфікацію. Він повинен служити суспільству, боротися «за» – за спільне добро⁴².

Наголошуємо на цьому з очевидної причини. Нині слово, відірване від духовної культури, стає страшним зняряддям боротьби людини проти людини, нації проти нації, стає перепусткою для зла. «Армія слова» дуже часто спричиняє конфлікти, революції, громадянські війни; журналісти «виготовляли» колючий дрiт для ленінських і сталінських ГУЛАГiв, готували бетон для гітлерівських крематоріів, пізніше – для берлінської стіни, сьогодні вони нав'язують «фашизм тіла», крайній

⁴¹ The New York Times. – 1995. – 26 January.

⁴² Niewęglowski W. Dziennikarz-nosiciel integralnej wizji człowieka i świata // Dziennikarski etos. – Olsztyn: Lux mundi, 1996. – S. 28-40.

248

егоїзм у ставленні до дійсності, прикриваючись привабливими ідеологемами ліберальної демократії.

Ми загубили сакрум! Перестали бути святими Бог, сім'я, культура, природа, мова, праця і т. ін. Журналісти мали б допомагати творити світ, який вмів би користати зі свободи. Нині ж медіа перестали бути тільки сектором культури. На ринку, зокрема комерційних мас-медіа, слово перестало виконувати свою істотну функцію: зв'язок між інформацією і будівництвом сенсу значною мірою розірвано.

Маємо пам'ятати: якщо слово (як товар!) насичене егоцентризмом, підступом, брехнею, ненавистю – то навіщо свобода преси? Вона, свобода, має виражатися як свобода від гріха, а не для гріха. Мало користі з мовлення чи писання, якщо слово вживається не для пошуку правди, вираження її, а тільки для того, щоб перемагти в дискусії і захистити свою, часто – куцу й егоїстичну рацію.

Наше слово має виражати нашу внутрішню свободу. Тільки тоді воно стане зняряддям правди. Обкрадене, бідне, знищене суспільство стало таким, оскільки людина здеморалізована. Водночас – неправдива, неефективна преса є результатом зіпсованості самого автора публікацій. «На журналіста маємо глянути не лише як на фахівця, який навчився писати чи редагувати певні речі, а насамперед як на людину, що словом має дійти до іншої людини. Себто не на вітер кидати слова, не лише друкуватися і одержувати за це гроші. Маємо глянути на журналіста як на такого, що має чітко поставлене перед собою завдання: не зі знання лишень, а з душі, переконання, з усвідомлення своєї мети, до котрої він сам прямує, промовляти до інших. Тоді побачимо ефекти від публікацій»⁴³. Журналіст має моральний обов'язок вірити у те, що пише, отже, на першому плані – свідомість своєї місії. Звідси провідна роль сумління, яке є вартовим етичного виміру слова журналіста.

4. Етичне розуміння професіоналізму

Свобода, якщо вона не сполучена з етичним розумінням професіоналізму, є просто непорозумінням. Отже, примат правди над журналістикою, а не навпаки! Саме правда є шансом стати автентичним

⁴³ Янків Т. Проповідувати правду, будити людське в людині // Українське слово. – 1992. – 25 лист. – С. 4.

249

журналістом, посередником між дійсністю і споживачем інформації, між подією та історичною документацією. Але нині багато журналістів вражені міражем демократії, яка начебто силою консенсусу більшості має становити правду.

Взагалі, з тією демократією досить сильно наплутали. Вона, як відомо, спирається на дві чі-

льні засади – на вільні вибори і на компроміс. Щодо виборів, то Карлейль 150 років тому виснував: «На світі стільки йолопів, а ви влаштовуєте загальне голосування». Ну, а щодо компромісу, то чи може бути він, коли, скажімо, Мойсеєнко у нашому парламенті закликав ліквідувати державу, коли на очах усього світу зрівнювався із землею Грозний, руйнувалася Югославія, коли у містах України на кожному кроці рекламують алкоголь, цигарки – тобто те, що знищує генофонд нації.

Ми живемо у часи, коли важка економічна ситуація тісно переплетена з тенденцією кокетування мас-медіа з шахраями, безбатченками, підпорядкуванням законам дикого ринку, тобто кримінального, моді, примхам марнославців при владі. Як результат – ігнорування власних традицій, усунення за історичний горизонт таких понять, як національна гідність, історична свідомість, (хоч остання є найвищою етичною та духовною вартістю людини), народна культура.

Експансія ліберального, тобто релятивного тлумачення світу, без віри і традиції, так само, як і комунізм, винищує усе плодотворне. Релятивізується усе в ім'я екзистенційної вигоди. Ми прийняли правила гри, що у суспільному житті немає місця патріотизмові, людям бідним, хворим, дітям-сиротам, пенсіонерам.

Ще одне. Нам нав'язали стереотип – толерантність. Фетишизація ідеї толерантності призвела до того, що знищується природня ієрархічність структури світу вартостей. Толерантність нині означає незаперечення тим, хто думає інакше. Означає рівність, рівновартність, однакову значимість прав і вір, вартостей, поведінки. Це погляд наївний і шкідливий. Толерантність як заохочення релятивізму, розмивання межі між добром і злом дуже швидко вимиває основоположні цінності людини і нації. Нині гасло «толерантність» стало головним інструментом духовного терору. Толерантність не є вартістю самою в собі, тим паче – вартістю абсолютною. Залежить вона від того, яким вартостям підпорядкована. Її моральна оцінка взаємозалежна від предмета,

250

якого стосується, і від мотивів, якими керується людина. Суперечка про толерантність – не інтелектуальна гра, йдеться про визначальні моральні вартості.

Чому речники толерантності так зборюють націоналізм? Чужий – звісна річ, бо свій аж вихлюпується через край. Бо не хочуть дати усім націям «виявити свою сил безмірність» (І. Франко). Чому радіостанції, провідні видання світу тільки повідомили, та й то мимохіть, про те, що 5 жовтня 1995 року, виступаючи в ООН, Іван Павло II висловив потребу сформулювати Декларацію Прав Народів? Адже це – факт планетарного значення. Водночас, Іван Павло II наголосив, що серед цих прав чи не найголовнішим є право народу на власну культуру та її розвиток. Історія вчить, що винищення культури народу є винищенням його самого. Ось нині маємо дилему: те, чого не вдалося комунізмові, може здійснити мішанина матеріалізму, у посткомуністичному варіанті, з цивілізацією Заходу. Мас-медіа агресивно насаджують гедонізм, взірці легкого безтурботного життя без обов'язків. Утверджується релігія «індивідуального успіху», нігілізму. Щораз виразніше бачимо намагання занурити читача, слухача, глядача у чужі концепції, як правило – псевдodemократичні, у світ без обов'язків перед Богом, правдою, Батьківщиною. Зло стає головним героєм мас-медіа.

Ми чомусь приписуємо заголові кваліфікацію, якої «маси» не мають, спираємося на думку людей, які вештаються вулицями і яким, як правило, потрібно «хліба і видовищ». Звідси дуже далеко до журналістики, яка є відповідальною суспільною службою, бо ж не може бути на службі так званої громадської думки. Попит на сенсації, брехню не повинен задовольнятися,

селекція інформації конче потрібна. Ясна річ, беручи до уваги суспільний вимір, найвищі вартості. Найгірше те, що в журналістиці стався культ випадку, тобто надмірно переважає констатуюча, описова, відображальна функція. Як наслідок, розмиваються критерії, обивательське мислення витісняє елітарне. Але ж нації потрібні «шляхетно здисциplinовані душі» (Ортега-і-Гассет). Діяльність ЗМІ входить доволі часто у протиріччя з глибоким людським прагненням до упорядкованого світу – світу з якимось вічними опорами, за які ми можемо триматися.

Результативною (у позитивному тлумаченні) є така журналістика, яка розкриває спонукальні причини суспільних явищ, що у сукупності

251

своїй становлять історію, яка усвідомлює прихований сенс подій, пристрастей, величезного скупчення людських типів, яка виявляє принципи суцього. Це можливе за безумовного пріоритету головної мети – вдосконалювати нрави свого часу. Звідси виникає необхідність вивчати прояви людського духу, щоб «примножити їх божественний список» (Оноре Бальзак). Отже, відтворюючи зло, треба супроводити його «мудрим уроком». Обов'язково мусить функціонувати спільний критерій одухотворення. Моральна правда є ефективним застереженням для майбутнього.

У контексті поставленої проблеми сумнівною виглядає апологетика найновіших технологій. Вони не відіграють жодної ролі у розв'язанні проблем. Факт подвоєння чи потроєння швидкості передачі новин не подвоює чи потроєє автоматично нашого знання. Розуміння та розумність постають найчастіше не з нагромадження та актуалізації фактів, а із самоаналізу, рефлексії. Те, що для нас найцінніше, – такі речі, як мораль, добро, співчуття – можна знайти лише в самому собі. Публіцистика повинна пророче виражати життя людства – життя, а не тільки підсумки життя, що є справою історії, і не тільки закони того життя, що є справою філософії.

Справжня творчість завжди має етичний характер. Формування української національної журналістики має спиратися на моральний тип мислення, в основі якого – «святая правда». Готуючи свідомість до прийняття істини, намагаючись вчити людей жити, думати і діяти, а не лише реагувати на події, журналісти дадуть нації новий тон і атмосферу, пробудять вищий дух, відкриють перед загалом ширші горизонти, величнішу мету. Незважаючи на шалений тиск стандартизації, розмивання критеріїв нашого відповідального фаху, прагнення підпорядкувати мас-медіа власть імушим, корпоративним чи партикулярним інетересам або цинічному прагматизмові, – все ж **«...всесвітня практика журналістів виробила цілу низку моральних і етичних засад, що служать журналістам як неписаний звичаєвий закон»**. Не лише талант впливає на якість аргументації преси думок, але головним чином – культура духу публіциста. Як стверджує Аркадій Животко, автор книги «Історія української преси», **«журналіст мусить глибоко вірити в те, про що пише, усвідомлюючи свою моральну відповідальність за кожне слово, за кожну думку, за кожне твердження. Він як**

252

авторитетний виховник душі народу мусить повністю присвятити себе ідеї служіння своєму народові й культурі людства»⁴⁴.

У журналістських колах поширюється такий факт: свого часу один поважний кореспондент брав інтерв'ю у Матері Терези з Калькутти, яка опікувалася найбільшніми людьми. Спостерігаючи за тим, як вона обмивала страхітливі рани, він прошепотів: «Не зробив би я того навіть за мільйон доларів». «Я – теж», – відповіла Мати Тереза.

Ще одна насущна проблема – відновлення рівноваги, бо життя переважно подається як гра політичних чи економічних інтересів. Слід показувати весь діапазон людського існування. Відтак ми здобудемося на могутню моральну силу, здатну знищити страх, підозру, вибудовувати солідарність між людьми, народами, що спирається на інтенсивне духовне життя, орієнтуватися на «цивілізацію любові». Не можна говорити про права людини, якщо ігнорується право до захисту перед деморалізацією, самовбивчою глупотою розпачі.

Немає найменшої потреби копіювати позитивістську самовдо-волю впевненість, «освічену думку». Жодного поступу від магічної до логічної думки нема, обидва світи приречені співіснувати в людині. **Публіцистичний твір – вихователь повинен розвивати те в людині, нації, що приховане в зародку, генофонді, культурній першооснові, що криється в особистостях як потенціал.** Евристично скомпонована стаття, есе чи звіт-коментар стимулюють задуму, відкриття, вміння ставити питання і шукати на них власні відповіді (останні приклади: радіо-висилання «20 хвилин з Володимиром Яворівським» і «Мить історії» Юрія Шаповала – Національне радіо). Дійсність набагато, незрівняно складніша, загадковіша за ту крихітну її частину, яку охоплює наше знання, тим паче спрощені стереотипи гендлярської культури. Маємо відновити динаміку справжньої культури. **Кант свого часу збагнув дуже суттєву річ: треба навчати не пристосуванню до накинених обмеженим досвідом схем, а вмінню філософствувати.** Цю думку згодом розвинув Ортега-і-Гасет. Нам треба віднайти здатність дивуватися. Історик-публіцист не повинен бути прив'язаним до поверхні подій, до хвиль, що хлюпочуть перед його очима чи до фактів як хроніки. Треба прозирати глибшу товщу подій, ті субструктури, що пояснюють оті

⁴⁴ *Животко А.* Історія української преси. – Мюнхен, 1989–1990. – С. 315.

253

хвилі. Стабільні неперервності й тенденції в подіях, структурах українського життя протягом тисячоліть дозволяють бачити краєвид поза межами сьогодення, а теж поза пласким матеріалізмом. Підносити «добро розумне» – це творчість, «зорієнтована **вгору**» (Євген Маланюк).

5. Слово, що визволяє, чи слово, що поневолює?

У слов'янському світі правда тісно пов'язана зі світлом, святістю. Так, у староруській мові вона має передовсім значення «Суду Божого». Євген Сверстюк у своїх роздумах «Свобода слова і культура думки» наголошує на пророчій місії слова: стояти на сторожі, будити і вести, влучати у неправду⁴⁵. Ольга Федик, досліджуючи мову як Божий дар, говорить про екзистенцію кожної нації на духовному рівні (Людина виникла з доторку Божого Слова), і в цьому сенсі мова – свята, сакральна⁴⁶. Люди живуть тільки один раз, а слова можуть жити вічно. Ось чому Вацлав Гавел закликає до відповідальності за слово – це проблема моральна, а не лінгвістична. Міркуючи над потугою слова, знаний у світі політик, драматург, есеїст нагадує: **«Поряд зі словом, що електризує суспільство своєю правдивістю, є слово оманливе, небезпечне, смертоносне слово-стріла... Яким власне було слово Леніна? Звільняючим, чи навпаки, поневолюючим та небезпечним?.. Особисто я звернув увагу на те, що це слово завжди було злісним. Яким було слово Маркса? Воно прояснило нам приховані пружини суспільних механізмів. А, може, воно стало непомітним зародком усіх пізніших ГУЛАГів? А слово Фрейда? Чи відкрило воно таємничий космос людської душі, чи було лише тією ілюзією, яку й донині із захопленням сприймає добряча половина Сполучених Штатів, вважаючи, що можна**

позбутися мук та вини, перекавши їх тягар на плечі добре оплачуваного фахівця?»⁴⁷.

Зважаючи на те, що слово «вбирає» у себе і особистість, і причину того, чому його промовляють, йдеться про саме ставлення до життя, про

⁴⁵ *Сверстюк Є.* Свобода слова і культура думки // На святі надій. – К.: Наша віра, 1999. – С. 199.

⁴⁶ *Федик О.* Дар Божий // Слово. – 1993. – Ч. 8-9. – С. 11.

⁴⁷ *Literarny tyzdenik.* – 1989. – 8 pros.

254

лейтмотив самопочування в світі, про саму духовну структуру людини. Оскільки усі явища знаходять свій вираз в увертюрі слів, не підлягаймо гіпнозові закликів вчителів підозрілості Маркса, Ніцше, Леніна, Фрейда, Геббельса та багатьох інших. Шукати зерна зарозумілості, гордині у словах вдовоної покірності, відбудовувати нові зв'язки між людиною й світом, між дійсністю й сенсом, – насущне завдання і передавача, і споживача інформації.

Нагадаємо ще раз Тараса Шевченка, який благав у Господа:

Пошли мені святее слово,

Святої правди голос новий!

І слово розумом святим

І оживи і просвіти!..

Подай душі убогій силу,

Щоб огненно заговорила,

Щоб слово пламенем взялось,

Щоб людям серце розтопило.

І на Україні понеслось,

І на Україні святилось

Те слово, Божеє кадило.

*Кадило істини...*⁴⁸

Стримане, виважене, праведне слово публіцистів, які сповідують моральний тип мислення, є словом-ділом, словом-важелем, словом-рушієм, словом-вчителем. Багата душевна енергія витворюється через позитивно думуючих людей. **Як найдосконаліша саморепрезентація людини слово повинне бути високої якості. Відтак думка буде не тільки високоякісна, а й пристрасна, окрилена розвиненою уявою, буде яскравою, тобто – точною і глибокою. Оперуючи словами високої якості розсудливо і благородно, підносимо вартість свого серця, красу і силу мислення.**

Водночас, слова є знаками природніх явищ. Слово містить у собі символ. Частини мови – це метафори, бо вся природа є метафорою людської душі. Життя в гармонії з природою, любов до істини і добротності очищать зір для того, щоб став доступний створений природою текст. Природу, певна річ, сприймаємо як символ духу, втілення божественної

⁴⁸ *Шевченко Т.* Твори. У 3-х т. Поезії. – К., 1961. – Т. 1. – С. 576.

255

сутності. Ральф Уолдо Емерсон у своєму есе «Природа» торкається надзвичайно цікавого аспекту творчості. Ось стисло його висновки. **Здатність людини зв'язувати свою думку з точно знайденим образом і за його допомогою викладати те, що вона хоче сказати, залежить від простоти її серця, інакше кажучи, від її любові до істини, від її бажання донести**

істину без втрат для неї. Якщо псується людина, псується і мова людини. Коли керуються не найвищими пориваннями, а жадобою багатства, задоволення, могутності, слави – це позбавляє характери безпосередності, а ідеї – незалежності. Коли дволичність і брехня заступають місце простоти і правди, якоюсь мірою втрачається влада над природою, у котрій відображена воля. Нових образів вже не створюється, а сенс старих слів спотворюється, і вони починають відображати те, чого нема⁴⁹.

Проілюструємо це повчальними роздумами колишнього прем'єрміністра Угорщини Віктора Орбана, написаними спеціально для української газети «День». Сама назва «Успіх – це не коридор, а сходи, або Слово як дія» орієнтує читача на те, як досягти бажаного через застосування доконаного виду дієслова (performative function). Вимовляючи яке-небудь дієслово, ми насправді здійснюємо дію. «В Угорщині зміни сталися майже виключно через силу слів. Слова довели здатність бути революційними. **Мова привела до фундаментального прориву в житті суспільства**». Далі йдуть переконливі приклади: слова, що вимагали виведення російських військ із території Угорщини, стали кульмінацією падіння комуністичного режиму; новий уряд приніс із собою новий стиль управління, який виключає заплутану бюрократичну мову. Справді, як висловився Вітгенштейн, все, що можна сказати, можна сказати зрозуміло. Михайло Горбачов відкрив свій ящик Пандори. Одного разу відкривши правду, її не можна сховати назад⁵⁰.

У культурі особисте та громадське взаємодіють, щоб надати сенсу сирійській матерії досвіду. Того, що ми живемо, – не досить. Ми також зобов'язані запитувати себе: «Для чого ми живемо?». Крім того, немає сенсу лише підтримувати справу чи сприяти її успіхові. Ми повинні

⁴⁹ *Емерсон Р.* Природа // Генри Торо. Уолдо, или жизнь в лесу. – М.: Худ. лит., 1986.

⁵⁰ *Орбан В.* Успіх – це не коридор, а сходи, або Слово як дія // День. – 1999. – 6 лип.

256

цілком звільнитись від ментальності як «жертви», так і «гнобителя». Журналіст, який сповідує «філософію обов'язку» (Д. Мацціні), повинен, по-перше, мати високі і достойні поняття про свої обов'язки й призначення; по-друге, звертати свої надії до безсмертя; по-третє, не озиратися на нікчемні корисливі клопоти, нарешті – не ганятися за мінливою та минущою похвалою юрби (Джованні Сарторі у книзі «Ното videns» розвінчує постулат «попит породжує пропозицію»⁵¹).

Нижче подаємо кілька прикладів благородної заангажованості у плин подій, благочестивого способу мислення, що спонукає творити добро.

6. Позбутися селективної моралі

У кожній країні у всі часи, за усіляких умов знаходилися подвижники, які увесь запал серця, увесь талант віддавали благородній справі. Не так давно пішов з життя Володимир Маняк, який зробив першу спробу зібрати під однією обкладинкою – чорною, немов щойно зорана рілля і важка цвинтарна плита водночас – свідчення сотень людей, які чудом уціліли, вижили під час голодомору 1932-1933 рр., – «33-й: голод». Таку назву дістала ця Народна Книга-Меморіал, чимало матеріалів з котрої раніше публікувалися в українській пресі. Журнал «Жінка» вмістив детальну розмову з дружиною і помічницею, співавтором книги Лідією Коваленко під назвою «Час зібрати каміння». Лише за вісім місяців загинуло вісім мільйонів людей. В інтерв'ю є такий багатозначний момент. До Л. Коваленко звертається кореспондент Людмила Шушуріна: «Нині нерідко доводиться чути: «Годі ятрити рани, годі дивитися в минуле! Давайте жити майбутнім!». Відповідь дано з гідністю і розумінням ситуації, що склалася у світі: «Я не

стану зараз доводити хибність і водночас небезпечність подібних тверджень. Та хочу сказати: ми й розпочали нашу роботу з думкою про майбутнє. Річ у тім, що ставлення у світі до самого факту незалежності України далеко не одноставне. А ми таки хочемо посприяти її широкому визнанню. Зокрема, довівши, що голод в Україні був засобом підкорення її Москві, виявом її безмежної залежності від Кремля і кремлівських «мрійників» злочинців

⁵¹ *Giovanni Sartori*. Mniej informacji, więcej dezinformacji // TV. Wizja. Wydanie specjalne. – Warszawa, 1998. – S. 26-35.

257

вислідом продажності української партійної старшини. Голодомор не був трагічним «випадком», не природа й аж ніяк не наша земля винна у смерті мільйонів. На жаль, і це треба доводити. Як і те, що не можна й нині продавати хліб на цій землі за ціною, недоступною звичайній людині.

А коли не боятися дивитися правді у вічі, то треба зрозуміти: од тридцятих голод в Україні практично так і не дав про себе забути. Йдеться навіть не про фізичну смерть людей. Він зостався в їхній озлобленості. Зостався в тому, що народ забув – праця може бути щастям. Зостався в небажанні, страхові селян брати землю»⁵².

У попередніх розділах ми вже аналізували позицію Малькольма Маггеріджа, Джеймса Мейса щодо голодомору в Україні 1932-1933 рр. Цілком протилежну позицію зайняв московський кореспондент «Нью-Йорк Таймс», лауреат Пулітцерівської премії Уолтер Дюранті. З його допомогою американці знайомилися з «успіхами» і «завоюваннями» більшовицького режиму. Він вихваляв бузувірські ідеї і закони Сталіна, а страшний голодомор 1932-1933 років в Україні пояснював нерозумінням селянами «благ» і «переваг колективізації». Дюранті сприймається донині як найбільший брехун в історії світової преси⁵³. Принагідно: нині крайній цинізм демонструють такі журналісти, як «метр» американської тележурналістики, «двійник» Влада Листьєва – Леррі Кінг, який зухвало кпить з Ісуса Христа⁵⁴; українські журналісти Микола Вересень (його кредо: «правда – це така універсальна гидота»)⁵⁵; Олесь Бузина, який в газеті «Киевские ведомости» вдався до несусвітнього спотворення життєвого шляху і творчості Тараса Шевченка⁵⁶. Оголюючи атмосферу безцеремонності, безсоромності безбатченків, Євген Сверстюк справедливо пише: «На висотах Духу не діє принцип: «Ти – мені, я – тебе»⁵⁷.

⁵² Час збирати каміння // Жінка. – 1992. – Ч. 10.

⁵³ Вісті з України. – 1993, Ч. 36.

⁵⁴ «Двійник» Влада Листьєва носить широкие подтяжки и не боится угроз // Комсомольская правда. – 1995. – 22 марта. – С. 7.

⁵⁵ *Вересень М.* Правда – це така універсальна гидота... // День. – 1997. – 26 верес. – С. 17.

⁵⁶ *Бузина О.* Вурдалак Тарас Шевченко // Киевские Ведомости. – 1999. – 12, 19, 26 июня. – С. 12, 13, 12.

⁵⁷ *Сверстюк Є.* Шевченко під оптичним прицілом // Час-Тайм. – 1997. – 6-12 берез. – С. 10.

258

Але повернемося до прикладів зі знаком «плюс». Із зарубіжних публіцистів добротний рівень компетентності, до того ж – з яскраво зазначеними елементами морального підходу до своїх обов'язків, протягом десятиліть можна було помічати в діяльності Тетяни Тесс, Олександра Бовіна (Росія), Уолтера Кронкайта (Сі-Бі-Ес), Ришарда Капусьцінського та ін. Так, Тесс, міркуючи про внутрішню інтелігентність публіциста, зазначала, що точність, абсолютна, безумовна, ніколи нами не зігнорована, – обов'язкова. Вона є неодмінною умовою нашої праці.

Р. Капусьцінського вважають асом польського художнього репортажу, жанру, який дозволяє «рефлексувати над світом», колекціонером подій, дослідником і репортером, подібним до Геродота, інтелектуалістом, гуманістом, найсміливішим, найпроникливішим журналістом світу, водночас - літератором, який бачив терор, смерть, тиранію, революції, голод. І все це описав гранично чесно, дохідливо, переконливо. В одній творчій особистості бачимо соціолога, філософа, політичного публіциста. Це дозволяло йому досліджувати **«глибину психології людини та її місце у світі вартостей»**⁵⁸.

У своїй стислій манері заняття журналістикою схарактеризував О. Бовін: **«Заняття нею передбачає наявність сумління, думок, мужності. Сумління – щоб було соромно працювати абияк. Думок – щоб було що сказати людям. Мужності – щоб мати сумління і думки»**⁵⁹. Іншого разу він зосередив увагу на індивідуальній манері мислити, власній стилістиці, які є результатом життєвого досвіду, освіти, загальної культури. Слід віддати йому належне: свого часу Бовін підтримав агресію СРСР проти Афганістану. Але, збагнувши що й до чого, знайшов мужність привселюдно покаятися, опублікувавши на сторінках журналу «США: економіка, політика, идеология» докладну статтю «Досвід самокритики»⁶⁰.

Якщо підійти до справи з погляду психології, то можна помітити таку закономірність. Є публіцисти, яким байдуже, як розвиватимуться події. Є й такі, яким не байдуже, але які вважають, що від них особисто

⁵⁸ *Wolny-Zmorzyński K.* O twórczości Ryszarda Kapuścińskiego. – Rzeszów, 1998. – S. 204.

⁵⁹ *Бовин А.* Поговорим по существу. – М., 1986. – С. 250. *Бовин А.* Опыт самокритики // США: экономика, политика, идеология. – 1989. – Ч.7. – С. 44-49.

259

нічого не залежить: все буде як буде, навіть якщо буде навпаки. І є, нарешті, прекрасна категорія журналістів, які вважають, що їхні виступи, заангажованість у найболючіші проблеми сучасності можуть вплинути на події, змінити ту чи іншу ситуацію на ліпше. Себто своїм словом, можливо, отим однісіньким, своєю поставою перехилити чашу на користь правди-справедливості й забезпечити перемогу.

Українка Галина Паламарчук на сторінках «Літературної України» у популярному розділі «Наголос» писала: **«Слід мати на увазі, що є... вища, творяща правда нашої мудрості... Подвійна мораль, як леп, насідала на наших душах і душила їх. Душила порядність, доброзичливість, стриманість, сором рвати, гребти, брехати, душила такт, доброту, вміння стати на місце іншої людини»**⁶¹.

Справді, як би ми не афішували те, що публіцист – це політик, економіст, філософ і т. д., усе-таки на першому плані має бути, як висловлювалася широко відома у світі італійська публіцистка Оріана Фалачі, «моральна позиція у будь-якому питанні». Тому її «кожна професійна зустріч забирає шматочок душі і серця». Хоча у процедурному плані «інтерв'ю перетворюється в гру за досягнення істини», «оригінальністю Фалачі є емоційна заангажованість при розмові з іншою людиною» (широко відомі її інтерв'ю з Г. Кісінджером, У. Колбі, Індірою Ганді, Нгуен Ван Тхієу, Алі Бхутто, Хайле Селасіє, Хомейні), «постійний натиск» на владу і власть імущих, особливо диктаторів, хоча сама вона висловлюється таким чином, що «інтерв'ю є боротьбою і актом любові». З точки зору фаху судження експертів про творчість цієї неординарної, якоюсь мірою типової для Заходу постаті заслуговують на докладне вивчення⁶².

Так само запалюючими прикладами цивілізованого, одержимого, грамотного пошуку правди можуть служити Степан Колесник, нескорений голос якого неодноразово проривався зі сторінок тижневика «Україна» та інших українських видань і був «непідвладний постановам, інструкціям і традиціям тих років..., оголене серце письменника

⁶¹ *Паламарчук Г.* Залучити до активу совість // Літературна Україна. – 1987. – 26 лют.

⁶² *Арико Саіто.* Да ступиш леда. Един погляд в дълбочина верху техниката за интервюиране на Ориана Фалачи // Съвременне журналистика. – 1988. – Ч. 1. – С. 210.

260

не приймало облуди і фальші, руки не піднімалась писати про щасливе «тогодення»; грузин Іраклій Гоцїрїдзе, який самотужки дослідив витоки, механізм втілення, позицію найвищих державних чинників і результати зловісних подій у Тбілісі у 1989 році, коли імперська армія жорстоко розправила з протестуючими людьми, – приватне розслідування Гоцїрїдзе не лише в іншій ситуації відроджує славні традиції американських «розгрібачів бруду», зокрема Лінкольна Стеффенса, але й, можливо, є прообразом нових дипломатичних відносин між народом і владою, цих двох високих договірних сторін, пов'язаних спільною долею; литовець Юріс Поднієкс – репортер, автор знаменитого фільму «Чи легко бути молодому?», що його побачили у 68 країнах, який дотримується принципу: «У мене було відчуття, що я можу чимось допомогти людям, показати руку цього монстра – Системи, котра маніпулює нами».

Але ще про двох публіцистів, громадян із великої літери, треба сказати докладніше, бо такі, як вони, прокладають шляхи до переорієнтації журналістики в бік альтруїзму. Мова про англійця Віктора Зорзу та білоруску Світлану Алексієвич.

Справа журналіста – писати, і Віктор Зорза за півстоліття написав багато ґрунтовних статей, есе, інтерв'ю, оглядів. Однак він – один з тих небагатьох журналістів, про котрих пишуть. Англійський і американський оглядач зі світовим іменем вважався на Заході проникливим «радянологом», тривалий час вів знамениту щотижневу колонку у «Вашингтон пост», але часто мав клопоти з правлячими колами як у столиці США, так і в Москві. Останні вісім років жив відлюдником в індійському селі в Гімалаях. Зорза одержав найвищу журналістську премію Великобританії за передбачення з дивовижною точністю вторгнення радянських військ до Чехословаччини 1968 року. У нього померла від раку двадцятип'ятирічна дочка Джейн. Про те, як умироворено помирала вона в англійському хоспісі (лікарня для безнадійних онкологічних хворих), Віктор Зорза і його дружина Розмарі розповіли спочатку в газеті «Вашингтон пост», а потім у книзі «Шлях до смерті. Жити до кінця». Свого часу він організував хоспіс у Санкт-Петербурзі. Це втілення його ідеї організувати мережу таких лікарень у всьому світі. Отже, вирішив він, справа журналіста – діяти.

261

Народився Віктор Зорза у Західній Україні, яка до війни належала Польщі. Коли у 1939 році радянські війська увійшли туди, його родину вислали до Сибіру. Згодом був зарахований до польського війська, опинився в Англії. Збагнув природу зла в постатях Гітлера і Сталіна. Ось кілька витягів з інтерв'ю Віктора Зорзи кореспондентові газети «Известия» Олександрові Васинському: «Я зненавидів насильство. Ще до табору, коли із Західної України під час «чистки» вислали багатьох підозрілих поляків, українців, євреїв, коли влаштовувались облави на молодих людей, коли тисячі нещасних везли на схід у переповнених вагонах, як худобу... Скільки

людей гинуло під час переїзду! Зараз, коли відкрилися таємниці Куропат, інших цвинтарів НКВД, розумієш, що навіть тут доля дала тобі шанс. Це були раби, як, власне, стали рабами і радянські люди, захоплені Гітлером. **Коли я почав усвідомлювати, в якому світі живу, я вирішив зробити все, щоб у світі було менше насильства, – не має значення, в тоталітарних країнах чи на Заході.** Я дуже добре вивчив вашу систему. Я прочитав усього Леніна, законспектував 7 чи 8 томів Сталіна. Я хотів зрозуміти, чому революції вбивають не лише чужих, але й власних дітей...».

Віктор Зорза прагне виконати ще одне прохання дочки, окрім відкриття хоспісів. Якось, коли вони здійснювали кругосвітню подорож, дочка була вражена злиденністю людей третього світу. «Їх мільярди. Я поїду в Гімалаї, буду писати звіттіля, щоб проблему усвідомили всі. А щоб її зрозуміти, треба показати її зсередини. Це план мого життя. Мені кажуть: ти ж не експерт з проблем третього світу. Добре. Але я можу стати експертом з одного гімалайського села, де проблемою є все – вода, медична допомога, тарілка чечевиці... **Я не буду писати взагалі, я опишу селянина на ймення Джоша, якого усьому світові стане жаль. Адже померати з голоду не менш страшно, ніж від раку. Я мрію, щоб у всіх газетах з'явилися щотижневі колонки, що апелюють до сердець благополучних людей. Нехай це буде, якщо хочете, новий жанр журналістики в газетах і на телебаченні**»⁶³. Таким чином, політична публіцистика проти насильства, місійність у Гімалаях стали гілками одного стовбура, іпостасями однієї віри.

⁶³ *Васинский А.* Умереть по-людски // Известия. – 1990. – 7 сент.

262

7. Світоглядна публіцистика Світлани Алексієвич

Унікальну місію виконує білоруська письменниця й публіцистка Світлана Алексієвич. Вона працювала в районній, республіканській газетах, завідувачем відділом нарисів і публіцистики журналу «Неман». З 1985 року виступає у пресі, працює над документальними книгами. Найвідоміші з них – «У війни – не жіноче обличчя», «Останні свідки», «Цинкові хлопчики», «Чорнобиль: хроніка майбутнього». Сім років вона жила чужим болем, котрий став її власним. 700 записів, 700 гірких сповідей... Відтак – висновок: «У всіх нас повинно бути відчуття провини, сорому за те, що творилося на наших очах... Сьогодні, як висловився Альбер Кам'ю, не любити – нещастя, ми усі помираємо від цього нещастя». Як жінка і глибоко ранима людина вона відчуває, що **журналістиці бракує «інтонацій сповідальних», що «зникнення бодай одного почуття з гуманістичного потенціалу людства – найнебезпечніше».**

Звичайно, оптимізм вселяє хоч би те, що люди замислилися. Вони виходять зі стану заціпеніння, але протест набирає звироднілих, агресивних форм. В інтерв'ю журналові «Столиця» (Москва) С. Алексієвич, міркуючи над нинішнім періодом посткомунізму, знову делікатно вловлює небезпечні тенденції: можливість «російського бунту», готовність частини інтелігенції «до крові», терзається тим, що «колись Ленін носив колоду на суботнику, і ми досі носимо ці колоди – замість того, щоб думати», що «романтизується рабство», «притлумлені національний стиль, характери». Її вразила засліпленість колишніх «афганців» – у шпиталі молодий інвалід вигукував, що «всіх полонених і вас також (мав на увазі саме її!) треба під стінку і розстріляти».

У неї ми помічаємо те, що можна назвати «позитивним негативізмом»: про що б С. Алексієвич не писала (а це – переважно факти зі знаком «мінус»), кожний рядок променує муку, біль, прагнення розтривожити серце й розум читача, спонукати його до неприйняття зла, а не

хвацькі літературні наскоки на опонента чи людину на посаді. Ось промовистий витяг з цього інтерв'ю. Кореспондент Леонід Свиридов запитує: «Ви завжди пишете про те, що болить. І коли сталася катастрофа у Чорнобилі, ваш покромсаний цензурою матеріал був одним з

263

перших...» Відповідь: «Чорнобиль – катастрофа такого рівня, що я не могла обійтися журналістським наскоком. Напевно, тому спочатку написала «Цинкових хлопчиків». **Після Чорнобиля нам всім потрібно дуже багато думати, зрозуміти. Перед людством постало багато нових проблем. Треба йти далі. Заглянути у глибини. Релігійні, філософські, космічні. Я вже дуже багато прочитала, переглянула. І побачила, що люди вже звикли до Чорнобиля! Зараз моє завдання – пробитися до людей через оте звикання. Розумієте, космічна трагедія якось запобутована. Ми такі маленькі порівняно з нею. Хоча я впевнена, що ми будемо таким же чином відповідати за Чорнобиль, як зараз висловлюють претензії до старшого покоління за трагедію 1937 року. Бо 1937-й рік був так само запобутований, як і Чорнобиль. Люди поблизу не можуть піднятися над ситуацією».**

Людину такого формату, публіциста такого способу думання, такого сокровеного сумління, звичайно ж, турбують питання «заикленості» старшого покоління («Нас абсолютно не вчили жити. Ми не знаємо, що таке щастя, самоцінність буття»), відсутності особистості («Уцілілу особистість потрібно, як дерево цінної породи, огородити штахетником»), проблеми свободи («Я не можу бути вільною людиною, бо країна не вільна»), аморалізму інтелігенції, зокрема лікарів, які цинічно приховують масштаби Чорнобильського лиха («Що це за інтелігент, який каже: «Наказ Мінздраву!»). У Франції чи в Німеччині професійна честь – над усе. А у нас – ідеологія»). Але оптимізм не полишає Світлану Алексієвич: «Що найдивніше: людська душа збереглася. Незважаючи ні на що»⁶⁴.

Світлана Алексієвич визначає жанр, у котрому працює, як **історію почуттів**. Її факт – почуття, творчість – своєрідна енциклопедія внутрішнього життя людей ХХ століття – «епохи воєн і революцій». На нашу думку, документалістика білоруської публіцистки і письменниці гармонійно втілює правду історичну й правду моральну. Досвідчені журналісти, розмовляючи з нею, «видобувають» почуття етично-творчої відповідальності за істину; це одинокий ідеал, адже ми покликані ширити правду про світ, позбутися пристосуванства, дрібничковості, повної відсутності політичного інстинкту.

⁶⁴ *Алексієвич С.* Люди слишком просто убивають друг друга... // Столиця. – 1991. – Ч. 22. – С. 5.

264

«Чорнобильська молитва». Мені здається, що я записую майбутнє. ...», – під таким заголовком московська «Литературная газета» вмістила розмову С. Алексієвич з Іриною Рішіною на фоні нової книги. Розгорнуте концептуальне інтерв'ю, що займає цілу сторінку, торкається глобального соціального і техногенного вибуху, філософічного аспекту буття на засадах Швайцерівської ідеї «благовоління перед життям», тотального Голокосту («уперше людина замахнулася на все живе»), всюдисущості «зони», сенсу людських страждань («вони малоповчальні!»), збагненності космосу. Відповідь на одне питання – щодо документальних монологів-сповідей, монологів-спогадів, монологів-роздумів – відтворимо докладніше.

Для написання подібних книг, упевнена Світлана Алексієвич, треба опитати декілька сот людей – щоб відчути високу температуру болю, з другого боку – збагнути дуже широкий гори-

зонт подій і почуттів, переживань, нюансів, емоцій, чуток, натяків, здогадів, відтінків. Із цього створюється образ події та образ часу. Три роки збирала вона матеріал про Чорнобиль, потім систематизувала, осмислювала, щоб «зробити предметом мистецтва, свідченням про час і здогадом про сутність людини, вмістити в одну дві правди – історичну й особисту». Вона вважає, що вони – здебільшого різні. Подія, зафіксована однією людиною, – її доля, багатьма людьми – історія. Остання – неадекватна, бо очищає правду до фактів, цифр, ідей. «Мені ж хочеться зберегти її детально, у проявах усіх людських почуттів, побуту, деталей. Чорнобиль – це третя світова війна, і ми не помітили, як вона почалася... Дуже важливо зберегти особисту пам'ять. Колись ці роки стануть міфологічними»⁶⁵.

«Скільки людини в людині?» – ці слова С. Алексієвич стали лейтмотивом її розмови з кореспондентом «Зеркала недели» Юрієм Івановим. Вражаючої правди, високого градусу емоційності, резонансу вона домагається через «історію душі людини». Ми живемо в катастрофічній культурі. Межі жаху розсунуті. Тому у спілкуванні зі збентеженими, травмованими психологічно людьми необхідно поєднати уміння священника, психоаналітика, адвоката і просто порядної людини. Ми, немов «чорні скриньки», записуємо при катастрофі нову інформацію для майбутнього. **Стало зрозумілим, що світ фізики закінчився.**

⁶⁵ Алексієвич С. Чернобыльская молитва. Мне кажется, я записываю будущее... // Литературная газета. – 1996. – 24 апр. – С. 3.

265

Нинішнє буття без метафізики збагнути неможливо. Слід шукати нові механізми впливу на народну свідомість.

У цій розмові С. Алексієвич тепло згадує про свій український родовід, «дуже барвисте, гарне дитинство», радить «дати свободу самій природі речей» у Білорусі, де знищена національна субстанція, тому «Україна усвідомлює себе, Білорусь – ще ні»⁶⁶.

Епістолярний діалог професора німецької літератури Потсдамського університету Ельке Лібс і Світлани Алексієвич, уміщений у «Литературной газете», дозволяє збагнути роль документа в аргументації, особливо коли йдеться про явища неординарні, точніше – доленосні, такі, скажімо, як причини, наслідки Другої світової війни.

«Ми з вами – одного безумства люди» – таку назву дала газета діалогові. Дві мислячі жінки оцінюють фільм Хельке Зандер «Визволителі і визволені», у якому на документальному матеріалі (інтерв'ю з німкенями, які свого часу були згвалтовані російськими солдатами) відтворено одну зі сторінок війни. Лібс ставить проблему: в обставинах війни жертви виявляються катами, а кати – жертвами, водночас засуджуючи однобічний підхід творців фільму до фактів минулої війни – а це маніпуляція свідомістю глядачів. Лист Ельке Лібс дав Алексієвич привід ще раз поміркувати над тим, що навіть після десятиліть усі ми «не спроможні вирватися з полону ненависті. Іноді мені здається, що нині ненависть – головна думка і майже єдиний вид активної, діючої енергії. Я кажу про ненависть як форму розуміння людини людиною, протистояння, що надто затягнулось. Якщо оглянутися назад, то наше минуле – гігантська братська могила... Стоїмо по коліна у крові».

Ставлення С. Алексієвич до війни – однозначне: людина там – нижча, аніж людина, усі звірюють. Це не означає забути те, що було. Але це повинно бути історичне знання, а не жорстоке, яке знову кличе до помсти. І тому Світлана Алексієвич по-своєму збагнула фільм – він не

про російське варварство, а про те, що жертвою усіх воєн, з обох сторін, завжди є жінки. Світ чоловіків, цивілізація чоловіків зайшли у глухий кут, і про це розповідає жінка. Алексієвич свого часу писала про «приватизацію правди». Ельке Лібс доповнює цю думку: власть імущі гвалтують правду протягом тисячоліть, вони завжди використовують

⁶⁶ Алексієвич С. Сколько человека в человеке? // Зеркало недели. – 1998. – 24 января.

266

можливість маніпулювати масами, які не мають доступу до інформації. Там, де гвалтують правду, неодмінно (психо-) логічним наслідком стає дальше розповсюдження насильства, і тоді жертвою стає найслабший – жінка.

На Заході нині багато пишуть про «структуральне насильство». Але чи у школах вчать самозасудженню і самокритиці, усвідомленню сенсу історії і прагненню до терпимості, самоповазі і повазі до інших, особливо – до найслабших? Кожний відповідальний за реабілітацію правди між людьми і народами – ось висновок із цього листування, що йому впливова елітарна газета надала гостроактуального звучання. Епохи воєн повинні принаймні викликати здивування, вважає Алексієвич. І продовжує: «Ми з вами – одного безумства люди... Ми вбиваємо один одного. Пишемо про війну, говоримо, згадуємо. Не божеволіємо... І сьогодні знову лежать на вулицях Грозного мертві солдати, їх гризуть голодні пси й коти, а ми п'ємо вранці каву, поспішаємо на роботу... Не божеволіємо... Плачуть тільки матері. Несуть антивоєнні плакати, їдуть у Чечню. А де чоловіки – брати, батьки? Де дружини, наречені? Сусіди? Де усі ми?»⁶⁷.

Оскільки вище згадано про «приватизацію правди», то нагадаємо: саме так називалася стаття Світлани Алексієвич в номері «Литературной газеты» за 20 липня 1994 року. Постановка проблеми – на часі. Дві обставини змусили її прискіпливо оцінити значення документа в житті та мистецтві. Перша: суд над нею та її книгою «Цинкові хлопчики» про злочини Афганської війни, коли документ щільно зіткнувся з масовою свідомістю. Друга: наш час розпаду, майже тектонічного зсуву. Білоруська публіцистка і письменниця вважає, що **«деталі й дрібниці звичайного людського життя завжди більше та яскравіше свідчать про нього і про час, ніж ідеї»**. Як приклад, вона посилається на спогади Зінаїди Гіппіус, які переконливо доводять увесь трагізм 1917 року, зокрема вакханалію революційного терору.

Епоха великого обману минає. Але проклинаючи, принижуючи її, ми мало що зрозуміємо. Треба залишити чесні свідчення, документи. Хоч шлях від реальності до її уречевлення в слові, завдяки якому вона залишається в архіві людства, – довгий. Реальність – це спогади. Думка

⁶⁷ Мы с вами одного безумия люди. Светлана Алексиевич – Эльке Либс // Литературная газета. – 1995. – 22 февр.

267

С. Алексієвич: «Пам'ять і слово – дуже недосконалі інструменти. Вони тендітні, змінні, залежні. Отже, є заручниками часу. Між реальністю і словом ще знаходиться свідок. Три свідки однієї події – це три версії... Три претензії на істину». Звичайні люди-«хронікери» достовірніші, скрупульозніші, але вони не вловлюють музики буття, не відчувають потаємного плину найвищого сенсу наших днів, не вловлюють багатоманітного зв'язку між подіями, між раціональним та ірраціональним. Знову зачитуємо автора: **«І тому те, що називається матеріальністю документа, можна виткати з багатьох голосів. Відчуття точності й окремешньості породжує множинність. З багатьох розповідей-версій, сповідей-версій народжується версія часу. Образ часу. Він скла-**

дається з усього простору часу, з усіх його голосів. Версія – радше автопортрет душі, а не реальності... Від книги до книги складається енциклопедія почуттів, внутрішнього життя людей мого часу. Тих поколінь, які застала наприкінці їхнього буття, тих, які пройшли поруч зі мною, і тих нових, чий прихід, сподіваюся, я ще зустріну... Виходить одна книга про те, ким ми були; що називали добром, а що – злом, як любили; чому вбивали один одного...»⁶⁸.

Світлана Алексієвич зізнається, що її «часто охоплює відчай безсилля слова». Для багатьох чи для більшості міфи й надалі правдивіші та сильніші, ніж факти і сам інстинкт життя, самозбереження. Ось чому прагне «не тільки записати, відновити, відтворити дійсність, а прорватися словом кудись далі. Щоб це була і правда часу, і якийсь здогад про людину взагалі. Прорватися далі. Куди? Далі слів... Це рідко вдається. А ось міф туди проривається. У підсвідомість».

І коли мати, в якій держава забрала сина і повернула його в цинковому гробі, несамовито, молитвенно вигукує: «Я люблю цю Вітчизну! За неї загинув мій син! А вас і вашу правду ненавиджу!» – знову розумієш: ми були не просто рабами, а романтиками рабства. Ясна річ, тут ми бачимо і неспроможність стати вільною людиною, і страх перед каяттям. Належати владі, державі, розчинитися, щезнути в ній – це форма існування мілітарного і релігійного суспільства (марксизм-ленінізм був світською формою релігії). Відповідальність ідеї, таким чином, очевидна. Але – це не знімає з нікого особистого

⁶⁸ *Алексієвич С.* Приватизація правди // Літературная газета. – 1994. – 20 июля.

268

гріха, хоч людиноненависницькі (більшовизм, нацизм), релятивістські (ліберальна демократія, яка зреклася сакруму – віри і традицій) ідеї теж повинні відповідати.

Відомий польський режисер і есеїст Кшиштоф Зануссі радить самокритично глянути на нашу західну цивілізацію, яка практикує «лінійне мислення», що в інших культурах вважається ознакою недорозвитку. Однією з причин цієї хвороби є винахід Гутенберга. Авторитетний режисер уточнює: «Ніколи не смію думати, що східне мислення є гіршим. Захоплює мене те, що є іншим. Люблю метафору Папи (Івана Павла II. – *Й. Л.*) про те, що Європа має дві легені, і думаю, що вони ніколи не об'єднаються, але, можливо, співпрацюватимуть, як колись співпрацювали до нашестя татарів. Турбує мене абсурдна антиросійськість поляків. Підозріваю, що виростає вона з турботи про власну культурну ідентичність»⁶⁹. У Європі також закінчується певний процес розвитку культури. Трансформаційна криза людства надає усім нам духовний шанс – переродитися. «Вихори історії мають оздоровчу силу»⁷⁰.

Ще кілька слів про Світлану Алексієвич, яка успадкувала потребу «іти до кінця» в досягненні істини – і генетично, і через виховання, і завдяки прискіпливому вивченню довколишнього світу, зокрема того, що його нині називаємо посткомуністичним. Воістину, ми не знаємо, що таке свобода, що з нею робити. В нашій історії немає жодного покоління без воєнного досвіду. «Я заглиблююся у політичний аналіз, мене цікавить політика в окремій голові, в окремій душі. Моє завдання – занурити людину у себе. І сказати їй: «Не на вулиці себе шукай, а шукай себе у собі. Але сьогодні ми не розмовляємо, ми кричимо. Кожний кричить про своє. Ми небезпечні для самих себе. Лементуючи, ми спроможні лише знищувати і руйнувати. Я приходжу до такої людини і хочу відтворити правду минулого дня, а не нинішній її крик»⁷¹. Зрештою, С. Алексієвич цілком вмотивовано каже про кризу самого типу сучасної цивілізації. І тому годимося з її висновками: «Велич країни виражається величчю сумління її громадян»⁷². Нині торжест-

вує посередність, сильні

⁶⁹ *Zanussi K.* Pora umierać. – Warszawa, 1999. – S. 44-45.

⁷⁰ *Ibid.* – S. 8.

⁷¹ *Алексієвич С.* Приватизация правды // Литературная газета. – 1994. – 20 июля.

⁷² Радио Свобода («Факты и мнения»). – 1995. – 1 февр.

269

відходять; ми не додумуємо речі до кінця, жонглюємо, шаманимо старими словами.

Сама творчість С. Алексієвич, «нова література факту», її роздуми над специфікою, по-тугою (або немічю) слова заслуговують окремого дослідження. Наразі – деякі рефлексії. Публіцисти, так само, як «чисті» історики, повинні прагнути встановити взаємовідносини психології і соціології з іншими галузями знання в рамках минулого, включити справедливість у свій власний ментальний та культурний простір. Мислити совісно – означає виєлімінувати суцільний негативізм із арсеналу засобів публіцистики. Пам'ять читачів і слухачів не повинна бути тотально збентежена, стурбована тоталітарними катаклізмами.

Уся система стосунків між людьми й народами, так старанно вивершена протягом століть соціальними і політичними інженерами, неминуче розвалювалася від одного правдивого слова. Іти за істиною – означає бути вільним. Як говорив Б. Паскаль: «Вся наша гідність полягає в думці... Будемо старатися гарно думати: ось початок моральності»⁷³.

За такою журналістикою – майбутнє.

Запитання для самоконтролю

1. Теорії правди.
2. «Святая правда» Тараса Шевченка та Івана Франка.
3. Абсолютний сенс історії.
4. На чому наголошує Майкл Новак, аналізуючи ХХ століття?
5. Пастки релятивізму
6. Вацлав Гавел: «Відповідальність за слово – проблема не семантична, а моральна.
7. Ральф Бмерсон про творчість (есе «Природа»).
8. Творчий подвиг Володимира Маняка (книга «33-й: голод»).
9. Якості журналіста за Олександром Бовіним.
10. Політична публіцистика Віктора Зорзи.
11. «Історія почуттів» Світлани Алексієвич.

⁷³ *Паскаль Б.* Думки про релігію. – Львів: Місіонер, 1995. – С. 19.

270

Розділ 7

КРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІНФОРМАЦІЇ

1. Вирішальна роль слова-рушія

У всіх культурах зазначено першоідею, первісний сенс буття. Дао, Логос, Архетип, Парадигма, Монада та інші слова-коди підкреслюють первинну, вирішальну роль інформації у зародженні життя, функціонуванні народів як думок Бога (Гердер). Споконвіку було Слово-Сенс (Христос). Потрібно було чимало часу, аби ми перестали спиратися на матеріалістичне тлума-

чення історії – чи у моделі ідеологем марксизму, чи у категоріях варіанту неолібералізму, який детермінує життя передовсім економікою та політикою, а у медійній сфері – інформацією торговельної контори. Позбуваючись ілюзій, фатаморган, утопій, фальшивих ідеологем, людство поступово, але неухильно, врешті закономірно, оскільки світом кермує Боже Провидіння, долає онтологічний розрив. «Насправді уся людська комунікація базується на комунікації Отця, Сина і Святого Духа. Та більше: триєдина спільнота поширюється на людство: Син є вічним Словом Отця, який через це Слово, що стало плоттю, сходить на чоловіків та жінок і освячує їх»¹.

Ключовий орієнтир – освячувати людей! Отже, маємо опанувати світовий процес розвитку творчої думки, пам'ятаючи, що дві тенденції сприйняття світу, характеристики людини, її призначення намітилися давно. **В інформації як світовій константі (сталій величині в низці тих, які змінюються) вже в культурі Вед – родоначальниці усіх відомих історичних культур – бачимо постановку проблеми вибору між істиною – сущим і вигодою – проминальним: «Добре**

¹ Папська Рада з питань соціальних засобів комунікації. – 2000. – 4 трав.

271

буває тому, хто дотримується благого; гине мета у того, хто обирає... приємне»². Принагідно: перифразою мудрості Вед Індії є пізніші культури, зокрема антична. Знаходячи суть у собі, а не поза собою, античні автори демонстрували високе ставлення до слова, яким людина опанувала простір і час. Воно виокремлювало предмети з хаосу явищ, надавало їм кшталт і колір, наближало й віддаляло, ставало мірилом. Донині ми захоплюємося образним мисленням, що його демонстрували оратори, політичні діячі, філософи. Поетика античних часів була філігранною (С. Аверинцев). Сократ доводив, що **«немає для людини зла небезпечнішого за помилкову думку», «необхідно бути справедливим у словах», що треба «дошукуватися повноти істини», аби «душі громадян стали чимкращими»³.** Займаючись по-справжньому політичним мистецтвом, Сократ заперечує практику маніпулювання словом, до чого закликав Горгій та його прихильники.

Резюмуючи античне світобачення, Сенека наполягав на тому, що слово має викрешувати світло в душі людини (А. Содомора). Для журналістики назавжди залишаться вартісними сентенції Сенеки: **«Ганебно, коли ми одне говоримо, інше – думаємо, та наскільки ганебніше, коли одне пишемо, інше – думаємо!»**, **«Не блукає лише те, що на стійкій засаді», «Щоб судити про щось величне, потрібна велич духу», «Думка, яка суперечить чистій правді, – хибна», «Шукай, про що писати, а не як писати. І то не так писати, як думати, про що пишеш, аби продумане ти міг глибше засвоїти, мовби припечатати»⁴.** Закономірно, що Андрій Содомора, один з найавторитетніших знавців антики, в інтерв'ю газеті «День» заакцентував: **«Не здобутки техніки, а вага Слова в суспільстві визначає міру його цивілізованості»⁵.**

Аристократією істини стали біблійні пророки-публіцисти. Наша ера почалася з року першого, яким римський чернець Діонісій Малий вважав рік народження Христа. Християнство як історія спасіння залучило людину у трансцендентність. **Християнська релігія вперше проголосила гідність людини, створеної «на Божу подобу»,** сполучаючи

² Упанішади. – Львів, 1999. – С. 69.

³ Платон. Діалоги. – К., 1995. – С. 165, 168, 202, 211.

⁴ Сенека. Моральні листи до Луцілія. – К., 1996. – С. 104, 131, 245, 273, 512.

з нею водночас принцип гідності праці. Попереду християнство бачить есхатологічну мету – доконечне перетворення людства й світобудови, «нове небо і нову землю». Найдинамічнішою силою на шляху до цієї мети Євангеліє проголошує любов. Усю суть євангельського вчення знаходимо у Нагірній Проповіді – одному із найважливіших текстів Нового Завіту. Господь говорить в Нагірній проповіді про нагальну потребу духовного оновлення як найважливішої умови досягнення вічного життя в Царстві Небесному. На противагу десяти заповідям Старого Завіту, де йдеться здебільшого про зовнішні дії людини й категоричним тоном подаються суворі заборони, – заповіді Христа стосуються внутрішнього стану людської душі. Вони позбавлені категоричності, а є лише умовою, яка необхідна для досягнення вічного блаженства. Облагороджуючи людську душу, християнство таким чином оновляє все людське життя.

У сфері творчості маємо чітко вивірені орієнтири – на священне як плідний, надихаючий первень, на ідеї святого і незбориме прагнення до ідеалу: «Пізнаєте правду, і правда визволить вас»⁶. Під словом «Правда» Ісус мав на увазі натхнену Богом інформацію, зокрема інформацію про Божу волю. На відміну від Пилата Ісус говорив про Божу істину: «Я на те родився і прийшов у світ, щоб свідчити істині»⁷. Пилат, запитуючи «Що таке істина?», очевидно мав на увазі істину загалом, але лише на смертному одрі, кволий і немічний, бачачи прощення в очах рабів і підданих, збагнув, що істина – любов. Ісус також дав інформацію, яка мала допомогти його учням зрозуміти, що вже близько кінець, – інформацію про «гидоту спустошення»... на місці святому»⁸.

Ісус Христос був, безсумнівно, найбільшим Вчителем на землі⁹. Один з його навчальних методів полягав у використанні притч¹⁰. Вони були простими, але яскраво передавали глибокі духовні й пророчі істини. Слова Ісуса назавжди закарбувалися у серцях і розумах слухачів. Ісус спонукував людей кардинально змінювати триб життя, як у духовному, так і в моральному розумінні. Його слово виявилось рятівним! «Цей Ісус з Назарета, без грошей і без зброї, завоював більше мільйонів,

⁶ Івана 8:32.

⁷ Івана 18:37.

⁸ Матвія 24:15.

⁹ Івана 7:46.

¹⁰ Матвія 13:34, 35.

ніж Александр Македонський, Цезар, Магомет і Наполеон; без науки і вчення Він пролив більше світла на людські і божественні предмети, ніж усі філософи і вчені разом узяті» – Філіпп Шаф¹¹.

«Очищені словом»¹², яке обожилося як СЛОВО ПРАВДИ, апостоли стали працівниками бездоганними, тобто «співробітниками правди»¹³, такими, які вірно подають «слово істини»¹⁴. Вони були точними навіть у найменших дрібницях, прагнучи до виховання у праведності. Їхнє сумління стало надійним дороговказом, спонукою до віддзеркалення Божих моральних норм¹⁵. Під сучасну пору, коли так багато говориться про свободу медій, варто було б згадати сокровенні слова: «Але глядіть, щоб ця ваша свобода не стала причиною падіння для слабких»¹⁶. Тож ми розуміємо, чому Іван Павло II особливо наголосив: «Свобода без істини – шлях егоїзму»¹⁷.

Йдеться про те, щоб зрозуміти дух і суть істини, а не лише технічну сторону.

Ми повинні намагатися усвідомити суть Божої справедливості, любові й праведності, а також вкоренити їх глибоко у своєму серці, аби вони стали для нас, журналістів, такими ж необхідними, як дихання й харчування. Маємо повніше відчувати моральну відповідальність за слово, розвивати розуміння, **що** добре, а **що** погане, не потурати релятивістам і постмодерністам, які атакують саму суть правди. Чи ж не чуємо ми щораз частіше такі вислови, як «у кожного своя правда», «правда відносна», або «абсолютної правди немає». Це не що інше, як цинічний пілатизм. Але, на жаль, він нині запанував у мас-медіа. Тим часом мета будь-якого дослідження та освіти – здобути факти, дізнатися правду про світ, у якому ми живемо. Правда не є справою особистого погляду. Наприклад, людська душа або смертна, або невмируща. Сенс у житті є або його немає. У кожному випадку може бути тільки одна правильна відповідь. Одна – правдива, інша – фальшива. Обидві не

¹¹ Цит. за: *Канигін Ю. М.* Віхи священної історії. Русь-Україна. – К., 2001. – С. 131.

¹² Івана 15:3. ¹³ III Івана 8.

¹⁴ 2 Тимофія 2:15.

¹⁵ Буття 1:27.

¹⁶ I коринтян 8:9.

¹⁷ Радіо Свобода. – 1997. – 5 жовт.

274

можуть бути правдою. «Розпуста словом» сьогодні дійшла особливо небезпечних розмірів через навмисне гвалтування слова, здійснюване лібералами-позитивістами й марксистами-більшовиками, які прагнуть зиску чи матеріального, чи ідеологічного. Ніколи ще не було такої жахливої диспропорції між Словом і словом.

Звичайно, важко розв'язати суперечку між несамовитою апологетикою міщанства, матеріалістичного нігілізму й традиціоналістським звинуваченням цього типового для нинішнього Заходу явища, якщо виходити з дихотомії «особливий» – «буденний». Можливо, суть в іншому – чому півтори тисячі років тому вчив Святий Августин? Хіба не головне – куди ти дивишся, що для тебе знаходиться у центрі світу? Якщо Бог, отже – образ Божий, ближній, жодна правильність не стане обивательською у найгіршому значенні цього слова. А якщо у центрі світобудови ти сам, то все спотвориться і твоє «безумство» стане гіршим від будь-якого «міщанства». Філософи давно довели, що ознакою антихриста є озлобленість і брехня.

Згадаймо судження Августина, що мають правити методологічним орієнтиром для творчої особистості: «Бо у слові Твоєму, яким Ти їх створив, вони чують таке веління: «звідси й досі», «Бо Слово твоє – вічна правда», «Бо, «відділивши вартісне від безвартісного», ви стаєте устами Бога», тим самим піднімаючись до духовного життя за початковим Словом, прямуючи «до повної досконалості»¹⁸.

Ясний, автентично християнський погляд на світ, імунітет проти зла мають органічно вибудувати таку творчу особистість, яка сприятиме своїм словом моральному прогресові, що, власне, є сенсом історії. Августин якраз і розвинув ідею всеосяжного добра. При визначенні поняття теодицеї або захисту досконалості творіння Августин виходив з того, що зло не належить природі, але є продуктом вільного творіння. Бог створив природу доброю, але отруїла її зла воля. З цим пов'язана й інша теза: зло не є чимось, що є абсолютною протилежністю добру,

воно є лише вадою добра, його релятивним ступенем. Немає абсолютного зла, лише добро абсолютне. Зло виникає там, де нічого не робиться доброго. Зло – відвернення від вищих цілей, спричинене гординою, бажанням обійтися без Бога. Зло, на думку Августина, спричинює людина, воно має земний характер. І людина несе за це відповідальність.

¹⁸ *Святий Августин*. Сповідь. – К., 1996. – С. 56, 122, 280, 281.

275

Звідси насущна потреба пропонувати людині вищий сенс буття – у правді, красі, добрі, а не потурати нищим інстинктам юрби, послуговуючись капітулянтським постулатом «Попит породжує пропозицію». Кілька дуже повчальних прикладів з мас-медіа:

«Для початку варто бодай усвідомити ненормальність цього інакомовного ілюзійного світу. Світу невідповідності слів і думок, світу розірваних душ, які не відчують своєї розірваності... Якщо слово осуду проголошується з великим болем і великим бажанням добра, то навіть гірке слово виявляється майже світлим. **Але добра нема у зловтішній розвінчувальній напівправді... Тільки коли в національну самосвідомість увійде розуміння – «наша біда – наша вина», – блудний син отямиться, «зблисне світло в кінці тунелю» і почнеться повільний, повільний не без втрат, рух до правди і світла. Саме слово «каяття» (покаяння) – грецькою «метанойя» – означає повернення, відродження, перебудова»¹⁹.**

«Культура – не лише те, що людина робить, але в ще більш значущому сенсі – те, що творить її любов... Наш духовний і душевний досвід має якийсь абсолютний сенс. У Серена К'єркегора з цього приводу: **«Або індивід причетний до Абсолюту, або все пропало!»**. На мою думку (доктор філософії Віктор Малахов – *Й. Л*), постмодернізм починається з відчуття, що непричетний, а отже, треба жити у світі, де все пропало. Тому сьогодні гостро і стоїть питання про нашу вірність своїй культурній традиції»²⁰.

«Коріння зла слід шукати в глибинах історії думки... Нас насторожує цілковите зникнення культури цноти; нарешті, безглузда форма синкретизму між вартостями капіталізму й вартостями марксизму, форма, що не має нічого спільного з толерантністю, а надто – з прагненням до синтезу, що однаково робить з імен Форда, Фрейда, Маркса щось подібне до чаклунських заклинань для безбожного людства»²¹.

«Має бути навічна, наскрізна істина. Ті персонажі, які оголосили, що Бог помер, зробили серйозну світоглядну помилку...

¹⁹ *Голованов В.* Дорога к храму. – Литературная газета. – 1989. – 23 августа.

²⁰ Про добро та зло // Дзеркало тижня. – 2000. – 18 листоп.

²¹ *Аверинцев С.* За культуру цноти // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1990. – Вересень. – С. 4.

276

Бог – то і є світоглядний маяк. Ну, з'являється такий інтелектуал, як Ніцше, якому хочеться в інтересах людини погасити цей самий маяк. Так і він втратив розум, і частина європейської людності услід за ним також втратила розум»²².

Для того, щоб не допустити великого світоглядного переселення нашого українського народу на неродючі ґрунти, в чужі цивілізаційні ніші «завершених суспільств» (Астольф де Кюстін), маємо постійно й предметно обговорювати проблему «коріння», тобто того, на що спирається уся будова суспільства й держави. **Для того, щоб повернути в журналістику плодотворний пафос, апостольський запал, треба сприймати творчість як гармонію серця й**

думки. Вади релятивізму є найвідчутнішими в моральній сфері, бо саме тут таке мислення за-подіяло найбільшої шкоди. Певним є те, що коли взаємопов'язаний ідеал правди і знання відкидають як містику або щось шкідливе, людське суспільство починає занепадати. Етичний релятивізм – «сам вирішуй, що правильне для тебе» – є нині чимось звичайним. Звідси – інфляція слова, суцільний негативізм мас-медіа. Задомінував тип цинічного, лицемірного медіа-працівника, який звеличує себе і свої ЗМІ, що якраз і було головною проблемою фарисеїв. Натомість такі «журналісти» тільки те й роблять, що вишукують погане в інших. ЇХНІ правила видаються важливішими від Божих законів і принципів.

Виникає принципове питання: чи цей інформаційно-гендлярський гамір світу може стати засобом глибокого порозуміння між людьми, народами, цивілізаціями? **Чи ескалацією кущої напівправди у вигляді «широкої поінформованості» ми не стимулюємо масове пониження індивідуальності – адже ментицид (вбивство думки) цілком тотожний геноцидові?** Це така ж загроза, як і атомна війна, економічний колапс чи стихійні лиха. Мовчазна більшість в епоху мультимедіа привчається слухати фальшиві голоси політиків, кпини шоу-бізнесменів, дивитися принизливі для людини сцени вбивств, гвалтувань, порнографії, непогамованого гедонізму.

Ставлення до світу стало функціональним. Благоговійність змінилася на принцип: «вирішити проблему», «здійснити проект». Відбувається невмотивоване механічне прискорення з повним притупленням

²² Вадим Скуратівський: «У світі має бути світоглядний маяк. А Бог – то і є такий маяк» // День. – 2003. – 11 квіт.

277

відчуття духовного голоду. Виснажені духовно журналісти продовжують смикатися в гонитві за «успіхом», незалежно чи інформація будує людину в людині, чи остаточно спричиняє деградацію. Глибинне усвідомлення свого творчого покликання змінилося на міраж комфортного існування у сучасному зашарпаному світі ціною власного невігластва. 17 березня 2004 року на зустрічі зі сотнею студентів факультету журналістики ЛНУ імені Івана Франка професор Baylor University (США) доктор Ліанне Фрідрікссон, відповідаючи на запитання студентки про пропорцію теоретичних і практичних предметів у вищій школі, відповіла: «Як же можна відмовитися від теорії, адже ми мусимо осмислювати час від часу те, що пишемо, готуємо для споживачів інформації. У США занепокоєні зниженням рівня освіти журналістів; мало з них має таку фундаментальну, ґрунтовну підготовку, щоб предметно й критично оцінити події, наприклад, нинішні президентські вибори в США. До того ж виявилось, що в нашій країні бракує грошей для оплати статей журналістів-аналітиків»²³.

Споживча орієнтація, гонитва за матеріальними благами, престижем, рейтингами передач і накладами видань не дають можливості людині засумніватися у справдешньому влаштуванні цього світу, виробити критичне ставлення до оточуючої дійсності.

Таким чином, ми повертаємося до доконечної потреби деонтологічної свідомості журналіста – носія інтегральної візії людини й світу, служителя святої правди, до питань моральності формування суспільної думки, захисту Слова від слова, провідної ролі сумління творчої особистості. Совість і є свобода. «Голос – згадаймо Шевченка, – «від Бога». Бог – символ позаприродного і позачасового універсуму, що протистоїть ентропії і є ладом навсупереч хаосу. Голос Бо-

га всередині людини – совість. Узлагодження людини з благою – Божою – вістю. **Невипадково в українській мові слова «совість» і «свідомість» – практично тотожні. Совість – серцевина космосу»²⁴.**

Думка має розвиватися на підвалинах, закладених для неї вірою. Усвідомити свої духовні потреби, позбутися хибного мислення – основної

²³ Особистий архів автора. Запис лекції та відповідей на запитання. – 2004. – 17 берез.

²⁴ Чернілевський С. Покликав вас Господий глас... // Сучасність. – 1998. – Ч.2. – С. 137.

278

причини зла у світі – мають і ті, хто взяв на себе обов'язок готувати журналістів-концептуалістів у вищій школі, і практичні працівники мас-медіа. За цих умов ми реалізуємо найшляхетнішу інвестицію, займемося вихованням до правди, до надії, до справедливості, до солідарності, одне слово – до справдешньої людяності. Гаслом такої журналістики могли б бути слова – «Переконувати, щоб будувати».

2. Вернути в журналістику правдолюбство і моральний пафос

Публіцистика, яка останніми роками виконала роль месії, оголивши жахливе минуле імперії та комунізму, недвозначно довела, що логіка безоглядної боротьби веде до боротьби, позбавленої логіки, до розгулу так званої революційної стихії. Отже, якщо ми залишимося у полоні нетерпимості, фанатизму, – злу не буде кінця. Вихід один – повертатися до етики ненасильства. Мусимо переосмислити своє минуле через формування історичної свідомості, яка є найвищою духовною та етичною вартістю людини, одночасно збагнути свою місію – реабілітувати добро. Тоталітарна пропаганда знищила етичну вартість історіографічної культури. Відновлення її є необхідним для виваженої оцінки минулого.

Такий підхід допоможе уникнути концептуального сум'яття в погляді на світ і, зокрема, на призначення журналістики.

Кілька принципових зауваг.

1. Розмаїття засобів передачі та тлумачення інформації, крім позитивних аспектів, спричинило інфляцію слова, а у формі телебачення – тривіальну культуру. Рукопис подає навколишній світ як ідею, зображення – як предмет. Так само велика кількість пропозицій цілком не гарантує адекватного мислення, себто думання, бо в усьому світі замало якісних видань, преси думок. В Україні таку пресу ще треба сформувати. Найгірше те, що в журналістиці склався культ випадку, надмірно переважає інформативна, відображальна функція. Зникає, відтак, еліта нації (нам її, щоправда, свідомо винищили, а нині блокують її відтворення різними хитромудрими способами, у тому числі шляхом формування масової, точніше бульварної, журналістики). Еліта як втілення благородства, сумління, інтелекту, гідності, милосердя. На наших очах відбувається процес підривання, паплюження, «охохмлювання»

279

фундаментальних засад буття – релігійно-національних вартостей. Чи у багатьох виданнях, які ростуть як гриби після дощу, на першому плані є найчільніші принципи й засади, які можна висловити словами Бог, Україна, Свобода?

2. Американський професор, лауреат Нобелівської премії Тед Сміт, дивуючись суцільному негативізму, що «випирає» з більшості видань і телебачення, запитував: **«Чому вони такі цинічні, хіба вони не можуть бути конструктивнішими? Адже це суперечить глибо-**

ким людським прагненням до впорядкованого світу, що має вічні опори, за котрі ми можемо триматися». Французький учений Жан Бодріяр у своїй популярній книзі «Екстаз комунікації» стверджує: «Суспільство тотальної інформації – це безсоромне суспільство, де можна демонструвати що завгодно, як завгодно і кому завгодно». Політичні діячі, вбивці та їхні жертви, спритні гендлярі, ниці інстинкти, патологічна зловтіха, безсоромність... Водночас трагедія Чорнобиля, голод у Сомалі – все однакове перед безоглядністю мас-медіа. Відтак руйнуються критерії добра і зла.

3. Журналістика досі не може похвалитися конструктивністю понятійного апарату, влучністю нового просвітленого слововжитку. Куди спрямовується мислення, які мотиви викликає воно у споживача інформації, до чого спонукає і від чого застерігає? Ілюстрацією такого понятійного сум'яття може слугувати дискусія на сторінках американського журналу «Медіа стадіе джорнел» («Media Studies Journal») щодо поняття справедливості²⁵.

Журналістика може зробити багато, щоб зупинити небезпечну тенденцію – витіснення етичного абсолютизму релятивізмом. Обов'язково мусить функціонувати спільний критерій одухотворення. Маємо зняти тоталітарний шар свідомості загалу, прищепити людям, спільно там гуманістичне світобачення. Висловимо це словами Франціска Ассізького: «**Нести правду туди, де панує брехня, віру – туди, де панує сумнів, злагоду – туди, де панує розбрат, надію – туди, де панує відчай**». Сказані вони у XIII столітті. У кабінеті Маргарет Тетчер ці велемудрі слова були вміщені в рамці над її робочим столом.

²⁵ Докладніше див.: *Землянова Л. М.* Что такое справедливость? (дискуссия на страницах «Медиа стадис джорнел»). – Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 1999. – № 5. – С. 84-96.

280

Не лише місія ретельного чесного інформатора й коментатора, а передовсім місія будителя має стати серцевиною публіцистики. Хіба не ставив перед собою і нами завдання Шевченко «людям серце розтопить», поставити на сторожі «малих отих рабів німих» слово? Не можемо ігнорувати того, що масованість фактів, які не несуть нових моральних осягнень, перекриває джерела світла. І тоді може виявитися пригніченим, а не просвітленим складний, поранений внутрішній світ людини, може виникнути озлоблення й відчуження.

Соціальний, політичний прогноз, визначення тенденцій розвитку, створення політичної філософії відновленої Української держави – це насущні завдання насамперед якісної преси. І у цьому разі наша українська держава, зважаючи на нинішній стан речей, на інформаційну блокаду і засилля бульварщини, для того, щоб взяти розгін у впровадженні державного мислення і державної відповідальності (а на зигзагах історичного процесу держава стає найвищим втіленням політичних змагань нації, бо інакше поки що не зреалізується сенс історії), мусить:

а) взяти на державну дотацію якісну, опінієтворчу пресу в усіх регіонах України, можливо, передусім на Сході і Півдні;

б) подбати про інфраструктуру (розповсюдження, технічне оснащення та інше);

в) створити єдиний центр інформаційної – у найширшому розумінні цього слова – політики, як тут, в державі, так і з таким розрахунком, щоб повсюдно у світі про Україну говорили українці, а не чужинці, до того ж – українофоби;

г) забезпечити підготовку в університетах публіцистів-мислителів, які зможуть висло-

вити виразну, концептуальну думку, стануть апостолами гідності людської особистості, нації, поборниками прав людини, захисниками її нескінченного удосконалення.

Саме держава на нинішньому перехідному етапі має пильно стежити за тим, щоб вернути в журналістику правдолюбство і моральний пафос, щоб лицемірство й аморальність не стали пружинами життя, особливо молоді, яку піддають нині вкрай цинічному обстрілові – як зі Сходу, так із Заходу.

Створення якісної преси допоможе повернути той стан, коли видання були ініціаторами шляхетної політики, розквіту мистецтва, науки. Адже вони повинні організовувати смаки, навчати норм гуманного

281

співжиття, духовно виховувати суспільність. Або, кажучи образно, підносити людей на висоту шляхетних ідей, стати паспортом людських душ, криницею знань про далекі світи і найближче оточення, отим вогнем, що висвітлює пласти історії, архітектором, який вибудовує моделі сучасного і накреслює візію майбутнього. Якісні видання слід створювати на національній базі, ментальності власної нації, таких її психологічних ознаках, як селянськість (культура), солідаризм, емоційність, ідеалізм, релігійність. Тоді матимемо законодавців життя, гідного людини. Такі видання (наприклад, «Літературна Україна») зберігатимуть благородну виразність, предметну аргументацію, джентльменський тон розмови, літературну витонченість.

Мандат журналістики – вираження потреб усього суспільства на противагу приватним інтересам. Так звана інтернаціоналізація мас-медіа за тоталітарного режиму на Сході і надмірна комерціалізація їх на Заході привели (ясна річ, не однаковою мірою) до розмивання багатьох понять, вартостей (історія, традиція, істина, сенс, реальність, новаторство, мовний репертуар, стиль). Повернення до релігійно-національного менталітету, відродження національної ідеї спроможні не лише очистити клімат життя людини і співжиття спільнот, але й витворити національну журналістику з тим глибинним світосприйманням, яке шанує традиції культури, плекає однозначні моральні орієнтири, щоб зберегти найголовніше – діяльну думку, завдяки здоровому інстинктові нації не толерує тотальний анархізм, зацікавлена у відродженні милосердя, впровадженні в масову свідомість етики терплячості, мобілізації інтелектуальних, духовних, моральних, матеріальних ресурсів народу, створенні атмосфери розуміння, причетності, стурбованості, виробленні нових сенсожиттєвих орієнтирів.

Прилучення читача, глядача і слухача до інтелектуальної свободи і політичного плюралізму стає кроком до елітарності. Непоневолена свідомість і психологія плюс звільнена національна ідея вже дали плід: можемо вести мову про український національний текст як феноменологічне явище, репрезентований Євгеном Сверстюком, Ліною Костенко, Оксаною Пахльовською, Дмитром Степовиком, Іваном Дзюбою, Сергієм Кримським, Анатолієм Погрібним, Павлом Мовчаном, Сергієм Плачиндою, Юрієм Пригорницьким, десятками публіцистів з діаспори. Українська журналістика вже є сама собою, хоча бракує

282

наукових теорій, інфраструктури, техніки, платні та ін. Найважливіше – принцип адекватності відображення дійсності і Людини дедалі активніше утверджується в нашому слові. Водночас маємо і низький аналітичний рівень, і перевагу описово-зображального методу над психологічною динамікою, і зросійщення мови у переважній більшості видань, особливо на телебаченні.

Вкрай важливо оживити душі, інтегруватися у світ не зиску, а творчості, не безоглядної боротьби, а порозуміння, не негативізму, а поміркованості, що передбачає чин задля правди, але що важливіше – бажання так чинити, щоб це стало категоричним імперативом журналіста, усіх його спонук.

Газета «Голос України» 19 грудня 1992 р. опублікувала лист Євгена Сверстюка «Лише закон свободу може дати, або як розв'язність і легковажна хоробрість у зайців стала модою». Приводом до виступу знаного у світі письменника й есеїста стали публікації ніби-українських газет «Независимость» і «Киевские ведомости», які постійно послуговуються демагогією, практикують інсинуації, агресивний та брутальний спосіб розмови з читачем, зачіпливість, аморалізм. Ці видання репрезентують позанаціональні космополітичні сили. Хоч і хизуються вони об'єктивністю і незалежністю, фактично, повністю залежачи від аморального бізнесу, демонструють марксистсько-ленінське світосприймання, яке емансипувалося до плебейського, свобода для журналістів названих газет самоусвідомилась як безкарність, а надутий радянський патріотизм оголився до відвертого цинізму. І все це потрошить душу нещасного читача і будить тугу за хоча б сталінським порядком. І скрізь криком душі маскується позиція, яку виставляти в наготі перед народом соромно. Оцінюючи виступ у газеті «Независимость» Юрія Айвазяна, котрий під'юджує хіба що «глибоко плевать», вдався до брутально-зневажливих епітетів на адресу Михайла Гориня, Євген Сверстюк порушив низку кардинальних питань діяльності преси в Україні. Зокрема, ми мріяли про час для чесної думки і чесного слова, такого променистого слова, що має замінити мову догідливих рабів – «рабів лінивих і лукавих». Але незалежність деяких газет зірвалася з короткого прив'язу, пустилась берега й почала «гуляти з тими, хто платить». Автор цитує знамениті слова Гете: «Лише закон свободу може дати». А закон – це повага і самоповага. Схиляння перед

283

святиною. Шанування батьків і краю батьків. Одне слово, це Бог у серці і його Заповіді.

Кілька витягів: «Хочеться особливо наголосити на принципі поваги. Маленький біблійний епізод про Хама, який підглянув і осміяв батькову наготу, виріс у цілу науку, яка застерігає людей проти сповзання в хамство. **Нині, за моторошного економічного сповзання, найстрашніше все ж таки – моральне сповзання суспільства до хамства**»; «Людина серцем чує, де є любов, яка буде («Нехай жодне гниле слово не виходить з вуст ваших, тільки те, що будує» – вчив апостол Павло). Де шукати надії, що підіймає. Де шукати святині, яка додає сил. І де знайти людей, у яких є щось святе за душею»; «Важко розібратися в джунглях тих «незалежних» і «независимых» видань, від яких віє духовною пустотою і таким дефіцитом любові, що руки опускаються. І вся ця сльота лягає на вітвар, ще гарячий від учора принесеної жертви. «Ви там ближче з ними знаєтеся, – сказала одна бабуся, загортаючи в газету пучок калини. – Хай вони не думають, що для нас усе згодиться. **Бо треба мати Бога в серці, щоб мати право до людей говорити, щоб дати їм якусь радість і надію. Воно ж і земля родить не від холодного дощу, а таки від сонечка**».

Екстремістська критика створює хаос, безлад, винаходить внутрішніх ворогів, леліє програму покірної пошлості, одностайно захоплюється сконструйованими груповими кумирами, створює нову вульгарну естетику. Псевдопророки, керовані духом зла, володіючи більшістю мас-медіа у світі, щоденно вкидають у душі людей убивчий камінь – популістське шумовиння,

зневагу до святинь, зваблюють людей, передовсім молодих, життям без обов'язків. І тому використовують не виважене, стримане, праведне слово, що оживляє і просвіщає, а знахабніле слово-розтлінник. Тож як важливо не капітулювати перед цим організованим злом, перед цими, за висловом Євгена Сверстюка, «духами печерними», які перетворили червону газету у кримінально-руду, «і брудний потік став пійлом для маси».

3. Плекати сакрум, вибудовувати сенс

Світоглядна публіцистика під сучасну пору, крім оперативного осмислення поточних подій найширшого діапазону, намагається дати

284

вичерпну відповідь на фундаментальні питання буття, розвитку модерної цивілізації. У цьому контексті анатомізується минуле ХХ століття.

Оригінально осмислила підсумки ХХ ст. польська газета «Тигоднік Повшехни» в межах святкування свого 55-річчя. Першого квітня 2000 р. у Кракові за участю понад тисячі осіб відбувся «Суд над ХХ століттям», який тривав протягом чотирьох годин і транслювався по телебаченню. Відомі експерти, вони ж – обвинувачі, адвокати, свідки, члени Трибуналу, висловили свій погляд на злети й падіння людини, суспільств, держав, цивілізацій. Стенограма суду, опублікована на сторінках газети, дала потужний імпульс для роздумів. Йшлося і про «свідому сліпоту», «оксамитову тиранію демократії, яка була нечутлива до голодної смерті мільйонів людей», і про «тотальне понятійне сум'яття», і про «занепад почуття святості й табу», і про «фальсифікацію історії», і про «обожнювання посередності» – тому сьогодні гіганти тонуть у морі сірятини і пересічності, які до того ж наділені амбіціями супергігантів, і про «інформаційну жуйку», оправлену в упаковку «високої технології», «століття маніпулювання», і про жахливу нерівність між народами (82 відсотки усіх капіталів світу сконцентровані в руках лише 20 відсотків населення), і про «змарнування людського капіталу», кризу культури, комерціалізацію мистецтва, «підписання пакту з мамоною», послідовний відхід від сакрального. **Висновок однозначний: цивілізація росте, людська істота дрібніє, деградує.** Водночас зазначено й низку епохальних здобутків ХХ ст. Скажімо, від Ганді почалися права людини, здійснено блискучі винаходи, прийнято важливі міжнародні документи у межах ООН, «у єрусалимській стіні замуровано молитву Івана Павла II». Загальний висновок: «Треба бути насторожі: проганяти Прометея з нашого двору і брати участь у тяжкій праці Сизифа»²⁶.

Натомість у своїх міркуваннях, висловлених у травні 2001 р., Вацлав Гавел йде далі: **«Людство стоїть перед критичною дилемою: або мовчки споглядати самовбивчий розвиток нашої цивілізації, або активно брати участь у захисті світових багатств, головні з яких – це наша планета й біосфера, частиною якої ми є»**²⁷. Відомий

²⁶ Нова Польща. Спеціальний український номер. – Варшава. – 2001. – С. 144-179.

²⁷ Гавел В. Загрози національній самосвідомості // День. – 2001. – 16 трав.

285

політик, літератор, публіцист, як, зрештою, десятки інших речників народів на усіх континентах, виразно говорить про втрату властивих орієнтирів.

Маємо підстави стверджувати, що деформовано саму концепцію часу. Людській думці не вдається наздогнати історію. З горизонтів сучасної культури зникла проблема вартості та істини. До хаотизації свідомості призвели пастки розуму, тіньові аспекти нових систем інформа-

ції та комунікації. Багато істини у висновках британського історика Пауля Джонсона, який доводить, що такі «вчителі підозріння», як Маркс, Ніцше, Фройд «знищили ХХ століття морально», натомість Айнштайн «знищив його пізнавально», бо виелімінував з фізики абсолютний рух, а Джойс «знищив ХХ століття естетично, знівечуючи абсолютну оповідь»²⁸.

На макрорівні діагностує моральну кризу людства Євген Сверстюк: **«Непомітно, на перших порах дуже непомітно, людина починає маліти на раціоні матеріалізму, в озброєнні раціоналістичних приписів... Але ще не все написано, як росте людина, підіймаючись до великого Бога, і як нікчемніє людина без Бога. А це головний висновок з історії безбожного століття»**²⁹.

Ми навели судження представників різних націй. Ці висновки розтиражовані в десятках і сотнях тисяч примірників. Отже, маємо справу з явищем медіатизації політики, суспільного, культурного життя. І воно неоднозначне. Якщо це спільний зі споживачами інформації пошук істини, увиразнення своєї дії діаграми людської історії, маємо плідний світогляд свободи. Якщо ж медіатизація зводиться до використання різноманітних методів маніпулювання не тільки свідомістю, скільки підсвідомістю, то є очевидним уярмлення словом, образом, звуком. Нові можливості кібернетизації, роботизації, зомбування великих мас людей створюють ситуацію колапсу: «Нема людського в людині – нема проблеми». Раніше, як відомо, Сталін прямо декларував: «Нема людини – нема проблеми». Нині новий тип ліберально-інформаційного тоталітаризму, який є витонченим організованим злом, прагне

²⁸ Chmielewski A. Widmo relatywizmu czyli o filozoficznych podstawach obrzucania jajkami // Odra. – 1999. – № 3. – S. 44.

²⁹ Сверстюк Є. Добігає час тисячоліття // Українське слово. – 2000. – 6 січ.

286

знищити на своєму шляху паростки будь-якої духовно-національної самобутності. Для цього витворено низку маніпулятивних дисциплін: іміджмейкерство, паблік рілейшнз й ін. А максимальне розчленування на функції цілісної людини саме й передбачає «всмоктування» етичної істоти пласкою соціологією та цинічним гедонізмом. Принагідно: це розчленування помітно також у царині журналістики – поділ на якісну та масову пресу є «дискримінацією», адже люди – однакові за своєю сутністю; їх треба трактувати поважно, підносячи рівень інтелектуальної оснащеності, політичної та загальної культури, моралі. Показово, що в Японії нема поділу на якісну та масову пресу; вона там змішаного типу.

Досвід Англійської (XVII ст.), Американської і Французької революцій (XVIII ст.) виявив закономірність: втрата цілісності особи зазначилася через перетворення людей на ідеологічний, політичний та мілітарний матеріал для експериментів матеріалістичних фаталістів – з одного боку, і на функцію системи виробництва, споживання, «насолоджування життям» – з іншого. Нині цей онтологічний розрив загрозливо великий – адже вперше у своїй історії людину розглядають як частину спадщини, яку треба зберегти.

Публіцистика як форма незгасної активності людського духу намагалася завжди безпосередньо впливати на спосіб думок читача чи слухача. Сила її визначається не лише пошуком істини, а й внутрішнім вогнем, отим «вогнем в одежі слова», про який говорив Іван Франко. Щоб об'єднує, скажімо, нашого Іларіона, Сенеку, перших справжніх публіцистів, якими, за визначеннями Женев'єви Табуї, були біблійні пророки, Августина, Паскаля, Сквороду, Мацціні, Шевченка, Емерсона, Карлейля, Масарика, Ганді, Франка, Швайцера, Кистяківського, Честер-

тона, Екзюпері, Леопольдо Сеа, Стуса, Гавела, Сверстюка, Світлану Алексієвич, Віктора Зорзу, Ліну Костенко, Аверинцева, Тішнера та інших? Моральний тип мислення, в осерді якого максима: «Людина людині – брат», людина – Особа, а не функція, не «напівфабрикат». Вони сприймають (чи сприймали) життя як обов'язок служити найвищим ідеалам.

Названі й неназвані публіцисти психологічно відмежовують зло, не посилаються на обставини. Тому істини, досягнені й вистраждані ними, стали орієнтирами для багатьох поколінь. Водночас

287

ці знакові постаті своєю творчістю вимodelювали ідеологеми, які донині дають потужний імпульс для роздумів про сенс історії.

Кілька прикладів. **Сенека:** «Дивись на межу, яка накреслена всьому суццюму, й відмовишся від зайвого». **Іларіон** («О законі і благодаті»): «Закон і страх – рідні брати. Закон зобов'язує, мораль велить», – принагідно нагадаємо, що Іларіон позитивно оцінював свій народ, прилучаючи його, Русь назагал до громади християнських народів. **Августин:** «Держава, у якій нема справедливості, нагадує зграю розбійників, зрештою, ця зграя розбійників і є державою в державі». **Паскаль:** «Будемо намагатися гарно думати – ось початок моральності». **Сковорода:** «Ми мусимо дякувати Господові за те, що Він створив світ таким, що все просте в ньому – істинне, а все складне – хибне». **Шевченко:** «Моліться Богові одному, моліться правді на землі...». **Гете:** «За власним нахилом живе плебей, шляхетний прагне устрою і ладу». **Гоголь:** «Не зборювати тимчасове, а обґрунтовувати вічне». **Генрі Торо:** «Нація повинна увіковічнювати себе пам'ятниками думки». **Масарик:** «Демократія – це любов до ближнього на політичному рівні». **Екзюпері:** «Бути людиною – це якраз означає відповідати за все». **Шлемкевич:** «Духовне і політичне самоздійснення мусять іти в парі». **Ортега-і-Гасет:** «Народ і культура – синоніми, причому взаємозамінні». **Іван Павло II:** «Українці, в родючу землю ваших традицій заглиблюється коріння вашого майбутнього».

Свободу вони розглядали як істину, справедливість, культуру душі, як мораль, почуття відповідальності. Отже, ми повинні дотримуватися трьох засад морального типу мислення, тобто ставлення до ближнього. **Перша:** обов'язком людини є допомагати ближнім на дорозі до святості, плекати сакрум! **Друга:** чим більша потреба ближнього, тим більший обов'язок щодо нього. **Третя:** чим ближчі зв'язки, тим нагальніший обов'язок допомагати ближньому! Згадаймо коротенький вірш Леоніда Кисельова, який потужною метафоричністю розкриває цю істину: «Він був як полум'я. Свої слова – Легкі, як небо, сині, наче квіти, Що ними тільки правду говорити, – Він в наші душі спрагли наливав». Це про Тараса Шевченка. Ми потребуємо багатомірного мислення, такого підходу, що здатний організувати, який враховує взаємозв'язок між цілим та його складниками, який замість ізольованого предмету вивчає в ньому і

288

крізь нього його самоорганізований стосунок з культурним, соціальним, політичним та природним середовищем. Інша наболіла проблема – нині транскордонна комунікація відбувається коштом т. зв. «третього світу». Це явище віддавна потрактоване як культурний чи інформаційний імперіалізм. Маємо наполягати на збалансованості інформаційних потоків («Чи багатим нічого вчитися у бідних?»). Завдання комунікації – зближувати людей, нації, цивілізації.

Нарешті, вільне висловлення думок повинне базуватися на принципах правди, коректно-

сті і поваги до приватної сфери. Турбує інтернет. Йдеться про «втрату вартості інформаційних засобів; недиференційовану одноманітність повідомлень, які деградує до простої інформації; відсутність відповідального зворотного зв'язку і зневіру та відчай у міжлюдських відносинах»³⁰. Водночас обмін інформацією повинен сприяти розвитку солідарності і миру, а також формуванню сумління.

Щоб вижити, суспільство має пильно стежити за тим, щоб лицемірство і аморалізм не стали пружинами життя і не спиралися на підтримку властей, міщанську громадську думку, що сильно зрутинізована, морально невибаглива. Саме тому варто апелювати до публіцистів, відповідальність яких за слово незмірно зросла. Вацлав Гавел, міркуючи про засміченість рідної чеської мови, слушно каже, що це є «запеклими атаками на коріння національної самосвідомості». Але в цьому передовсім «винні ми самі»³¹. Такий висновок здатний зробити кожен чесний українець. Тим паче – журналіст-професіонал, призначення якого бути совістю нації, генерувати й виражати ідеї, настрої, сподівання суспільства. Щоб примножувати мудрість, треба постійно переосмислювати, переживати своє минуле, зв'язати його із досвідом інших народів. Переведення інформації у знання, а знання – у мудрість є складним процесом, що вимагає апостольства.

Правдиве слово спроможне прищепити правильний погляд на речі, прояснити думку, зміцнити почуття. Це можна висловити й так: оголити поняття «вчора», мобілізувати поняття «сьогодні», прояснити

³⁰ Папська Рада з питань соціальних комунікацій // Вісник Львівського університету. Сер. журналістика. – Вип. 21. – Львів, 2001. – С. 550.

³¹ Гавел В. Загрози національній самосвідомості // День. – 2001. – 16 трав.

289

поняття «завтра». Отож, слід зробити вибір: чи стати співтворцем нової цивілізації на ґрунті культури, чи залишитися кон'юнктурним гвинтиком у бездушному механізмі «популярності»?

Нагадаємо ще раз: у публіцистиці простежується відмінність між моральним і раціональним типами мислення, мотивації та поведінки, що виражає тенденцію диференційованого аналізу вартостей. Вже Аріс-тотель не обмежується переліком різноманітних благ, а підкреслює, що предметом його розгляду у «Нікомаховій етиці» є не просто благо (to agator), а найвище благо (to ariston)³². Різні грані людської діяльності, зокрема моральної, утилітарної, подані у ціннісній свідомості поняттями «добро» і «користь», універсалізуються.

«Слово виконує три важливі функції, – зазначає О. Федик, – біопсихічну, розумову, трансцендентну. Усі присутні у мас-медіа. Функціональна триєдиність Слова можлива тому, що воно є Боготвірним і Богодарчим феноменом. Саме тому зі словом як матерією Духу може працювати людина, яка вірить у Бога. Мова не йде ні про релігійну пропаганду, ні про вираження конфесійної приналежності журналіста. Мова йде про християнські засади, глибоко закорінені у психології і душі людей, які інформують, пояснюють, тлумачать, з'ясовують, критикують. Вони повинні усвідомлювати, що їхня праця – на терені Духу Людини. А Людський дух – від Божого духу... І то мало лише знати, в це треба вірити! Тим паче, що Слово теж може бути джерелом гріха, бо воно спроможне як облагородити, так і занепастити Людину»³³.

Журналіст – мислитель, бо він осмислює те, що хоче сказати. Він повинен бути і художником, знайти образи, порівняння, асоціації, щоб змусити інших зрозуміти і відчувати те, що сам зрозумів і відчув. Мислитель потрібний у журналістиці для пізнання, а художник – для вира-

ження. З-поміж багатьох визнаних у світі експертів із проблем аргументації у публіцистиці, одночасно – й журналістів-практиків, варто «пошпортатися» у думках славетного американського газетяра Джозефа Пулітцера, ім'ям якого названо найпрестижнішу премію у США. Обравши девізом своєї діяльності сформульований Гете знаменитий принцип «Той, хто втратив мужність, втрачає усе», пройшовши

³² *Аристотель*. Соч., Т. 4. – М., 1984. – С. 55.

³³ Див: Українське слово. – 1992. – 25 листоп.

290

школу типово американського захоплення сенсаціями, він у поважному віці так визначив обов'язки, які повинні супроводжувати привілейоване становище преси: **«Ніщо не врятує журналістику від підлабузницько-корисливої заангажованості бізнесом, якщо цього не зроблять найвищі ідеали, прискіплива стривоженість, болісне відчуття справедливості, докладне знання проблеми, з якою стикаєшся, та чесне прийняття моральної відповідальності»**³⁴.

З погляду психології є публіцисти, байдужі до розвитку події. Іншим не байдуже, але вони вважають, що від них нічого не залежить: все буде як буде, навіть якщо буде навпаки. І є прекрасна категорія журналістів, які вважають, що їхні виступи, заангажованість у найболючіші проблеми сучасності вплинуть на події, змінять ситуацію на ліпше, тобто своїм словом, можливо, однісіньким, перехилиять чашу на користь правди і справедливості і забезпечать перемогу. Приклад такої позиції запрезентував Стефан Цвейг у романі «Подвиг Магеллана»: супутник Магеллана Пігафетта, який описував перше кругосвітнє плавання, зіткнувшись із намаганням спотворити очевидні факти через національну пиху, марнослав'я, з безкорисливою відданістю стає на бік переможеного і красномовно захищає права того, хто замовк навіки. Так була збережена правда великої історичної ваги. Перефразовуючи слова Михайла Зошенка, ствердимо, що **журналіст з переляканою душею – «це вже втрата кваліфікації»**.

Преса, у тому числі її «ударна сила» – концептуальна публіцистика, потрібна суспільству не як фабрика ілюзій, Діснейленд чи як підпора ідеології (будь-яка ідеологія є герметичною), а як джерело людського досвіду, найпоширеніший спосіб спілкування – очного і заочного, як наука, що об'єктивно досліджує світ, бере участь у виробленні соціальних концепцій, а в сучасності як вартовий правди і справедливості. Натомість ми тільки акцентуємо увагу на понятійному апараті, типологічних ознаках, статистиці, свободі слова й ін. Професор Московського університету, декан факультету журналістики Я. Засурський, аналізуючи результати утвердження свободи преси в Росії, виокремлює шість моделей журналістики – перебудовну, інструментальну; «четвертої влади» і свободи преси; корпоративно-авторитарну; змішану модель на

³⁴ *Pulitzer J'. The college of Journalism // North American Review. – 1904. – May. – P. 83.*

291

основі влади корпорацій і свободі преси; загальнонаціональну, підконтрольну державі, і місцеву муніципально-державну³⁵. Подібна ситуація властива й Україні, щоправда, у нас невідрізною є модель «четвертої влади» і свободи преси – досить зіслатися на гучні скандали, пов'язані з вбивством журналіста Г. Гонгадзе і «касетним скандалом».

Йдеться про сенс професії. Як висловився відомий польський публіцист Стефан Братковський, «особливо нині, коли слід відбудувати бодай мінімум взаємного довір'я». Треба перетворити засоби масової інформації на засоби суспільної комунікації. Саме журналіст-

будитель допомагає підтримувати престиж фаху і усвідомлювати, що «кладучи камінь, допомагаєш будувати світ». Пристрасний заклик до своїх колег-публіцистів і письменників продемонструвала українка Галина Паламарчук: «Все публічне, зверхнє, галасливе – інструментарій, воно не є найдорожчим для Творця, не є таємним і тонким рушієм, поруч із ним; **найдорожче заховане, про нього Він мовчить, доки на Землі влада розбійника... Шаленіє ворог, бо підпирає ворога час, бо минають його терміни, шматує українську землю, ллє отруту в серця, напускає блуд на душі – та не добереться він до Великого Льоху, в якому зберігається код цієї благословенної землі з прозорою назвою – Україна»³⁶.**

Нині, коли відновлена Українська держава і українська нація знову вийшли на арену історії як провісники моральної реформації людства, маємо звіряти свої кроки зі своїми великими речниками, які наближали «розвидняючийся день» словом-рушієм, словом-учителем.

4. Громадянське суспільство – інституція доброчесності

Суто позитивістська методологія, як засвідчив досвід історії, є помилковим мірилом. Людину не можна вилучати із трансцендентності, адже вона – створіння релігійне, а не лише політична тварина, як гадав Аристотель. Так само людина – не лише той, хто вовк для

³⁵ Засурский Я. Десять лет свободы печати в России // Вест. Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика. – 2001. – № 1. – С. 14.

³⁶ Паламарчук Г. Хліб, вода і Божа благодать // Українське слово. – 2000. – 17-23 серп. – С. 19.

292

ближнього, як уважав Гоббс. Криза розуму, отже, у нашому випадку, і криза відображальної, «інвентаризаційної» журналістики спричинили провал двох ідеологій поступу – лібералізму, який завершився нацизмом, і комунізму, який призвів до сталінізму.

Було б на часі «зрівноважити» тріумфалізм у ЗМІ щодо прогресу, демократії, ринку, правової держави та інших, переважно орнаментальних, постулатів чесним зазначенням атмосфери загальної нестабільності. Морально чутлива частина Заходу якраз і намагається переорієнтувати масову свідомість на те, щоб «бачити майбутнє не лише у сфері матерії»³⁷. У психології відоме поняття «звужений стан свідомості». Детермінованість життя економікою і політикою, що є вислідом предметної свідомості, яка поглинула світ за останні два століття, неминуче ослаблює пошуковість розуму.

Акцентуючи нині увагу на правах людини, не можемо ігнорувати її права на захист перед деморалізацією. Матимемо сумну картину, якщо не позбудемося синдрому сутенера. Дуже багато журналістів гендлює душами людей, тобто принижує їх гідність. Журналісти не повинні поповнювати середовища деморалізаторів, у якому домінує і зобов'язує оцей синдром сутенера. Хіба не бачимо, що на сучасному етапі телебачення стало тим вікном, у якому вибито скло? Через це вікно у наше життя заповзає злочинність, цинічна політика, наркоманія, тотальний релятивізм.

Принагідно: у цьому разі варто скористатися багатим спадком інших цивілізацій та культур. Один лише приклад. Поняття «підсвідомість» (нині телебачення переважно впливає на нижчі поверхи свідомості) в індійській культурі не має нічого спільного із західним фрейдистським аналогом, що володіє явною сексуальною конотацією. В Індії вважають, що людина думає навіть тоді, коли не усвідомлює цього. Свідомість набагато ширша від усвідомленої думки. Ця концепція прекрасно відображена у санскритському вираженні, яке можна приблизно перекласти як «таємничий рух душі, внутрішньої сутності». Це – глибоке серце. Тому можна пого-

дитися з тими вченими, які виводили раціоналізм європейців з геопсихічного фактору – обмеженість простору спричиняє певну «пригніченість душі».

³⁷ Kultura. – 1996. – Ч. 10. – С. 15.

293

Журналістика має стати засобом синтезу буднів з вічним, непроминальним, завжди вартісним. Будувати світ – означає займатися превентивною діяльністю. Оскільки метою історії є моральний прогрес, мас-медіа повинні розморозити морально-етичний розвиток суспільств – і багатих матеріально, і злиденних. Треба збуджувати не абстрактну громадську думку, яку речники глобалізму хочуть «тримати на узбіччі, ошукувати, маніпулювати й інтерпретувати згідно зі своєю волею»³⁸. Така громадська думка є улюбленим барометром сучасних ідеологів глобального прагматизму, оскільки більшість ЗМІ, яка їм належить, зацікавлена діяти так, щоб спонукувати споживачів інформації не перешкоджати великим проектам, відволікти маси людей на вирішення дріб'язкових проблем. Щодо посткомуністичних країн, то йдеться про інтелектуальне й моральне обеззброєння націй, накреслення нам безрадісної перспективи.

Як слушно підсумовує Олександра Віатек, трактування «громадської думки» як найвищого демократичного критерію в інформуванні, діяльності, політиці, звичаях і правах є несправедливою і небезпечною пропагандою. Немає «громадської думки». Існують різні «громадські думки», які виражають плюралізм думок, гарантований демократією, що його не можна спрваджувати (дискредитуючи лояльно діючі пропаганди) до єдиної, генеральної opinio, або навіть до opinio арифметично домінуючої³⁹. Крім того, громадянське суспільство має стати інституцією доброчесності, а не стихією гри індивідів – кожний за своїми правилами.

Декарт свого часу увів у науковий і культурно-політичний обіг формулу «дерево знання». М. Шлемкевич доповнив картезіанське порівняння знання з деревом, коріння якого – метафізика, стовбур – фізика, а гілки – усі інші науки. Перейшовши від статички до динаміки, беручи до уваги не тільки вигляд, але й життя дерева, Шлемкевич говорить про внутрішній сенс, життєвий принцип явищ, про духовні інтереси доби.

³⁸ *Viatteau Alexandra*. Od komunizmu do globalizmu. Propaganda – sztuka przekonywania czy oszukiwania // *Zeszyty Prasoznawcze*. – 1996. – Nr 3-4. – S.49.

³⁹ Там само. – S. 49.

294

Запитання для самоконтролю

1. Аристократія істини.
2. Насущна потреба – пропонувати людині вищий сенс буття.
3. Як змодельовати опінієтворчу пресу?
4. У чому полягає незалежність ЗМІ?
5. Творча знахідна газети «Ти́гднік Повшехні» і польського телебачення.
6. Істини-орієнтири.
7. Програмний документ Папської Ради соціальних комунікацій.
8. Властиве розуміння «громадської думки».

295

ІВАН ФРАНКО: МІСІЯ ПУБЛІЦИСТА

1. Плекати невмирущий дух нації

Іван Франко «скрізь ставив рідний народ підставою своєї діяльності, добро народне – метою, розум, науку – шляхом до мети»¹. Тому нам треба «... зберегти все незістарене, бо духовна наша спадщина суттю своєю гуманна, людяна, демократична, вона має вселюдську цінність»². У царині публіцистичної діяльності І. Франко теж глибоко усвідомлював відповідальність думки перед цілістю, соборністю світу, інтегрованою особистістю та нацією, яка втілює невмирущий вічний дух. Це «рух вгору», що допомагає уникнути «руху вниз» до маніпулювання з прагматичною метою чи сумнозвісного конформізму. Пробудити людську й національну гідність, озброїти читача інструментарієм добра, прищепити осмислену, активну, оптимістичну етико-філософську концепцію рідному народові через охоплення усіх трибів сучасності й досвіду багатотисячолітньої історії українського та інших народів, прояснити та пояснити життєві реалії – такої позиції вимагала епоха. Це був виклик для непересічної творчої особистості, й І. Франко відгукнувся на нього захоплено.

У поезії, датованій 23-м червня 1880 р., І. Франко писав: *Ти, розуме, бистроуме, Порвипута віковії,*

¹ Єфремов С. Історія українського письменства. – Нью-Йорк, – 1991. – Т. 1. – С. 174.

² Інтерв'ю. Олесь Гончар розмовляє з Любов'ю Голотою // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1992. – Червень. – С. 10.

296

Що скували думку людську! Двигни з пільми люд робучий, Двигни з пільми – та до мене! Розхитай в нім ясні думи. Розрости бажання волі, Виплекай братерську згоду. Поєднай велику силу, Щоби разом, дружно стала, Щастя, волі добувала! Це – кредо. Водночас, як доводить Юрій Лавріненко, це доля, адже на людину, яка «від природи своєї мала виключне почуття відповідальності, звалюються гори праці»³. Відтак панорама нездоланного зростання І. Франка (істина – процес!) стала символом нового відродження України. Кредо-доля, незважаючи на всі перепони, цькування й нерозуміння, особливо з боку «патріотів», які люблять Русь «як хліб і кусень сала», й наприкінці його життєвого та творчого шляху визначали позицію «не можу мовчати»; один лише, та надто промовистий приклад заангажованості:

*Не мовчи, коли, гордо тишаючись,
Велегласно брехня гомонить,
Коли, горем чужим утішаючись,
Зависть, наче оса та, бринить,
І сичить клевета, мов гадюка в корчи, –
Не мовчи! Говори, коли серце твоє підіймається
Нетерплячкою правди й добра,
Говори, хай слів твоїх розумних жахається
Слямазарність, бездарність стара,
Хоч би ушам глухим, до німої гори,
– Говори!*

Іван Франко у передмові до польського видання його творів 897 року (повністю ця автобіографічна сповідь була передрукована журналом «Молода Україна» у 1926 р. – Кн. 6. – С. 10-

12), картаючи

³Лавріненко Ю. Дещо до еволюції світогляду і політичної думки Івана ранка. Нотатки і спостереження // Збірник «Української літературної газети». 1956. – Мюнхен, 1957. – С. 4.

297

інтелігенцію за відсутність справжнього громадського духу, посвяти, любові, висловивши біль за відсутність у широкого загалу волі діяти, так задекларував свій обов'язок: **«Як син українського селянина, ви-годуваний чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваюсь до обов'язку панщиною цілого життя відробити ті шеляги, що їх видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видко світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій руський патріотизм то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, вложене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу стиха проклинати долю, що вложила мені на плечі се ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням. І коли що полєкшує мені двигати се ярмо, так се те, що бачу, як руський нарід, хоча він гноблений, отемнюваний і деморалізований довгі віки, хоч і сьогодні бідний, недолугий і непорадний, але все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливости, й до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для цього народу й ніяка праця не піде намарне».**

Якщо народ має свій голос – він невмирущий. Ми маємо багато голосів, слово яких визволяло, а не поневолювало. Першим з плеяди світочів духу справедливо називаємо Тараса Шевченка. Він зрозумів сенс історії як моральний прогрес, як пізнання Бога через самореалізацію людини й нації. Т. Шевченко закодований, тому цілісний і невичерпний. Повнота буття людини і нації та візія народу й людства виражені в його творчості через історичний аспект – «Не вмирає душа наша, не вмирає воля», через політичну заангажованість – «Борітеся – поборете», через соціальне милосердя – «Обніміте й найменшого брата», через велемудру філософію – «Діла добрих обновляться, діла злих загинуть», через повнокровний патріотизм – «Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять, лукаві...», у контексті планети, застороги від планетарного зодноріднення – «Не гріє сонце на чужині».

Таким же могутнім і закодованим є голос І. Франка. Нині, коли ми сягаємо повноти Франкового слова, маємо усі підстави сказати: так, він двигнув з п'їтьми народ, так – він розхитав у суспільності ясні думи, так – він виплекав братерську згоду, так – він вчив добра і сам зумів опертися злові. Тож дивно під сучасну пору чути просторікування

298

про нашу бездержавність, провінційність, відсутність політичної нації, комплекс меншовартості та ін. Це не що інше, як мавпування, до того ж тих, які свідомо й цілеспрямовано накреслюють нам безрадісну перспективу, нав'язуючи злякисні стереотипи.

Упродовж усього життя Іван Франко саме і **«рівняв стежку правді»**. І тому його справедливо наголошуваний інтелектуалізм має **сакральний** характер. Правда – не тільки пізнавальне явище, але й моральне. Цей визначальний мотив повторюється знову і знову у віршах, оповіданнях, п'єсах, статтях, наукових розвідках, переспівах, листах великого мудреця України. Франко справді – океан.

Оцінюючи творчість Івана Франка, ми не повинні чіплятися за вторинне, нарікати його

виразником позитивізму, хоча раціональний чинник у його творчості очевидний; сповідником соціалістичних, навіть марксистських ідей, хоча у розгляді суспільно-політичних поглядів Івана Франка, у висвітленні його світоглядного розвитку, як справедливо наголошує Богдан Кравців, усі автори без винятку обмежувалися тільки раннім періодом літературно-публіцистичної і громадської діяльності Каменяра, тим паче речником так званих інтернаціоналістських поглядів, в розумінні класової боротьби й нівелювання національного первня, або ренегатом, висмикуючи деякі факти його участі у польській, німецькомовній пресі. Генії ніколи не були й не можуть бути одномірними. Те, що Іван Франко, керуючись завжди компасом служіння рідному народові, аби він, «серцем молодий, думками високий», став «власнивцем свого труду», «у власнім краю сам свій пан», засяяв «у народів вольних колі», ретельно пізнавав історію різних народів і цивілізацій, **актуальні на той час, популярні** суспільно-політичні погляди і критично придивлявся, чи вони можуть утвердитися як животворні, перспективні, – є радше великою його заслугою. Тільки потужна мислительна праця над «просюванням» різноманітних поглядів влаштування життя, зіставлення різних ідей допомогли устійнити його суспільно-політичні позиції, остаточно оформити світогляд державника і сповідника вселюдських ідеалів.

Не інтересів – ідеалів, ось що вирішальне. Віддаючись Україні «доконечно», полюбивши «Божую її подобу», Франко голосно декларує: «А чи ж перечить ся любов Тій другій і святій любові До всіх, Що ллють свій піт і кров, До всіх, котрих гнетуть окупи? Ні, хто не любить всіх
299

братів. Як сонце Боже, всіх зарівно, Той щиро полюбить не вмів Тебе, коханаю Вкраїно!» Звернемо увагу, що поезія створена 23 червня 1880 року, саме у той день, коли й написаний вірш, про який ми вели мову на самому початку. Однак символіка не тільки у цьому. Сьогодні, коли у західному світі запанував неолібералізм у варіанті соціального дарвінізму, і наші політики намагаються нав'язати українському народові цю збанкрутілу концепцію як орієнтир утвердження себе у світі, варто було б бодай замислитися над думками Франка.

Він, без найменшого сумніву, був одним з найбільших свободолюбців світу. Свободу він розумів не як егоїзм, а як істину, як справедливість. Адже український народ віддавна є носієм правди-віри, правди-Істини, правди-справедливості. Коли народи, соціуми, людство назагал хочуть жити у згоді з божественними законами світобудови, то вони мусять взяти свободу-істину за основу основ, за фундамент спільного життя. Чи у «Галицьких образках», чи у повістях «Борислав сміється», «Боа констріктор», в яких показано захланність, безоглядність чужинців-визискувачів, чи прямою публіцистикою Франко найбільшим гріхом супроти природи, життя і Бога вважає невільництво, утиск свободи людини і нації. Причому це поняття наскрізь творче. Без свободи немає творчості, але без творчості й мозольної праці свобода гниє на корені – що виразно, до речі, бачимо доволі часто в нинішніх умовах «орієнтаційної сверблячки» (вислів Івана Багряного) політиканів різної масті.

«Народи є думками Божими» – так висловився німецький історик Леопольд фон Ранке. Доля розпоряджається, що раз на століття, деколи півстоліття з'являється у кожному народі віща людина, поет-провидець, який виражає «думку» – душу свого народу. Як і Тарас Шевченко, Іван Франко створив ідейний та інтелектуальний ґрунт для українського самостійницького руху у ХІХ-ХХ століттях. Література, як відомо, розкрила найбільше істин. «Українську духовність, а значить і життя, формували поети, вчені, публіцисти, що горіли па-тосом правди-

справедливості, патосом, що його негасиме джерело в українському народі», – справедливо пише Миколи Шлемкевич у своїй книзі-розмісленні «Українська синтеза чи українська громадянська війна». І Сковорода, і Шевченко, і Костомаров, і Драгоманов, і Франко, і Грушевський та інші – передовсім шукачі справедливості у людському

300

співжитті. «Вона є основною цінністю, пробним каменем і святости, і мудрости, а не навпаки». Саме у цьому визначальному аспекті ми на століття випередили західні концепції, що базуються на позитивізмі й пласкому соціологізмі. Загальновизнано, що після Шевченка найбільше виявив, синтезував, концептуалізував й визначив динаміку розвитку української національної ідеї Іван Якович Франко.

2. Цілюща влада вистражданого слова

Особливо варто наголосити на силі переконання у праві на цілющу владу вистражданого слова, що його демонстрував Іван Франко. Паралелі в цьому випадку з найвидатнішими геніями людства цілком доречні. У поезії «На старі теми» І. Франко малює постать блаженного мужа, який у хвилях занепаду, коли гложне й найчутливіша совість, «диким криком збуджує громаду, і правду й щирість відкрива, як новість». Творча особистість, для якої життя є обов'язком служити, не йде на згоду з підлістю, не поклоняється злomu, на суді неправих підносить свій голос, щоб «заціплії сумління» тормосити. Шляхетний вибір, несхитна позиція у боротьбі за правду і справедливість «кров людства облагородить»⁴. До 150-річчя від дня народження Івана Яковича Франка солідні українські видання вмістили серію концептуальних статей, документальних матеріалів, у яких наголос зроблено на ролі творчості Франка – будівничого відродження української державності, речника патріотизму, невтомного орача української духовної ниви, який осягнув славу світу. Дуже важливо, що, скажімо, газета «Українське слово» передрукувала статтю Симона Петлюри «Іван Франко – поет національної чести», яка вперше була вміщена у газеті «Українская жизнь» в 1913 році (число 5. – С. 26-40, число 6. – С. 76-89). Творячи «культурну і громадську міць рідного народу», підкреслює Петлюра, великий мудрець України «б'є (словом), як батогом, і очищає, як каяттям»⁵. Особливо плідно і всебічно розкрито роль Івана Франка у концептуальних статтях авторитетних експертів і журналістів на сторінках газети «День». Самі заголовки є промовистими: «Що значить бути патріотом?» (2006. – 21 лип.), «Уроки Франка» (2006. – 11 серп.),

⁴ Франко І. Вибрані твори. – К., 1956. – С. 81.

⁵ Див.: Українське слово. – 2006. – 23-29 серп.; 30 серп. - 5 верес.

301

«Ювілейна франкіана Сергія Єфремова» (2006. – 11 серп.), «Ювілей Івана Франка як тест на культурну та політичну притомність українців» (2006. – 1 верес), «Творець нації» (2006. – 2 верес), і особливо розгорнуте дослідження Дмитра Павличка «Будівничий української державності», вміщене у двох номерах газети (2006. – 12, 15 серп.).

Як відомо, **остаточно «самостійницький курс» Івана Франка було оформлено у його відомій статті «Поza межами можливого»,** яка побачила світ на сторінках «Літературно-наукового вісника» у 1900 році. Саме того ж року, і це символічно, Микола Міхновський виступив з брошурою «Самостійна Україна». Професійно добротро відзначив роль статті Франка Богдан Червак у газеті «Українське слово» (2006. – 23-29 серп.). Тут переконливо обґрунтовується концепція неминучості державного становлення української нації. Це станеться чи під ти-

ском «шлункових ідей», чи «національних ідеалістів». Франко засуджував тих діячів, які закликали займатися тільки «не політичною культурою», тобто «плекати рідну мову, письменство, освіту», але не втручатися у політичну діяльність. Таке «егоїстично-матеріалістичне» розуміння потреб нації веде український народ до зневіри та апатії. Однак Б. Червак, як і інші автори, не повністю наводять геніальне судження Франка про націю. Подано лише частину абсолютно точного аналізу і унікальної передбачливості нашого Каменяря: **«Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді б широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації».**

Надзвичайно важливі подальші уточнення І. Франка: **«Може бути, що колись надійде пора консолідування якихсь вольних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей. Але се може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та неволення відійдуть у сферу історичних споминів. А поки що треба нам із чеським поетом стояти на тім:**

*У зорях небесних великий закон
Написаний, золотолитий,
Закон над закони: свій рідний край
Над все ти повинен любити.*
(із «Космічних пісень» Яна Неруди)

302

З точки зору поставлення проблеми, що головне в публіцистиці, добору аргументації, моделі та виражальних засобів цей витяг з дуже актуальної понині статті заслуговує на те, щоб на ньому застановитися докладніше. 1. «Рами нації» – якраз і є це субстанція органічна, від Бога, тому без розуміння її цілісності, передовсім духовної, неможливо вирішувати те чи інше питання в ширшому масштабі. 2. Фарисейство інтернаціоналістів для І. Франка таки стало очевидне, бо уся попередня історія людства засвідчувала прагнення речників планетаризму, осіб зі зміненими прізвищами нав'язати іншим меркантильний погляд на життя, зруйнувати дві засадничі речі – традицію і віру. 3. В І. Франка слова «своє духовне відчуження від рідної нації» подано в розрядку, інакше кажучи, він на них особливо акцентує. Чому? Знову ж таки, попередній досвід співжиття народів застерігає від людей, які зреклися Бога і рідної матері. Фальшиві пророки, розробивши витончену систему маніпулювання суспільною свідомістю, понині оперують стереотипами «вселюдськості» – за цим стоїть егоїстичний груповий інтерес. 4. Надзвичайно цінна думка про сповнення всіх національних змагань, про відхід у непам'ять національних кривд та неволень. І. Франко прекрасно розумів, що серед народів не повинно бути ієрархії, всі рівновеликі в моральному сенсі, мудрість кожного народу очевидна, її треба берегти як зіницю ока. Будь-яка нація відповідає перед вселенською спільнотою за самозбереження, самоідентифікацію, інакше матимемо загальну деградацію, що, зрештою, довело намагання перемішувати етноси у різних «топильнях», особливо через цілеспрямоване формування «гомо советікуса». Скривдження націй призвело до того, що людство не тільки збідніло, змаліло, спростачилося, але й обтяжило своє сумління – бо часто дозволяло імперським силам пригноблювати слабшого, а то й вчиняти жажливі етноциди, тотальну загалду у війнах, революціях, через голодомори та інші нелюдські способи, тут історія України ХХ ст. дає страхітливі результати. Нарешті, за-

кон над законами полягає в тому, що без рідної землі щасливим не будеш. Якщо ми над усе не любитимемо рідний край, відмовимося від себе під натиском зденационалізованих сил, то справді, як часто повторював І. Франко, відкривуться ворота для всякої підлості.

Усе наче виписано з реалій початку XXI століття. Ще не сповнені «всі національні змагання», а вже скомерціалізовані і змонополізовані

303

мас-медіа впроваджують у масову свідомість неминучість глобалізації саме у варіанті домінування певних націй і цивілізацій. У науковій літературі не відтворюють також кінцевого акорду цієї програмної статті Івана Франка. А саме він пояснює і прояснює певні тенденції світового розвитку: **«Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уявляти собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить його нам, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас як сліпа машина»⁶.**

Як бачимо, найглибший елемент мотивації відображається у способі впливу на масову свідомість. І. Франко не ставить метою максимально розбурхати пристрасть, спричинити конфронтацію між політичними силами чи навіть націями, цивілізаціями. Ми не бачимо тут семантичного натиску, підміни понять, войовничого ідеологізму, нетерпимості, пресингу в аргументації. Натомість, виразно проглядається шляхетна мета пошуку консенсусу, зрозуміння й пошанування вартостей об'єкту впливу. Тому використані засоби аргументації становлять моральну цінність. Дуже поширена і в ті часи, і особливо нині стрибкоподібна ідеологічна мутація, що неминуче призводить до руйнівного резонансу, була витіснена таким комунікативним діянням, що обов'язково націлене на спільний пошук розв'язки існуючих проблем, коли співпраця на рівні аргументів набирає субсидіарного характеру. Фахівці давно довели: принцип допоміжності (субсидіарності) слід розуміти не як нав'язування бажаних для себе розв'язків, а надання кожному учасникові діалогу чи пасивному споживачеві інформації можливості самому дозріти до відповідних для нього найкращих реалізацій та допуск до індивідуальної творчості кожного, до кого апелюємо, з ким кооперуємося. Це – евристична публіцистика.

3. Горизонти публіцистики

Пробуджуючи людське в людині, накреслюючи нації шлях у будуччину («Засяєш у народів вольних колі»), підносячи на найвищі орбіти духовності візію людства, через різні прояви творчості – філософію,

⁶ Літературно-науковий вістник. – 1900. – Жовтень. – Рік III, том XII, книжка X. – С. 1-9.

304

політику, поезію, журналістику, культуру, художню літературу, громадську заангажованість – І. Франко, як і інші речники нації, суттєво збагачує наші уявлення про публіцистику.

Ставлячи перед собою благородну мету підняти з духовних руйновищ свій народ, І. Франко розумів втручання публіцистичним словом у події значно ширше, ніж це визначали йому опісля, керуючись так званим класовим підходом. «Всяке теоретизування, – наголошував він у статті «Поza межами можливого», – а особливо публіцистичне, має значіння тільки тоді, коли являється висловом, виясненням тих інтересів, тих почувань, течій, які наклонились або наклюнувалися в суспільності, і без найтіснішого контакту з життям те розумування робиться сірою, безплідною доктриною, що в деяких випадках (коли доктринер дістане в руки силу, впли-

ви) може принести народному життю необчислені шкоди»⁷. У тогочасному українському суспільстві вже «наклонулась» потреба з'ясувати своє місце серед інших народів, досягнути свою історію, налагодити життя на вияві безмірності своїх сил, встановити гармонію в суспільстві та ін. То ж не випадково І. Франко прагне, з одного боку, поєднати публіцистику з політикою, формувати політичне мислення, з другого – залучити моральну й духовну енергію загалу, щоб «випрацювати відвагу і силу для дальшої боротьби». Таких прямих міркувань про роль публіциста можна навести чимало. Однак слід врахувати ту обставину, що творець такого формату неминує об'єктивно оперує словом і як певним типом культури, світосприймання, і як дійсністю, що акумулює усі аспекти буття. І тому маємо змінити своє уявлення про суть, параметри, форми вираження змісту, призначення публіцистики.

Онтологія публіцистики полягає, таким чином, у її всеохопності, на відміну від науки, яка визначається переважно матеріальними онто-сами, до того ж відзначається специфікацією. Публіцистика має справу з матеріальними і духовними субстанціями, життєва прив'язаність до правди в ній поєднується з метафоричністю, здогадністю; вона цілком ідентифікована інтелектуальна реальність, яка фіксує динаміку життя, мислення й психології. Знову вдамося до доволі характерного прикладу:

⁷ Літературно-науковий вістник. – 1900. – Жовтень. – Рік III, том XII, книжка X. – С. 3.

305

*І бажая, щоб ми згідно,
Сміло, свідомо, свобідно
Йшли до спільної мети:
В своїй хаті жить по-свому,
Не коритися нікому,
Лад найкращий завести.*

Українська публіцистика, яка проходить формотворчий період в умовах власної державності, повинна знайти рівновагу між рафінованою інформативністю і об'єктивністю та метафоричністю, літературною витонченістю, емоційністю тексту, випрацювати моральну відповідальність за слово.

Новітній історії України І. Франко дав новий тон і атмосферу, вищий дух, ширші горизонти, величнішу мету. Він діяв у всьому діапазоні людського існування. І тому в арсеналі нашої публіцистики дотепер є його аргументи у боротьбі з пласким позитивізмом, москвофільством, марксизмом, космополітизмом, в утвердженні національної ідеї як найпродуктивнішої сили під сучасну пору. Вже згадуваний Ю. Лавріненко лаконічно формулює найсуттєвіше: «В оцінках Захід – Росія, що здушували Україну, зродились у 70-х роках три концепції, і при тому всі більш-менш зорієнтовані на зовнішню допомогу: австрофільство народоців, москвофільство і нарешті космополітизм та міжнародний соціалізм. У ретроспекції складається враження, що Франкова місія полягала в подоланні в собі самому і в інших всіх трьох «орієнтацій» і в **організації суверенної соціально-політичної і культурної сили України**. Це була лінія найбільшого опору, лінія боротьби з власною епохою (коли під нею розуміти тодішню українську людину). Сила характеру, таланту, культури й етики в їхній єдності («бути цілим чоловіком» – девіз І. Франка) – це були єдині його союзники у цій боротьбі»⁸.

І. Франко ще на зламі століть збагнув суть позитивізму як ерзацу релігії, коли віра й лю-

бов затьмарюються «знанням», відтак егоїзмом і насильством (це і є властива суть матеріалізму), пізнав зсередини марксизм, який замінив найголовнішу, моральну проблему економічною і став «формальною релігією, заснованою на догмах ненависті та

⁸ Лаврінченко Ю. Дещо до еволюції світогляду і політичної думки Івана Франка. Нотатки і спостереження // Збірник «Української літературної газети». 1956. – Мюнхен, 1957. – С. 6.

306

класової боротьби», застерігав від «народної» держави, яка «сталась би величезною тюрмою», від фаталізму, розбив легенду про «месіанство й непомильність» Маркса і Енгельса⁹.

Уваги заслуговує стаття Івана Франка «До історії соціалістичного руху. Комуністичний маніфест 1848 року». Вона вперше була опублікована у «Літературно-науковому віснику» НТШ 1904 року (річник 7, том 25, стор. 134-152). До 50-томного видання Франкових творів вона не ввійшла. Досконало вивчивши генезу і концепцію марксизму, Іван Франко продемонстрував у цій статті глибоке уміння передбачити з абсолютною точністю розвиток суспільства на десятки літ наперед. Водночас, здійснюючи порівняльний текстовий (дуже скрупульозний і переконливий) аналіз маніфестів В. Консідерана та К. Маркса, поданий за В. Черкезовим, І. Франко акцентує увагу на морально-етичному аспекті створення «Комуністичного маніфесту» Маркса і Енгельса. Наведемо два промовисті витяги з цієї статті. **Перший:** «Я почув себе остовпілим, обуреним і навіть упокorenим, коли мені довелося прочитати книжечку Віктора Консідерана «Principes du Socialisme. Manifeste de la democratie au dix neuvieme siecle», написану 1843, а видану 1847 року. Та й було чого чудуватися. В брошурі на 143-х сторінках Віктор Консідеран викладає ясно, по своєму звичаю, всі підстави марксизму, того «наукового соціалізму», який парламентаристи хочуть накинути цілому світові». **Другий:** «Для сучасних і дальших поколінь буде добре, коли буде розбита легенда про їх месіанство й непомильність, про те, що вони майже з нічого сотворили «науковий соціалізм» і дали в своїх писаннях нову об'яву, нове евангеліє робочому народові всього світу. Добре буде, коли всі віруючі й невіруючі в нову релігію почнуть на її творців глядіти як на людей даного часу й оточення, що черпали свої ідеї з того оточення і переробляли їх відповідно до складу свого ума, для людей свого часу. Таке глядіння зменшить у віршах і в невірних партійну заїлість і фанатизм, улекшить порозуміння, а через се й працю для досягнення великого ідеалу – соціальної справедливості на ґрунті гуманного чуття»¹⁰.

⁹ Лаврінченко Ю. Дещо до еволюції світогляду і політичної думки Івана Франка. Нотатки і спостереження // Збірник «Української літературної газети». 1956. – Мюнхен, 1957. – С. 4.

¹⁰ Див.: Франко І. До історії соціалістичного руху. Комуністичний маніфест 1848 року // Про світа. – 1991. – Серпень.

307

Життя і творчість І. Франка неспростовано доводять, що патріотизм – то не доблесть вибраних чи посвячених, а звичний, природний стан чесної, совісної душі. Це синонім моральної гідності людини. Франків «примат субстанції національної над усякими інтернаціональними панацеями»¹¹ неодмінно спонукував його послідовно доводити, що кожна консервативна нація, рівно ж українська, за великим рахунком є невмируща. Відтак «кожний крок внутрішньої культурної праці» (культуру слід сприймати як інтегрованість чотирьох категорій – символів, героїв, ритуалів і вартостей) є, на його думку, дорожчий від хвилевих ораторських успіхів, тому «**нам треба жити не лише своїм життям, але також для себе, без огляду на інших. Числімося са-**

мі з собою, числімо себе і свої сили, то й інші будуть числитися з нами»¹². По-сучасному висловимо це так: **БУТИ СОБОЮ, ЗГАДАТИ СЕБЕ!** Нині наші політологи, державні мужі ніяк не спроможуться знаходити компоненти національної ідеї у роздумах, судженнях, концепціях великих речників нації, які відкрили давно багато засадничих істин, підтверджених ходом історичного розвитку. Тим часом ця ідея – на «поверхні», якщо розкодувати бодай Т. Шевченка та І. Франка: це органічна єдність етноісторичних, християнських, громадянських, соціальних, екологічних і генетичних вартостей.

Ще деякі моменти. Далекоглядність Франка виявилася не тільки через розмишлення над вічними питаннями екзистенції людини, народів, через постановку питань: «Для чого ми живемо?», «Чому ми невпинно шукаємо сенсу буття?», відтак ставив культуру на чільне місце в русі суспільства до найбільшої повноти буття. Він посутньо закликав цілком звільнитися від ментальності «жертви» і «гнобителя», хоч на кожному, як кажуть, кроці, захищав жертву й таврував пригноблювачів. Ми бачимо Франка як людину, яка перебуває всередині важкого, небезпечного і швидкоплинного процесу, коли онімилій від гноблення народ рухався навпомацки, але невблаганно до повнішої свободи й національного стабільного утвердження.

¹¹ *Лавріненко Ю.* Дещо до еволюції світогляду і політичної думки Івана Франка. Нотатки і спостереження // Збірник «Української літературної газети». 1956. – Мюнхен, 1957. – С. 8.

¹² Докладніше див.: *Багам О.* Іван Франко і теперішнє становище нації. – Дрогобич, 1991. – С. 70.

308

4. Прогностичний аспект творчості

Із горизонтів ХХІ століття бачимо, з одного боку, банкрутство комерційно-маніпулятивної цивілізації, яка мусить полишити історичну арену, оскільки спричинила жахливу несправедливість і понизила людину, з іншого боку – збагнути небезпеку втрати не державності – цього вже не станеться, а найголовнішого ресурсу нації – чорноземів. Вже кілька років ведеться наполеглива пропаганда, під виглядом «турботи» про село, необхідності зробити землю товаром. Якщо тільки знімуть мораторій на продаж землі, ми опинимося в ситуації рабів на споконвічних наших землях. І тут багато рефлексій викликає вірш «Наймит» 20-річного хлопця з Нагуєвич, написаний 10 жовтня 1876 року. 130 років тому! Нагадаймо його собі. Селянин з дитячою душею, «з тужливим співом оре поле, оре не собі», хоч «земельку святу, як матінку, кохає», щоб з його трудів «на других хоч спливала небесна благодать». «Той наймит – наш народ, що поту лле потоки над нивою чужою. Він серцем молодий, думками все високий, Хоч топтаний судьбою». Франко нагадує, що селянин довгі століття чекає своєї долі, перебувши руїни, татарські лихоліття, ярмо панщини. Селянин не втрачає надії, мов велет той давній. Франко закінчує вірша такими закликами: «Ори, ори й співай ти, велетню закутий. В недолі й тьми ярмо. Пропаде пільма й гніт, обпадуть з тебе пуга, І ярма всі ми порвемо!». Поет не має жодного сумніву в тому, що «вольний власний лан» знову оратиме український селянин і що він у власнім краю стане «сам свій пан».

Дивовижа, але на початку ХХІ століття ця поезія «Наймит» набрала конкретних обрисів. Ми стаємо у власнім краю господарями, але давні загрози не зникли, навпаки, вони набрали зловіщого виміру. Ті чужинці, які гендлювали нашими землями, з допомогою недалекоглядних українських політиків, мають намір зробити українські чорноземи товаром і дати можливість скупити їх міжнародним спекулянтам. Патріотично заангажована публіцистика вряди-годи за-

гострою увагу на цьому питанні, але якось боязко, без залучення історичних аргументів, зокрема й думок, застережень Івана Франка. Щоправда, є винятки. Кілька років тому американський (український) професор Джеймс Мейс, до речі, з індіанського племені чарокі, в одному з коментарів у газеті «День» застеріг нас, українців, що ми доконечно мусимо вийти з довгої історичної

309

коми. На нашу думку, цей матеріал під назвою «Трагедія, що назриває» перевершує постановкою проблеми, аргументацією публіцистичні виступи багатьох авторів. Мейс пише: **«Зверніть увагу на ситуацію, що назриває в українському селі, де ще проживає чверть населення країни. Незабаром люди, які оброблять найкращі сільськогосподарські угіддя у світі і які не мають ні грошей, ні влади, отримають сумнівне право продавати цю землю тим, хто має й те, й інше».** Якщо це станеться, то, цитуємо далі Мейса, «більш привабливі сільські дівчата дванадцяти-п'ятнадцяти років завжди зможуть знайти собі місце на ринку білих рабів у Туреччині, або деінде, де їх перепродуватимуть знову і знову. Їхні брати... можуть продати свої послуги охоронців або поліцаїв, ...а їхні батьки шукатимуть шматок хліба». Згадавши, що за сталінщини селяни були перетворені на рабів, Джеймс Мейс висловлює сумне передбачення: **«А тепер, здається, їх готують до виселення із землі, яка годувала їх та їхніх прадідів. Невже автор цих рядків є єдиним в Україні, хто готовий здійснити гвалт з цього приводу?»**¹³. Від себе додамо: невже новітнім українським поетам знову доведеться, услід за Іваном Франком, писати вірші, подібні до тих, які містяться у циклі «До Бразилії», де Франко з боєм відтворює стан українців: «Гей, розіллялось ти, руськеє горе, Геть по Європі і геть поза море».

5. На найвищих світових орбітах

Як бачимо, Іван Франко мислив, творив на найвищих орбітах національного, європейського та й світового життя. Невситимий інтерес до історії як навчительки життя, до ідеалів народів, наслідування мудрості праукраїнців, яка зафіксована у першій книзі Вед і виражена такою спонукою: «Нехай прийдуть шляхетні думки до нас з усіх сторін», дає нам підстави і аргументи до розв'язки нинішніх проблем оцінки ситуації в Європі, очевидно – в цьому контексті і в Україні, а також знову вернути собі авторитетне місце серед світової спільноти. Треба віддати належне нашим колегам – журналістам з газети «Діло» (українського «Таймсу»), які вмістили 31 травня 1916 року такий промовистий відгук на смерть Івана Яковича Франка: «Все, чим цікавився людський дух

¹³ Див.: Мейс Дж. Трагедія, що назриває // День. – 2004. – 24 лют.

протягом століть і тисячоліть свого розвитку, все, чим жили і живуть народи та племена всіх частей світу, всі можливі області життя й думки – для всього того жеврів пристрасний інтерес в душі Франка. І то не була сама тільки контемплетаційна цікавість, що легко насичується і пересичується, а цікавість діяльна, невтомно, ненаситно діяльна. Старий Єгипет чи Асирія, Платон чи Спіноза, Шекспірова Англія чи архіновітня Австралія, Дантівські середні віки чи американський капіталізм, Верлен чи К. М. Майер, парцеляція чи індемнізація, душа польських повстанців чи гуцульських опришків, Хмельницький чи діячі Великої революції, візантійська декаденція чи простота народної поезії, «Фавст» Гете чи «Чернець» Шевченка, денник чи науковий журнал, філологія чи строга філософія – і хто в силі бодай приблизно перелічити ті області життя цілого людства, які злітав невсипущий дух Франка, в які він вдирався, які він нано-

во в собі переживав».

Національний ідеал І. Франка знаходив і відгук, і самостійне вираження у публікаціях багатьох видань у Європі, зокрема у журналі Сетона Вотсона «Нова Європа». Це видання підтримало українців у прагненні відновити свою державність¹⁴. Тут виступав знаменитий речник гуманізму, демократичного націоналізму Томаш Масарик. У своїй статті «Гуманістичні ідеали» він підкреслював, що «ідея гуманності виявляється як ідея національна», обстоював право кожної нації на власну державу. Т. Масарик був особисто знайомий з І. Франком, вони зустрілися у 1893 р. у Відні. Їхнє листування засвідчило збіжність позицій щодо звільнення народів від чужоземного панування. Т. Масарик надіслав І. Франкові монографію про видатного чеського журналіста і письменника Карела Гавлічка-Боровського. В передмові до неї він писав: **«Розвиток національності мусить іти невідлучно з розвитком свободи думок і свободи політичної... Нація, котра в ім'я чи то державних, чи то інших інтересів гнобить, душить та спляє у вільному розвитку іншу націю, копає могилу сама собі й тій державі, якій ніби має служити це гноблення»**. Як стверджує Іван Скамай, І. Франко був у захопленні від ідей К. Гавлічка і переклав монографію українською мовою¹⁵.

¹⁴ Докладніше див.: *Бочковський О. І.* Вступ до націології. – Мюнхен. 1991-1992. – С. 42-52.

¹⁵ *Скамай І.* Томаш Масарик – перший президент Чехословацької Республіки // *Універсум.* – 1995, Ч. 9-10. – С. 21.

311

6. «Рятувати від загуби»

Історична свідомість – найвища етична і духовна вартість людини. Не випадково за І. Франка воюють сучасні «друзі народу». Наскільки думки етичного інтелектуаліста, яким був І. Франко, потужно діють на читача, засвідчує намагання або паразитувати ними, або переінакшувати, пристосовуючи до політичної кон'юнктури, або повністю солідаризуватися з ними. Така доля кожного генія, і можна було б не зачіпати цього питання, якби українські псевдосоціалісти, тим паче комуністи-«інтернаціоналісти», не намагалися пропагувати захоплення ідеями «вічно живого учення». Науковці діаспори давно розвінчали ці маніпуляції предтеч сучасних безбатченків. Тепер маємо послідовно розкрити широкому загалові на материку справжній сенс спроб І. Франка пізнати кожне вчення, що з'являлося за його часів і впливало на суспільність. Як приклад високопрофесійного наукового дослідження цього плану назвемо серію статей М. Жулинського під назвою «Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії...», вміщених у грудні 1996 р. в газеті «Час»¹⁶. Водночас, доконечно потрібно вчитися в І. Франка відповідальності за слово, за все, що діється доокруж, адже призначення еліти, інтелігента – служити шляхетним ідеалам, «рятувати від загуби» загал. Рівно ж І. Франко брав на себе обов'язок **«вितворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя»** – і закликає до цього подвижництва молодь. Водночас застерігає її від «усякої моральної гнилизни»¹⁷, щоб не загубити «скарби духу». Якщо ми відмовимося від себе, знов і знов повторював І. Франко, то один на рідній ниві буде вид: безладдя, зависть, пиха пуста і служба ворогові.

У ті часи І. Франко мав підстави нарікати, а то й гостро картати галицьку інтелігенцію за партикуляризм мислення й дії, невміння (чи не бажання частини «провідників») зосередитися над вирішенням доленосних питань розвитку нації. Дуже рано, маючи енциклопедичні знання,

досконало осмисливши спадок багатьох цивілізацій, І. Франко усвідомив,

¹⁶ Див.: Час – 1996, Ч. 46-50.

¹⁷ Докладніше див.: *Баган О.* Іван Франко і теперішнє становище нації. – Дрогобич, 1991. – С. 9.

312

що інтегральна істина речей – істина передовсім духу. Звідси покликання письменника і публіциста – нарощувати моральну енергію народу, допомагати людям ставати кращими, свідомішими. Скільки правди у таких судженнях: «Занадто високо розуміючи покликання письменника, я не раз у критичних хвилях не вагався стати вперекір пануючим напрямкам і ніколи не переставав виступати проти безтямности, тупоумія та заско-рузлості не лише серед суспільности, але також і, особливо, серед тих, що беруться провадити та просвічувати її»¹⁸. Брак ясності духу йшов від матеріалістичного виховання, а звідси – зміщення пріоритетів і залежність від вторинних життєвих обставин. Споживацький світ достатку та голого інтересу плодить ледарів та боягузів, ось чому духовна аристократія, яка стоїть на сторожі моральних засад, повинна брати на себе відповідальність за окреслення й впровадження вищої правди життя.

Отже, І. Франко й тут гостро актуальний. В. Липинський у «Листах до братів-хліборобів», ніби відповідаючи на запити свого великого попередника, говорив про «слабких духом», зажерливих матеріалістів, вважав, що еліта має творити вищу громадську мораль і вищі організаційні форми свого громадського життя. У своїй статті «Діяльний патріотизм» Є. Сверстюк, ратуючи за моральний максималізм, бере у свідки Каменяра: **«Бо не герої ми і не богатирі, ні, ми невільники, що добровільно взяли на себе пута»**¹⁹; в іншій статті – «Інтелігенція як самоусвідомлення нації» – Є. Сверстюк у властивій йому проповідницько-апелювальній манері так визначає орієнтири тим, хто хотів би себе відносити до еліти: **«Українська інтелігенція несе місію підіймати моральний дух народу, культивувати ясний і тверезий погляд на себе і на народ... Гнітюче слово зневіри, холодний душ гістерії, цей вияв моральної немочі, не має права публічності»**. Посилює аргументацію автора поклик на П. Куліша, який недвозначно вказував: **«Задачею інтелігенції мусить бути подавання народові доброго і спасенного погляду на самого себе»**, так само, як і слова пророка Ісаї: «Коли б Господь не лишив нам насіння, то ми стали б, як Содом, і подібні були б до Гоморри»²⁰. Аристократія –

¹⁸ Докладніше див.: Молода Україна. – 1926. – Кн. 6. – С. 10-12.

¹⁹ *Сверстюк Є.* Діяльний патріотизм // Українське слово. – 1994. – 8 верес.

²⁰ *Сверстюк С.* Інтелігенція як самоусвідомлення нації // Час. – 1996. – 2 лют.

313

6. «Рятувати від загуби»

Історична свідомість – найвища етична і духовна вартість людини. Не випадково за І. Франка воюють сучасні «друзі народу». Наскільки думки етичного інтелектуаліста, яким був І. Франко, потужно діють на читача, засвідчує намагання або паразитувати ними, або переінакшувати, пристосовуючи до політичної кон'юнктури, або повністю солідаризуватися з ними. Така доля кожного генія, і можна було б не зачіпати цього питання, якби українські псевдосоціалісти, тим паче комуністи-«інтернаціоналісти», не намагалися пропагувати захоплення ідеями «вічно живого учення». Науковці діаспори давно розвінчали ці маніпуляції предтеч сучасних безбатченків. Тепер маємо послідовно розкрити широкому загалові на материку справжній сенс спроб І. Франка пізнати кожне вчення, що з'являлося за його часів і впливало на суспільність.

Як приклад високопрофесійного наукового дослідження цього плану назвемо серію статей М. Жулинського під назвою «Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії...», розміщених у грудні 1996 р. в газеті «Час»¹⁶. Водночас, доконечно потрібно вчитися в І. Франка відповідальності за слово, за все, що діється доокруж, адже призначення еліти, інтелігента – служити шляхетним ідеалам, «рятувати від загуби» загал. Рівно ж І. Франко брав на себе обов'язок **«вितворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя»** – і закликає до цього подвижництва молодь. Водночас застерігає її від «усякої моральної гнилизни»¹⁷, щоб не загубити «скарби духу». Якщо ми відмовимося від себе, знов і знов повторював І. Франко, то один на рідній ниві буде вид: безладдя, зависть, пиха пуста і служба ворогові.

У ті часи І. Франко мав підстави нарікати, а то й гостро картати галицьку інтелігенцію за партикуляризм мислення й дії, невміння (чи не бажання частини «провідників») зосередитися над вирішенням доленосних питань розвитку нації. Дуже рано, маючи енциклопедичні знання, досконало осмисливши спадок багатьох цивілізацій, І. Франко усвідомив,

¹⁶ Див.: Час. – 1996, ч. 46-50.

¹⁷ Докладніше див.: Багам О. Іван Франко і теперішнє становище нації. – Дрогобич, 1991. – С. 9. 312

що інтегральна істина речей – істина передовсім духу. Звідси покликання письменника і публіциста – нарощувати моральну енергію народу, допомагати людям ставати кращими, свідомішими. Скільки правди у таких судженнях: «Занадто високо розуміючи покликання письменника, я не раз у критичних хвилях не вагався стати вперекір пануючим напрямкам і ніколи не переставав виступати проти безтямности, тупоумія та заско-рузлості не лише серед суспільности, але також і, особливо, серед тих, що беруться провадити та просвічувати її»¹⁸. Брак ясності духу йшов від матеріалістичного виховання, а звідси – зміщення пріоритетів і залежність від вторинних життєвих обставин. Споживацький світ достатку та голого інтересу плодить ледарів та боягузів, ось чому духовна аристократія, яка стоїть на сторожі моральних засад, повинна брати на себе відповідальність за окреслення й впровадження вищої правди життя.

Отже, І. Франко й тут гостро актуальний. В. Липинський у «Листах до братів-хліборобів», ніби відповідаючи на запити свого великого попередника, говорив про «слабких духом», зажерливих матеріалістів, вважав, що еліта має творити вищу громадську мораль і вищі організаційні форми свого громадського життя. У своїй статті «Діяльний патріотизм» Є. Сверстюк, ратуючи за моральний максималізм, бере у свідки Каменяра: **«Бо не герої ми і не богатирі, ні, ми невільники, що добровільно взяли на себе пута»**¹⁹; в іншій статті – «Інтелігенція як самоусвідомлення нації» – Є. Сверстюк у властивій йому проповідницько-апелювальній манері так визначає орієнтири тим, хто хотів би себе відносити до еліти: **«Українська інтелігенція несе місію підіймати моральний дух народу, культивувати ясний і тверезий погляд на себе і на народ... Гнітюче слово зневіри, холодний душ гістерії, цей вияв моральної немочі, не має права публічності»**. Посилює аргументацію автора поклик на П. Куліша, який недвозначно вказував: **«Задачею інтелігенції мусить бути подавання народові доброго і спасенного погляду на самого себе»**, так само, як і слова пророка Ісаї: «Коли б Господь не лишив нам насіння, то ми стали б, як Содом, і подібні були б до Гоморри»²⁰. Аристократія –

¹⁸ Докладніше див.: Молода Україна. – 1926. – Кн. 6. – С. 10-12.

¹⁹ *Сверстюк Є. Діяльний патріотизм // Українське слово. – 1994. – 8 верес.*

²⁰ *Сверстюк Є. Ітелігенція як самоусвідомлення нації // Час. – 1996. – 2 лют.*

313

панування кращих, за Арістотелем. Нині радше слід наполягати на визначенні «шляхетність зобов'язує», тобто мати більше обов'язків від інших, бути безкорисливим оборонцем загального добра, готовим «покласти душу й тіло» за свободу. Де немає жертвності й обов'язку – там немає справжньої аристократії. Про це багато міркували Хосе Ортега-і-Гассет, який цілком слушно писав, що «історія не знала іншої аристократії, ніж та, що вміла повернути до себе душі, породжуючи своєрідне поле духовного тяжіння, що підкорювало інших владою прикладу»²¹; Олесь Гончар, який наполягав на «духовній гігієні» суспільства, засуджував «бруталізацію і криміналізацію життя»²².

Нині нам загрожує середній моральний рівень провладу нації, тож інтелігенція має стрепенутися. Можливо, певною мірою допоможе визначити орієнтири на майбутнє міжнародна конференція, що відбулася у Львові 18-20 квітня 1996 р. і матеріали якої вийшли окремим збірником²³.

Це теж стосується осягнення свого минулого. І. Франко недаремно наголошував: **«історик... мусить із документів відгадати і відтворити перед читачем дух і характер часу, мусить віднайти поза тисячами дрібниць основну течію, поза відірваними явищами великий закон р о з в о ю...»**²⁴.

7. Від аналізу – до «нових обсервацій»

Як відомо, надія випливає з правди. І. Франко глибоко розумів, що правда була, є і залишиться довіку основою багатства народу. *Там ви для правди святої Сильний збудуйте опліт, Там ви огонь негасимий Чесної думки паліть!*

²¹ *Ортега-и-Гассет Х. Етюды об Испании. – К., 1994. – С. 77.*

²² *Гончар О. Нотатки із сьогодення // Літературна Україна. – 1994. – 10 лют.*

²³ *Див.: Національна еліта та інтелектуальний потенціал України. – Львів, 1996.*

²⁴ *Винар Л. Історичні праці Івана Франка // Збірник «Української літературної газети» 1956 – Мюнхен, 1957. – С. 62.*

314

Брехня не повинна поставати в серцях, від неї – один крок до насильства, до тотального нігілізму. Життєздатні культури надзвичайно рідко піддаються нігілізмові: на перешкоді йому стає самоочевидність культурних вартостей. З покоління в покоління правда простоїть ціла, вона вічно пускає живе коріння від серця до серця. І. Франко знову й знову нагадує нам: «По всій землі рівняйте стежку правді», «Прийдесь за правду твердо встати».

Під сучасну пору, коли з арени історії поволі відходить епоха великого обману, не можемо лише проклинати та принижувати її. Ми зобов'язані залишити чесні свідчення. Треба прориватися словом далі, поставити питання про відповідальність людиноненависницьких ідей, відтворити автентичну версію часу. Т. Шевченко, наслідуючи Ісаю, написав пречудовий вірш «Радуйся, ниво непополитая», в якому висловлює глибоку віру в те, що «на землю правда прилетить», тоді «незрячі прозрять», «німим отверзяться уста», «прорветься слово, як вода»²⁵. Але це не лише сподівання. Т. Шевченко, І. Франко, сотні й тисячі творців слова-правди в Україні діяли в ім'я неї. І. Франко ненавидів тих, хто служив «неправді, підлоті», зборював олжу, глибоко вірив у те, що «трисне з-під зла й пересудів правда жива на землі». Зрештою, він мав цілковите

право сказати: «Прочищую путь волі й правди сміло».

І. Франко, отже, доводить, що призначення публіциста морально-етичний вплив на загал. Він передбачав, що від аналізу ми неодмінно переходитимемо до синтезу, «нових обсервацій»²⁶. На передній план сьогодні виходить публіцистика д у м а н н я. Ми повинні і поборювати ганебне тимчасове, і обґрунтувати вічне.

Наостанку нагадаємо, що Іван Франко задовго до Олени Теліги «засвітив» і розвінчав «партачів життя», зневажив фарисеїв (і «своїх», і чужих), які живуть егоїстичними інтересами, а вищі принципи лише проголошують. Він дав нам ключ до розуміння нинішньої ситуації, коли ані комуністичний деспотизм, ані західний вульгарний релятивізм й гедонізм неспроможні вичавити людське, Богоподібне в людині.

Два великі мудреці України – Шевченко і Франко залишили нам, журналістам, у спадок шляхетний мотиваційний вибір. Тарас Шевченко вимолював у Бога «святеє слово», щоб «людям серце розтопить».

²⁵ Шевченко Т. Твори: В 3 т. – К., 1961. – Т. 1. – С. 600.

²⁶ ЛНВ. – 1907. – Т. 38. – С. 507.

315

Іван Франко звертався до молоді, пробуджував серця і сумління, щоб «переродити душі, випрямити хребти». Це й залишається нашим обов'язком під сучасну пору.

Публіцистичний текст Івана Франка (чи у вигляді метафоричної поезії, чи поданий у вигляді статей, есеїв, коментарів та ін.) дає нам підстави зробити такий висновок. Він є: а) носієм певної світоглядної системи; б) психолого-індивідуальним феноменом; в) інформаційно-дидактичним фактором; г) носієм морально-естетичних засад; г) евристично-гносеологічним чинником. Не випадково донині ми сприймаємо цей текст як ваговитий серйозний та інтелектуальний спосіб співрозмови. Національна журналістика якраз і повинна відображати інтелектуальну та шляхетну українську політику, формувати психологічний образ України у світі. «Доки триває життя, – пише Євген Пашковський, – доти триватиме біль зневіри, поразок, роз'єднань і зрад, й місія справжньої літератури – гоїти душу... Якби не класична література, хто б аристократизував наш дух, випікав би залізом маловірство, відступництво, підлість?»²⁷. Повною мірою ці думки стосуються і світоглядної публіцистики Івана Франка.

²⁷ Апофатика від Пашковського // Українське слово. – 1999. – 1 лип.

316

Запитання для самоконтролю

1. Актуальність творчої мотивації І.Франка: «Двигни з пільми люд робучий, розхитай в нім ясні думи, виплекай братерську згоду».

2. «Поza межами можливого» – програмна націєтвірна і державотвірна стаття.

3. На найвищих орбітах європейської політики.

4. Розкриття демагогії марксизму.

5. Відданість ідеалам рідного народу.

6. Енциклопедизм світоглядної публіцистики Івана Франка.

7. «Не мовчи!» – стрижнева ідея творчості І. Франка.

8. Прогностичний потенціал світоглядної поезії, публіцистичних виступів І. Франка в українській та міжнародній пресі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аверинцев С.* За культуру цноти // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1990. – Вересень.
2. *Аверинцев С.* Будуще християнства в Європе // Новая Европа. – 1994. – № 4.
3. *Аверинцев С.* Связь времен. – К., 2005.
4. *Авторханов А.* Технология власти. – Посев, 1976 (Франкфурт-на-Майні).
5. *Александров Д. Н.* Риторика. – М., 2000.
6. *Алексеенко И. Р., Кейсевич Л. В.* Последняя цивилизация? – К., 1997.
7. *Алексиевич С.* Люди слишком просто убивают друг друга... // Столица. – 1991. – Ч. 22.
8. *Алексиевич С.* Приватизация правды // Литературная газета. – 1994. – 20 июл.
9. *Алексиевич С.* Мы с вами одного безумия люди. Светлана Алексиевич – Эльке Либс // Литературная газета. – 1995. – 22 февр.
10. *Алексиевич С.* Чернобыльская молитва. Мне кажется, я записываю будущее... // Литературная газета. – 1996. – 24 апр.
11. *Алексиевич С.* Сколько человека в человеке? // Зеркало недели. – 1998. – 24 янв.
12. *Апресян Г. З.* Ораторское искусство. – М., 1972.
13. *Аристотель.* Собр. соч. – М., 1984. – Т. 4.
14. *Балда Т.* Українські видання за кордоном: призначення, завдання, перспективи // Збірник праць науково-дослідного центру періодики ЗІВ Львівської бібліотеки АН ім. В. Стефаника. Випуск 14. – Львів, 2006. – С. 9-16.
15. *Бердяев Н.* Смысл истории. – М.: Мысль, 1990.
16. *Бертран К.-Ж.* Будуще журналистики: не прогноз, а мечта // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 1993. – №1. – С. 70-79.
17. *Бовин А.* Поговорим по существу. – М., 1986.
18. *Буряк В. Д.* Поетика інформаційно-художньої свідомості. – Дніпропетровськ, 2001.
19. *Бюкенен П.* Смерть Запада. – М., 2003.
20. *Вандич П.* Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. – К., 2004.
21. *Варварцев М.* Джузеппе Мадзіні. Мадзінізм і Україна. – К., 2005.
22. *Владимиров В. М.* Журналистика, особа, суспільство: ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ. – К., 2003.
23. *Вовканич С.* Інформація. Інтелект. Нація. – Львів, 1999.
24. *Волковский Н. Л.* История информационных войн. Часть 1. – Часть II. – СПб., 2003.
25. *Табор Н.* Відповідальність як зворотний бік свободи // Вісник Львівського університету. – Серія журналістика. – 2006. – Вип. 28. – С. 240-244.
26. *Гавел В.* Загрози національній свідомості // День. – 2001. – 16 трав.
27. *Гадамер Г.-Г.* Герменевтика і поетика. – К., 2001.
28. *Гальтунг Ю., Несс А.* Політична етика Ганді. – Львів, 2001.
29. *Геродот.* Історії в дев'яти книгах. – К., 1993.
30. *Голованов В.* Дорога к храму // Литературная газета. – 1989. – 23 авг.
31. *Горбачов М. С.* Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу. – К., 1987.
32. *Платон.* Горгій // Діалоги. – К.: Основи, 1995. – С. 155-223.
33. *Гриценко О.* Суспільство. Держава. Інформація. – К., 2001.

34. *Гриценко О., Шкляр В.* Основи теорії міжнародної журналістики. – К., 2002.
35. *Давидчак Х.* Авторитет правди // Вісник Львівського університету. – Серія журналістика. – 2006. – Вип. 28. – С. 176-182.
36. Демократія. Антологія. – К., 2005.
37. День і вічність Джеймса Мейса. – К.: Бібліотека газети «День», 2005.
38. *Дорофтей О.* Концепція польськокомовної публіцистики Івана Франка // Вісник Львівського університету. – Серія журналістика. – 2006. – Вип. 28. – С. 23-50.
39. *Емерсон Р.* Природа // Генри Торо. Уолдо, или жизнь в лесу. – М: Худ. лит., 1986.
40. Енцикліка Святішого Отця Івана Павла II до всечасних братів єпископів, до духовенства і чернечих чинів, до вірних вселенської церкви і всіх людей доброї волі в соту роковину енцикліки *Regum nova-rum*. – Львів, 1992.
41. *Еріксен Т.* Тиранія моменту. – Львів, 2004.
42. *Животко А.* Історія української преси. – Мюнхен, 1989-1990.
43. *Житарюк М. Г.* Четвертована, але жива. Закордонна преса про політичні процеси в Україні напередодні Другої світової війни: Монографія. – Львів: За вільну Україну, 1997. – 128 с.
44. *Залізник Б. В.* Часопис Миколи Шлемкевича «Листи до Приятелів» як тип універсального видання. – Львів, 2003.
45. Зарубежная журналистика. Ежегодник. – 2005. – М., 2006.
46. *Засурский Я.* Десять лет свободы печати в России // Вест. Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика. – 2001. – № 1.
47. *Зернецька О. В.* Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. – К., 1999.
48. *Іван Павло II.* Переступити поріг надії. – Київ-Львів, 2005.
49. *Игнатов Н. Г., Мотков С. И.* Роль СМИ в процессе формирования общественного мнения // Вест. Моск. ун-та. Серия 10. Журналистика. – 1997. – № 1.
50. Історія печаті. Антологія. – М., 2001.

56. *Конфуций.* Уроки мудрости. – Москва-Харьков, 1999.
57. *Краус В.* Нігілізм сьогодні, або терплячість світової історії. – К., 1994.
58. *Крейн Б.* Истоки современного мира. История западной мысли. – Roma: Edizioni Auropa. – 1971.
59. *Кримський С.* Універсали українського менталітету // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1992. – Ч. 9-10.
60. *Кюстін А. де.* Правда про Росію. – Торонто, Канада: Політична бібліотека Ліги визволення України, 1958. – Ч. 13.
61. *Лакутюр Ж.* Кодекс журналіста // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1990. – Ч. 11.
62. *Лалл Дж.* Мас-медіа, комунікація, культура. Глобальний підхід. – К., 2002.
63. *Лернер М.* Развитие цивилизации в Америке (Образ жизни и мыслей в Соединенных Штатах сегодня). – М.: Радуга, 1992. – ТТ. 1-2.
64. *Лильо Т. Я.* Комунікація. Ідентичність. Глобалізація. – Львів, 2004.
65. Лібералізм. Антологія. – К., 2002.
66. *Лозинський М.* Часопис «Місіонар» у незалежній Україні (1992-1997) // Вісник

Львівського університету. – Серія журналістика. – 2006. – Вип. 30. – С. 262-266.

67. *Ляхович Є.* Форма і зміст українських визвольних змагань. – Мюнхен, 1960.

68. *Маціцини Дж.* Эстетика и критика. Избранные статьи. – М., 1976.

69. *Мельник А.* Трансформаційні парадигми сучасних ЗМІ за Ум-берто Еко // Вісник Львівського університету. – Сер. журналістика. – 2007. – Вип. 30. – С. 85-91.

70. *Мельгунов С. П.* Красный террор в России. 1918-1923. – М., 1990.

71. *Мілош Ч.* Поневолений Розум. – Сучасність, 1985.

72. *Мильтон Дж.* Ареопагитика. Речь о свободе печати, обращенная к английскому парламенту (1644). – Казань, 1905.

73. *Михайлов С.* Колумнистика. Американский опыт // Журналист. – 1998. – № 6. – С. 61-63.

321

69. *Мельник А.* Трансформаційні парадигми сучасних ЗМІ за Умберто Еко // Вісник Львівського університету. – Сер. журналістика. – 2007. – Вип. 30. – С. 85-91.

70. *Мельгунов С. П.* Красный террор в России. 1918-1923. – М., 1990.

71. *Мілош Ч.* Поневолений Розум. – Сучасність, 1985.

72. *Мильтон Дж.* Ареопагитика. Речь о свободе печати, обращенная к английскому парламенту (1644). – Казань, 1905.

73. *Михайлов С.* Колумнистика. Американский опыт // Журналист. – 1998. – № 6. – С. 61-63.

74. *Москаленко А. З.* Теорія журналістики: Підручник. – К.: Експрес-об'ява, 1998.

75. *о. Музичка І.* Іван Франко – українському народові невідомий християнин // Вісник Львівського університету. – Серія журналістика. – 2006. – Вип. 28. – С. 59-67.

76. *Націоналізм.* Антологія. – К., 2000.

77. *Нелле-Нойманн Е.* Європейський Союз – щаслива зоря для Німеччини // Deutschland. – 1995. – Серпень. – С. 6-9.

78. *Нова Польща.* Спеціальний український номер. – Варшава. – 2001. – С. 144-179.

79. *Олешко В. Ф.* Психология журналистики. Учебное пособие. – Тюмень: Изд-во Томского государственного университета, 2006.

80. *Онацький Є.* Українська мала енциклопедія. – Буенос-Айрес, 1959.

81. *Ортега-и-Гассет Х.* Эссе об Испании // Иностранная литература. – 1993. – № 4.

82. *Островерха М.* Nihil novi. – Штутгарт, 1946.

83. Папська рада з питань соціальних засобів комунікації // Вісник Львівського університету. Серія журналістики. Випуск 21. – Львів, 2001.

84. *Паскаль Б.* Думки про релігію. – Львів: Місіонер, 1995.

85. *Пашковський Є.* Щоденний жезл: Роман-есеї. – К., 1999.

86. *Петровская И.* Человек, которому верили все // Известия. – 1999. – 19 июня.

322

87. *Пітерс Джон Дарем.* Слова на вітрі. Історія ідеї комунікації. – К., 2004.

88. *Помян К.* Європа та її нації. – Львів, 2003.

89. *Полянський І.* Світоглядна і розслідувальна публіцистика України: концептуальний погляд на їх функціональну спроможність // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – 2004. – Вип. 25. – С. 130-136.

90. *Потятиник Б., Лозинський М.* Патогенний текст. – Львів, 1996.
 91. *Прайс М., Круг П.* Благоприятная среда для свободных и независимых средств массовой информации. Оксфордский университет (США). 1 декабря 2000.
 92. Проблемы медиапсихологии-2. Сборник. – М., 2003.
 93. *Пронина Е. Е.* Психология журналистского творчества. 2-е издание. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003.
 94. *Прохоров Е. П.* Исследуя журналистику. Учебное пособие. – М., 2005.
 95. *Прутков Г. В.* Введение в мировую журналистику. – М., 2003. – ТТ. 1-2.
 96. *Расторгуев С. П.* Философия информационной войны. – М., 2001.
 97. *Рашкевич М.* Український символізм як явище в історії світової думки // Вісник Львівського університету. – Серія журналістика. – 2007. – Вип. 30. – С. 108-115.
 98. *Різун В. В.* Загальна характеристика масової інформаційної діяльності. – К., 2000.
 99. *Родионова И. А.* Политическая карта мира. Учебно-справочное пособие по географии. – М., 2001.
 100. *Сарагоса Федерико Майор.* Завтра всегда поздно. – М., 1989.
 101. *Сверстюк Є.* Добігає час тисячоліття // Українське слово. – 2000. – 6 січ.
 102. *Сверстюк Є.* Свобода слова і культура думки // На святі надій. – К.: Наша віра, 1999.
 103. *Свитич Л.* Профессия: журналист. Учебное пособие. – М., 2003.
- 323
104. *Святой Августин.* Сповідь. – К.: Основи, 1996.
 105. *Семотюк О.* Застосування контент-аналізу в дослідженнях преси як масового джерела // Вісник Львівського університету. – Серія журналістика. – 2007. – Вип. 30. – С. 68-73.
 106. *Сенека.* Моральні листи до Луцілія. – К., 1996.
 107. *Сент-Екзюпері А.* Планета людей. – К., 1980.
 108. Современный Адам Смит. «Экономист», Лондон // За рубежом. – 1990. – № 40. – С. 10-11.
 109. *Солоухин В. А.* При свете дня // Под крышей мавзолея. – Тверь, 1998.
 110. *Теліга О.* Партачі життя // Голос України. – 1992. – 7 берез.
 111. *Титаренко М.* Світоглядна публіцистика: спроба полемічного дискурсу // Вісник Львівського університету. – Серія журналістика. – Вип. 28. – Львів, 2006. – С. 118-135.
 112. *Токвіль А. де.* Давній порядок і Революція. – К.: ЮНІВЕРС, 2000.
 113. *Токвіль А. де.* Про демократію в Америці. – К., 1999.
 114. *Торо Г.* Уолдо, или жизнь в лесу. – М: Худ. лит., 1986.
 115. *Ученова В. В.* У истоков публицистики. – М., 1989.
 116. *Федик О.* Мова як духовний адекват світу (дійсності). – Львів, 2000.
 117. *Федорика О.* Два аспекти // Листи до Приятелів. – 1954. – Ч. 12.
 118. *Федченко П. М.* Преса та її попередники. – К., 1969.
 119. Фонд защиты гласности. Профессиональная этика журналистов. Т. I. Документы и справочные материалы. – М., 1999.
 120. *Франко І.* Поза межами можливого // Літературно-науковий вісник. – 1990. – Жовтень. – Рік III, том XII, книжка X. – С. 1-9.
 121. *Фросар А.* Світ Івана Павла II. – Львів, 2001.
 122. *Хоменко Т.* ЗМІ в контексті міжкультурного діалогу доби глобалізації // Вісник

123. *Хоменко Т.* Публіцистика І. Франка як приклад національного типу мислення // Вісник Львівського університету. – Серія журналістика. – 2006. – Вип. 28. – С. 17-22.
124. Церква і соціальна комунікація. Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, інтернет та інші медіа (1936-2003). – Львів, 2004.
125. Чаадаєв Петро Якович. Філософічні листи. Апологія божевільного. Уривки та різні думки (1828 – 1950-ті роки) / Упорядник М. Г. Житарюк. – Видання перше. – Львів, 2005. – 168 с. (Переклад з російської М. Г. Житарюка, В. А. Житарюк).
126. *Чанек К.* Бесіди з Т. Г. Масариком. – Львів, 2001.
127. *Чижевський Д.* Нариси з історичної філософії на Україні. – Нью-Йорк, 1991.
128. *Шиллер Г.* Манипуляторы сознанием. – М., 1980.
129. *Шкраб'юк П.* Іван Франко і митрополит Андрей Шептицький на тлі взаємин аристократичної та демократичної еліт // Вісник Львівського університету. – Серія журналістика. – 2007. – Вип. 30. – С. 116-122.
130. *Шлемкевич М.* Новочасна потуга // Верхи життя і творчосте. – Нью-Йорк-Торонто, 1958.
131. *Шлемкевич М.* Українська синтеза чи українська громадянська війна. 2-е видання. – 1949.
132. *Шри Ауробиндо Гхош.* Человеческий цикл. – Казань, 1992.
133. *Шумилов О.* Містичний ключ до України. – К., 2003.
134. *Щуплакевич Р.* Одкровення європеїзму. – Дрогобич, 2007.
135. *Bronk A.* Zrozumieć świat współczesny. – Lublin, 1998.
136. Dziennikarstwo. Media. Społeczeństwo. – Warszawa. – 2005.
137. *Courtois S., Werth N., Panue J.-L., Paczkowski A., Bartosek K., Margolin J.-L.* Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania. – Warszawa, 2001.
138. *Cronkite W.* A Reporter's Life. – New York, 1996.
139. *Dobek-Ostrowska B., Tras J., Ociepka B.* Teoria i praktyka propagandy. – Wrocław, 1997.
- 325
140. *Dobek-Ostrowska B.* Komunikowanie masowe a demokratyzacja systemu politycznego // Współczesne systemy komunikowania. – Wrocław: Wyd-wo Uniwersytety Wrocławskiego, 1998.
141. Dziennikarski etos. – Olsztyn, 1996.
142. *Ellul J.* Propaganda. The Formation of Men's Attitudes. – New-York, 1965.
143. *Eco U.* Pięć pism moralnych. – Kraków, 1999.
144. *Fallaci O.* Wściekłość i duma. – Warszawa: Cyklady, 2003.
145. *Gonzalez Olegario de Cardedal.* List do przyjaciela-dziennikarza // Dziennikarski etos. – Olsztyn, 1996.
146. Jan Paweł II. Istota, wielkość i odpowiedzialność sztuki i publicystyki // Wiara i kultura. – Rzym-Lublin. 1988.
147. *Kunczik M., Zippel A.* Wprowadzenie do nauki o dziennikarstwie i komunikowaniu. – Warszawa, 2000.
148. *Kowalczyk A.* Stanisław Giedroyc i «Kultura». – Wrocław, 2000.
149. *Legutko P., Rodziewicz D.* Mity czwartej władzy. – Kraków, 2002.
150. Media a demokracja. – Lublin. 2007.
151. Media a polityka. – Rzeszów. 2007.

152. Multimedia vision // Deutschland. – 1996. – № 1.
153. *Niewęglowski W.* Dziennikarz – nosiciel integralnej wizji człowieka i świata // Dziennikarski etos. – Olsztyn, 1996.
154. *Puzynina J.* Słowo – Wartość – Kultura. – Lublin, 1997.
155. *Pulitzer J.* The college of journalism // North American Review. – 1904. – May.
156. *Richard P.* Revisiting the Stone Age // The Washington Post. – 1993. – 7 Sept.
157. *Sartori G.* Mniej informacji, więcej dezinformacji (fragmenty książki «Homo videns») // TV Wizja. – Warszawa, 1998.
158. *Schmidt M.* Nauczanie dziennikarstwa w Europie. Przegląd // Media i dziennikarstwo na przełomie wieków. – Warszawa, 1998.
159. *Tischner J.* W krainie schorowanej wyobraźni. – Kraków: Znak, 1997.
160. *Thomson O.* Historia propagandy. – Warszawa, 2001.
- 326
161. *Toeplitz.* Dokąd prowadzą nas media. – Warszawa. – 2006.
162. *Viatteau A.* Od komunizmu do globalizmu. Propaganda – sztuka przekonywania czy oszukiwania // Zeszyty prasoznawcze. – 1996. – № 3-4. – S. 39-50.
163. Dziennikarski etos. Z wybranych zagadnień deontologii dziennikarskiej. – Olsztyn, 1996.
164. Wywiady prasowe wszech czasów. – Warszawa, 2005.
165. *Wolert W.* Szkice z dziejów prasy światowej. – Kraków, 2005.
166. Władzy mediów // Wprost. – 1997. – 14 września. – S. 54-55.
167. *Żakowski J.* Trwoga nadzieja. Rozmowy o przyszłości. – Warszawa, 2003.
168. *Wolny-Zmorzyński K.* O twórczości Ryszarda Kapuścińskiego. Proba interpretacji. – Rzeszów, 1998.
169. *Zasepa T.* Media. Człowiek. Społeczeństwo. Doświadczenie euro-pejsko-amerykańskie. – Czenstochowa, 2000.
170. *Zanussi K.* Prawda czy towar? // Dziennikarski etos. Z wybranych zagadnień deontologii dziennikarskiej. – Olsztyn: Lux Mundi, 1996.

327

СТУДЕНТСЬКИЙ НАУКОВИЙ СЕМІНАР

Вивчаючи матеріали мас-медіа про голодомор в Україні 1932-1933 рр., студенти спеціалізації «Міжнародна журналістика» під керівництвом доц. Т. Я. Лильо та асист. І. С. Полянського підготували спеціальний номер газети, що висвітлює цю подію. Матеріали широко використовуються в навчальному процесі.

Багатоликість брехні й одне слово правди

Лазар Каганович

Є щось символічне у тому, що «останнім із могокан» більшовизму став Лазар Мойсейович Каганович. На його очах і за його участю витворювалася найжорстокіша система в історії людства. На його ж очах, але всупереч його бажанню й волі, ця система розпалася під тягарем своїх злочинів. Він користувався славою «талановитого організатора». У всіх його біографіях ця слава неодмінно присутня. Не перечимо. Але – «організатор» чого? «Організатор» де? «Організатор» як?

Усі дослідники підкреслюють: у сталінському більшовизмі Каганович став копією найближчою до оригіналу – до самого Сталіна. Ця спорідненість мала не фізичний, а психологічний характер. Хоча Каганович намагався бути схожим на Сталіна і фізично. За Леніна він

328

одягнув європейський костюм та відпустив борідку «а-ля Ілліч», а за Сталіна змінив костюм на сталінську куртку, бороду зголив, і відростив вуса «а-ля Сталін». Такі, як Каганович, завжди гримуються «під когось».

У своїй книзі «Технологія влади» А. Авторханов, колишній номенклатурний працівник ЦК ВКП (б), а потім репресований, згодом опинився в еміграції, докладно й переконливо описує кар'єру Л. Кагановича, яка почалася 1920 року з Туркестану. Провівши більшовизацію Середньої Азії, він, починаючи з травня 1925 року, опиняється на посту генерального секретаря ЦК компартії України. Сталінськими методами Каганович знищує українську комуністичну інтелігенцію, свідомих українців. А на початку 30-х років організує масове знищення українського селянства. Голодомор в Україні – найтрагічніша сторінка ХХ сторіччя. «Наркомголод», як називав Кагановича сам Сталін, послідовно, вкрай жорстоко «вичищував» найсвідоміших представників української нації. Розправа із селянством тривала до 1934 року, в розпорядженні Кагановича було 25 тисяч «найкращих синів партії».

Авторханов пише: «Відтоді його постійно кидають з одного «вузького місця на інше». Він побував на чолі майже всіх господарських міністерств. Проте, де б Каганович не з'являвся, він усюди знаходив шкідників» і ліквідацію «вузьких місць» починав з ліквідації людей. З усіх старих більшовиків єврейського походження залишився лише Каганович. Яку роль відіграв сам Каганович у цій розправі? Завжди найпідлішу...

Після Другої світової війни Сталін знову згадав «організаторський» талент Кагановича до репресій і чисток. У березні 1947 року його призначили генеральним секретарем ЦК компартії України. Каганович довів, що не втратив вміння «чистити»: сотні тисяч українців були депортовані в Середню Азію, Казахстан і Сибір як «фашисти» і «вороги народу».

Чи ми, українці, маємо про це забути?

329

Волтер Дюранті

Майже два десятиліття, починаючи з 1921 року, матеріали московського кореспондента «Нью-Йорк Таймс» **Волтера Дюранті** не сходили з перших шпальт газети. За його допомогою американці ознайомлювалися з «успіхами» і «завоюваннями» більшовицького режиму. Він вихваляв бузвірські ідеї й закони Сталіна, а страшний голодомор 1932-1933 років в Україні спритний журналіст пояснює тим, що селяни не зрозуміли всіх «благ» і «переваг» колективізації. Дослідники творчої спадщини Дюранті вважають її «найбільшою брехнею» в історії світової журналістики, а самого кореспондента - уособленням журналістського цинізму та лицемірства. Зокрема, будь-які розмови про голод Дюранті називав «абсолютним абсурдом». Описуючи репресивну політику Сталіна, він пояснював її мотиви і наслідки відомими прислів'ями: «хто не працює, той не їсть», «ліс рубають – тріски летять»... «Насправді немає ні голоду, ні голодних смертей, – пояснював Дюранті, – але вельми поширені випадки смерті від хвороб, викликаних недоїданням». Водночас, 26 березня 1933 року в приватній розмові з пра-

цівником британського посольства у Москві Вільямом Стренджем, він підтвердив факт смерті 10 мільйонів людей внаслідок дефіциту харчів.

1932 року Дюранті отримав Пулітцерівську премію – «за безсторонні змістовні репортажі з Росії». Престижна нагорода надихнула деяких його цинічних колег на висновок, що для їхньої журналістської кар'єри необхідно потурати брехні на догоду впливовим видавцям і престижним організаціям. Рік по тому, після визнання Вашингтоном СРСР, на обіді, даному на честь радянського міністра закордонних справ Максима Литвинова у розкішному готелі «Уолдорф-Асторія», коли настав час вітати Дюранті, оплески були такими бурхливими, що, за словами американського критика Александра Уолкотта, складалося враження, ніби визнали не тільки Росію, а й Волтера Дюранті. Це був час, коли одне слово правди могло зберегти життя мільйонів людей.

Дюранті помер 1957 року в 73-річному віці від внутрішнього крововиливу, ускладненого емфіземою легенів.

330

Михайло Кольцов

Кольцов Михайло Єфимович (справжнє прізвище – Фрідлянд). Уродженець Києва. У 1920 – 1930-ті роки – найпопулярніший журналіст Країни Рад. Починаючи з 1922 року, матеріали Кольцова регулярно друкували в «Правде». Автор нових форм радянської журналістики. У 1923-му реанімує до революційний «Огонек» – так з'явився перший в СРСР ілюстрований тижневик. Потім за редакцією Кольцова починає виходити сатиричний журнал «Чудак». З його легкої руки народжуються «Женский журнал», «За рулем» і «За

рубежом».

Водночас Михайло Кольцов був і найбільшим журналістом-міжнародником. Природна схильність до авантюри і тісне співробітництво з ОДПУ – НКВД допомагали йому проникати буквально всюди. Перебуваючи за кордоном, Михайло Фрідлянд не лише викривав буржуазну дійсність, а й формував на Заході привабливий імідж Країни Рад. З його ім'ям пов'язана ціла низка блискучих пропагандистських акцій. Він щиро захоплювався Батьком народів. Програма будівництва Нового Світу, запропонована Сталіним, буквально зачарувала журналіста. Кольцов ретельно підтримує усі найважливіші «заходи» режиму: від форсованої індустріалізації до викриття шкідників і ворогів народу, від будівництва тисячами в'язнів Біломорканалу до боротьби з «релігійним дурманом». Він оспівує колективізацію села, без утоми викриваючи куркулів і саботажників.

Таланти Кольцова виявилися затребувані й 1933 року, коли в Україні, на Кубані лютував більшовицький голодомор. Звістка про трагедію досягла Європи. Чимало ліберальних західних ЗМІ навмисно нехтували інформацією, що ганьбила соціалістичну державу. Зате білоемігрантська преса активно публікувала повідомлення про страшний голод в Україні (щоправда, оперуючи терміном «Південь Росії»). Кольцов отримав завдання – у будь-який спосіб дискредитувати «наклепників» в очах європейської громадськості. Для удару було вибрано паризький тижневик «Возрождение». У присутності юристів спритний Кольцов уклав парі зі своїми французькими колегами – мовляв, він

переправить у газету сфабрикований лист про жахи голоду, нібито надісланий з СРСР, і редакція опублікує цю «маячню». Оскільки селяни навряд чи могли мати знайомих у Парижі, журналіст склав послання від імені городянки, жительки Дніпропетровська (Катеринослава). Ось російський текст кольцовської фальшивки:

«Возьми меня отсюда, родной. Не могу больше держаться! А Сережа умирает, без Шуток, поверь. Держался до Августа кое-как, но Больше держаться не может. Если бы ты был, Леша, здесь, ты понял. Ощутил бы весь ужас. Большевики кричат об урожае, А на деле – ничего, На деле – гораздо голоднее Даже стало, чем раньше. И что самое страшное: Терпя, страдая, не видишь Слабейшей надежды на улучшение. Как билось сердце тридцатого Августа, когда на Садовой Я увидела у здания Городской тюрьмы толпу, разбиравшую Автомобиль Наркомпрода, услышала яростные, Злые крики «хлеба». Но Едва показался броневик, как Толпа разбежалась, словно зайцы.

Алексей, не верь газетам, Пойми, что наш чудесный Катеринослав вымирает постепенно и Чем дальше, тем хуже. Алеша, мне известно, что Ты женился. Пусть так, Алеша. Но все-таки, Если ты человек, если Ты помнишь старую любовь, Выручи, умоляю, меня и Сережу от голодной смерти. Я готова полы подметать, Калоши мыть, белье стирать У тебя и жены. Юрий продался, устроился недавно Контролером в УКРВОД, он Лебезит передо мною, вероятно, Ему страшно, что я Выдам его прошлое. Все Катеринославские без конца завидуют Тебе. Масса безработных, особенно Учителей, потому что школы Областной центр сильно сократил. Большинство металлургических заводов Стоят, закрыты на зиму. Сережа – большой, но помнит Своего папу. Он растет Русским. Целую, Лиза».

Дотепний автор вбудував у лист криптограму. При прочитанні першої літери кожного п'ятого слова виходив такий меседж: «НАША БЕЛОБАНДИТСКАЯ ГАЗЕТА ПЕЧАТАЕТ ВСЯКУЮ КЛЕВЕТУ ОБ СССР». Лист містив і інші пастки – наприклад, згадування ліквідованого 1923 року Наркомпроду.

Редакція «Возрождения» впіймалася на вудку, і лист було надруковано. Журналіст одразу розгорнув гучну викривальну кампанію, підриваючи довіру західної публіки до будь-яких повідомлень про український голод.

332

Михайло Кольцов не забув виступити з уїдлигим, мерзенним фейлетоном і в радянській пресі. Він розповів читачам про емігрантську газету, котра «день у день доповідає про людожерство і трупожерство в СРСР», і докладно описав операцію, розпочату ним для «викриття зухвалого обману, брехні, безвідповідальності та цинізму». Заодно Кольцов розкрив причину особливої уваги Рад до білогвардійського органу: «Нещодавно редакція «Ренессанса», зібравши стос якихось «справжніх листів і людських документів» про жахи радянської дійсності, надіслала їх в Лігу Націй, втім, без будь-якого, результату». Автор-жартівник пропонував переслати в Лігу Націй і його підробку – вона, мовляв, настільки ж достовірна, як і інші свідчення про голод в СРСР...

Після відрядження до Іспанії Михайло Кольцов повернувся героєм. Його обрали депутатом Верховної Ради, призначили головним редактором всесильної «Правди». Неприємний осад залишила тільки зустріч зі Сталіним у Кремлі. Жартівливо величаючи Кольцова «доном Мігелем», вождь звернувся до нього із запитанням:

– У вас є пістолет?

- Є, товаришу Сталін.
- А ви не збираєтеся з нього застрелитися?
- Ні, з якого дива.
- Я на вашому місці знав би, як вчинити зі своєю зброєю.

12 грудня 1938 р. Кольцов був арештований НКВД. Під тортурами Кольцов зізнався в антирадянській діяльності та шпигунстві. У лютому 1940 р. його розстріляли... Кольцов став жертвою тієї самої нелюдської системи, котру створював із допомогою власного пера. Досьогодні його ім'я носить один із бульварів Києва...

(За матеріалами «Дзеркала тижня»)

333

Гарет Джонс

Валлієць Гарет Річард Воган Джонс

народився в Баррі й був убитий в Монголії напередодні свого тридцятиліття. Він отримав ступені з французької мови в Уельському університеті й із середньовічних та сучасних мов у Трініті-коледжі в Кембріджі. Вільно володів французькою, валлійською, англійською, німецькою та російською мовами.

Більше зацікавлений журналістикою, ніж академічним життям, 1931 року Джонс переїздить до уолл-стрітвського офісу PR-фірми доктора Іві Лі. Джонс був одержимий невгамовною цікавістю і прагненням спілкуватися з великими людьми свого часу. І він робив це – розмовляючи з доктором Йозефом Геббельсом, Френком Ллойдом Райтом, Бернардом Паре, Ептоном Сінклером, Уолтером Ліппманом та Уільямом Рендольфом Херстом... Також, 23 лютого 1933 року Джонс став першим ненацистським журналістом, що був запрошений полетіти з фюрером до Франкфурта на приватному літаку Гітлера, т. зв. Ріхтгоффені. Згодом він напише: «Якби цей літак зазнав катастрофи, вся історія Європи змінилася б».

З Німеччини він їде до СРСР. 6 березня 1933 року з Москви разом з Малькольмом Маггеріджем таємно прямує до Харкова для перевірки чуток про великий голод. Гарет Джонс виїшов з потягу Київ-Харків на маленькій станції серед степу. Це було суворо заборонено.

Гарет Джонс про це знав. В одній зі своїх статей він писав: «Я твердо вирішив побачити на власні очі, як насправді живуть селяни. Це тяжке завдання, бо журналістам заборонено відвідувати села. Єдине, що можна зробити, – це купити квиток до одного з великих міст, а тоді таємно, на півдорозі вийти з поїзда».

Те, що побачив в українських селах Гарет Джонс, глибоко вразило його. «Село зустріло мене неприродною тишею, я довго блукав, поки натрапив на живу душу», – правдиво передає гнітючу дійсність Гарет Джонс. Напівпорожні села, люди, що ледве пересувалися, опановані однією думкою: «Де знайти кусень хліба?»; напівживі діти із спухлими животами та благаючими очима. Страшне слово ГОЛОД звучало з уст

334

невинних жертв... «Мене мучило питання, – писав Гарет Джонс, – чому люди вмирали з голоду в одній із найбагатших сільськогосподарських країн світу? Я питав селян: звідки голод? Вони відповідали: «Це не вина природи, це вина комуністів. Комуністи зробили з нас рабів». Його кишеньковий щоденник зберіг слова сільського голови: «Раніше ми мали коней, корів,

свиней та курей. Нині ми помираємо з голоду. Раніше ми годували світ. А нині вони забрали геть усе... Я б мав запросити вас та пригостити як гостя курятинкою, яйцями та файним білим хлібом. Але зараз ми і хліба не маємо в хаті. Вони вбивають нас».

29 березня 1933 року, відразу ж після повернення із Советського Союзу, Гарет Джонс дає в Берліні прес-конференцію, викриваючи голод в Україні як рукотворний злочин. На всій території США були подані звіти у «Evening Post News Service» про жахливу трагедію українського села. Серію статей Гарета Джонса про голод в Україні друкує «Hearst press».

Це спровокувало майже негайну відповідь Дюранті в «Нью-Йорк Таймс» від 31 березня: «Росіяни голодні, але не голодують». Припиняючи Джонса, Дюранті так виправдовував примусову колективізацію сільського господарства: «Неможливо засмажити яечню, не розбивши яєць». Приховуючи правду, він писав: «Нема ніякого фактичного голодування чи смертельних випадків від голоду, але є широко розповсюджена смертність від хвороб через недоїдання».

Джонса помітили. Советський міністр закордонних справ Максим Литвинов оголосив його персоною нон-грата. Джонс потрапляє у списки осіб, за якими має стежити таємна поліція. Як і Маггерідж, він був неодноразово осуджуваний та нехтуваний. 17 квітня у листі до Маггеріджа Гарет Джонс зазначає, що Дюранті «є звичайним брехуном», і скаржиться на те, що його власні статті про голодомор цензурував редактор «Манчестер Гардіанс» Уільям Кройзер.

«Ви не хочете знати того, що відбувається в Росії, і ви не хочете, щоб ваші читачі це знали також. Якби ці люди [жертви] були євреями чи неграми, тоді ваше справедливе обурення було б безмежним. Ви б опублікували фотографії пошматованих спин... Ви відмовляєтесь публікувати правду про ці страждання, або ж ті факти, які роблять цю правду важливою – і це в той час, як «Манчестер Гардіанс» переповнена розповідями про те, що нацисти роблять євреям і що поляки роблять
335

з українською меншістю в Силезії», – пише Маггерідж, припиняючи співпрацю з цією газетою.

Отримавши заборону на в'їзд до СРСР, Джонс звертає увагу на конфлікт між імперською Японією та Китаєм. Джонс опинився в Манчукуо (Монголія), де 12 серпня 1935 року його вбивають.

Офіцер, що проводив розслідування, лейтенант Королівських військ Міллар звітував, що тіло Джонса прибуло з однією кулею в голові, двома – в грудях. Добираючись з Японії до Внутрішньої Монголії, він був у товаристві осіб, що нині відомі як советські агенти. В Токіо Джонс мешкав у готельному номері, який використовував для таємного радіозв'язку з Москвою советський шпигун Ріхард Зорге. Коли Гарет Джонс відбув у свою останню подорож, він їхав у авто, що було надане містером Пурпісом, керівником компанії Востваг Фюр, яка була прикриттям советської шпигунської мережі на Далекому Сході.

Роберт Конквест

Роберт Конквест - один із найбільших інтелектуалів сучасності. Народився 15 липня 1917 року у Грейт-Малверні (Велика Британія). Його батько – американець, мати – англійка. Освіту здобув в Оксфордському та Гренобльському університетах. Історик, політолог, дипломат, письменник, літературний критик, лінгвіст, перекладач, журналіст. У 1946–1956 роках працював на дипломатичній службі. Згодом – літературним редактором лондонського Spectator, у Лондонській школі економіки, у Колумбійському університеті, у «мозковому

центрі» Республіканської партії США – «Фонд спадкоємства». Був постійним радником Маргарет Тетчер під час її перебування в опозиції та на посаді прем'єр-міністра. Нині – провідний науковий співробітник Гуверівського інституту Стенфордського університету. Автор поетичних і прозових творів, перекладів і літературознавчих статей. Член Британського літературного

336

товариства, Британського міжпланетного наукового товариства, автор науково-фантастичного роману й оповідань. Його перу належать твори про стародавні епохи, середньовіччя й XIX століття. Але світового визнання він зажив передусім як найвідоміший на Заході радянолог. Чи не найбільший резонанс викликала книжка Конквеста «Жнива скорботи» (1986). Вона й до сьогодні залишається найвідомішою у світі книгою про Україну.

Виморювання голодом українських селян у 30-ті роки Конквест порівнює зі «спустошеннями ворожих територій, що їх здійснювали Чингісхан та інші завойовники минулого». На основі вивчення архівних матеріалів і свідчень очевидців Конквест переконався, що селянство підрадянської України стало жертвою страхітливого експерименту – «терору голодом». «Немає жодного сумніву, що звинувачення в геноциді має прямий стосунок до Радянського Союзу та його дій в Україні». Цей ключовий висновок «Жнив скорботи» спирається на положення ухвалені в грудні 1948 року резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього». «Голодомор, – наголошується у дослідженні, – супроводжувався руйнуванням українського культурного й релігійного життя та масовим винищенням української інтелігенції. Здоровий глузд не дозволяє бачити у цьому подвійному ударі щось випадкове». «Історично, – доводить Конквест, – українці – це стародавня нація, яка вижила наперекір усім лихоліттям ...Свобода для України є чи має бути ключовою моральною і політичною проблемою для всього світу». У радянські часи дипломатичні представники за квотою так званої УРСР у радянських посольствах і в ООН намагалися спалювати його ім'я, зокрема у західній пресі. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня «за привернення уваги міжнародної спільноти до визнання Голодомору 1932–1933 років актом геноциду українського народу». З величезного доробку Конквеста українською мовою перекладено лише два його твори – «Жнива скорботи» та «Роздуми про сплюндроване сторіччя».

337

Малкольм Маггерідж

«Мене завжди вражало те, що говорячи про великі трагедії нашого століття – Аушвіц, Хіросиму та інші, – люди ніколи не згадують про український голод. Проте Сталін знищив набагато більше людей протягом 1930-х років, ніж загинуло в результаті гітлерівської ліквідації євреїв». Ці слова належать відомому англійському журналісту і письменнику **Малкольму Маггеріджу**. Така позиція англійського журналіста викликає повагу хоча б тому, що він стояв на тих засадах, в яких чинники совісті та моралі стоять вище за меркантильні інтереси: «Поки у житті я ще діятиму чи думатиму, ніколи не забуду того, що бачив. Ідеї можуть родитися й завмирати, але є щось важливіше, ніж ідея. Це – хлібороби, що в снігу на колінах жебрають шматка хліба», – писав Маггерідж у книжці «Зима в Росії».

Саме Маггерідж став одним із перших західних журналістів, хто зазирнув за лаштунки

театру сталінського режиму, привідкривши чорну завісу таємності, яскраво розмальовану видуманими картинами досягнень соціалістичного будівництва. Отже, англійський журналіст зробив спробу відкрити західним читачам правду про те, «чим був радянський режим, як він діяв і які наслідки мав для сусідніх країн».

Головний філософський висновок, який зробив для себе Маггерідж, а загалом і для всіх сучасників народження радянської системи вклався в один рядок: «Я зрозумів, що в цілому ідея створення людьми справедливого і гуманного суспільства засобом застосування влади є фантазією». Реальністю ж для Маггеріджа назавжди залишилися хлібороби-жебраки. Ось чому це дало підстави журналістові стверджувати, що «ніхто не досяг такого рівня майстерності в блюзнірстві, видаючи себе за гуманітаріїв-пацифістів та реформістів-революціонерів, як більшовики».

338

Джеймс Мейс

Ваші мертві вибрали мене... Ці слова належать ще одному праведникові Слова, корінному американцеві з індіанського племені черокі, відомому історикові й журналістові **Джеймсу Мейсу** (1952–2004 рр.). Мейс отримав ступінь доктора історичних наук (Університет Мічігану), розпочав дослідження Великого голоду в Україні ще в 1981 році. Через рік виступає з доповіддю про Голодомор на Міжнародній конференції з проблем голокосту

та геноциду. аргументовано висловлює переконання, що, з метою централізації влади у своїх руках, Сталіну необхідно було знищити другу радянську республіку, а отже, вигубити українське селянство, українську інтелігенцію, українську мову, українську історію у розумінні народу, знищити Україну як таку. Така політика в класичному розумінні цього слова означає геноцид.

...Знищити духовність України, – писав він, – було неможливо без підризу її основи – селянства. Без цього було неможливе тотальне підкорення України, її моральне й політичне загарбання. Тому Сталін обрав геноцид як невід’ємний елемент тоталітарного правління, як метод вторгнення в Україну. В одній із своїх статей Джеймс Мейс назвав Україну постгеноцидним суспільством, яке й досі переживає біблійні трагедії. Професор не уточнив, яку з них він мав на увазі. Проте відповідь можемо знайти у його численних застереженнях-зверненнях до відомого визначення геноциду, який має дві фази: першу, коли руйнують національну модель пригнобленої групи, і другу, коли нав’язують національну модель гнобителя тим, кому дозволено лишитися серед живих...

Для ґрунтовнішого дослідження української трагедії Мейс вивчив українську мову і, за його словами, став напівукраїнцем, без чого, вважав, не можна заглибитися у весь трагізм Голодомору.

339

Невтишний біль нації

Голодомор 1932-1933 років... Тривожна згадка з минулого життя, що її вже відроджена українська нація навіки берегтиме у пам’яті. Спомин про два страшні роки, позначені чорною тінню смерті, сповнені холодною порожнечою і одночасно до безконечності пекучим болем... Пам’ять-судина несе холодну кров-трагедію до серця нації, а навічно роздражнений нерв історії передає імпульси із страшного «тоді» у «тепер»... Невтишний біль нації...

Масштабність Голодомору 1932–1933 років уявити нелегко, а ще важче зрозуміти його

гірку суть. Насамперед тому, що причиною його були не природні чи техногенні впливи, а вміло замаскована у людській подобі нелюдськість, що зневажила дароване Богом життя, кинула на потоптання націю (не лише українську) і самого Творця. Брудними владними руками слуги безсердечності чинили масове вбивство. Реалізація незрозумілих стратегій розвитку забезпечувалась ціною смерті тисяч, десятків і сотень тисяч, мільйонів... П'яти, шести, десяти?.. Голод, народжений у затуманеній партійній свідомості та холодних кабінетах режиму, випроводили на українські простори, де він розкошував, без жалю фізично і психологічно знищуючи людей. Через виконання незбагнених урядових планів від голоду змусили помирати тих, хто здавна всю свою силу і любов віддавав землі-годувальниці. Як пише Орест Субтельний у своєму викладі української історії, саме селяни вважались «основною перешкодою революційним змінам» і, будучи акумулятором духовного національного багатства та джерелом животворчої енергії, стали «іграшками» у смертоносних руках тирана.

Біль того часу – біль не окремої людини чи сім'ї, а цілої нації, нашої нації, і навіть людства. Пом'янемо у ці дні жертв Голодомору... Бо це ж ми – українці, тільки сім десятків років тому.

Ірина Шутка, жрн-53м

340

Голодні повні засіки

Історія кожної нації мусить мати свої дзвони: веселі, сумні, величні, визвольні, дзвони перестороги чи перемоги, які б стояли на сторожі пам'яті, які б не дозволяли канути в небуття нашій національній основі. Кожна вагома історична подія – це окремий дзвін. Ним є і події 1932-1933 років, величезної трагедії – Голодомору.

Це був штучний Голодомор. У ті «скорботні жнива» (використовую вислів Р. Конквеста) українці зібрали достатньо збіжжя, щоб прогодувати себе. Але ж ні, потрібно було виконувати план першої п'ятирічки.

Цифри, дати, накази... Вони шокуючі, неймовірні. Їх треба знати, оголошувати, про них треба говорити, біль нашої нації, трагедію українців, яка ще й досі так мало висвітлена. Її дзвін для багатьох не є набатом.

Людей «замкнули» в царстві голоду, страху, ночі і... смерті. За межі території УРСР виїжджати було заборонено. Щоб «побачити» цю трагедію, варто прочитати хоча б «Жовтого князя» Василя Барки чи «Марію» Уласа Самчука... Як бути матері, на руках якої з голоду помирає її дитина; як бути господарю, сім'я якого помирає, бо в нього забрали усе зібране ним збіжжя. До крихти.

Зло... Страх перед тим, що хтось побачить, як ти їси напівгнилу картоплю чи паляницю з висівком і донесе... Ворожість один до одного; сусід, брат, сват – кожен може стати ворогом.

Яким повинен бути режим, щоб організувати усе це?.. Радянські ЗМІ мовчали. До 1987 року жодної згадки про Голодомор 1932–1933 років у радянській історіографії немає. Коли зараз усвідомлюєш все це, то пече біль за свій народ. А жити в той час, бачити це і ... нічого?!

На таких прикладах, які, на превеликий жаль, були в нашій історії, ми мусимо зрозуміти: мовчати – гріх. Найбільшою цінністю у цьому світі є людське життя, биття кожного людського серця. Скільки ж їх зупинив Голодомор 1932–1933 років! А були ж іще голодомори 1921–1922 рр., 1946–1947 рр.

341

Проте цифри не розкажуть про всі втрати. Адже втрата – це страх, який оселився у серцях живих, це переламані ноги державного господарства, це знищення українського господаря, це, зрештою, понівечене покоління. За що?!

...Дзвін Голодомору повинен жити в серці «живих і ненароджених» як застереження, як свідчення того, до яких наслідків приводить те, коли людське життя втрачає цінність для влади.

Коли світом починає управляти тотальне зло, ми не маємо права мовчати!

Тетяна Луцик, ЖРН-53м

Про мудрість...

Розстріляти відродження і розкуркулити національно свідомого господаря-українця... Цього виявилось достатньо, щоб знепритомнів дух творця хліба. І, як наслідок, житниця Європи, що годувала мільйони, вкрилася мільйонами скоцюрблених й опухлих хліборобських тіл...

Про що волають Небеса устами згвалтованих голодним мором душ? Про що просить голодна Правди українська історія... Невже про помсту?.. Мабуть, про мудрість. Нащадкам невинно убієнних судилося бодай силою уяви повторити хресний шлях українського селянина, щоб у майбутньому уникнути смітника історії.

Г.М.

342

Парадокс імені Сталіна

У темряві холодного листопадового вечора запалю невеличку свічку. Одну маленьку свічку на своєму підвіконні. І її слабке кволе тіло танутиме, як танули тисячі слабеньких дитячих тілець, замучених, знесилених голодом; як символ голодного 33-го... У вікні навпроти також спалахне маленький вогник. А там ще і ще виринатимуть з темряви свідчення пам'яті тих, яких й не запам'ятаєш усіх, як би не намагатися. Бо всі – це мільйони невинних мучеників, ціле покоління, яке не проросло в майбутнє нічим, окрім високих і низьких хрестів на братніх могилах. А тепер ви кажете: нації бракує справжніх політиків? А може, 33-й винищив якраз частину генофонду політичної еліти. Занепадає сільське господарство? Не можемо сформувати національної ідеї? Велика Україна розмовляє навіть не українською мовою? – А може, то всього-навсього розрив генної спіралі етносу в 32-33-му? Хіба не це криється під назвою геноцид?

Навіть важко повірити, що злий людський геній наважився витворити цей жахливий штучний парадокс на врожайних українських чорноземах. Парадокс під назвою: «геноцид імені Сталіна».

...Просто вдивляюся в темряву четвертого десятиліття ХХ віку, а звідти лише безмовні села витріщаються чорними вікнами в космос. Не брешуть собаки. Не риплять між свіжими сніговими заметами людські кроки. Нікому ворожити на Андрія. Ніхто не виглядатиме Різдвяну зірку і не запалить свічку на Свят-Вечірньому столі рука дбайливого господаря. Лише чорні круки, замість білих Ангелів, принесли цим людям благу вість.

А коли догорить моя свічка і погаснуть свічки сусідів, і коли вже самотні Ангели позбирають наші молитви до неба, ще горітимуть наші серця і спливатимуть у вечірній тиші гарячим смутком, як хвилина мовчання, що триватиме вічність в одному із вимірів української душі.

Анна Рогожина, ЖРН-53м

343

Спогад про голодні очі

Погасла свічка, сконали діти, Загинули всі, хто їсти хотів, Згасали очі – де їх подіти... Здолати голод ніхто не вмів. Мільйони сердець бажали хліба, Мільйони душ померло за окраєць, І сотні тіней вивозили в небо Жита й пшениці у прагненні мерця. Косила смерть, забувши про могили На життєдайній матері-землі. Дарма що Бога в унісон молили, Дарма, – при владі грішні королі. Запахло цвіллю вкрадених полів, Задихало бажанням вмерти. Ми створимо із схилених голів Ланцюг скорбот прикликаної смерти. Голодний подих вражених очей Закрив свідомість. Треба жити! Не можна прагнути усіх речей, Що мають назву «їсти» й «пити». Не треба... Та як їх не хотіти? Як придушить людську потребу? Лишається в землі зотліти, Без похоронення, без гробу. Схиляю голову, відкрию душу Для тих зголоджених мільйонів. Лампадку запалю, бо мушу Згадати час придушених прокльонів.

Ольга Мончук, ЖРН-53м

344

Символ століття

Каскадом тиші запеклась на серці рана. Життя мільйонів – розтоптаний колосок. Засвіtimo свічку над розлогими тими степами, Що святих чорноземів зазнали «сумний парадокс».

До полум'я прийдуть вузькі і сиві тіні. Холодний піт, клеймована смертю сльоза... Ні крихти хліба. Ні матері, ні дитини. Є хати й подвір'я, але вже нема села.

Того чорного року не верталися, кажуть, лелеки, А кутю у вагонах повезли на захід і схід. Замість Ангелів білих Різдво віщували круки, Замість першої зірки місяць від жаху зблід.

Хвилина мовчання: роки і століття кволі. Бракує нації справжніх живих вождів? А може, то й були гени нових героїв, Щоб нікого народ мій княжити не просив?..

Пострілом тиші в космос скорботні миті. Українська Голгофа – засіяний голодом степ. Кордоцентричні тіні навколо світу. Як символ століття – полин і голодна смерть.

Аня Рогожина, ЖРН-53м. 21.11.2005 р.Б

345

Хто сказав, що пекло в потойбіччі?

«Щохвилини гинуло 17 людей, щогодини – 1000, майже 25 тисяч – щодня»

(Із промови Віктора Ющенка, 2005 рік)

Кінець зими 33-го... На землі ще поскрипує сніг, в такт йому скриплять відчинені віконниці пустих хат... Лише оскаженілий від самотності вітер гуляє онімілими селами.

А повітря тхне пір'ям, паленим пір'ям ангельських крил... Ці жінці смерті вже два роки збирають багаті урожаї на Україні, щохвилини вириваючи розкаяні та грішні душі з їхніх опухлих тіл.

Тут немає життя. Тут назавжди оселилася смерть...

У великих голодних очах селян відтоді палахкотіли блискавки божевілля. Але грім, застрягши клубком у горлі, так і залишився у замкнених устах – «за «спротив» чи крадіжку зернятка закон вимагав розстрілу або ув'язнення на десять років.

І люди не опиралися. Мовчали навіть, коли звірський хижак виривав їхні серця, помалу вигризав їх душі й гасив останній вогник свідомості, перетворюючи на зомбі, що з тваринним задоволенням та диким поглядом чекають смерті сусіда, яким можна буде поласувати та з нетерпінням спостерігають за тим, як в казанку варяться дитячі тільця...

Хижак торжествував у клітці смерті, купався в океані горя: коли люди пухли з голоду, він топив залишки їжі в річках. А вночі їздив вулицями та скидав на підводу мертві тіла. Мертві? Чому ж тоді з них виривався стогін?!

«Все равно сдохнешь! Так что, за тобой завтра приезжать?!» – гуділо з пащі звіра, що після згвалтування нашпигував на вила молоду матір і закидав її в кузов разом із немовлям.

Тіла скидали у ями, та їх мокрі від сліз очі ще дивилися, груди ще здіймалися, а руки всіляко чіплялися за землю, якою їх притрушували. Та земля ще довго двигтіла під ногами найлютіших в історії людства звірів.

346

Поблизу ж братніх могил і досі чути відгомін тих, повитих павутиною часу, але не забутих подій: «Мамо, прокиньтесь! Будь ласка, матінко. Я їсти хочу..!»

Христина Слюсар, ЖРН-33с

Колір голодної смерті

Якого кольору очі дитини, що помирає з голоду: карі, блакитні чи, може, волошково-зеленкуваті? Вони кольору затхлого мертвого повітря і плісняви, вкритої тонкою павутиною, що не дозволяє пізнавати світ, творити погляд і блищати цікавістю. Їх шкіра – тонка, липка і старечо-зморшкувата. Це кара. Дитячі спухлі синюваті обличчя винні в тому, що народилися українцями. І хоч ще навіть не встигли полюбити Батьківщину і сказати перші слова, але вже заглянули в чорні очі смерті і стали поживою пащеки власної матері.

Новонароджені душі – єдині серед приречених, що не вміли любити: «Мамо, з'їжте мене, я Вас люблю і не хочу, щоб Ви помирали...» Це голод. Чорний, сірий і з плямами зміїної жовтизни. Сусід-хижак визирає з почорнілого вікна своєї нори з божевільною надією, що якась малеча незабаром здохне і йому дістанеться хоча б один дитячий пальчик. Блідо-зелене тіло поведе по землі, вгризаючись в неї закривавленими зубами і кусає ґрунт до втрати свідомості. А пальці до втрати руки. І вірить у смерть коханої... до втрати душі.

Кожного з них нанизують на товсту нитку, наче горошини, і скидають у прірву пекла. Один. Два. Сотня. Мільйон. Ця паща ненаситна. Вона чигає, коли здригнеться останній раз чийсь голодне тіло. Чути важке дихання. Стогне земля. На хрестах теліпаються розіп'яті серця. Повз них хмарою тягнеться дим. Велике око дивиться: є хто живий? Глухо... Повіка опустилась.

Юлія Курій, ЖРН-33с

347

Із повідомлення італійського консула

у Харкові Серджіо Граденіго від 31 травня 1933 року:

Голод і далі шаленіє і нищить людей, і просто неможливо збагнути, як може світ залишатись байдужим до такого лиха і як міжнародна преса, котра так охоче й нагально закликає до міжнародного осуду Німеччини за так зване «жорстоке переслідування євреїв», може спокійно спостерігати масове вбивство, яке організував радянський уряд і в якому євреї відіграють таку важливу, хоч і непровідну роль...

«Етнографічний матеріал має бути переінакшений», – цинічно заявив один єврей, який займав високу посаду в місцевому ГПУ. Неважко передбачити, яка доля чекає цей «етнографіч-

ний матеріал» – він приречений на винищення і заміну іншим...

Шляхом варварських реквізицій (про які я вже не раз доповідав) московський уряд створив не просто нестачу харчів (це було б надто м'яко сказано), він створив таку ситуацію, за якої цілком відсутні засоби існування по всій українській сільській місцевості, на Кубані й на Середній Волзі.

Така політика продиктована трьома мотивами:

- 1) пасивним опором селянства колективізації сільського господарства;
- 2) переконанням у тому, що «етнографічний матеріал» ніколи не вдасться перетворити на зразкову комуністичну цілісність;
- 3) необхідністю або доцільністю, проголошеною майже відкрито, денационалізації території, де пробудилася українська чи німецька свідомість, яка може спричинити політичні труднощі в майбутньому, і де задля єдності імперії краще було б мати переважно російське населення.

Україна молода

348

Мері Робінсон і урок дієвої пам'яті

Пам'ять про великий голод в Ірландії живе понад півтора століття, бо стільки тривають його наслідки для країни і національної свідомості ірландців у самій Ірландії і в цілому світі. Про це говорить в інтерв'ю Радіо Свобода колишній президент Ірландії Мері Робінсон. Під час свого президентства вона багато зробила для увічнення пам'яті жертв так званого «картопляного голоду» вдома та в усіх країнах, куди втікали ірландці у пошуках порятунку.

– Пані Робінсон, під час голоду 1845-1847 років померло, за різними оцінками, від півмільйона до півтора мільйона ірландців із тодішнього восьми-мільйонного населення країни. Внаслідок цього десятки тисяч ірландців покинули свої домівки і стали іммігрантами. Але це було півтора століття тому. Чому ви надаєте такої уваги тим подіям зараз?

– Це дуже добре питання. Тому, що я думаю, пам'ять і розуміння травми і горя, що сталося в минулому, дуже важливі для сучасності, бо вони виростають з тих подій. Під час мого семилітнього президентства ми відзначали 150-ту річницю тих страшних трьох років голоду. Наш підхід був комплексний і масштабний. Кожна школа мала свій проект, кожна громада мала свої заходи. Я особисто відкривала багато пам'ятників в Ірландії, Канаді, Сполучених Штатах та Австралії саме тому, що пам'ять є такою важливою. Це частина нашої сумної історії – вона в нашій літературі, в наших піснях, у наших оповіданнях. «Картопляний голод» почався з неврожаю картоплі в 1845 році, бо картопля була головним продуктом харчування для бідних родин. Був врожай інших культур, але з їхнього продажу вони мали платити за оренду землі, тому вони голодували. Наступного року було ще гірше. А найстрашніший був 1847 рік. Ті, хто були міцнішими, емігрували. Деякі з них загинули на кораблях під час плавання – в ірландській історії їх знають як «кораблі з трунами» – інші дісталися далеких берегів. Тоді, навесні 1847 року, в штаті Оклахома американське індіанське плем'я чокто відзначало свою сумну річницю – 10 років відтоді, як їх вигнали з рідної землі. Ми не знаємо, як до них дісталася вістка про те, що на

349

далекому острові голодують люди, але вони дізналися, що третій рік поспіль у цих людей неврожай, і вони зрозуміли. Це плем'я зібрало 173 долари і послало їх на допомогу жертвам голоду в Ірландії. Ми знаємо це, бо британська вікторіанська адміністрація занотувала, що ці

гроші надійшли і пішли на допомогу голодуючим. Тоді, впродовж відзначення 150-річчя голоду, я поїхала в Оклахому як президент Ірландії, зустрілася з племенем чокто і подякувала їм від імені ірландського народу. Тепер я, мабуть, єдина жінка в історії – почесний вождь племені чокто. Про шляхетні вчинки також потрібно пам'ятати. Тому так важливо, щоб і в сучасній Україні була можливість у певний час, у певний день пригадати і вшанувати ці події і дати можливість ранам загоїтися.

– *На жаль, американські індіанці не могли допомогти українцям, бо ця вістка не могла їх дістатися, бо вона не могла вийти поза межі Радянського Союзу. Ніхто не був покараний за цей злочин, і він тяжіє над суспільством і досі.*

– Тоді я б сказала, що потрібно відкрито про це говорити – про те, що люди намагалися забути – і знайти якийсь урочистий спосіб відзначення і вшанування. Потрібно вислухати жертв цього голоду чи їхніх нащадків. Навіть сказати публічно: «Моя бабуся померла від голоду, і всім було байдуже». Це вже лікує душу. Бо такі події залишають свій слід.

www.RadioSvoboda.ua

Ніщо не врятує журналістику від підлабузницько-корисливої заангажованості бізнесом, якщо цього не зроблять найвищі ідеали, прискіплива стривоженість, болісне відчуття справедливості, докладне знання проблеми, з якою стикаєшся, та чесне прийняття моральної відповідальності.

Джозеф Пулітцер, американський видавець, журналіст

350

Я б не хотів вижити...

Я б не хотів вижити. Я б не зміг померти. Знищення доторком опухлої руки, божевільного погляду, маловірного докору, проклятого благополуччя... Знищення розуму без дозволу на прощання із собою. Я не можу жити хлібом насущним. Мої сліди не зберігають пам'ять про жаль. Я накладаю заборону на право прощення. Не визнаю виправдання. Чому моя земля не змогла захистити себе? Чому вона не спопелила недолюдка, що відібрав насущний з рук беззахисних? Чому моя сльоза не дозволяє мені бути солоною? В 33-му ніхто не дбав про сіль до хліба. Ця глевка оскома просить зберегти колос пшениці від серпа людиноненависті. Зараз, тут, у найглибшому закутку свідомості кожного українця. Не дозволю перефарбовувати небо сповіді. Чорна рілля не чує жодної скарги. Ніхто не молиться. Не бачить жодної тіні. Ніхто не стоїть на колінах. Черзі за хлібом немає кінця. Сльоза помсти за голос без звучання. Я не дозволю оминати 33-ї сторінки. Я пам'ятатиму солоний смак хліба...

Р.К.

Голодомор не був трагічним «випадком», не природа і аж ніяк не наша земля винна у смерті мільйонів. На жаль, і це треба доводити. Як і те, що не можна й нині продавати хліб на цій землі за ціною, недоступною звичайній людині.

*Лідія Коваленко та Володимир Маняк,
українські публіцисти, письменники*

351

Антиепітафія – ‘33

Людей поховали тільки один раз.
У скотинячих братських ямах.
Відтоді, щороку, з музикою та квітами
Ховають числа.
Змордовані привиди на шпальтах,
Ніби метелик пінцетом, затиснені
Між «Пам’ятаємо...» і «...Співчуваємо».
Ти можеш пам’ятати
Кінохроніки,
«Жовтого князя», і
«...У полі колосочки:
– Ой, радуйся, Маріє!»,
Але,
Якими справдешніми не видавалися б
Агонізуючі стогони
У знудьгованій уяві,
Крізь них чуєш
Шерхіт паперу і тріскотіння кінопроектора.
Ти можеш пам’ятати про них,
Проте ніколи, – ніколи! –
Не кажи, що пам’ятаєш те, що й вони.
Один день на рік
Ми розділяємо з ними біль.
Якби міг ти хоча б сьогодні, тільки сьогодні
Розділити біль
Не чисел з безліччю нулів –
Хоча б єдиної, всього єдиної
Людини,

352

Лише приміряти
Біль з обкусаними руками

І животом, розпатраним спицями ребер
Тоді ти збагнув би напевне,
Чому я визнаю, що
Не пам'ятаю.
Не розділяю болю.
Не розумію! Анітрохи не розумію
Подій тисяча дев'ятсот тридцять третього
Року Божого

Ірина Вальчук, ЖРН-33с

Партачі життя. Так, це для них найбільш відповідна назва. Це ж вони є ті, «що все дивились, та мовчали, та мовчки чухали чуби», в той час, коли не раз одним словом, одним посуненням могли б підтримати якусь велику правду або, навпаки, знищити якесь велике зло, дати сатисфакцію людині, що має рацію, а перед усім одним словом так чи ні, залежно від своїх переконань, — врятувати свою людську гідність...

Олена Теліга, українська публіцистка, політична діячка

353

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З КУРСУ

«Сучасна закордонна публіцистика і тенденції розвитку світу»

1. Сучасний світ: особливості перехідного періоду.
2. Чотири візії розвитку світу і прогностична публіцистика: глобальні проблеми людства.
3. Творчість публіциста у системі цивілізації та культури.
4. Журналіст у світі професій (письменника, діяча мистецтва, вченого, історика, політика, юриста, культуролога, соціолога, економіста, оратора, психолога, педагога, священника).
5. Концепція інформаційного суспільства.
6. Порівняльна характеристика визначення ролі й принципів публіцистики у працях В. Ученової, Л. Світч, Р. Капусьцінського, Н. Постмена, М. Шлемкевича, Е. Проніна.
7. Сучасні акценти публіцистичних виступів газети «Нью-Йорк Таймс».
8. Вплив Сі-Ен-Ен на прийняття політичних рішень.
9. Журналіст (публіцист) – апостол істини.
10. Погляд на сучасну газету й покликання журналіста іспанського вченого Олега́ріо Гонсалеза де Кардедала.
11. Творче кредо Волтера Кронкайта – найвидатнішого телекоментатора ХХ століття.
12. Вплив на сучасну громадську думку щоденних якісних газет Заходу, інших регіонів світу.
13. Епічне бачення світу.

354

14. Специфіка політичної публіцистики Джульєто К'єзи, Олександра Бовіна, Алена Безансона, Габрієля Маркеса.

15. Континентальна (фундаментальна) й англосаксонська моделі підготовки журналістів у Європі.
16. Правда слова: аксіологічний аспект.
17. Творче кредо Івана Франка.
18. Кшиштоф Зануссі та ЗМІ: орієнтир – засоби масового порозуміння.
19. Есеїстика Євгена Сверстюка, Івана Драча, Ліни Костенко, Оксани Пахльовської, Євгена Пашковського.
20. Джеймс Мейс і Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: медіатизація проблеми.
21. Щотижнева колонка В. Зорзи у газеті «Вашингтон пост».
22. Мотивація творчості Світлани Алексієвич (Білорусія) та Оріани Фалачі (Італія): резонансний аспект.
23. Креативний потенціал інформації.
24. Моральний тип мислення у публіцистиці (європейські традиції та українські реалії).
25. «Публіцистика думання» Вацлава Гавела.
26. Іван Павло II про роль мас-медіа у вирішенні кардинальних проблем сучасності.
27. Ольга Федик про функції слова в контексті сучасної культури та державотворення.
28. Концепція «суспільства мережі» Мануеля Кастелса.
29. Світоглядна публіцистика як формуючий принцип суспільства.
30. Сучасна преса світу і проблеми моральної та екологічної кризи на зламі епох.
31. Телебачення як специфічна культура.
32. Саморозвиток творчої особистості.
33. Організація роботи з літературою і правила конспектування джерел.
34. Робота в архівах.
35. Моделювання якісних видань.
36. Авторські передачі радіо Бі-Бі-Сі, Радіо Свобода, Українського національного радіо: порівняльний аспект.

355

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Правила раціональної організації розумової праці журналіста.
2. Специфіка журналістської освіти в Європі.
3. Інтернет у навчальній роботі: користування концептуальними публікаціями.
4. Праця з поняттями та визначеннями.
5. Креативний ресурс інформації.
6. Обґрунтувати модель публіцистичної творчості: інформація – знання -розуміння – мотивація – дія.
7. Аргументаційна база публікацій відомих сучасних публіцистів:
 - а) Вацлава Гавела;
 - б) Найджела Чепмена;
 - в) Оріани Фалачі;
 - г) Бернарда Лекомта;
 - г) Ришарда Капусьцінського;
 - д) Світлани Алексієвич; е) Бориса Парамонова; є) Сергія Кримського;
 - ж) Євгена Сверстюка;

з) Волтера Кронкайта; и) Оксани Пахльовської; і) Ларрі Кінга та ін.

8. Спадщина есеїстики й публіцистики Ральфа Емерсона, Томаса Карлейля, Гілберта Честертона, Томаша Масарика, Івана Франка, Михайла Грушевського, Олени Теліги, Астольфа де Кюстіна, Алексіса де Токвіля, Джузепе Мацціні, Євгена Онацького, Артура Мьоллера ван ден Брука, Марка Твена та ін.

9. Концептуальне інтерв'ю у провідних виданнях світу.

356

10. Висвітлення проблем:

а) сталого розвитку;

б) екологічної кризи;

в) міжнародного тероризму;

г) глобалізму;

д) посткомуністичного простору;

е) порозуміння між цивілізаціями й культурами;

є) візії духовного розвитку модерних суспільств та ін.

11. Професійний аналіз публікацій та радіо- й телепередач (на вибір) за параметрами: постановка проблеми, аргументаційна база, композиція твору, стилістика.

12. Культура читання. Прийоми раціональної роботи з книгами.

13. Методика організації матеріалу для публіцистичного виступу.

14. Телебачення як специфічна культура кічу: погляд колумніста Вадима Скуратівського.

15. Політична публіцистика Джульєто К'ези.

16. Наукова дискусія. Конференція в Інтернеті.

17. Культура полеміки на телебаченні («Времена» В.Познера та ін.).

18. Навчальне й журналістське досьє.

P.S. Реферати готуються на основі літератури, яку слід назвати наприкінці реферату. Усі цитати, виноски, списки книг, статей, сайтів Інтернету повинні бути оформлені відповідно до методичних розробок кафедри зарубіжної преси та інформації.

Обсяг реферату – не менше 7 комп'ютерних сторінок 12 кеглем через півтора інтервали.

Можна пропонувати свої теми з курсу «Сучасна закордонна публіцистика й тенденції розвитку світу», але їх слід попередньо узгодити з викладачем.

357

ДОДАТКИ

ЙОСИП ЛОСЬ: «Університет не може бути товариством із обмеженою відповідальністю»

Кафедра зарубіжної преси та інформації Львівського національного університету імені Івана Франка належить до тих, які мають свою школу, чітку концепцію, усвідомлене призначення: на основі багатого іноземного та українського досвіду, традицій публіцистичної думки сприяти, як писав Василь Барка, «вмінню бачити великі істини». Цього року кафедрі виповнюється 10 років, а факультетові журналістики – 50. Це час не лише для підбиття певних підсумків, а й для докладнішого з'ясування тих амбітних завдань, які в сучасній медіасфері дедалі частіше звучать як виклик. Про це наша розмова із завідувачем кафедри, заслуженим журналістом України, професором **Йосипом ЛОСЕМ**.

– *Пане професоре, як засвідчує світовий досвід, остаточне формування кафедри як структури та наукової школи вимагає 10-15 років. Календарно і концептуально кафедра закінчує цей процес. Які засадничі принципи вона за цей період виробила і якими керується?*

– По-перше, світом рухають ідеї, а не інтереси. По-друге, у найпродуктивнішому, найперспективнішому вимірі досвід світової журналістики визначають засади місії, «влади правди», а не лише відображальність; пріоритет макротексту, що пояснює і прояснює явища, події, не зупиняється на матеріалізмі фактів. По-третє, порозумінню між людьми й народами, підвищенню моральних та інтелектуальних

358

стандартів особистості, націй, вибудовуванню вищих сенсів буття може сприяти насамперед така журналістика, яка орієнтується на плідну спадщину всіх народів, моральний тип мислення (людина людині – брат), а не лише сповідує раціональний підхід (успіх і ефективність). По-четверте, підготовка журналістів у вищій школі має спиратися на фундаментальні засади. Суто інформаційна журналістика не є творчістю, радше своєрідним плагіатом, оскільки копіює факти, вже «випродуковані» іншими, не кажучи вже про приховану рекламу. Отже, глибоко засвоюючи досвід класичної європейської та світової журналістики назагал, намагаємося «віднайти майбутнє» нашого фаху, який у сучасну пору мультимедійності втрачає своє соціальне призначення, шляхетне покликання і ефективність у сенсі вдосконалення людини як Боготвірного феномену. Звідси – спроба відповідного моделювання курсів і спецкурсів, основну проблематику яких становить комунікативно-ціннісний аспект. Ми усвідомлюємо, що мудрість не можна замінити поінформованістю, тому прагнемо пропонувати до аналізування й обговорення тексти, які відзначаються евристичністю, системним мисленням. Пропонуємо це пізнати на схемі світової журналістики – від ораторського мистецтва, пасіонарності біблійних пророків («перших справжніх публіцистів», за визначенням Женев'єви Табуї) до нинішніх часів трансформаційної кризи людства. Усі релігійні, моральні, ідеологічні вчення виходили з того, якою потрібно бути людині. Це стосується й журналіста.

– *Як принципи, які ви окреслили, вписуються в основні завдання журналістської освіти XXI століття?*

– Ці завдання є константними, хоч і в особливий спосіб продиктовані сьогоденням. Якщо споконвіку було Слово-Сенс і світом керує Боже Провидіння, потрібно пам'ятати про небезпеку онтологічного розриву – загрозу остаточного падіння або у безодню матеріалістичного нігілізму, або посередньої фальсифікованої релігійності. Саме креативний потенціал інформації як першої ідеї дає змогу щоразу відбудовувати нові зв'язки між людиною і світом, між дійсністю і сенсом. Відтак перед журналістською наукою і практикою гостро постала проблема відшліфування дискурсу як процесу виробництва шляхетних ідей та знання – аби вписати багатство життєвих традицій у соціокультуру, забезпечити концептуальну навантаженість понять «правда» та «істина».

359

Йдеться про випрацювання на методологічному й теоретичному рівні чітких світоглядних парадигм, які допоможуть відрізнити суще від дочасного, вартісне – від оманливого, прекрасне від потворного. Водночас ідеться про зрівноваження трьох вирішальних сфер людської життєдіяльності – світоглядно-орієнтаційної, організаційної та технологічної, аби телевізійний час не витіснив з нашої свідомості всі інші часові форми, тобто, щоб час не став пошарпанним,

посіченим перервами, пробитим порожнечами.

– Ці завдання потребують від викладачів і студентів максимальної співпраці, налаштування на вищі орієнтири, шляхетної мотивації для майбутньої праці... Як розпізнати таку готовність, зокрема абітурієнта під час вступу на факультет?

– Треба насамперед витворити такий ореол самої професії журналіста (прикладів у історії чимало), аби молода людина застановилася, чи подавати документи на факультети журналістики. Певна річ, і сама вища школа має переорієнтуватися на підготовку журналістів, а не лише медіапрацівників. Ті, хто прагне вступити на факультети журналістики, викладачі вищої школи, ті, хто працює в ЗМІ, – мають обиратися, рекомендуватися з грона творчих людей з Божою іскрою, які ставлять перед собою шляхетну мету і готові їй присвятити все своє життя, аж до самопожертви. Весь склад нашого відчуття і мислення повинен мати в собі дисципліноване і пристрасне служіння без декларацій, кодексів, реклам, маніфестацій. Це непросто виявити, але можливо.

– Сьогодні помітною є тенденція до спеціалізації журналістського знання, наголошують на прикладному, сервілістському призначенні журналістики, а не на фундаментальних дисциплінах, зокрема історичних...

– Журналіст, вчений мають володіти особливо широким баченням історії світу, яку не можна відокремити від історії спасіння. Вона є колосальним досвідом, що допомагає знешкодити інформаційний бліцкриг, тобто раптове, масоване, вкрай напористе й цинічне влучення в мозок і серце сучасної зашарпаної людини. Звісно, це не всім вигідно. Для того, щоб не допустити великого світоглядного переселення нашого українського народу в чужі цивілізаційні ніші «завершених суспільств» (Астольф де Кюстін), маємо постійно й предметно обговорювати проблему «коріння», тобто того, на що спирається уся

360

будова суспільства й держави. Адже від навчителя життя, фактора систематизації руху суспільних і філософських ідей, кристалізації світоглядних шляхетних орієнтирів журналістика перейшла у сферу виробництва грошей, знецінення вартостей. Журналістика – сфера духу. Її не можна комерціалізувати. Університет не може бути товариством з обмеженою відповідальністю. Університет – стратегічний носій знань, кузня світоглядних думок, тут виростають паростки майбутнього. Людина зобов'язана переказувати іншим моральні засади, концепцію світу, шукати шляхи звільнення від ненависті та мамонізму. До того ж залежність від функції погибельна, вона переводить життя у «жебрання пошани» – звідси усі ці рейтинги, соціологічні опитування. Також нікчемним виявилось звільнення від національних, соціально-політичних, релігійних, родинних традицій та взаємозобов'язань.

– У вирішальні моменти історії українській журналістиці ніколи не бракувало совісті і, як наслідок, мужності. У нас були і є свої Маціні, Карлейлі, Емерсони, Берки, Масаріки, зрештою свій Джеймс Мейс. Саме вони солідаризували націю, знищували гігантську псевдоінформаційну радянську систему, яка була (і подекуди лишається) стійкішою за СРСР. Проте згодом виявилось, що впоратися з неприступною «вершиною» легше, ніж з труднощами руху по рівнині, уже в умовах державності. Чому так?

– Українська журналістика, стисло – публіцистика, завжди діяла на найвищих орбітах світової культури, політичної філософії держави, громадянського суспільства. Україна в контексті Європи була одним із зачинателів світоглядної публіцистики, починаючи від Мономахо-

вого «не лютувати словом» до Шевченкової та Франкової «святої правди» і аж до Ліни Костенко, Євгена Пашковського, Джеймса Мейса, Сергія Кримського, Валерія Шевчука, «маєстату слова» Євгена Сверстюка... До слова, останній якось зауважив, що тільки така суб'єктивність, коли автори пишуть, спираючись на власне сумління, є журналістикою найвищого гатунку. Це і є духовне провідництво журналіста, письменника, віщуна вічних людських правд, оновлюваних, осучаснюваних, активізованих сьогодні. Паралельно у царині скомерціалізованої журналістики запанував терор модних слів, загальмовано розумовий процес, який передбачає розвиток культури

361

мислення. Позитивістська доктрина економічного детермінізму (марксизм і лібералізм) виявилася абсолютним примітивом. Нескінченні імпровізації призвели до появи відчуженого автоматизованого конформіста, або «динамічного» дилетанта й вульгарного релятивіста. У сфері мас-медіа – насамперед. З одного боку, свідомість готують до найновішого світоглядного проекту – «абсолютного плюралізму», що вичавлює зі свідомості саму ідею істини як нібито небезпечну своїм фанатизмом, а також основоположний принцип ієрархії вартостей, який знову ж таки буцімто створює нерівноправність однієї цінності перед іншою. І цей демонічний наступ на людський образ і структуру свідомості націлений на найглибше уярмлення людини. З іншого боку, нечесно скориставшись свободою слова, деякі «столичні» ЗМІ цілком по-марксістськи-ленінськи, тобто, безапеляційно й напористо, з повним набором демагогії, щоправда, інтелектуально добротню приправленої, намагаються, по-перше, не допустити порозуміння українства, слов'янських народів, ширше – культур, цивілізацій, по-друге, нав'язати стереотип своєї виняткової місії розставляти акценти щодо усього і завжди. Однак зло багато разів було поборене правдивим словом. Пропаганда більшовизму, нацизму була організована за найефективнішими зразками окупації масової свідомості, але тотально провалилася. Це чекає, нарешті, й неолібералізм, який породив гротескні й пародійні варіанти розвитку раціоналізму, просвітницького гуманізму й антропоцентризму.

– Але ж наскільки журналістика може бути самодостатньою у своїх шляхетних намірах, призначеннях щодо суспільства? Часто прикриттям для деяких ЗМІ є посилання на категоричну залежність медіапропозиції від попиту...

– Багато учених та практиків наголошують на тому, що мас-медіа – посередник, але це слово однокореневе зі словом «посередність». Тому сприймається як норма поділ на «якісну» і «масову» пресу (крім Японії). Спрацьовує стереотип: основній «масі» вистачить «посередніх» фактів для задоволення інстинктів і розваги. Чи не тому в теоріях преси на перше місце поставлено завдання «інформувати й розважати»? А як же з «правами людини»? Чи ця ж «маса» не вартує бодай уваги, співчуття, нарешті – любові? Тобто, саме християнського підходу. Якщо людей трактують селективно, це не що інше, як

362

своєрідний скритий расизм, нічим не кращий за відверто афішований. Якщо ж ми пристаємо на інформаційний апартеїд, то зрікаємося того, що робить нас людьми. Люди ж, однакові за своєю сутністю, усі, без жодного винятку, вартують гідного, осмисленого життя. Люди не рівні політично та економічно, однак еквівалентні морально. Сьогодні ЗМІ демонструють нав'язливу інформаційну агресивність у поєднанні з дивовижною соціальною безвідповідальністю. «Посередникам» не потрібні ні думаючі люди, ні засоби масової інформації, які б вчили жити

гідно, а не лише реагувати на життя, керуючись інстинктами. Постулат «попит породжує пропозицію» – капітулянство. Насправді співвідношення має бути протилежним: усе починається з пропозиції.

– *Хочете сказати, що сьогодні маніпуляція стала вишуканішою, прихованішою з певного сенсу легалізованою громадською думкою, принципом відокремлення фактів від коментарю...*

– Замість моноідеології марксизму-ленінізму-сталінізму нав'язують нову матрицю символів: ідеали – анахронізм, культура, національна ідентифікація – трайбалізм, орієнтир – найбагатша людина Гейтс, а не письменник Маркес, як цинічно висловився оглядач Радіо Свобода Борис Парамонов. Для таких журналістів не аналіз важливий, а бачення. Вони наперед знають про все, тому нечутливі до протиріч і чужих думок. Зазвичай, вони оперують категоричними оцінками, а не фактами. Навіть більше, ми переконуємося, як «суспільна думка» може легко збочити до сумнозвісних «загальної волі», «генеральної лінії», «народного волевиявлення». Отже, так само, як і журналіст зосібна, так і кожний реципієнт відповідає за інформацію, яку організовує, поширює та споживає, за вибір: чи міфу, чи очевидної правди. «Громадська думка» поки що допомагає певним силам краще керувати ходом світових процесів на користь собі і на шкоду якраз абсолютній більшості народів, які не входять до «золотого мільярда». Журналістика й покликана боротися за людину в людині...

– *А може, оперування «голими» фактами часто пов'язане не так з об'єктивністю, як з безпринципністю...*

– Як казав Джузеппе Мацціні, сполучіть факти з принципами – і ось перед вами Всесвіт, прекрасний, плідотворний, гармонійний Всесвіт, чудо взаємозв'язку, де ніщо зі створеного не буває втрачене для людства, де світло надії кличе людину до дії... Істина міститься саме у

363

принципах, а факти – лише символи цих принципів... Є правда історична – істина фактів, і є правда моральна – істина принципів.

– *На Заході поширена підготовка споживача інформації до маніпулятивного впливу на його свідомість. Це – так звана медіа-освіта...*

– Замість того, щоб лікувати причину хвороби, речники медіаосвіти переадресовують свій вибір на «природу телебачення», яке, мовляв, все перетворює на шоу. Медіаосвіта нагадує боротьбу за нерозповсюдження ядерної зброї: ті, хто її створив й випробував на людях, найбільше нині наполягають на недопуску до цієї технології інших учасників світового розкладу сил. Висновок очевидний: якщо ми хочемо врятувати вершинні пласти журналістики, припинімо, а згодом і зовсім ліквідуємо комерціалізацію й монополізацію духовної сфери. Без ясного християнського (в нашій цивілізації) погляду на світ, своє призначення, без імунітету проти очевидного й прихованого зла, без орієнтації на ідеали вищого гатунку в контексті усього суспільства уся ця медіаосвіта перетвориться на чергове «латання дірок», у кінцевому підсумку – самообман. Сенсожиттєві орієнтири треба змінювати, а не тільки розвивати «критичне мислення», «громадянське виховання», «розуміння медіатекстів, вибірковість у перегляді тих чи тих програм» тощо.

– *Своїм студентам ви часто повторюєте, що журналістика є такою, якою є журналіст. Отож, що журналіст повинен знати, вміти і робити, аби журналістика виконувала своє справжнє призначення?*

– Незважаючи на панівні в кожному епоху ідеологеми, зміст і покликання журналіста залишаються засадничо ті ж самі: бачити світ епічно, ставити проблему й аргументувати її, висловлювати й репрезентувати непроминальні вартості, що мають слугувати орієнтиром для поколінь; шукати не тільки свою свободу, а свободу всіх, не лише свою досконалість, а досконалість усіх, причому не з допомогою машинерії, а через трактування народів як групові душі; розгадувати загадки буття; не дбати за привілеї, натомість добровільно брати на себе шляхетні обов'язки аж до самозречення; дбати, щоб не постраждала ні своя, ні чужа душа, підставляти суспільству дзеркало, аби воно побачило себе не таким, як хоче, але яким є насправді й прагнуло

364

розвиватися продуктивно, гармонійно, гідно; співпереживати з людьми за стан справ у суспільстві; здійснювати свій голос на захист скривджених, отямлювати пихатих і несамовитих. Найвидатнішому телекоментаторові ХХ століття Волтеру Кронкайту належать такі слова: «Успішна та кар'єра, озирнувшись на яку, можна сказати: «Я змінив щось на краще».

Тарас ЛИЛЬО День. – 2004. – № 95.

365

РИШАРД КАПУСЬЦІНСЬКИЙ: «Нещастям для медіа є інтелектуальні лінощі їхнього споживача»

Чемпіон і «чарівник» репортажу, сумління «третього світу»... Людина, яка в кількох десятках своїх книг фактично пропонує читачам хрестоматію концептуальної журналістики, публіцистики, що майстерно поєднує у собі конкретні факти та універсальні висновки, вчить у лабіринті даних збагнути суть явища, а також засвідчує дивовижну здатність автора щиро співпереживати світ, його шанси та право на правду. Це – про польського журналіста, письменника **Ришарда КАПУСЬЦІНСЬКОГО**, яскравого представника започаткованої, зокрема, Ернестом Гемінгвеєм та Габрієлем Гарсія Маркесом «нової журналістики» («new journalism»), що описує факти методами й засобами красного письменства. Ось уже півстоліття Ришард Капусьцінський подорожує світом, аби для кожного наблизити його біль і радість, щирі застереження й фальшиві самовтішання... Нинішня розмова – про сучасні тенденції у журналістиці, яка, на його думку, є певним видом знань, які треба поширювати.

– Пане Капусьцінський, які кардинальні зміни відбулися в журналістиці, куди вона прямує?

– Останні 30-40 років – це час революції комунікаційних технологій. Пришвидшився обіг даних, що означив перший етап розвитку журналістики. Другий етап настав наприкінці «холодної війни» та спричинив розвиток різних видів медіа. У журналістику прийшло

366

нове покоління, яке істотно відрізнялося від традиційної журналістської генерації, що трактувала журналістику як місію, покликання. Традиційний журналіст був відомою постаттю. Електронна революція й те, що називається «легалізацією», спричинилися до того, що журналістика стала масовою професією. У ній домінує піддатлива на маніпуляції молодь. Окрім масовості та анонімності істотним є те, що молоді журналісти, як правило, не трактують журналістику як професію на все життя: сьогодні він – журналіст, завтра працює прес-секретарем міністерства торгівлі, а потім – знову повертається в журналістику. Втрачено містику професії та довір'я до журналістики.

– Два роки тому в інтерв'ю «Тижодніку Повшехному» ви говорили про виклики сучасним ЗМІ. Це був додаток «Контрапункт» з мало-обнадійливою темою «Реквієм для журналістики». Що є найбільшою загрозою для мас-медіа сьогодні?

– Насамперед треба сказати про інтенсивне зростання кількості так званих журналістських шкіл: відкриваються нові відділення, факультети. Але вони не є власне журналістськими школами, а школами ЗМІ, суспільної комунікації. Журналістська професія розмивається, губиться. Саме тому в США переважно говорять не «журналіст» (journalist), а «працівник медіа» (media worker). І тут постає дуже велика проблема, оскільки роль ЗМІ надзвичайно зросла (в певному сенсі вони керують світом), відбувається медіатизація політики, інших аспектів життя. Водночас журналіст перетворився на звичайного рядового, що виконує наказ менеджера ЗМІ.

– Отож, вважаєте, що все-таки реквієм?

– Ні, це було би перебільшенням. Так, на поверхню вийшло багато комерційної половини, позбавлених будь-яких цінностей газет, теле- та радіопрограм, але, на щастя, паралельно збереглися й розвиваються якісні видання. У кожній країні є щонайменше одна якісна газета, теле- чи радіостанція, й не тільки в Європі чи США, а й у Єгипті, Мексиці, Аргентині – країнах так званого «третього світу». Неодноразова участь у програмах телебачення цих країн вимагала від мене великих інтелектуальних зусиль!

– Сьогодні часто кажемо «медіатизація політики»... А може, логічніше казати «політизація медіа»?

367

– Тут необхідно розрізнити англосаксонську та європейську, континентальну концепцію ЗМІ. В першому випадку пресу трактували як четверту владу. Сьогодні маємо тривожну тенденцію: незалежність ЗМІ зменшується. Щоразу більше медіа стають виразниками інтересів владних груп. Найбільше це помітно якраз у англосаксонському світі, особливо в США. 11 вересня 2002 року, в річницю трагедії, я був у Нью-Йорку й переглядав американські газети, дивився телебачення. У мене склалися враження, що методи управління ЗМІ не змінилися з часів комунізму, коли ЦК визначав: про що, як, скільки і де писати. Усі ЗМІ подавали одне й теж! У континентальній Європі медіа, особливо преса, зберігають вищий ступінь незалежності.

– У посткомуністичних країнах вважають, що найбільшою загрозою свободі слова є уряд. Ви теж дотримуєтеся такої думки? Чи, може, за часів глобалізації вплив уряду на ЗМІ є обмеженим, а найнебезпечнішою стає монополізація інформаційного простору так званими медіа-гігантами?

– Порівняно з більшовицькою цензурою сьогоднішнє маніпулювання є вишуканішим, його об'єктом став вибір тем. Наприклад, за останні місяці в пересічного глядача може скласти враження, що в світі існує тільки Ірак. Окрім того, багато національних телекомпаній відносно дешево купують інформацію у згаданих медіа-гігантів, і якщо CNN запускає якусь маніпулятивну інформацію, то всі її дублюють. Звичайно, і уряд має певний вплив на національні ЗМІ. Політизація медіа є наслідком суспільних процесів у цілому світі, а саме – зменшення демократії, виродження еліти. Створюються неначе два суспільства – влади і маси.

– В «Lapidarium V» ви пишете про «банальний плаский світ медіа»... Може вищезгадані суспільні тенденції, наслідком яких є незнаний донині рівень сервілізму ЗМІ, їхній низький рівень, частково виправдовує постулат про «попит, що породжує пропозицію»?

– Ми не повинні очікувати від медіа лише елітарних програм. Призначення деяких ЗМІ – задовольняти попит пересічної людини. Проблема полягає у тому, що сьогодні телебачення дедалі більше орієнтується лише на такий попит. Під різними гаслами, з посиланнями на низький рейтинг і т. ін. з ефіру, зі сторінок газет вилучаються амбітні дискусійні програми... У цьому контексті хочу наголосити на

368

відповідальності споживачів за стан ЗМІ. Нещастям для медіа є пасивність, інтелектуальні лінощі їхнього споживача, якому не хочеться пошукати добротну програму чи статтю. Якби в мене була можливість прочитати один відсоток якісної світової преси, то я був би дуже щасливий.

– *У своїх книгах ви пишете, що журналістика повинна цивілізувати, культивувати цінності... Водночас багато говорять про доконечність відокремлення фактів від оцінок, про те, що достатньо лише інформувати...*

– Відокремлення фактів від оцінок – це засада американської філософії ЗМІ. Там завжди розрізняли «чисту інформацію» (hard news) і коментар. Тому в кожній редакції газети англосаксонської традиції є «news men», тобто люди, які постачають чисту інформацію, і водночас працює група досвідчених журналістів – «columnists», завдання яких – коментувати інформацію. Натомість у нашій традиції домінує коментована інформація, автором якої є одна особа. Твердження про необхідність відокремлення фактів від оцінок – це звичайнісінькі переклади американських підручників із журналістики.

– *Реакція людей на події 11 вересня 2001 року свідчить, що самих фактів замало. Шок від побачених у прямому ефірі картинок CNN згодом змінило нерозуміння того, що сталося у Нью-Йорку та Вашингтоні.*

– Саме так. Інформація має чомусь служити. Англосаксонська філософія медіа стверджує: «правда, тільки правда», тобто інформація має служити тільки правді. У європейській традиції вона ще має роз'яснювати й пояснювати світ, з'ясовувати суть, походження того чи іншого явища, тенденції. У певних випадках звичайного каталогу фактів недостатньо, бо їх важко зрозуміти. Важливо, щоб опис факту щось читачеві казав, допоміг зрозуміти, осмислити й пережити.

– *А чи ця відмінність дійсно актуальна сьогодні? Чи американський підхід до журналістики не починає домінувати в Європі?*

– Ми є свідками гібридизації двох концепцій журналістики. Так званий постмодернізм охопив також і пресу. Стверджується, що всі школи є однаково добрі, все корисне, відносне. Тому молоді треба пояснювати генезу цих проблем, різних підходів, чому одна модель утвердилася в США, інша – в Європі. Журналістика – це певне знання, яке треба поширювати.

369

– *Ви завжди однозначно говорите про журналістську місію, про орієнтаційну журналістику. У таких випадках неминучими є звинувачення в пропаганді, в нав'язуванні певних поглядів. Що можете сказати на свій захист?*

– У журналістиці є два рівні – ремісничий і творчий. Велика частина журналістської роботи схожа на працю ремісника: підготувати сюжет, написати інформацію... Цього кожен може навчитися й поза університетом. Другий рівень – це висока, концептуальна журналістика. Критерієм оцінки статті не є те, чи містить вона пропагандистські елементи, чи ні, а чи вона має до-

бру мотивацію, чи це важливий, майстерно написаний текст – журналістський, літературний, який робить людину кращою, змушує її мислити. Слабкістю в наших дискусіях про ЗМІ є замовчування того факту, що в журналістиці, як і в інших професіях, багато партачів. Світилами можуть стати не всі, але треба намагатися. Тут важлива сама атмосфера, в якій формується журналіст, чи пробуджена у ньому професійна шляхетність, бажання робити щось важливе, а не тільки будь-якою ціною заробляти гроші. Часом добрі журналісти просто губляться в надмірі інформації, вони втратили орієнтир і потребують допомоги авторитетного провідника.

– *Етимологічно поняття «пропаганда» означає «плекати саджанці», тобто у ній закладено позитивне призначення. Сьогодні прийнято застосовувати приховану пропаганду, зокрема в ЗМІ США, на «легальну» чекає осуд. Може, настав час реабілітувати це поняття в контексті загроз, що стоять перед сучасною людиною?*

– Розмови про англосаксонську пресу дуже неправдиві. Власне, виступи проти пропаганди часто якраз і є пропагандою. В цих суспільствах триває боротьба інтересів, ідеологій, і усе це відображається у ЗМІ. Часом протягом зустрічей дехто починає казати про об'єктивізм американської преси, то я відверто кажу, що це невігластво мене просто смішить.

– *У впливових газетах світу щоразу меншає обсяг міжнародної інформації, домінують локальні новини, «news you can use». Звідки така байдужість до світу з боку ЗМІ, які приділяють увагу міжнародній тематиці лише у випадках тероризму, воєн, катастроф?*

– Людиною без широкого горизонту легше маніпулювати, бо вона не орієнтується в світових подіях, тенденціях. Фактично, маємо справу

370

з маніпулятивним моделюванням громадянина «малого місця», який не відає про складність, драматизм світу. Єдиним зацікавленням такої людини є робота й розваги. Так твориться людина маси, зомбі. Така людина добре описана ще Хосе Ортегою-і-Гасетом, за яким однією з її основних характеристик є самозадоволеність. Для неї світ закінчується на власній сім'ї, праці та крикеті. Наслідком цього є слухняне суспільство, яке, на думку американського філософа культури Постмена, прагне «саморозважатись до смерті» («a music ourselves to death»). Користаємося з філософії споживацтва, в якій найважливіше добре перетравлювати, а добре перетравлювати може лише задоволена людина, яка не замислюється, що від недоїдання й голоду потерпає 80 відсотків населення планети.

– *А може, журналістика резигнує з цих горизонтів, панорамності з огляду на брак знань, які все більше спеціалізуються. Згадуваний вами іспанський філософ у праці «Бунт мас» назвав явище тотальної спеціалізації варварством. Які знання для журналіста є найважливішими, на чому ви акцентували в журналістських навчаннях, які вели разом з Габріелем Гарсіа Маркесом?*

– Тут важко знайти оптимальний рецепт. Людина, яка обирає цю професію, повинна знати, що журналістика є різною, що лише 10 відсотків стануть знаменитими коментаторами, концептуалістами, решта – працюватимуть як пересічні репортери. Звичайно, усім треба дати фундаментальні знання, а далі якась частина їх буде нарощувати відповідно до бажання, таланту. Інші – залишаться на тому ж рівні. Треба розкрити складність професії, її призначення, відповідальність, а також те, що бути поганим журналістом – це просто жах.

– *Дехто вважає, що одним з найважливіших критеріїв прийняття на факультети журналістики є наявність у людини совісті... Ви погоджуєтесь з цим?*

– Так, але проблема у тому, як це визначити... Однак певний психологічний, ментальний образ майбутнього журналіста не завадив би. Але цей критерій не може бути єдиним. Часто людина має сумління, а таланту нема.

– *Про що не пишуть сучасні медіа?*

– Свої табу є у кожній країні. CBS має свої заборонені теми, Аль-Джазіра – свої. Кожен потужний канал або часопис вимальовує свій образ світу, в якому є білі плями...

371

– *Тривалий час для світової преси забороненою темою був голодомор 1932–1933 років в Україні. Ви один із перших іноземних журналістів, які про це написали чесно. Це була така не-вигідна тема? Зрештою, навіть зараз про це мало згадує світова преса...*

– Я народився в перший рік голодомору в Україні – в Пінську, тобто за якихось кілька десят кілометрів від місць трагедії... Людині поза політикою говорити на цю тему легше. У своєму виступі про геноцид ХХ століття мною нараховано десять найбільших злочинів, зокрема Камбоджа, Вірменія, Голокост, Шанхай, і, звичайно, одна з найбільших трагедій минулого століття – голодомор в Україні. Стереотипи важко руйнувати. Зараз триває кампанія щодо позбавлення Пулітцерівської премії Волтера Дюранті, але, мабуть, цього ніхто не зробить...

– *У ЗМІ бракує справжньої інформації про проблеми країн «третього світу» (на африканському континенті, наприклад, працює лише чотири відсотки від загальної кількості кореспондентів світових агентств)...*

– Цей світ і надалі дуже керований фінансово і політично, але він має великий потенціал. Тут живе багато молодих амбітних людей із почуттям власної гідності. Деякі з народів «третього світу» – свідомі спадкоємці великих культур: єгипетської, китайської, шумерської... Європа, яка 500 років визначала правила керування світом, на тлі цих культур виглядає молодою. Її домінування завершилося. Континент перебуває у стані критичного пошуку свого місця. Всі говорять про вступ до Європейського Союзу, але що далі? Детронізованій Європі бракує певного проекту, концепції на майбутнє.

– *Добре, потенціал цей світ має, а шанси його реалізувати?*

– Проблема позаєвропейських цивілізацій полягає у тому, що майже всі вони не цікавилися зовнішнім світом. Наприклад, упродовж свого існування африканська цивілізація не збудувала жодного корабля, аби дістатися до інших світів. Або ацтеки, які теж були необізнані зі зовнішнім світом. Коли прийшли іспанці – вони падали перед ними на коліна й підкорялися, оскільки вважали, що перед ними – вищі істоти, боги. Саме тому важливо пізнавати світ, відкривати його, а не обмежуватися локальними уявленнями.

– *Цицерон якось зауважив, що людині достатньо мати бібліотеку і сад за вікном. Як-що є так багато книг, подорож ще потрібна?*

372

– Потрібна. Безпосередній контакт дозволяє відчути глибину людського, культурного, цивілізаційного середовища, в якому перебуваєш. Подорож відкриває нові ракурси світу. Без неї його важко зрозуміти.

– *Описуючи наш світ, чого відчуваєте більше – зачарування чи розчарування?*

– Зачарування, звичайно!

Тарас ЛИЛЬО, Варшава День. – 2003. – 19 верес.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Лось Йосип Дмитрович

Публіцистика й тенденції розвитку світу

Навчальний посібник

Редактор: *Б. Залізняк, Т. Хоменко*

Набір тексту: *Я. Фіалкович*

Технічне редагування і верстка: *І. Полянський*

Коректори: *Т. Лильо, Т. Балда, А. Мельник*

Остаточне макетування: *С. Костенко*

Художнє оформлення обкладинки: *С. Костенко*

Підписано до друку 21.11.2007 р. Формат 60x84 1/16.

Папір офсетний № 1. Гарнітура «Таймс».

Друк на ризогр. Умови, друк. арк. 21,9. Обл.-вид. арк. 22,7.

Наклад 300 прим.

Видавництво «ПАІС»

Реєстраційне свідоцтво ЛВ № 97 від 11 грудня 2000 року

79007, м. Львів, вул. Гребінки 5, оф. 1

Тел.: (032) 296-60-14, (032) 272-83-98

e-mail: pais@mail.lviv.ua, www.pais.com.ua.

Лось Й. Д.

Л79 Публіцистика й тенденції розвитку світу: Навчальний посібник для вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації: У 2 ч. –

Ч. 1. – Львів: ПАІС, 2008. – 376 с.

ISBN 978-966-7651-84-8

Навчальний посібник узагальнює досвід світоглядної публіцистики світу в царині висвітлення й обґрунтування глобальних проблем людства під сучасну пору, визначення сенсожиттєвих орієнтирів. Автор вперше вводить у науковий обіг багатий фактологічний матеріал, пропонує нове бачення ролі публіцистики в переломний період історії.

Відповідає програмним вимогам вищої школи. Охоплює лекційні матеріали, методичну частину. Для студентів спеціалізації «Журналістика» всіх форм навчання, зокрема заочної з використанням дистанційних технологій.

The textbook generalizes the world outlook of the journalism in the sphere of interpretation and substantiation today's global problems of mankind. It also determines the sense life orientations. For the first time the author introduces into the scientific circulation the rich factual material and suggests a new vision of the role of publicistic writings in the turning period of history.

The textbook corresponds to the Higher School teaching programme requirements.

The book includes lectures and tutorial materials. It is meant for students specializing in «Journalism» of all forms of studies, including correspondence and distance learning.

ББК Ч612.16я73+Ч610.3(0)-04я73